

HƏZRƏT NİZAMİ GƏNCƏVİYƏ
GÖRƏ, İNSAN QƏLBİNİN
HƏQİQƏTLƏRİ

SİRACƏDDİN HACI

5-ci kitab

HƏZRƏT NİZAMİ GƏNCƏVİYƏ
GÖRƏ, İNSAN QƏLBİNİN
HƏQİQƏTLƏRİ

Axf-269131

SİRACƏDDİN HACI

5- cİ KİTAB

M.F.Əliyev adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Elmi redaktorlar:

Professor, doktor Abdullah Kahruman
Sivas Cumhuriyyət Universitetinin professoru

Filologiya elmləri doktoru Mahirə Quliyeva
AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi

Rəyçilər:

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Leyli Əliyeva
AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun
baş elmi işçisi

Fəlsəfə elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Yadulla Paşayev
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar
İnstitutunun böyük elmi işçisi

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Vəfa Muradxanqızı
AMEA-nın Folklor İnstitutunun böyük elmi işçisi

Ədəbi redaktor:

Sürəyya Əlizadə
AMEA-nın Folklor İnstitutunun elmi işçisi

ISBN 9952-437-35-5

Monoqrafiyada həzrət Nizami Gəncəvinin "Sirlər xəzinəsi" dastanında olan "Gecənin vəsfi və qəlbi tanımaq haqqında", "Birinci xəlvət – qəlbin tərbiyəsi", "Birinci xəlvətin bərəkəti", "İkinci xəlvət – gecə görüşü", "İkinci xəlvətin bərəkəti" adlı bölmələr beyt-beyt şərh olunmuşdur. Ümumi həcmi iki yüz səksən doqquz beyt olan bu bölmələrdə şairin dünyagörüşü, ideyaları, insan tərbiyəsi ilə bağlı başlıca ölçüləri açıqlanmışdır.

**HZ. MƏHƏMMƏD (s.a.s.) AZADLIQ
VƏ NUR PEYĞƏMBƏRİDİR**

مُحَمَّدَ رَسُولَ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءَ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا
سُجَّدًا يُبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِمَّن لَّنُر
السُّجُودِ نَلَكَ مِثْلَهُمْ فِي التَّوَرَاتِ وَمِثْلَهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ
فَأَزْرَهُ فَاسْتَعْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سَوَاقِهِ يُعْجَبُ الزَّرْعُ لِيَقْبِظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ
لِللَّهِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا
(əl-Fəth, 48/29)

«Məhəmməd (əleyhissəlam) Allahın Peyğəmbəridir. Onunla birlikdə olanlar (möminlər) kafirlərə qarşı sərt, bir-birinə (öz aralarında) isə mərhəmətlidirlər. Sən onları (namaz vaxtı) rüku edən, səcdəyə qapanan, Allahdan riza və lütf diləyən görərsən. Onların nişanəsi üzlərində olan səcdə yeridir. (Qiyamət günü onlar üzlərindəki möminlik nuru ilə tanınırlar). Bu onların Tövratdakı vəsfidir. İncildə isə onlar elə bir əkinə bənzədilirlər ki, o artıq cücərtisini üzə çıxarmış, onu bəsləyib, cana-qüvvətə gətirmiş, o da (o cücartı də) möhkəmlənib gövdəsi üstünə qalxaraq əkinçiləri heyran qoymuşdur. (Allahın bu təşbehi) kafirləri qəzəbləndirmək üçündür. Onlardan iman gətirib yaxşı əməllər edənlərə Allah məğfirət (günahlardan bağışlanma) və böyük mükafat (cənnət) vəd buyurmuşdur!»

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَنِينًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ
تَصْلِيحَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ
(Yusuf, 12/111)

«(Peyğəmbərlərin) hekayələrində ağıl sahibləri üçün, sözsüz ki, bir ibrət var. (Bu Quran) uydurma bir söz deyil. Ancaq özündən əvvəlkilərin (ilahi kitabların) təsdiqi, (Allahın bəndələrindən ötrü) hər bir şeyin (bütün hökmlərin, halal-haramın) müfəssəl izahıdır. O, iman gətirən bir tayfa üçün hiyyəət (doğru yolu göstərən rəhbər) və mərhəmətdir!»

أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَ وَالنَّبُوءَةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَوَلاءُ
فَقَدْ وَكَلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيَسُوءَ بِهَا بِكَافِرِينَ
(Ənam, 6/89)

«Onlar Bizim kitab, hökm və peyğəmbərlik verdiyimiz kimsələrdir. Əgər onlar bu dəlilləri dansalar, Biz onlara həmin dəlilləri inkar etməyən bir tayfanı müvəkkil edərək (onların yerinə dəlillərimizi inkar etməyəcək bir zümrə gətiririk)».

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي
التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ
الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي
كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي
أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
(Əraf, 7/157)

«O kəslərə ki, əllərindəki Tövratda və İncildə (adını, vəsfini və əlamətlərini) yazılmış gördükləri rəsula – ümmi (heç kəsin yanında oxuyub elm öyrənməmiş, ya da məkkəli) Peyğəmbərə tabe olurlar. (O Peyğəmbər) onlara yaxşı işlər görməyi buyurur. Pis işləri qadağan edər, təmiz (pak) nemətləri halal, murdar (pak olmayan) şeyləri haram edər, onların

ağır yükünü yüngülləşdirər və üstlərindəki buxovları açar (şəriətin çətin hökmlərini götürür). Ona (o Peyğəmbərə) iman gətirən, yardım göstərən və onunla (onun peyğəmbərliyi sayəsində) endirilmiş nurun (Quranın) ardınca gedənlər, məhz onlar nicat tapanlardır!»

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ
الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَكُونَ
(Əraf, 7/158)

«De: «Ey insanlar! Mən Allahın sizin hamınıza göndərilmiş Peyğəmbəriyəm. (O Allah ki) göylərin və yerin hökmü Onundur, Ondan başqa heç bir Tanrı yoxdur. O, dirildir və öldürür. Buna görə də, Allaha, Allahın sözlərinə inanan və ümmi Peyğəmbər olan Rəsuluna iman gətirin və Ona tabe olun ki, doğru yolu tapa bilərsiniz!» .

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
(Səbə, 34/28)

«Ey Məhəmməd! Şübhəsiz, Biz səni (təkcə öz qövminə deyil) bütün insanlara (müminlərə Cənnətlə) müjdə verən, (kafirləri isə Cəhənnəm əzabı ilə) qorxudan bir Peyğəmbər olaraq göndərdik. Ancaq insanların çoxu bunu bilmir!».

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَيَّ
رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ
وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا
(Nisa, 4/136)

«Ey iman edənlər! Allaha, Peyğəmbərinə endirdiyi kitaba və daha öncə endirdiyi kitaba iman edin. Kim Allahı, mələklərini, kitablarını, Peyğəmbərlərini və axirət gününü inkar edərsə, son dərəcə böyük bir azgınlığa düşmüş olar».

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْ يَفْرُقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا . أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا
(Nisa, 4/150-151)

«Allahı və Peyğəmbərlərini inkar edənlər, Allah və Peyğəmbərlərin arasını açmaq istəyənlər, bir qisminə inanıb, bir sırasını inkar edənlər və (iman ilə küfr) arasında bir yol tutmaq istəyənlər. Kafir olanlar məhz bunlardır. Biz belə kafirlər üçün zəliledici bir əzab hazırladıq».

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَمْ يَفْرُقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أَجْرَهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا
(Nisa, 4/152)

«Allah və Peyğəmbərinə iman edənlərə, Peyğəmbərlərdən heç biri arasında fərq qoymayanlara isə mükafatları veriləcəkdir. Allah çox bağışlayıcıdır, çox mərhəmətlidir».

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا . وَدَاعِيَا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا
(Əhzab, 33/45-46)

«Ey Peyğəmbər! Biz səni şahid, müjdəçi, uyarıcı, Allahın izni ilə ona dəvətedici və aydınladıcı bir işıq olaraq göndərdik».

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ

(Saf, 61/6)

«Bir vaxt Məryəm oğlu İsa belə demişdi: «Ey İsrail oğulları, mən Allahın elçisiyəm. Məndən öncə gələn Tövrəni təsdiqedicisi, məndən sonra gələcək bir Peyğəmbərin də müjdəçisi olaraq gəldim. O Peyğəmbərin adı Əhməddir». Ancaq O, onlara açıq dəlillərlə gələndə, «bu açıq bir sehirdir», dedilər».

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا
(Əhzab, 33/56)

«Sözsüz, uca Allah və onun mələkləri Peyğəmbərə səlat edirlər. Ey möminlər! Siz də Ona salavat gətirin, Onun şanına yaraşan şəkildə Ona salam göndərin».

BÜTÜN PEYĞƏMBƏRLƏR MÜSƏLMANDIRLAR

Hız. Nizamiyə görə, doğru həyat düşüncəsi və yolu ancaq islamdır, yeni uca Allaha (c.c) təslim olmaqdır. Uca Allaha (c.c) yaratdığı insanların islamdan başqa, həyat tərzi olmamalıdır. İnsanlığa doğru yol göstərmək üçün göndərilmiş peyğəmbərlər hər zaman islam həyat tərzi təbliğ etmişlər, onlar müsəlmlər, onlara inananlar da müsəlmanlar olmuşlar. Kim peyğəmbərlərin gətirdiyi ilahi əmrə, buyruqlara inanırsa, əməl edirsə, o, müsəlmandır. Bütün peyğəmbərlər bu həqiqəti insanlara çatdırmışlar. Bu, onların uca Allah (c.c) tərəfindən müəyyənləşdirilmiş müqəddəs vəzifəsidir. Uca Quran bütün peyğəmbərlərin müsəlman olduğunu və bu mübarək insanların eyni ideali, hədəfi gerçəkləşdirdiklərini ayələrinə belə təsdiq edir:

Allah yanında haqq olan din, əlbəttə, islamdır.

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا
جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

(Ali-İmran, 3/19)

«Allah yanında (haqq olan) din, əlbəttə, islamdır. Kitab verilmiş şəxslər (yəhudilər və xaçpərəstlər) ancaq (bu dinin həqiqi olduğunu) bildikdən sonra aralarındakı paxıllıq üzündən ixtilafa (ayrılığa) başladılar. Allahın hökmlərini inkar edənlərlə, şübhəsiz ki, Allah tezliklə haqq-hesab çəkəcəkdir.»

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

(Ali-İmran, 3/85)

«Kim islamdan başqa bir din ardınca gedərsə, (belə bir din) heç vaxt ondan qəbul olunmaz və o, axirətdə zərər çəkənlərdən olar!»

Hız. Nuh (s.a.s) belə buyurur:

فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَأُمِرْتُ أَنْ
أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ

(Yunus, 10/72)

«Əgər siz (mənim öyüd-nəsihətimdən, dəvətimdən) üz çevirsəniz, (bilin ki) mən (bunun müqabilində) sizdən heç bir mükafat (əvəz, muzz) istəmirəm. Məni mükafatlandırmaq yalnız Allaha aiddir. **Mənə müsəlmanlardan (özünü Allaha təslim edənlərdən) olmaq əmr edilmişdir.**»

Hız. İbrahim (s.a.s) belə buyurur:

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْتُ قَالَ أَسْلَمْتَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ . وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ
بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ
مُسْلِمُونَ . أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتَ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا
تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ
وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

(əl-Bəqərə, 2/131-133)

«Rəbbi İbrahimə: «(Əmrinə) təslim ol!» - dedikdə, O: «Aləmlərin Rəbbinə təslim oldum (müsəlman oldum)!» - deyə cavab vermişdi. İbrahim və (sonra da) Yəqub bunu (müsəlman olmağı) öz oğlanlarına vəsiyyəət edib (hər biri dedi): «Ey oğlanlarım, həqiqətən, Allah sizin üçün (belə bir) din (islam dini) seçdi, siz də ancaq müsəlman olaraq ölməlisiniz! (Ey yəhudilər!) Yoxsa Yəqubun ölümü yetişdikdə siz Onun yanında idiniz?! O: «Məndən sonra nəyə ibadət edəcəksiniz?» - deyə oğlanlarından soruşduğu zaman onlar: «Sənin Allahına və ataların İbrahimin, İsmailin və İshaqın Allahı olan tək Allaha təslim olacağıq (Ona ibadət edəcəyik)!» - dedilər.»

Uca Allah (c.e) buyurur ki, Hz. İbrahim (s.a.s) müsəlmandır:

مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ
(Ali-İmran, 3/67)

«İbrahim nə yəhudi, nə də xaçpərəst idi. O ancaq hənif (batıldən haqqa tapınan, haqqa yönəlmiş olan) müsəlman (Allaha təslim olan) idi və (Allaha) şərik qoşanlardan da deyildi».

Hz. İbrahim (s.a.s) və Hz. İsmail (s.a.s) belə dua etdi:

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ
(əl-Bəqərə, 2/128)

«İbrahim və İsmail dedilər: «Ey Rəbbimiz! Bizim hər ikimizi Sənə itaətkar (müsəlman), nəslimizdən yetişənləri Sənə təslim olan ümmət (müsəlman) et, bizə (həcc) əməllərimizi (ibadət qaydalarımızı) göstər, tövbəmizi qəbul et! Həqiqətən, Sən tövbələri qəbul edənsən, mərhəmətlisən!».

Hz. Lut (s.a.s) qövmü ilə bağlı uca Allah (c.e) belə buyurur:

فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ الْمُسْلِمِينَ
(Əz-Zariyat, 51/36)

«Ancaq orada bir evdən (Lutun ailəsindən) başqa, müsəlman (tövhid dinində olan) tapmadıq».

Hz. Yusif (s.a.s) uca Allaha (c.e) belə yalvardı:

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِمَّا تَأْوِيلُ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ
(Yusuf, 12/101)

«Ey Rəbbim! Sən mənə səltənətdən (istədiyimdən də artıq) bir pay verdin. Mənə yuxu yozmağı öyrətdin. Ey göyləri və yeri yaradan! Sən dünyada da, axirətdə də mənim ixtiyar sahibimsən. Mənim canımı müsəlman olaraq al və məni əməlisəlehlərə qovuşdur!»

Hz. Musa (s.a.s) qövmünə bunları söyləyir:

وَقَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ إِن كُنتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِن كُنتُمْ مُسْلِمِينَ
(Yunus, 10/84)

«Musa dedi: «Ey qövmüm! Əgər Allaha iman gətirmissinizsə və təslim olmusunuzsa (əgər müsəlmansınızsə), Ona təvəkkül edin!»

İsrail oğullarının gerçək dini dost və düşmənlərinin bildiyi kimi, yəhudilik deyil, islam dini idi. Fironun boğularkən söylədiyi son sözlər bunu təsdiq edir:

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا حَتَّىٰ إِذَا أُنزِلَتْ الْعُرُقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ
(Yunus, 10/90)

«İsrail oğullarını dənizdən (sağ-salamat) keçirtdik. Firon və əsgərləri zalımcasına və düşməncəsinə onların arxasınca düşdülər. (Firon) batacağı anda: «İsrail oğullarının inandıqlarından başqa, heç bir tanrı olmadığına iman gətirdim. Mən artıq (Ona) təslim olanlardanam!» - dedi (yəni müsəlmanlardanam)». **İslam dini bütün israil peyğəmbərlərinin həyat tərzidi idi.**

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَانُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ

وَإِذْ أَوْحَيْنَا إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَاشْهَدْ
بِأَنَّا مُسْلِمُونَ

(Maidə, 5/111)

«Xatırla ki, o zaman həvarilərə (İsanın on iki əshabəsinə): «Mənə və peyğəmbərimə iman gətirin!» - deyə əmr etmişdim. Onlar isə: «Bizim (Sənə və peyğəmbərinə) itaət-kar (müsəlman) kəslər olmağımıza şahid ol!» - deyə cavab vermişdilər».

سُهِدَاءَ فَلَا تَخْشَوْنَ النَّاسَ وَآخِشُوا اللَّهَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ
يَحْكُمُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ

«Şübhəsiz ki, Tövrati Biz nazil etdik. Onda haqq yol və nur vardır. (Allaha) təslim olan (müslim) peyğəmbərlər yəhudilər arasında onunla, din alimləri və fəqihlər isə kitabdən qorunub saxlanılanlarla (Tövratdan ələ gəlib çatan ayələrlə) hökm edərtilər. Onlar (peyğəmbərlər, din alimləri və fəqihlər) ona (Tövratın ilahi bir kitab olmasına) şahid-dirlər. (Ey yəhudi alimləri və rəisləri!) İnsanlardan qorxma-yın, Məndən qorxun. Mənim ayələrimi ucuz qiymətə satmayın. Allahın nazil etdiyi (kitab və şəriət) ilə hökm etməyənlər, əlbəttə, kafirdirlər!»

Hz. Süleyman (s.a.s) da bir müsəlman idi. Səbə məlikəsi Bəlqis Ona belə demişdi:

قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبْتَهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا
قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِّن قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي
وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

(ən-Nəml, 27/44)

«(Bəlqisin əqlini, zəkasını yoxlamaq məqsədilə) ona belə deyildi: «Saraya daxil ol!» (Süleymanın sarayı) büllurdan tikildiyi və altına su buraxıldığı üçün (Bəlqis) sarayı gördükdə onu dərin bir gölməçə hesab etdi və (paltarını islanmasın deyə) ətəyini qaldırdı. O (Süleyman): «Bu (su deyil) büllurdan tikilmiş (şəffaf) bir saraydır!» - dedi. (Bəlqis) dedi: «Ey Rəbbim! Mən (günəşə sitayiş etməklə) özümə zülm etmişdim. Mən artıq Süleymanla (Süleyman sayəsində) aləmlərin Rəbbi olan Allaha təslim oldum (müsəlman oldum)».

Hz. İsanın (s.a.s) həvarilərinin dini islam idi:

ALLAH (c.c) PEYĞƏMBƏRLƏ ELM GÖNDƏRMİŞDİR

İslamın şanlı Peyğəmbəri mübərək hədislərində belə buyurur:

«... Səxavətli bir adam bir qonaqlıq verər, böyük bir ziyafət süfrəsi açar. O, bir dəvətçi göndərərək hər kəsi ziyafətə çağırır. Dəvət edənün çağırışına qulaq asanlar qonaqlığa gələr və ziyafət süfrəsindəki gözəl nemətlərdən yeyər. Dəvətçinin çağırışına qulaq asmayanlar isə qonaqlığa gəlməz və ziyafət süfrəsindəki gözəl nemətlərdən yeməzlər. **Kim Məhəmmədə itaət edərsə, Allaha itaət etmiş olar. Kim də Məhəmmədə üsyan edərsə, Allaha üsyan etmiş olar.**»

«Allahın mənimlə göndərdiyi hidayət və elm bir yerə yağan yağışa bənzəyər. O yerin bir hissəsi gözəldir, suyu canına çəkər, ot və bol çəmənlik bitirər. Bu torpağın bir qismi də münbit deyil, ancaq bu torpaq da suyu saxlayar. Allah bu torpağın saxladığı su ilə insanlara fayda verər, bu torpaqda yığılan sudan insanlar içərlər, heyvanları, əkin-biçini bu su ilə suvarırlar. Yerin başqa bir hissəsinə də yağış yağar. Ancaq bu yer çox sərtidir və münbit deyil. Bu yer nə su saxlayar, nə də ot bitirər. Elə Allahın dinində fəkih olan (və Allahın mənimlə göndərdiyi şeydən faydalanan, öyrənən, öyrədən) bir şəxs misalı ilə, dinə münasibətdə təkəbbürdən başını qaldırmayan və mənimlə göndərilən Allahın doğru yolunu qəbul etməyən misalı da belədir».

QALDIRIB BARMAQ GƏTİRMİŞ ASİMAN İMAN SANA

O, ümmidir, ümmihatın mayasıdır,
O, yer üzünün nuru, ərşə kölgədir.

Hz. Nizami

Mən sağ olduğum müddətdə Qurani-Hakimin qulu, köləsi, xadimiyəm. Məhəmməd Mustafa (s.a.s.) yolunun tozu, torpağıyam.

Hz. Mövlana

Sen Ahmed ü Mahmud u Muhammedsin Efendim,
Haktan Bize sultani-mueyyedsin Efendim.

Şeyx Qalib

Dərdli beynimə dərman et, onun
Dərmanını Mustafanın ayağının torpağından et.

Hz. Nizami

Hüsni-Kurani görür insan olur hayran sana,
Desti-kudretle yazılmış hilyedir Kuran sana.

Müəllim Naci

Gül Məhəmməd təridir.

Yunis Əmrə

Ey vücudun əsəri-xilqəti-əşya səbəbi,
Nəbi ol vaxt ki, bilfel gərəkməzdi Nəbi.

Füzuli

Ey olub merac bürhani-ulüvvi-şan sana,
Yerə enmiş göyden istiqlal üçün Furkan sana.

Füzuli

Ebediyyen sevecek can Onu, canan olarak,
Şart-ı peyman olarak, huccet-i iman olarak,
Şeb-i Miracda simasını seyretti diye,
Kapanır yerlere gök secde-i şükran olarak.

Kemal Edip Kürçüoğlu

Gel, ey Muhammed, bahardır...
Dudaklar ardında saklı
Aminlerimiz vardır!...
Hacdən döner gibi gel;
Miractan iner gibi gel;
Bekliyörüz yıllardır!...

Arif Nihad Asya

İÇİNDƏKİLƏR

HZ. MƏHƏMMƏD (s.a.s.) AZADLIQ VƏ NUR PEYĞƏMBƏRİDİR.....	3
BÜTÜN PEYĞƏMBƏRLƏR MÜSƏLMƏNDİRLƏR	8
ALLAH (c.c) PEYĞƏMBƏRLƏ ELM GÖNDƏRMİŞDİR.....	14
QALDIRIB BARMAQ GƏTİRMİŞ ASIMAN İMAN SANA	15
G İ R İ Ş: DƏYƏR BİZİM SƏRHƏDİMİZDİR	28
HZ. NİZAMİYƏ GÖRƏ, DÜŞÜNCƏMİZİN QAYNAQLARI	30
İMANIN ƏSASLARI	30
HAQQ DİNİNİN ÖZƏLLİKLƏRİ	32
İSLAM DİNİNİN ƏSASLARI	33
PEYĞƏMBƏRLİK ANLAYIŞI	36
PEYĞƏMBƏRLƏRİN SAYI VƏ ÖZƏLLİKLƏRİ	41
PEYĞƏMBƏRLƏRİN VƏZİFƏLƏRİ	46
PEYĞƏMBƏRLƏRİN TƏBLİĞ METODLARI.....	49
HƏZRƏT MƏHƏMMƏDİ (s.a.s.) BAŞQA PEYĞƏMBƏRLƏR- DƏN AYIRAN ÖZƏLLİKLƏR	51
HƏZRƏT MƏHƏMMƏDİN ADLARI	53
ƏRƏB, FARS VƏ TÜRK ƏDƏBİYYATINDA NƏT.....	58
ƏRƏB ƏDƏBİYYATINDA NƏT.....	62
FARS ƏDƏBİYYATINDA NƏT.....	66
TÜRK ƏDƏBİYYATINDA NƏT.....	68
NƏTİN QURULUŞU	76
HZ. NİZAMİ GƏNCƏVİNİN NƏTİNİN ŞƏRHİ	77
HƏZRƏT PEYĞƏMBƏRƏ SALAVAT QURAN BUYURUĞUDUR	79
HƏZRƏT NİZAMİ GƏNCƏVİYƏ GÖRƏ, ALLAHDAN ELM ÖYRƏNMƏYİN YOLU.....	81
BİRİNCİ BÖLMƏ: GECƏNİN VƏSFI VƏ QƏLBİ	
TANIMAQ HAQQINDA SÖHBƏT	91
GİRİŞ	92
GECƏNİN BƏRƏKƏTİ.....	95
BİRİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: GÜNƏŞ ÖZ QALXANINI ATDI.....	97
İKİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: CAHAN ONUN NƏFƏSİNDƏN DARALDI.....	98
ÜÇÜNCÜ BEYTİN ŞƏRHİ: ONUN QOŞUNU BAŞINA QƏSD ETDİ.....	99
DÖRDÜNCÜ BEYTİN ŞƏRHİ: ÖKÜZ YIXILAN KİMİ HAMİ ONUN ÜSTÜNƏ XƏNCƏR ÇƏKİR	100
BƏŞİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: GECƏNİN ÇAĞASININ ƏLİ DAYƏSİNƏ YETİŞDİ.....	100
ALTINCI BEYTİN ŞƏRHİ: DAYƏ GECƏNİN QARANLIĞINDAN QORXDU	101
YEDDİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: TORPAQ ONUN ATƏŞİNƏ SU ÇİLƏDİ.....	102

Arif-269131

SƏKKİZİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ:ŞƏRBƏT VƏ XƏSTƏ	
BİR-BİRİ İLƏ SAZIŞ BAĞLADI.....	103
DOQQUZUNCU BEYTİN ŞƏRHİ: XƏSTƏ BİR TAS QAN TÖKDÜ.....	103
ONUNCU BEYTİN ŞƏRHİ: DAXİLİ RƏNGİ ZAHİRƏ ÇIXDI.....	103
ON BİRİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: OYUNÇU BİR GECƏ OYUNU ÇIXARIRDI	107
ON İKİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: ZÖHRƏ DİRHƏM SAÇIRDI.....	107
ON ÜÇÜNCÜ BEYTİN ŞƏRHİ: MƏN BAĞI OLMAYAN	
GÜLŞƏN BÜLBÜLÜYƏM.....	108
ON DÖRDÜNCÜ BEYTİN ŞƏRHİ: CİYƏRİMİN QANINI	
SÖZLƏ QARIŞDIRMIŞDIM.....	109
ON BEŞİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: FIKRİM NƏSİHƏT KİTABININ	
DALINCA GETDİ.....	111
ON ALTINCI BEYTİN ŞƏRHİ: QEYBDƏN BİR SƏS GƏLDİ.....	113
ON YEDDİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: NİYƏ ÖZ PAK	
ATƏŞİNƏ SU SƏPİRSƏN.....	114
ON SƏKKİZİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: QIZDIRMA GƏTİRƏN	
TORPAĞI TABUTA BAĞIŞLA.....	116
ON DOQQUZUNCU BEYTİN ŞƏRHİ: HƏDƏF SƏNİN İDRAKINDIR.....	117
İYİRMİNCİ ADDIM: SUYUN VARSƏ, QƏLBİNİN QAPISINA TÖK.....	118
İYİRMİ BİRİNCİ ADDIM: QƏLB NAĞİLİNİN AHƏNGİ XOŞDUR.....	119
İYİRMİ İKİNCİ ADDIM: QƏLBİ TANI.....	120
İYİRMİ ÜÇÜNCÜ ADDIM: CİSM DƏN AZAD OL!	
İYİRMİ DÖRDÜNCÜ ADDIM: RUZİLƏRİNİ QƏLBİN	
SƏDƏQƏSİNDƏN TAPMIŞLAR.....	126
İYİRMİ BEŞİNCİ ADDIM: GÖZ, QULAQ ZAHİRİ	
PƏRDƏNİN İŞÇİLƏRİDİR.....	126
İYİRMİ ALTINCI ADDIM: GÜLƏ BƏNZƏR QULAQLARIN	
PAMBIQLA DOLMUŞDUR.....	129
İYİRMİ YEDDİNCİ ADDIM: GÜL VƏ NƏRGİZİN SİNƏSİ	
SƏNDƏN DAĞLIDIR.....	130
İYİRMİ SƏKKİZİNCİ ADDIM: CAVANLIQ TƏRAVƏTİ BƏSDİR.....	130
İYİRMİ DOQQUZUNCU ADDIM: SƏNİN TƏBİƏTİN	
AĞLIN İLƏ DƏLLALLIQ EDİR.....	131
OTUZUNCU ADDIM: ONUN SƏFƏRLƏRİNİN XƏRCİ ÇOXDUR.....	132
OTUZ BİRİNCİ ADDIM: QIRX YAŞIN DƏRSİNİ İNDİ OXUMA.....	132
OTUZ İKİNCİ ADDIM: BU ÜRƏYİN DƏRDİNƏ BİR HƏMDƏRD TAP.....	133
OTUZ ÜÇÜNCÜ ADDIM: QƏMXARIN VARSƏ, QƏM YEMƏ.....	134
OTUZ DÖRDÜNCÜ ADDIM: DOSTLUQ MÖHKƏM KÖMƏKDİR.....	134
OTUZ BEŞİNCİ ADDIM: O NƏFƏS YÜZ QƏMİ YOX EDƏR.....	135
OTUZ ALTINCI ADDIM: İKİNCİ SÜBH ONUN BAĞİRTİSİ	
ULDUZLARA ÇATACAQ.....	136

OTUZ YEDDİNCİ ADDIM: ƏVVƏLİNCİ SÜBH LƏKƏLƏNİB	
RÜSVAY OLAR.....	136
OTUZ SƏKKİZİNCİ ADDIM: SƏN TƏKLİK DƏ HEÇ	
BİR İŞ GÖRƏ BİLMƏZSƏN.....	137
OTUZ DOQQUZUNCU ADDIM: BÜTÜN MƏMLƏKƏTLƏR	
XAR OLA BİLMƏZ.....	138
QIRXINCI ADDIM: HAMININ YARA EHTİYACI VAR.....	139
QIRX BİRİNCİ ADDIM: İKİ-ÜÇ DOSTUN ƏTƏYİ YAŞDIR.....	139
QIRX İKİNCİ ADDIM: ƏLİNİ QƏLBİNİN KƏMƏNDİNƏ AT.....	140
QIRX ÜÇÜNCÜ ADDIM: HƏM SURƏT, HƏM DƏ CAN	
MƏMLƏKƏTİ VAR.....	140
QIRX DÖRDÜNCÜ ADDIM: BƏDƏN VƏ RUH	
BİR-BİRİNƏ BİRLƏŞİB.....	141
QIRX BEŞİNCİ ADDIM: QƏLB XİLAFƏTİN SAHİBİDİR.....	143
QIRX ALTINCI ADDIM: QƏLBİN ADINA SULTANLIQ	
XÜTBƏSİ OXUNMUŞDUR.....	144
QIRX YEDDİNCİ ADDIM: SURƏT VƏ CAN	
QƏLBİN COCUQLARIDIR.....	145
QIRX SƏKKİZİNCİ ADDIM: ÜRƏYİN SÖZÜ	
MƏNİ NURLANDIRDI.....	145
QIRX DOQQUZUNCU ADDIM: CANIMI HATİFƏ HƏDƏF ETDİM.....	146
ƏLLİNCİ ADDIM: TƏBİM QƏMDƏN XİLƏS OLDU.....	146
ƏLLİ BİRİNCİ ADDIM: ALOVLU BULAĞIM DƏN	
BUZLU SU AXITDIM.....	149
ƏLLİ İKİNCİ ADDIM: YOLKƏSƏNLƏR ACİZ OLDULAR.....	149
ƏLLİ ÜÇÜNCÜ ADDIM: QƏLBİN QAPISINA ÇATDIM.....	150
ƏLLİ DÖRDÜNCÜ ADDIM: CAN DODAĞA YETİŞDİ.....	151
ƏLLİ BEŞİNCİ ADDIM: QAMƏTİM TOP KİMİ OLMUŞDU.....	151
ƏLLİ ALTINCI ADDIM: ƏTƏYİM YAXAMA ÇEVİRİLMİŞDİ.....	153
ƏLLİ YEDDİNCİ ADDIM: AYAĞIM BAŞIM OLMUŞDU.....	153
ƏLLİ SƏKKİZİNCİ ADDIM: YÜZÜ BİR GÖRÜRDÜM.....	154
ƏLLİ DOQQUZUNCU ADDIM: QƏRİBLİYİM ACI İDİ.....	154
ALTMİŞ BİRİNCİ ADDIM: EQ YÜYƏNİNDƏN TUTDU.....	155
ALTMİŞ İKİNCİ ADDIM: QƏLBİN QAPISINI VURDUM.....	156
ALTMİŞ ÜÇÜNCÜ ADDIM: ÖNDƏ GEDƏNLƏR	
PƏRDƏNİ QALDIRDILAR.....	157
ALTMİŞ DÖRDÜNCÜ ADDIM: NİZAMİ, İÇƏRİ GİR.....	157
ALTMİŞ BEŞİNCİ ADDIM: ONUN QAPISININ MƏHRƏMİ OLDUN.....	158
ALTMİŞ ALTINCI ADDIM: QONAQ SARAYI GÖRDÜM.....	159
ALTMİŞ YEDDİNCİ ADDIM: YEDDİ XƏLİFƏ BİR	
OTAQDA ƏYLƏŞMİŞDİ.....	160

ALTMİŞ SƏKKİZİNCİ ADDIM: ORA FƏLƏKLƏR	
MƏMLƏKƏTİNDƏN BÖYÜK MƏMLƏKƏTDİR.....	164
ALTMİŞ DOQQUZUNCU ADDIM:GÜNORTA ŞAHI	
BAŞDA OTURMUŞDU.....	169
YETMİŞİNCİ ADDIM:QIRMIZI ATLI ƏDƏBLƏ ONUN	
QABAĞINDA İDİ.....	170
YETMİŞ BİRİNCİ ADDIM: ACIQLI BİR CAVAN ONUN	
ŞİKAR KƏŞFİYYATÇISIDIR.....	171
YETMİŞ İKİNCİ ADDIM:KƏMƏND ATAN	
PUSQUYA HAZIRLAŞMIŞDI.....	172
YETMİŞ ÜÇÜNCÜ ADDIM:ONLAR PƏRVANƏ, QƏLB ŞAM İDİ.....	174
YETMİŞ DÖRDÜNCÜ ADDIM:CANIMI ÜRƏK SULTANIMA	
PEŞKƏŞ ETDİM.....	175
YETMİŞ BEŞİNCİ ADDIM:ÜZÜMÜ ALƏMDƏKİLƏRDƏN	
DÖNDƏRDİM.....	177
YETMİŞ ALTINCI ADDIM:YUVADAN KEÇ, QUŞU AXTAR.....	179
YETMİŞ YEDDİNCİ ADDIM:MƏNİM ALOVUM BU	
TÜSTÜNÜN MƏHRƏMİ DEYİL.....	179
YETMİŞ SƏKKİZİNCİ ADDIM:MƏNİM KÖLGƏM SƏRVİN	
ÖZÜNDƏN QÜDRƏTLİDİR.....	180
YETMİŞ DOQQUZUNCU ADDIM:MƏN XƏZİNƏYƏM.....	181
SƏKSƏNİNCİ ADDIM:DİLİN QANADLARI TÖKÜLDÜ.....	184
SƏKSƏN BİRİNCİ ADDIM:İTAƏT ETDİM.....	185
SƏKSƏN İKİNCİ ADDIM: NİZAMİNİN ADI FƏLƏKLƏRƏ	
UCALDI.....	185
SƏKSƏN ÜÇÜNCÜ ADDIM: RİYAZƏTDƏN ƏL ÇƏKMƏK	
MÜMKÜN OLMADI.....	188
NƏTİCƏ.....	192
İKİNCİ BÖLMƏ	
BİRİNCİ XƏLVƏT: QƏLBİN TƏRBİYƏSİ –	
XƏLVƏT ANLAYIŞI.....	199
GİRİŞ.....	200
BİRİNCİ XƏLVƏT – QƏLBİN TƏRBİYƏSİ	
BÖLMƏSİNİN ÖZƏLLİKLƏRİ.....	202
BİRİNCİ ADDIM: MÜƏLLİM DOQQUZ FƏLƏYİN	
SİRRİNİ AÇDI.....	205
İKİNCİ ADDIM: DÜYÜNÜM DÜYÜN İÇİNDƏ ÇARPAZLAŞMIŞDI.....	211
ÜÇÜNCÜ ADDIM: DÜYÜNLƏR KƏNDİRDƏN AÇILDI.....	213
DÖRDÜNCÜ ADDIM:XACƏMİZ BİZİM AĞAMIZDIR.....	214
BEŞİNCİ ADDIM: O, MƏNİM CANIMIN DƏRDİNİ ÇƏKİR.....	215
ALTINCI ADDIM: O, ŞƏFQƏTİNİ MƏNDƏN ƏSİRGƏMİR.....	218
YEDDİNCİ ADDIM: O, MƏNİ RAM ETDİ.....	219

SƏKKİZİNCİ ADDIM:O, MƏNDƏN QAÇMADI.....	219
DOQQUZUNCU ADDIM:YUSİFLİK EDİB QUYUDAN ÇIXDI.....	220
ONUNCU ADDIM: GECƏNİN GÖZÜ YUXU İLƏ TİKİLDİ.....	221
ON BİRİNCİ ADDIM:GECƏNİN SÜRMƏSİ GÜNDÜZÜN QIRMIZISI	
İLƏ ƏVƏZ OLDU.....	222
ON İKİNCİ ADDIM:XACƏ ÇİRAĞIN YAXASINDAN TUTDU.....	223
ON ÜÇÜNCÜ ADDIM:ƏTƏYİMİ QƏM TİKANINDAN AZAD ETDİ.....	224
ON DÖRDÜNCÜ ADDIM:LALƏ DODAQLARI KİMİ GÜLÜMSƏDİM.....	224
ON BEŞİNCİ ADDIM:LALƏ ÖZ QƏLBİNİ MƏNİM	
CANIMA TAPŞIRDI.....	225
ON ALTINCI ADDIM:GÜL KİMİ ÖZ QABIĞINDAN ÇIXDIM.....	226
ON YEDDİNCİ ADDIM:AXAN SUYA TƏRƏF	
TƏLƏSDİM.....	228
ON SƏKKİZİNCİ ADDIM:VƏFA ƏTRİ GƏLDİ.....	229
ON DOQQUZUNCU ADDIM:ÜRƏYİM DİRİLDİ.....	231
İYİRMİNCİ ADDIM:KÜLƏK KƏCAVƏNİ YERƏ ATDI.....	231
İYİRMİ BİRİNCİ ADDIM: "ATDAN DÜŞ", - DEDİ.....	232
İYİRMİ İKİNCİ ADDIM:BEHİŞT YELLƏRİ ƏSƏN YERDƏ	
DAYANDIM.....	232
İYİRMİ ÜÇÜNCÜ ADDIM:DİLİM SUSUZLUQDAN YANIRDI.....	233
İYİRMİ DÖRDÜNCÜ ADDIM:O ÇEŞMƏ GÜNƏŞDƏN DAHA	
PARLAQ İDİ.....	233
İYİRMİ BEŞİNCİ ADDIM: ONUN NƏRGİZLƏRİ YUXULU İDİ.....	234
İYİRMİ ALTINCI ADDIM:BEHİŞT ONUN QULUYDU.....	237
İYİRMİ YEDDİNCİ ADDIM:ÇƏMƏNİN YAXASINDA GÜL VAR İDİ.....	237
İYİRMİ SƏKKİZİNCİ ADDIM:AHU GÖBƏYİNİ GÜLƏ BAĞLAMISDI.....	238
İYİRMİ DOQQUZUNCU ADDIM:TUTU XƏCALƏT ÇƏKDI.....	239
OTUZUNCU ADDIM:AHU MƏST OLMUŞDU.....	239
OTUZ BİRİNCİ ADDIM: GÜLLƏRİN GƏRDƏYİNDƏN ŞİMAL	
MEHİ CİLVƏLƏNİRDİ.....	240
OTUZ İKİNCİ ADDIM:XEYRİ GÜLLƏRİ YELPİK OLMUŞDU.....	241
OTUZ ÜÇÜNCÜ ADDIM:SÜSƏNİ ƏFİ ÖLDÜRƏN İDİ.....	241
OTUZ DÖRDÜNCÜ ADDIM:QUMRU VƏ BÜLBÜL BİR-BİRİNƏ	
QAFİYƏ QOŞURDULAR.....	242
OTUZ BEŞİNCİ ADDIM:SÜSƏN SÜBHƏ MÜSƏNİN ƏLİNİ	
XATIRLADIRDI.....	243
OTUZ ALTINCI ADDIM:FAXTƏ FƏLƏYİ ÖZ RƏNGİNƏ BOYAMIŞDI.....	246
OTUZ YEDDİNCİ ADDIM:GÜLÜN HEKAYƏSİ SÖYÜDÜN	
VARAĞINA YAZILDI.....	248
OTUZ SƏKKİZİNCİ ADDIM:BAHAR YASƏMƏNİN	
SALAMINA GƏLİRDİ.....	249

OTUZ DOQQUZUNCU ADDIM:YASƏMƏN TÜRKƏ	
OXŞAYIRDI.....	249
QIRXINCI ADDIM:LALƏ SİRLƏR ATƏŞGAHIMA GƏLMİŞDİ.....	250
QIRX BİRİNCİ ADDIM: LALƏNİN HİNDÇİYİ ƏRƏB	
QARĞASINA BƏNZƏYİR.....	251
QIRX İKİNCİ ADDIM:SU YUMŞAQ İDİ.....	251
QIRX ÜÇÜNCÜ ADDIM:LACİVƏRD GÖYLƏRƏ	
PƏNCƏRƏ AÇILMIŞDI.....	252
QIRX DÖRDÜNCÜ ADDIM:ÇİÇƏKLƏR GÖYLƏRİ	
HƏYƏCANA GƏTİRMİŞDİ.....	253
QIRX BEŞİNCİ ADDIM:KÖLGƏ GÜNƏŞİN DODAQLARI İLƏ	
DANIŞRDI.....	254
QIRX ALTINCI ADDIM: SÜNBÜLÜN BUSƏLƏRİ NƏSTƏRƏNİ	
YARALAYIRDI.....	255
QIRX YEDDİNCİ ADDIM:XEYİRİN OX QABI BOŞALMIŞDI.....	256
QIRX SƏKKİZİNCİ ADDIM:SÖYÜDÜN BƏDƏNİ SEHİRLƏNMİŞDİ.....	257
QIRX DOQQUZUNCU ADDIM:YASƏMƏN BUXAR OLMAQ	
İSTƏYİRDİ.....	257
ƏLLİNCİ ADDIM:ZƏRDƏGÜL QANA GƏLMİŞ LƏLƏ BƏNZƏYİRDİ.....	258
ƏLLİ BİRİNCİ ADDIM:VƏHŞİ GÜL KÜLƏYİN NƏFƏSİ İLƏ	
SƏHBƏT EDİRDİ.....	259
ƏLLİ İKİNCİ ADDIM:GÖY ƏLİNDƏ NARINC MEYDANA GƏLDİ.....	259
ƏLLİ ÜÇÜNCÜ ADDIM:ÇƏMƏNLİK GÖYLƏ GÜLƏŞMƏK İSTƏDİ.....	262
ƏLLİ DÖRDÜNCÜ ADDIM:ÇİÇƏK YERİN CANI, GÖYÜN ÜRƏYİ İDİ.....	262
ƏLLİ BEŞİNCİ ADDIM:ULDUZ YERLƏ DANIŞIRDI.....	263
ƏLLİ ALTINCI ADDIM:GÖY YAQUT ÜÇÜN GİROV QOYMUŞDU.....	263
ƏLLİ YEDDİNCİ ADDIM:ÇEŞMƏ HURİLƏRİN GÖZLƏRİNDƏN	
DAHA PARLAQ İDİ.....	264
ƏLLİ SƏKKİZİNCİ ADDIM:OTLAR O ÇEŞMƏNİN SUYU İLƏ QÜSL	
ETMİŞDİR.....	265
ƏLLİ DOQQUZUNCU ADDIM:QUŞLAR DAVUD KİMİ	
OXUYURDULAR.....	266
ALTMİŞİNCİ ADDIM:TURAC SƏRVİN AYAĞINA ZƏNCİR	
ÇƏKMİŞDİ.....	267
ALTMİŞ BİRİNCİ ADDIM:BÜLBÜL QARĞANIN QANINI TÖKSÜN.....	268
ALTMİŞ İKİNCİ ADDIM:BAYQUŞLAR O YURDU TƏRK ETMİŞDİ.....	268
ALTMİŞ ÜÇÜNCÜ ADDIM:YERİN GÖNÜNDƏN ƏDİM	
DÜZƏLTMİŞDİ.....	269
ALTMİŞ DÖRDÜNCÜ ADDIM: LALƏNİN	
ÜRƏK DÖYÜNTÜSÜ VAR İDİ.....	271
ALTMİŞ BEŞİNCİ ADDIM: ŞUMŞAD ƏLİNİ LALƏNİN ÜRƏYİNƏ	
QOYMUŞDU.....	275

ALTMİŞ ALTINCI ADDIM:YASƏMƏN GECƏNİN TİTƏLƏRİNİ	
SİLMİŞDİ.....	278
ALTMİŞ YEDDİNCİ ADDIM:QIZIL KƏNDİRLİ YUSİF QUYYU QAZDI.....	279
ALTMİŞ SƏKKİZİNCİ ADDIM:SU MUSA KİMİ AĞ ƏLİNİ GÖSTƏRDİ.....	280
ALTMİŞ DOQQUZUNCU ADDIM: YER O SUDAN ÖZÜNƏ	
DƏRMAN DÜZƏLTDİ.....	281
YETMİŞİNCİ ADDIM: SƏHƏRİN NURU ÖZÜNƏ GENİŞ	
MEYDAN TAPDI.....	282
YETMİŞ BİRİNCİ ADDIM: KÖLGƏ GÜNƏŞİN	
DODAĞINI DIŞLƏYİRDİ.....	283
YETMİŞ İKİNCİ ADDIM:KÖLGƏ VƏ İŞIQ RƏQS EDİRDİLƏR.....	283
YETMİŞ ÜÇÜNCÜ ADDIM:TİKAN UD OLDU.....	284
YETMİŞ DÖRDÜNCÜ ADDIM:GÜLÜN BELİ BÜLBÜLÜN	
MİNBƏRİ OLDU.....	285
YETMİŞ BEŞİNCİ ADDIM:GÜL NİZAMİDƏN ÇOX ŞƏKƏR SAÇIRDI.....	286
NƏTİCƏ	288
ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ	
BİRİNCİ XƏLVƏTİN BƏRƏKƏTİ	292
BİRİNCİ ADDIM: QƏLBİM AŞIQ OLDU.....	293
İKİNCİ ADDIM: O, GÜLNƏFƏSLİNİ GÖRDÜ.....	294
ÜÇÜNCÜ ADDIM: O AYIN FİTNƏSİ AYIN XIRMANINI	
YANDIRDI.....	294
DÖRDÜNCÜ ADDIM: ZÜLFÜNDƏN ZİREH TOXUMUŞDU.....	295
BEŞİNCİ ADDIM: HAMI ONU DUZ KİMİ YALAMAQ İSTƏYİRDİ.....	295
ALTINCI ADDIM: ŞİRİN DUZLULARIN DUZUNU ƏRİDİRDİ.....	296
YEDDİNCİ ADDIM: BAĞ TUTIŞI XƏCALƏT ÇƏKİRDİ.....	297
SƏKKİZİNCİ ADDIM: GÜMÜŞ BUXAĞI TURUNCA	
BƏNZƏYİRDİ.....	297
DOQQUZUNCU ADDIM:TÖVBƏLƏRİ SINDİRİRDİ.....	298
ONUNCU ADDIM:TƏBƏRZƏDİN BAŞINI ƏZDİ.....	298
ON BİRİNCİ ADDIM: O, GÜLAB İDİ.....	299
ON İKİNCİ ADDIM:XALI ÜRƏYİ ALOVLANDIRIRDI.....	299
ON ÜÇÜNCÜ ADDIM:AYIN ÜZÜ XALA DÖNMÜŞDÜ.....	300
ON DÖRDÜNCÜ ADDIM:GÖZLƏRİ GÜNƏSDƏN ÇOX YANDIRIRDI.....	301
ON BEŞİNCİ ADDIM:ONA YÖNƏLMİŞ KARVANLAR BİR	
FƏRSƏNG UZANMIŞDI.....	301
ON ALTINCI ADDIM:MƏNİM ÜRƏYİM PARÇALANIRDI.....	302
ON YEDDİNCİ ADDIM:ÜZÜ DUA, QƏMZƏLƏRİ ƏFSUN	
OXUYURDU.....	303
ON SƏKKİZİNCİ ADDIM:İNCİNİN AĞZI BAĞLANMIŞDI.....	306
ON DOQQUZUNCU ADDIM:ƏŞQ BİR BÜSAT AÇDI.....	306

İYİRMİNCİ ADDIM: EŞQ CİSMİMİN BAĞINI CANIMIN BOYNUNDAN ÇIXARDI	307
İYİRMİ BİRİNCİ ADDIM: DİRİLİK SUYUNDA BOĞULDUM.....	308
İYİRMİ İKİNCİ ADDIM: AĞLIMIZ ZƏNCİRLƏNDİ.....	308
İYİRMİ ÜÇÜNCÜ ADDIM:ÜRƏK ÖZ DƏRDİNİ SİLMƏK İSTƏYİRDİ.....	309
İYİRMİ DÖRDÜNCÜ ADDIM:QƏMLİNİN MUNİSİ QƏMDİR.....	310
İYİRMİ BEŞİNCİ ADDIM:BAĞIMDAN BİXƏBƏRSƏN.....	310
İYİRMİ ALTINCI ADDIM:YAŞILLIQ MƏNİM NƏZƏRİM İDİ.....	311
İYİRMİ YEDDİNCİ ADDIM:KƏLƏFİN UCU AÇILDI.....	312
İYİRMİ SƏKKİZİNCİ ADDIM: O VUCUDUN ÜZÜ SƏDAQƏT SURƏTİNİN GÜZGÜSÜ İDİ.....	312
İYİRMİ DOQQUZUNCU ADDIM:MƏN HƏQİQƏT YOLU İLƏ GETDİM.....	313
OTUZUNCU ADDIM:NİZAMİNİN İŞİNİ NİZAMİYƏ TAPŞIR.....	314
DÖRDÜNCÜ BÖLMƏ	
İKİNCİ XƏLVƏT – GECƏ GÖRÜŞÜ.....	317
İKİNCİ XƏLVƏT – GECƏ GÖRÜŞÜ BÖLMƏSİNİN ÖZƏLLİKLƏRİ.....	318
BİRİNCİ ADDIM:XACƏ (QƏLB) MƏCLİS İSTƏDİ.....	320
İKİNCİ ADDIM: SÜFRƏDƏ ARZU OLUNAN NEMƏTLƏR VAR İDİ.....	321
ÜÇÜNCÜ ADDIM: TƏZƏ BAHAR KİMİ MƏCLİS İDİ.....	322
DÖRDÜNCÜ ADDIM:MƏCLİSİN ƏTRİ YUSİFİN HEKAYƏSİNİ DANIŞIRDI.....	322
BEŞİNCİ ADDIM: KEŞİKÇİLƏRİN QANI TÖKÜLMÜŞDÜ.....	323
ALTINCI ADDIM: MÖCÜZƏLİ HAVALAR ÇALINIRDI.....	323
YEDDİNCİ ADDIM: DÜRRİ-YETİMİN BAŞINA LƏL TÖKÜRDÜ.....	324
SƏKKİZİNCİ ADDIM: CİYƏR ŞAMİ ŞAMIN CİYƏRİNİ YANDIRDI.....	326
DOQQUZUNCU ADDIM: ŞƏKƏR UDU ALOVLANDIRIRDI.....	327
ONUNCU ADDIM: ŞAM SÜFRƏYƏ QIZIL SƏPİRDİ.....	327
ON BİRİNCİ ADDIM: NOĞULUN AĞZINDAN BADAM TÖKÜLÜRDÜ... ..	328
ON İKİNCİ ADDIM: ZÖHRƏ İLƏ MƏRRİX BİR-BİRİLƏ SEVİŞİRDİLƏR.....	328
ON ÜÇÜNCÜ ADDIM: GÜLÜŞ DİLƏNÇİLİK EDİRDİ.....	329
ON DÖRDÜNCÜ ADDIM:O, BOYNUNU ŞİR KİMİ ZƏNCİRLƏMİŞDİ.....	330
ON BEŞİNCİ ADDIM:O NAZLI YAR RƏQS EDİRDİ.....	330
ON ALTINCI ADDIM: PƏRVANƏ SƏRXOŞ İDİ.....	331
ON YEDDİNCİ ADDIM:YUXU QANADINI SINDIRMIŞDI.....	334
ON SƏKKİZİNCİ ADDIM: ZÖHRƏ MİZRAB SINDIRIRDI.....	335
ON DOQQUZUNCU ADDIM:DAMAQ DAMAQDAN YUXU OĞURLAYIRDI.....	337
İYİRMİNCİ ADDIM:İSTƏDİYİNİ BİR ANDA TAPA BİLİRDİ.....	339
İYİRMİ BİRİNCİ ADDIM:BİR-BİRİNƏ SOVQAT YOLLAYIRDILAR.....	340
İYİRMİ İKİNCİ ADDIM:YOXLUĞU YOXLUĞA ATMIŞDILAR.....	341

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ ADDIM:ŞADLIQ QUŞU NAMƏNİ QANADINA BAĞLADI.....	343
İYİRMİ DÖRDÜNCÜ ADDIM:SƏHƏR QUŞU ŞİŞƏ ÇƏKİLMİŞDİ.....	344
İYİRMİ BEŞİNCİ ADDIM:SƏHƏR QUŞU AĞIR YUXULU İDİ.....	347
İYİRMİ ALTINCI ADDIM: PƏRİLƏRİN ZÜLFÜ DİVANƏLƏRİN ZƏNCİRİ İDİ.....	348
İYİRMİ YEDDİNCİ ADDIM: MÜŞTƏRİNİN ÜRƏYİ DAR OLMUŞDU.....	349
İYİRMİ SƏKKİZİNCİ ADDIM: PƏRİZADƏLƏR AŞIQLƏRƏ BASQIN EDİRDİLƏR.....	350
İYİRMİ DOQQUZUNCU ADDIM: YOLUN TIKANLARINI KİRPİKLƏRİNİN UCU İLƏ GÖTÜRÜRDÜLƏR.....	351
OTUZUNCU ADDIM:SƏRV BOYLARI CAN ÜÇÜN GÜL DƏSTƏSİ İDİ.....	351
OTUZ BİRİNCİ ADDIM: BADAM GÖZLƏRİ DAR İDİ.....	352
OTUZ İKİNCİ ADDIM: ONU OVSUNLAMİŞDILAR.....	353
OTUZ ÜÇÜNCÜ ADDIM:CAHAN BƏBİL VƏ HİNDİSTANA DÖNÜRDÜ.....	355
OTUZ DÖRDÜNCÜ ADDIM: ÜRƏK ONUN GÖZLƏRİNİN ZİYARƏTİNƏ GETDİ.....	355
OTUZ BEŞİNCİ ADDIM:QƏMZƏSİNİN DİLİ TIKANLARDAN İTİ İDİ.....	356
OTUZ ALTINCI ADDIM:ATILMAMIŞ OXLARI İŞƏ SALDI.....	357
OTUZ YEDDİNCİ ADDIM:MƏSİHNİN QƏFƏSİ ÜRƏYƏ HAVA VERDİ.....	357
OTUZ SƏKKİZİNCİ ADDIM:GÜL QULAĞINA QALİYƏ DOLDURDU.....	359
OTUZ DOQQUZUNCU ADDIM:GÜL ŞƏKƏRİN HİMAYƏSİNƏ QAÇDI.....	361
QIRXINCI ADDIM:ONUN BAXIŞI CAHANIN CANI OLMUŞDU.....	362
QIRX BİRİNCİ ADDIM: QARA ZÜLFÜ AĞ GÜMÜŞ ÜSTÜNƏ MÜŞK SƏPİRDİ.....	365
QIRX İKİNCİ ADDIM:GÜMÜŞ BUXAĞI GÖY QURŞAĞINA DÖNDÜ.....	366
QIRX ÜÇÜNCÜ ADDIM:ÜZÜ İBRAHİMİN ATƏŞ KÜRƏSİ İDİ.....	366
QIRX DÖRDÜNCÜ ADDIM: ATƏŞ REYHANA DÖNDÜ.....	367
QIRX BEŞİNCİ ADDIM: ÖPÜŞÜ ADAM YIXIRDI.....	368
QIRX ALTINCI ADDIM: ÜZÜ SÜRƏYYA SALXIMI OLMUŞDU.....	369
QIRX YEDDİNCİ ADDIM:SƏHƏRİN NAMƏSİ İŞIQLI TUĞRA İLƏ YAZILDI.....	370
QIRX SƏKKİZİNCİ ADDIM: HUŞLARINI İTİRDİLƏR.....	371
QIRX DOQQUZUNCU ADDIM:DİLLƏRİ TUTULUB GÖZLƏRİ DANIŞIRDI.....	376
ƏLLİNCİ ADDIM:QIZIL GÜMÜŞƏ QARIŞMIŞDI.....	376
ƏLLİ BİRİNCİ ADDIM: AĞIL SƏBİRDƏN ƏL ÇƏKDİ.....	378
ƏLLİ İKİNCİ ADDIM: AĞIZLARDA GÜLÜŞDƏN YER QALMADI.....	380
ƏLLİ ÜÇÜNCÜ ADDIM:SƏBRİN SƏSİ O PƏRDƏDƏ TUTULMUŞDU.....	381
ƏLLİ DÖRDÜNCÜ ADDIM: MAHMUD VƏ AYAZIN HEKAYƏSİ SƏSLƏNİRDİ.....	384

ƏLLİ BEŞİNCİ ADDIM: NİZAMININ ŞƏRİ ŞƏKƏR SƏPİRDİ.....	388
NƏTİCƏ	392
BEŞİNCİ BÖLMƏ	407
İKİNCİ XƏLVƏTİN – GİZLİ SÖHBƏTİN BƏRƏKƏTİ.	407
BİRİNCİ ADDIM: ÖMÜR YENİDƏN QƏLBƏ QAYITDI.....	408
İKİNCİ ADDIM: GÖZ SALAM GÖNDƏRİRDİ.....	412
ÜÇÜNCÜ ADDIM: TÜRK GÖZƏLLƏRİNİN GÜLÜŞÜNDƏN ŞƏKƏR XƏCALƏT ÇƏKİRDİ.....	418
DÖRDÜNCÜ ADDIM:TÜRK GÖZƏLİ ÜRƏYİMƏ RƏXNƏ SALMIŞDI ...	419
BEŞİNCİ ADDIM: AY GECƏ İLƏ HESABLAŞMADI.....	420
ALTINCI ADDIM: CAN YERİ ÖPMƏK ÜÇÜN YERLƏ YEKSAN OLURDU.....	422
YEDDİNCİ ADDIM: ŞAMIN KİRPİKLƏRİ YAŞLA DOLMUŞDU.....	423
SƏKKİZİNCİ ADDIM: ÜRƏK ONU BƏRƏKƏT KİMİ QƏBUL EDİRDİ.....	424
DOQQUZUNCU ADDIM: O GÜNƏŞ OLURDU, MƏN İSƏ SU ARXI.....	425
ONUNCU ADDIM: O GECƏ XURMA NUBAR ETDİM.....	426
ON BİRİNCİ ADDIM: O TƏZƏ AY İŞIQDAN QURŞAQ BAĞLAMISDI.....	427
ON İKİNCİ ADDIM: O, ÖZ MƏFTUNUNUN MƏFTUNU OLUBMUŞ.....	428
ON ÜÇÜNCÜ ADDIM: ÜRƏK YALVARDI.....	429
ON DÖRDÜNCÜ ADDIM: KAŞ GECƏ QİYAMƏTƏDƏK QALAYDI.....	430
ON BEŞİNCİ ADDIM: O GECƏNİN GÜNƏŞ KİMİ PARILTISINI AXTARIRAM.....	431
ON ALTINCI ADDIM: O GECƏNİN ŞADLIĞINDAN BAŞQA HEÇ NƏ XOŞ DEYİL.....	432
ON YEDDİNCİ ADDIM: BÜTÜN GECƏ YALVARDIM.....	433
ON SƏKKİZİNCİ ADDIM: O, MERAC GECƏSİ İDİ.....	435
ON DOQQUZUNCU ADDIM: AY BÜTÜN GECƏLƏR ÖZ CANINI QAZIR.....	436
İYİRMİNCİ ADDIM: GÜNDÜZ GECƏNİN HƏSRƏTİNDƏDİR.....	437
İYİRMİ BİRİNCİ ADDIM: SÜBH QILINCINI OYNADARAQ GƏLDİ.....	438
İYİRMİ İKİNCİ ADDIM: ÖZ EYVANIMA SU AXDI.....	439
İYİRMİ ÜÇÜNCÜ ADDIM: GÜNƏŞİN KÖYNƏYİNİ NAMAZ ÜÇÜN YUDU.....	439
İYİRMİ DÖRDÜNCÜ ADDIM: GÜNƏŞ ÇEŞMƏ HÖVZƏSİ YARATMIŞDIR.....	443
İYİRMİ BEŞİNCİ ADDIM: ULDUZLARIN SAF GÜMÜŞÜNÜN ÜSTÜNƏ QIZIL VURULDU.....	443
İYİRMİ ALTINCI ADDIM: SÜBH GECƏNİN QANINI TÖKDÜ.....	444
İYİRMİ YEDDİNCİ ADDIM: CANIMI QALXAN ETDİM.....	446
İYİRMİ SƏKKİZİNCİ ADDIM: MƏN TƏŞNƏNİ ÖLDÜRDÜ.....	447
İYİRMİ DOQQUZUNCU ADDIM: MƏNİM MUKAFATIM BU DEYİL.....	447

OTUZUNCU ADDIM: NUR SAÇAN ŞAMIM VAR İDİ.....	450
OTUZ BİRİNCİ ADDIM: O GECƏ, O ŞAM ƏLİMDƏN GETDİ.....	451
OTUZ İKİNCİ ADDIM: NƏŞTƏRİNİ SƏNDƏN NUŞ ALANLARA SANC.....	451
OTUZ ÜÇÜNCÜ ADDIM: YANMIŞLARI YANDIRMAQ ASANDIR.....	453
OTUZ DÖRDÜNCÜ ADDIM: SÜBH QANLI GÖZ YAŞI TÖKDÜ.....	454
OTUZ BEŞİNCİ ADDIM: MƏNİM QƏMİMDƏN GÜNDÜZÜN XIRMANI ALOVLANDI.....	455
OTUZ ALTINCI ADDIM: FƏLƏK MƏNƏ ÜMİD VERDİ.....	456
OTUZ YEDDİNCİ ADDIM: SƏHƏR İŞİĞINDAN XƏBƏR TUTDUM.....	458
OTUZ SƏKKİZİNCİ ADDIM: SƏHƏR ÇAĞININ NURU BEŞİYƏ YOL AÇIR.....	460
OTUZ DOQQUZUNCU ADDIM: EY GECƏLƏRİ XƏCALƏTDƏN QARA OLAN İNSAN.....	462
QIRXINCI ADDIM: MƏN MƏRİFƏTİN SİFƏTİNİ TƏSVİR ETDİM.....	464
QIRX BİRİNCİ ADDIM: GECƏ TƏKLİK PƏRDƏSİNİN SİFƏTİDİR.....	470
QIRX İKİNCİ ADDIM: SAÇILAN UD VƏ GÜLAB AŞIQLƏRİN NALƏ VƏ GÖZ YAŞLARI İDİ.....	477
QIRX ÜÇÜNCÜ ADDIM: SÜFRƏDƏKİ NEMƏTLƏR QƏDİR GECƏSİNDƏKİ XƏYALLARIN NURU İDİ.....	479
QIRX DÖRDÜNCÜ ADDIM: ZƏNCİ SİMALI O PƏRDƏNİN MƏHRƏMİ KİMDİR?.....	482
QIRX BEŞİNCİ ADDIM: SÜBH PƏRVANƏLİYƏ ÖYRƏŞİB.....	484
QIRX ALTINCI ADDIM: SƏN DƏ NİZAMİ KİMİ İŞİĞA YETİŞƏ BİLƏSƏN.....	485
NƏTİCƏ	488
Q A Y N A Q L A R	491

G İ R İ Ş: DƏYƏR BİZİM SƏRHƏDİMİZDİR

«Hz. Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və Hz.Məhəmməd (s.a.s.)» mövzusunun dərindən öyrənilməsi bir-birindən asılı olan bir neçə məsələnin araşdırılmasına bağlıdır. Bu mövzunu doğru qavramaq, doğru dəyərləndirmək üçün ilk sırada klassik Azərbaycan türk ədəbiyyatının xarakteri, bu ədəbiyyatın qaynaqları və hədəfləri doğru müəyyən edilməlidir.

İslam mühitində yaranan, böyük ədəbi əsərlər ortaya qoyan qədim və orta yüzilliklər Azərbaycan türk ədəbiyyatının başlıca qaynaqlarından biri İslam dini və mədəniyyətidir. Bu mədəniyyətin ölməz dəyərlərini doğru öyrənmədən klassik Azərbaycan türk ədəbiyyatının mahiyyətini, mövzularını, başlıca dəyərlərini olduğu kimi qavramağın yolu bağlıdır. **Təbiidir ki, dəyər yoxdursa, azad, öz kimliyini anlayan fərqli bir millət də yoxdur. Çünki dəyər bizim sərhədimizdir, dəyər bizim ölçümüzdür, dəyər bizi başqalarından ayıran, seçən cövhərdir. Azərbaycan xalqını tanımağın, tanımağın, onu sevməyin yolu da bu xalqın dəyərlərini bilməyə bağlıdır. Dəyər insanı, toplumu daimi müsbət yöndən yeniləşdirir, onu köhnəlməyə qoymur, insani və milli düşüncəni diri saxlayır, cəhalətin yolunu bağlayır, azad və ədalətli insanın, toplumun başlıca dayaqlarına, güc qaynağına çevrilir. Bu ölməz dəyərlər unudulanda, təhrif olunanda, doğru anlaşılmayanda köləliyə gedən yolun qapısı açılmış olur.**

Hz.Nizami Gəncəvi kimi ölməz sənətkarlar azad, ədalətli insan olmağın, barış içində yaşayan bir toplumun ölçülə-

rini, dəyərlərini müəyyənləşdiriblər. **Nizami Gəncəvi irsinin başlıca hədəfi uca Allahu insana tanımaqdır, qadir Allahu (c.c.) və Onun aciz qulunu bir-birinə sevdirməkdir. Uca Allahu (c.c.) tanımağın yolu da onun göndərdiklərini öyrənmək, onun buyruqlarını (əmr və yasaqlarını) yerinə yetirməklə mümkündür. Bu, insan və toplum olaraq diri qalmağın, xilasın, azad və ədalətli olmağın tək yoludur.**

HZ. NİZAMİYƏ GÖRƏ DÜŞÜNCƏMİZİN QAYNAQLARI

HZ. Nizami Gəncəviyə görə, bizim düşüncəmizin, varlığımızın qaynaqları üçdür: islami dəyərlər, milli dəyərlər, bəşəri dəyərlər. Diqqətlə düşünsək, görürük ki, bu dəyərlər pozulanda ilahi nizamdan uzaqlaşma baş verir və insan köləliyə yuvarlanır, yadların və nəfsinin köləsinə çevrilir. Bu dəyərlərin pozulması sonda insanı fitrətindən uzaqlaşdırır, ədalətsiz, kölə, sevgidən uzaq bir insan tipi və başıpozuq bir toplum yaranır.

Deməli, bu gün Hz. Nizamının, eləcə də bütün böyük-lərimizin yaratdığı ölməz dəyərləri olduğu kimi öyrənmək və öyrətmək bir milli və təxirəsalınmaz vəzifədir.

İMANIN ƏSASLARI

«Hz. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və Hz. Məhəmməd (s.a.s.)» mövzusunda diqqətlə araşdırmaq üçün öncə bu məsələlərin müqəddəs kitabımız Quranda qoyuluşuna baxmalıyıq.

İslam dininə görə, imanın əsasları bunlardır: Allahın varlığına və birliyinə inanmaq, mələklərə inanmaq, kitablara inanmaq, peyğəmbərlərə inanmaq, axirət gününə inanmaq, xeyir və şəri ilə birlikdə qədərə inanmaq. Böyük İslam alimi Əhməd bin Hənbələ görə, «İslam aşkar və meydanda olandır. İman isə qəlbədir».¹

İslam Peyğəmbəri həzrət Məhəmməd (s.a.s.) bir hədisində imanı belə tərif etmişdir: «İman, Allaha, mələklərinə, kitablarına, peyğəmbərlərinə, axirət gününə və bir də xeyir və şəri ilə birlikdə qədərə inanmaqdır».²

1. «el-Müsne'd», III, 134-135.

2. Müslim, «İman», I.

Buradan da görüldüyü kimi, iman bir könül işidir, könüldən bir şeyə inanmaqdır. İslam alimləri kamil imanla bağlı çeşidli düşüncələr irəli sürmüşlər. Bu dəyərləndirmələr sırasında aşağıdakı ölçü demək olar ki, bütün alimləri birləşdirmişdir: «İman, kalp ilə təsdiq, dil ilə ikrar və uzuvlarla amel etməkdir»³.

İman və imanla əməlin bağlılığı məsələsi Qurani-Kərimin ayrı-ayrı ayələrində də özünə yer tutmuşdur. Bu ayələrdən bir neçəsinə baxaq:

لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُحْصَنَاتِ وَالْمُؤْمِنَاتُ مِنَ الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

(Maidə, 5/5)

«Bu gün pak nemətlər sizə halal edilmişdir. Kitab əhlinin yeməkləri sizə, sizin yeməkləriniz isə kitab əhlinə halaldır. Möminlərin, həmçinin sizdən əvvəl kitab verilmişlərin (yəhudilərin və xaçpərəstlərin) azad və ismətli (özlərini zinadan və nəfslərini haram şeylərdən qoruyan) qadınları mehlərini verdiyiniz, namuslu olub zina etmədiyiniz və aşna saxlamadığınız təqdirdə (evlənmək üçün) sizə halaldır. İmanı dananın bütün işləri boşa çıxar və o, axirətdə zərər çəkənlərdən olar!».

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَبْرًا

(Nisa, 4/124)

3. «İslamda İnanın Esasları», İstanbul, 2002, s. 36.

«Kişi olsun, qadın olsun, hər kim mömin olaraq xeyri işlər görərsə, belələri cənnətə girərlər və zərrəcə haqsızlığa uğramazlar».

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ

(Ənbiya, 21/94)

«Bu etibarla hər kim mömin olaraq xeyri işlər görərsə, onun əməli inkar edilməyəcəkdir. Biz bunu onun əməl dəftərinə yazmaqdayıq».

Göründüyü kimi, imanın şərtləri sırasında peyğəmbərlərə iman da var və onların gətirdiklərinə uyğun hərəkət etmək bir hökmdür.

HAQQ DİNİNİN ÖZƏLLİKLƏRİ

İslam dini son dindir və haqq dinidir. **Haqq dini olmağın özəllikləri də bunlardır: haqq dininin ilahi qaynağı var, dini göndərən, onu yaradan Allahdır (c.c.), insanların birbaşa Allahla danışmağı mümkün olmadığına görə, uca Allah (c.c.) dinini qullarına çatdırmaq üçün insanlar arasından peyğəmbərlər seçir, din peyğəmbərlərin təbliğatı ilə öyrənilir, peyğəmbərlər təbliğ mətnini Allahdan (c.c.) alırlar, bu mətnlər kitablardır, Allahın (c.c.) dininin məqsədi insanı xoşbəxt etməkdir.** (Bütövlükdə İslam dininin məqsədi, hədəfi beşdir: həyatı qorumaq, ailəni qorumaq, insan aqlını qorumaq, dini qorumaq, malı qorumaq. Yeri gəlmişkən, onu da deyək ki, Qurani-Kərimdə bu hədəflərə çatmağın yolları və ilahi ölçüləri bir-bir göstərilib). Haqq dini olmağın bir özəlliyi də axirətə inanmaqdır. Dinə görə, gerçək xoşbəxtlik axirətdədir.

Bütün peyğəmbərlər bu ilahi dəyərləri təbliğ etmişlər. Kitabı olan (Zəbur, Tövrat, İncil, Quran) dinlər (Yəhudilik, Xristianlıq, İslam) bu müqəddəs dəyərlər üzərində qurulmuşdur. Yuxarıda sadalanan dinlərdən üçü (Yəhudilik, Xris-

tianlıq, İslam) səmavi dindir. Ancaq Yəhudilik və Xristianlıq da təhrif edildiyinə görə, haqq dini özəlliyini itirmişdir.

İSLAM DİNİNİN ƏSASLARI

Deyildiyi kimi, İslam dini son və haqq dinidir. İmanın əsasları olduğu kimi, İslamın da əsasları var və bu əsaslar sırasında peyğəmbərlərə inanmaq da yer tutur. **İslam dininin əsasları bunlardır: Allahdan (c.c.) başqa, Tanrı yoxdur və Məhəmməd (s.a.s.) onun elçisidir, namaz qılmaq, zəkat vermək, Ramazan orucu tutmaq, imkan olduqda Kəbəni ziyarət edib həcc vəzifəsini yerinə yetirmək.**

İslam dini, bu dünya və axirət dini olmaqla bir sıra özəlliklərə sahibdir. Öncə bu din son və ən mükəmməl (yetkin) dindir, bu din hz. Məhəmməddən (s.a.s) öncə olan peyğəmbərləri və kitabları təsdiq edir, bütün haqq peyğəmbərlərə və ilahi kitablara inanmağı əmr edir:

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نَفَرَقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

(Bəqərə, 2/285)

«Peyğəmbər də Rəbbindən özünə endirilənə iman etdi, möminlər də. Bunların hamısı Allaha, onun mələklərinə, kitablarna və peyğəmbərlərinə inandı. Onun peyğəmbərlərindən heç birini başqalarından ayıra bilmərik, dedilər. (Allahın hökmlərini) eşitdik (anladıq) və itaət etdik. Ey Rəbbimiz, bizi bağışla, (axırda) Sənin dərgahına (hüzuruna) qayıdacağıq!».

Ancaq yəhudilər yalnız İsrail övladlarından olanları və təkcə Tövrəni qəbul edirlər. Xristianlar da İsrail övladla-

rından olan peyğəmbərlərə, Tövratla birgə İsa peyğəmbərə və İncilə inanırlar. **İslam isə bütün səmavi dinləri və haqq peyğəmbərlərini tanıyır. İslam bəşəri bir dindir. O, onun peyğəmbəri bir millətə, bir topluma deyil, bütün insanlığa göndərilmişdir:**

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعاً الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ
الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

(Əraf, 7/158)

«(Ey Rəsulum!) De: «Ey insanlar! Mən Allahın sizin, hamınıza göndərilmiş peyğəmbəriyəm. (O Allah) göylərin və yerin hökmü Onundur, Ondan başqa, heç bir Tanrı yoxdur. O dirildir və öldürür. Buna görə də, Allaha, Allahın sözlərinə inanan və ümmi peyğəmbər olan Rəsuluna iman gətirin və ona tabe olun ki, doğru yolu tapa bilərsiniz!».

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
(Səbə, 34/28)

«(Ey Rəsulum!) Biz səni (təkcə öz qövminə deyil) bütün insanlara (möminlərə Cənnətlə) müjdə verən, (kafirləri isə Cəhənnəm əzabı ilə) qorxudan bir peyğəmbər olaraq göndərdik. Ancaq insanların çoxu bunu bilməz!». Qurana görə, peyğəmbər cinlərə də göndərilmişdir:

قُلْ أُوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا.
يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا
(Cin, 72/1-2)

«Ey Məhəmməd! De ki, mənə belə vəhy olundu: «Cinlərdən bir zümrə (mənim Quran oxumağımı) dinləmiş və belə demişdir: Biz heyranlıq verən və doğru yola yönəldən bir Quran dinlədik. Biz də ona iman etdik və biz bir daha heç kəsi Rəbbimizə şəriq qoşmayacağıq».

İslam dini insan yaradılışına, insan fitrətinə ən uyğun olan bir dindir. Belə ki, insan varlığı maddədən (insan torpaqdan yaradılıb) və ruhdan ibarətdir. **İslam dini də insanın maddi varlığına və ruhuna üz tutur, onlarla bağlı ilahi qaydalar müəyyənləşdirir. İslam insan xoşbəxtliyini bu iki təməlin ölçülü bir biçimdə, bir arada tutulmasında görür və bununla bağlı ilahi ölçülər buyurur. İslam dini insan ağılına böyük önəm verir, onu qorumağın yollarını göstərir. İslamda ağılla vəhy arasında uyğunsuzluq yoxdur, vəhylə gələn ilahi mesajlar ağılla da təsdiq olunur. İslam insan fitrətinə uyğundur və bu dünya ilə axirət arasında tarazlıq yaradır:**

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَكَأَنَّنَا نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِن كَمَا
أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَكَأَن تَبِغَ الْفَسَادَ فِي الرَّضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ
(Qəsəs, 28/77)

«Allahın sənə verdiyindən özünə axirət qazan (malını Allah yolunda sərf et). Dünyadakı nəсібini də unutma. Allah sənə (sərvət verməklə) yaxşılıq etdiyi kimi, sən də (varından yoxsullara, qohum-əqrabaya xərcləməklə) yaxşılıq et. Yer üzündə fitnə-fəsad törətməyə cəhd göstərmə. Həqiqətən, Allah, fitnə-fəsad törədənləri sevməz!».

İslam Peyğəmbəri bu dünya ilə axirət arasındakı tarazlığı bir mübarək hədisində belə anladır: «Mən yəhudilik, ya da xristianlığı təbliğ etmək üçün göndərilmiş bir peyğəmbər deyiləm. Əksinə, mən orta yolu seçən, sağlam yaradılışa uyğun olan, asan və yaşanması mümkün olan bir

dini öyrətmək üçün göndərdim. Məhəmmədin varlığı qüdrət əlində olan Allaha and içirəm ki, Allah yolunda və İslamı yaymaq uğrunda bir sabah yüyürüşü, bir axşam gəzintisi dünyadan və onun içində olan hər şeydən dəyərlidir. Yenə and içirəm ki, sizdən birinizin savaşı sırasında yer tutması altmış illik (nafilə) namazından xeyirlidir»⁴.

PEYĞƏMBƏRLİK ANLAYIŞI

Biz, «Hz. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və Hz. Məhəmməd (s.a.s.)» mövzusunun daha dərin-dən anlaşılması üçün bütövlükdə İslam dinində peyğəmbərlik institutunun yeri və önemi üzərində durmağı da doğru sayırıq. Hər şeydən öncə onu deməliyik ki, peyğəmbərlər Allaha (c.c.) yaxın ən uca zirvələrdir. İslam dinində peyğəmbərliklə bağlı bir neçə qavram var: **nübüvvət, vəhy, nəbi, rəsul**.

«Nübüvvət» ərəbcə «bilinməyən bir şeyi xəbər vermək» deməkdir. «Dini kultürümüze peyğambərlik diye intikal eden nübüvvət terim olaraq şöyle tanımlanır: Kainatı yaratan Allahın, dini və dünyevi konularda insanları bilgilendirip buyruklarını haber vermək üzere seçtiyi bir insani elçiliklə görevlendirdir. Yüce Allah elçilik yapmakla görevlendirdiği kişiye başta kendi varlığı, nitelikleri, canlı-cansız bütün yaratıkları barındıran kainatın yaratılışı, oluşumu, yaratılış amacı, işleyişi ve sonu, ahiret alemi, varlıklar içinde insanın yeri, önemi ve görevleri, bilgi üretme yöntemleri, fert ve toplumun mutluluğu için dünya hayatında uyulması gereken belli başlı kurallar olmak üzere insanı ilgilendiren hemen her konuda vahiy yoluyla bilgiler öğretmiş ve bunları diğer insanlara tebliğ etmesini emr etmişdir. Şu halda Allah ile yaratıkları arasında ilişki ve iletişimi ifade eden nübüvvət müessesesinde vəhy aslı bir unsur olaraq karşımıza çıkar»⁵.

İslam dinində peyğəmbərlik institutu ilə bağlı başqa bir önəmli məsələ vəhy anlayışıdır. «Gizlice söyləmək və bildirmək, ya da gizlice söylənən söz» anlamında işlənən bu söz termin olaraq «... Allah Tealanın çeşitli konulara ilişkin bilgileri söz və ya mana şəklində, doğrudan doğruya, yaxut melek vasitəsiylə peyğambərlərə gizlice bildirməsidir»⁶.

Peyğəmbərlik anlayışı-institutu ilə bağlı terminlərdən biri də «Nəbi-Rəsul» qavramıdır. «Nəbi», ərəbcə «xəbər verən», «xəbər verilən insan» deməkdir. «Rəsul» isə «xəbər gətirən elçi» anlamındadır. Bu iki termin yerinə daha çox «peyğəmbər» qavramı işlədilir. İslam dinində «nəbi» və «rəsul» terminləri çox zaman bir-birinin yerinə işləndiyi kimi, alimlər bu iki qavram arasında fərq olduğunu da irəli sürmüşlər: «...«rəsul» yeni bir şəriatla göndərilən peyğambər», «nəbi» isə öncəki bir peyğambərin gətirdiyi şəriati tebliğ edən peyğambər diye tanımlanmışdır»⁷.

Qurani-Kərimdə «rəsul» qavramı «mələk», ya da «mələklər» anlamında da işlədilmişdir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةَ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ يَرِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
(Fatir, 35/1)

«Həmd göyləri və yeri yoxdan var edən, mələkləri iki, üç və dördqanadlı elçilər edən, yaratmaqda dilədiyi qədər də artıran Allaha məxsusdur. Allah şübhə yoxdur ki, hər şeyə qadirdir».

İslam dininə görə, peyğəmbərlik uca Allahın (c.c.) insanlara rəhmətinin, sevgisinin, ədalət və hikmətinin göstəricisidir. Peyğəmbərlik institutunu zəruri edən şərt

4. Ahmed bin Hanbel, «el-Müsned», V, 266.

5. «İslamda İncan Esasları», İstanbul, 2002, s. 162.

6. «İslamda İncan Esasları», İstanbul, 2002, s. 162.

7. «İslamda İncan Esasları», İstanbul, 2002, s. 165.

uca Allahın (c.c.) insanları bu dünyada və axirətdə xoşbəxt etmək istəyidir. İnsan təkabasına, ağılı və duyğularını ilə Allahı (c.c.) doğru tanımaq gücündə deyil. Onun həmişə çəşmaq, yolunu azmaq ehtimalı var. Ona görə də, uca Allah (c.c.) insanı yaratdı, ona doğrunu açıqlayan bir kitab, bu kitabı insanlara öyrədəcək müəllimlər-peyğəmbərlər göndərdi. Peyğəmbərlik, kitabı, müəllimi, məktəbi olan, hədəfi Allahın (c.c.) razı qalacağı insan yetişdirmək olaraq müəyyənləşdirilmiş bir sistemdir.

Yuxarıda deyildiyi kimi, peyğəmbərlərə iman İslamın və imanın əsaslarından biridir:

مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِيٰ مِنْ سُلَّةٍ مَّن يَشَاءُ فَمَنِئُمًا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ
(Ali-İmran, 3/179)

«Allah pisi yaxşıdan ayırmadan möminləri yaşadığını bu hal üzrə buraxacaq deyildir. Allah sizə qeybi bildirəcək də deyildir. Ancaq Allah peyğəmbərlərindən dilədiyini seçər (ona qullarının qəlblərində olanları bildirir). Bu halda Allaha və peyğəmbərlərinə iman edin. Əgər inansanız və qorxsanız, ən böyük mükafat sizindir».

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِن قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرَسُولِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا .
(Nisa, 4/136)

«Ey iman edənlər! Allaha, peyğəmbərinə endirdiyi kitaba və daha öncə endirdiyi kitaba iman edin. Kim Allahı, mələklərini,

kitablarını, peyğəmbərlərini və axirət gününü inkar edərsə, son dərəcə böyük bir sapıqlığa düşmüş olar».

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَيُرِيدُونَ أَن يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَيَقُولُوا نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَن يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا . أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا .
(Nisa, 4/150-151)

«Allahı və peyğəmbərlərini inkar edənlər, Allah və peyğəmbərləri arasını açmaq istəyənlər, bir qisminə inanıb, bir qismini inkar edənlər və (iman ilə küfr) arasında bir yol tutmaq istəyənlər. Kafir olanlar məhz bunlardır. Biz belə kafirlər üçün zəliledici bir əzab hazırladıq».

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ أُولَٰئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أَجْرُهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا .
(Nisa, 4/152)

«Allaha və peyğəmbərlərinə iman edənlərə, onlardan heç biri arasında fərq qoymayanlara isə mükafatları veriləcəkdir. Allah çox bağışlayıcıdır, çox mərhəmətlidir».

Bu ayələrdən aydın görüldüyü kimi, uca Allah (c.c.) bir neçə önəmli məsələni bir yerdə vurğulayır. **Bu məsələlərdən biri peyğəmbər seçiminin insanların əlində olmamasıdır.** Peyğəmbərləri uca Allah (c.c.) seçir. Uca Allah (c.c.) seçdiyi peyğəmbərlərin səlahiyyətlərinin sınırını da özü bəlli edir. **Bu ayələrdə önə çıxan ikinci məsələ Allaha (c.c.) imanla peyğəmbərə imanın yanaşı, bir-birinə bağlı olaraq verilməsidir.** Qadir Allahın (c.c.) peyğəmbərlərə iman etmədən Allaha (c.c.) imanın mümkünsüzlüyünü buyurması, əmr etməsi bir yandan Allahın (c.c.) birliyi inancının qorunub saxlanması üçün hədəf olduğuna, başqa yəndən isə peyğəmb-

bərlik institutunun və peyğəmbərlərin önəmini göstərir.

Uca Allah (c.c.) seçdiklərinə yetki verir, onları qoruyur və insanlara uca Allaha (c.c.) qovuşduracaq yolun peyğəmbər öndərliyində gediləcəyini bildirir. Peyğəmbər öndərliyindən, ona iman etməkdən imtina isə küfrə gedən yolun önünü açır. Ona görə də, uca Allah (c.c.) yuxarıdakı ayələrdə peyğəmbərlərə imandan imtinanın ağır cəzasını da göstərdiyimiz önəmli məsələlərlə birgə xatırlatmağı zəruri sayır. Mərhəmətli Allah (c.c.) bu yanlış yola girənlərin «azacağını», «kafir olacağını», «zəliledici bir əzaba düşərəcəyini» israrla bildirir. Allaha (c.c.) və peyğəmbərə inananların isə «mükafatlandırılacağı» bəyan edilərək, bunun ardından uca Allahın «bağışlayıcı və mərhəmətli» olduğu önə çəkilir. **Deməli, peyğəmbərlik və peyğəmbərlər Allahın (c.c.) birliyi inancının ayrılmaz tərkib hissəsidir və bu məsələnin yanlış yozumuna Allahın (c.c.) heç bir güzəşti yoxdur.**

PEYĞƏMBƏRLƏRİN SAYI VƏ ÖZƏLLİKLƏRİ

İslam alimləri peyğəmbərlərin sayı ilə bağlı çeşidli rəqəmlər göstərmişlər. Qurani-Kərimdə peyğəmbərlərin sayı ilə bağlı dəqiq bir bilgi yoxdur. Qurani-Kərimdə bir sıra peyğəmbərlərin adı çəkilmiş, başqalarından isə danışılmamışdır⁸. Qurani-Kərimdə adı çəkilən peyğəmbərlər bunlardır: Adəm, Davud, İlyas, Əyyub, Harun, Hud, İbrahim, İdris, İlyas, İsa, İshaq, İsmayıl, Lut, Musa, Nuh, Saleh, Süleyman, Şuayb, Yaqub, Yəhya, Yunis, Yusif, Zəkəriyyə, Zülqifl və həzrət Məhəmməd. Uzeyir, Loğman və Zülqəmeynin peyğəmbərlikləri isə mübahisəlidir.

Peyğəmbərlər Allahın (c.c.) seçdiyi mübarək insanlar olduqları üçün onların bir sıra özəllikləri var. Bu özəllikləri aşağıdakı kimi sıralamaq olar: onlar insandırlar, onlar da adi insanlar kimi doğular, yeyər, içər, sevər, evlənər, işləyər, qəmlənər, xəstələnər, ölər. Qurani-Kərimdə peyğəmbərlərin insan olmaları, yeni bəşəri yönü dönə-dönə vurğulanır:

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ
كَانَا بِأَكْثَرِ الطَّعَامِ انظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انظُرْ أَنَّى يُؤفَكُونَ

(Maidə, 5/75)

«Məryəm oğlu Məsih ancaq bir peyğəmbərdir. Ondən əvvəl də peyğəmbərlər gəlib getmişdir. Onun anası isə çox pak (Allahın hökmlərini sidq ürekdən təsdiq edən) bir qadın idi. Onların hər ikisi (adi insanlar kimi) yemək yeyirdi. Gör, Biz ayələri onlara necə başa salırıq, onlar (bu ayələrdən) gör, necə üz çevirirlər».

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ

⁸ «Nisa», 4/164; «Nəhl», 16/36; «Fətur», 35/24; «Mömin», 40/78.

لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ .

(Rəd, 13/38)

«Səndən öncə də peyğəmbərlər göndərmiş və onlara xanımlar və uşaqlar vermişdik. Heç bir peyğəmbərin Allahın izni olmadan bir möcüzə göstərməsi mümkün deyildir. Hər surənin (yazıldığı) bir kitab vardır».

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ . وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ

(Ənbiya, 21/7-8)

«Səndən öncə də özlərinə vəhy etdiyimiz bir sıra adamları göndərmişdik. Əgər bilmirsinizsə, (inanın) kitab əhlindən soruşun. Onları yemək yeməz bir cəsəd deyildilər. Əbədi də deyildilər».

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ .

(Ənbiya, 21/34)

«Səndən öncə heç bir insanı ölümsüz etmədik. Sən ölüb də onlar əbədi qalacaqlarmı?».

وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا .

(Furqan, 25/7)

«Dedilər: «Bu necə peyğəmbərdir ki, yemək yeyir, bazarları gəzib dolaşır? Məgər ona özü ilə birlikdə (insanları Allahın əzabı ilə) qorxudan (və onun həqiqi peyğəmbər olduğunu təsdiq edən) bir mələk göndərilməli deyilmi?».

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا .

(Furqan, 25/20)

«Səndən öncə heç bir peyğəmbər göndərmədik ki, yemək yeməmiş və küçələrdə gəzməmiş olsun. Ey insanlar! Biz sizin bəzinizi başqası üçün sınaq vasitəsi etdik. Heç səbir etmirsinizmi? Rəbbim hər şeyi haqqıyla görəndir».

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ .

(Zumər, 39/30)

«(Ey Məhəmməd!) Əlbəttə, sən də öləcəksən, onlar da öləcəklər».

Təbiidir ki, uca Allahın peyğəmbərləri insanlar arasından seçməsinin də bir hikməti var. İnsanların öz cinsindən olmayan bir varlığın vasitəsi ilə Allahın insanlarla bağlı bəlli etdiyi dəyərlərə inanması, onun ardınca getməsi inandırıcı deyil. Allahın verdiyi müqəddəs bir yükü, əmanəti insanlar arasından seçilmiş bir peyğəmbər daşıya bilirsə, deməli, başqa insanlar da onun ardınca gedə bilər. Peyğəmbərlərin insanlar arasından seçilməsi insanların düşüncəsində şübhəyə, etiraza, inkara və suala yer qoymur. Peyğəmbərlər mələk olsa idi, insanlar onun dediklərini yerinə yetirməyə gücü çatmayacaqlarını asanlıqla irəli sürə bilirdilər.

Ancaq peyğəmbərlər insan olsalar da, başqa insanlardan üstün ağılı, iti zəkası, gözəl əxlaqı, qüsursuz bədənləri ilə seçilirler. İnsanlarla ünsiyyətdə, cəhəllətlə mübarizədə bunlar çox önəmli üstünlüklərdir. «Hz. Yusufun cazibəci güzəlliyi, Hz. İbrahimin Nemrudu tartışmada məğlub eden dəlillər getirməsi və puta tapmanın anlamsızlığını göstərmək üzərə zekice bir plan kurması bu konudan çarpıcı nümunələrdendir».⁹

Peyğəmbərlərin başqa bir özəlliyi vəhy ala bilmək gücündə olmaları və vəhy almalarıdır. Bilindiği kimi, vəh-

⁹ «İslamda İnanç Esasları», İstanbul, 2002, s. 183.

yin alınması çox ağır bir işdir. Adi insan bədəninin bu gücü yoxdur. Qaynaqların yazdığına görə, Hz. Məhəmməd (s.a.s.) vəhy alarkən tərləyir, vəhyin gəlişi peyğəmbər dövrünün üstündə olarkən baş verirdisə, dəvə çökür, bir sıra hallarda yaxınlıqda olanlar arı vızılıtsı kimi səslər eşidirdi¹⁰.

Peyğəmbərlərin bir özəlliyi də kişi cinsindən olmalarıdır. Bunun səbəbi isə peyğəmbərlərin çox ağır bir missiya daşıyıcısı olmaları ilə bağlıdır. Qadın bu ağır yükü daşımaq gücündə deyil.

Peyğəmbərləri başqalarından seçən özəlliklərdən biri də onları Allahın seçməsidir. Peyğəmbərlik vərasət yolu ilə verilməz.

Peyğəmbərlərin günahdan qorunmaları da onların özəllikləri sırasında yer tutur. Heç bir peyğəmbər ilahi yükün daşıyıcısı olduğu dövərdə günah işləməmişdir. Peyğəmbərlər inanılan, etibarlı insanlardır. Peyğəmbərlər əmanətə xəyanət etməz. Peyğəmbərlərin bir özəlliyi də vəhyi təbliğ etmələridir:

يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ .

(Maidə, 5/67)

«Ey Peyğəmbər! Rəbbindən sənə endirilən (ayələri) təbliğ et. Əgər bunu etməsən, Rəbbinin peyğəmbərliyini təbliğ etməmiş olarsan. Allah səni insanlardan qoruyar. Allah, şübhəsiz, kafir qövmə hidayət etməz».

الَّذِينَ يُلَاقُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا .

(Əhzab, 33/39)

«Peyğəmbərlər (peyğəmbərlik vəzifəsi olaraq) Allahın əmr və yasaqlarını təbliğ edərlər və Ondən qorxarlar. Ondən başqa da heç kimdən qorxmazlar. Allah özü haqq-hesab çəkməyə kifayətdir».

Peyğəmbərlər uca Allahın sevimli, seçilmiş, ayrıca ilahi missiya ilə vəzifələndirilmiş qulları olmaqla birgə, dərəcələrinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Bu, Quranda da açıqca bildirilmişdir:

بَلِّغِ الرُّسُلَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مَن كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتُلَ الَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ مَن بَعَدَ مَا جَاءَهُمُ الْبَنَاتِ وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَّنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَّنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتُلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ .

(Bəqərə, 2/253)

«Bəli, bu peyğəmbərlər. Onlardan bəziləri başqalarına üstün qılınmışdır. Allahın danışdığı, bəzilərinin də dərəcələrini yüksəltdiyi kimsələr onlardır. Məryəm oğlu İsayə açıq dəlillər vermiş və onu Ruhul-Qüds ilə dəstəkləmişdir. Əgər Allah diləsəydi, bu peyğəmbərlərdən sonra gələn (millətlər) özlərinə açıq dəlillər gəldikdən sonra bir-birilərinə öldürməzdilər. Ancaq ixtilafa düşdülər. Onlardan bir qismi iman etdi, bir qismi də küfr etdi. Əgər Allah diləsəydi, bir-birilərinə öldürməzdilər. Ancaq Allah istədiyini edən».

¹⁰ Buxari, «Müsnəd», I 34, II 176.

PEYĞƏMBƏRLƏRİN VƏZİFƏLƏRİ

Peyğəmbərlərin bir sıra vəzifələri də var. Bunları aşağıdakı kimi sıralamaq olar: İnsanları bir olan Allaha inanmağa dəvət etmək, İlahi buyruqları (əmr və yasaqları) açıqlamaq, tətbiq etmək və insanlara örnək olmaq, bütün məsələlərdə ilahi hökmləri ölçü götürmək və nəfsi arzularına uymamaq, insanlara gözəl əxlaq aşılamaq, Allahın dəlili olmaq. Biz bu vəzifələri qavramlarla versək, peyğəmbərin vəzifəsinin Təbliğ, Bəyan (açıqlama), Dəvət, Təlim, Təmizləmə olduğunu görürük. Bu beş ilahi vəzifə Quran ayələri ilə təsbit olunmuşdur.

Təbliğ vəzifəsi:

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَإِن تُطِيعُوهُ تَهْتَكُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ .
(Nur, 24/54)

«De: «Allaha itaət edin, peyğəmbərə itaət edin. (Çünkü Peyğəmbərə itaət etmək elə Allaha itaət etməkdir). Əgər (Peyğəmbərin əmrindən) üz döndərsiniz, (bilin ki) onun vəzifəsi ancaq ona tapşırılanı, sizin də vəzifəniz ancaq sizə tapşırılanı yerinə yetirməkdir. Əgər ona itaət etsəniz, doğru yolu tapmış olarsınız. Peyğəmbərin öhdəsinə düşən isə yalnız (dini, risaləti) açıq-aşkar təbliğdir».

Bəyan (açıqlama) vəzifəsi:

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ
(Nəhl, 16/44)

«Onlara açıq dəlillər və kitabları göndərdik. Sənə də insanlara endiriləni onlara açıqlayasan deyər Quranı endirdik. Bəlkə onlar da düşünelər».

Dəvət vəzifəsi:

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ
(Nəhl, 16/125)

«Ey Məhəmməd! Rəbbinin yoluna hikmətlə və gözəl öyüdlə dəvət et. Onlarla ən gözəl bir şəkildə mübahisə et. Şübhəsiz, öz yolundan azanları ən yaxşı bilən Rəbbindir. Doğru yolda olanları da ən yaxşı o bilir».

Təlim (öyrətmək) vəzifəsi:

رَبِّنَا وَأَبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ .
(Bəqərə, 2/129)

«Rəbbimiz! Onlara öz içlərindən sənin ayələrini oxuyan, kitab və hikməti öyrədən və onları (şirkdən) arındıran bir peyğəmbər göndər. Şübhəsiz, əziz və hakim olan ancaq sənənsən».

Təmizləmə vəzifəsi:

Peyğəmbərin vəzifəsi insanları, toplumu pisliklərdən arındırmaqdır. İbadət və əməllə gerçəkləşən bu vəzifə insanda uca Allaha (c.c.) sonsuz bir inam yaradır. Peyğəmbər (s.a.s.) bu vəzifəni gözəl sözlə, gözəl davranışla, gözəl işlə gerçəkləşdirib:

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلِ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ .
(Cümə, 62/2)

«Ummi ərəblər içindən onlardan olan, onlara Allahın ayələrini oxuyan, onları təmizləyən və onlara kitabı, hikməti öyrədən bir rəsul göndərən Odur. Halbuki, öncədən bu

ərəblər açıq bir sapıqlıq içində idilər».

Peyğəmbərlər vəhyi yaşanan bir dinə çevirmişlər.

Ona görə də, Fəxrəddin Yıldızla görə: «Peygamberlik daha çox praktikle ilgili bir müessesedir»¹¹.

PEYĞƏMBƏRLƏRİN TƏBLİĞ METODLARI

Peyğəmbərlər təbliğ görüvlərini sonadək yerinə yetirmişlər. Onlar üzərilərinə düşəni gerçəkləşdirmək üçün bir sıra metodlardan yararlanmışlar. Məsələn, Hz. Məhəmməd (s.a.s.) təbliğin ilk mərhələsini gizli gerçəkləşdirmiş, bu mərhələdə təbliğdə **xəbərdarlıq metoduna** üstünlük vermiş, Allahın əzabı ilə qorxutmuşdur.

Peyğəmbərin təbliğdə ən güclü silahı səbir və dözümlü idi. O, təbliğ siyasətində **mərhələli olmaq prinsipini** əsas götürmüşdür.

Peyğəmbərlərlə bağlı olan bir sıra xüsusiyyətlər onlara ilahi vəzifələrini yerinə yetirməkdə yardım etmişdir. Məsələn, bütün peyğəmbərlər risalətdən öncə xalq içində sevilənlər, onlara böyük inam olub (risalətdən öncə Məkkədə insanlar Hz.Məhəmmədi (s.a.s.) «Məhəmməd Əmin» adlandırdı). Peyğəmbərlərin həyatı xalqın gözü qarşısında keçib, xalq onları tanıyıb, onlarla ünsiyyət qurub. (Hz. Məhəmmədin (s.a.s.) ömrünün bütün yönələri bəllidir). Bütün bunlar onlara inam yaradıb.

Təbliğdə də başlıca məsələlərdən biri təbliğ edən insanın şəxsiyyətinə inamın olmasıdır. Peyğəmbərlər **inandırma və çəkəndirmə** yolu ilə insanları yarıdan Allahın (c.c.) buyruqlarına yönəldiblər.

Qurani-Kərimin təliminə görə, cəhalətlə mübarizədə aşağıdakı metod tətbiq olunmalıdır: Təbliğdə önəmli olan məsələlərdən biri ardıcılıqdır. Peyğəmbərlər bu təbliğ yoluna sonadək sadıq qalmışlar. Burada ardıcılıq deyilərkən iki məsələ nəzərdə tutulur. Birincisi, təbliğdə nədən başlayıb nədə qurtarmaq önəmlidir. Məsələlərin doğru sırası ideyanın qəbulunda ayrıca yer tutur. Təbliğdə kimdən başlamalı sualı da önə keçir. Məsələn, Hz.

¹¹ «Altınoluk» dərgisi, sayı,184, Haziran, 2001, s. 7.

HƏZRƏT MƏHƏMMƏDİ (s.a.s.) BAŞQA PEYĞƏMBƏRLƏRDƏN AYIRAN ÖZƏLLİKLƏR

Biz, son peyğəmbər olan Hz. Məhəmmədi (s.a.s.) başqa peyğəmbərlərdən ayıran özəlliklər üzərində də qısaca durmaq istəyirik. **Qurani-Kərimdə Hz. Məhəmmədin (s.a.s.) peyğəmbər olduğu açıq bildirilmişdir:**

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا . وَدَاعِيَا إِلَى اللَّهِ
بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا .

(Əhzab, 33/45-46)

«Ey peyğəmbər! Biz səni şahid, müjdəçi, uyarıcı, Allahın izni ilə ona dəvətedici və aydınladıcı bir işıq olaraq göndərdik».

Qurana görə, Məhəmməd Peyğəmbərə iman Allah (c.c.) əmridir:

آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا
مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ .

(Hədid, 57/7)

«Allaha və Rəsuluna iman edin. Allahın sizə verdiyi maldan Allah yolunda xərcləyin. İçinizdən iman edənlər və Allah yolunda sərf edənlər üçün böyük mükafat vardır».

Qurana görə, Hz. Məhəmmədin (s.a.s.) peyğəmbərliyinə inanmamaq küfrdür:

وَمَنْ لَمْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا .

(Fəth, 48/13)

«Kim Allaha və Rəsuluna iman etməsə, doğru budur ki, biz kafirlər üçün alovlu bir atəş hazırlamışıq».

Məhəmməd (s.a.s.) İslamı təbliğ edərkən öz ailəsindən və yaxınlarından başlayıb. Təbliğdə ardıcılıq deyilərkən bir də ideya uğrunda ardıcıl olmaq, dönməzlik, sonadək mübarizə nəzərdə tutulur. Hz. Məhəmmədin (s.a.s.) şərəfli ömür yolu bunun gözəl örnəyidir.

Quran təliminə görə, ardıcıl, çox, doğru çalışmaq da təbliğin önəmli məsələlərindən biridir. Təbliğdə səbir, pislərə qarşı müqavimət gücü, fədakarlıq, yaxşıqları təqdir də əsaslar sırasındadır. Düşünən, azad, imanlı, əxlaqlı insan yetişdirməyin tək yolu da budur.

Hz.Məhəmmədin (s.a.s.) peyğəmbərliyi ümumbəşərdir. Yəni o, bir topluma, insan qrupuna deyil, bütün insanlığa göndərilmişdir:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
(Səbə, 34/28)

«Ey Məhəmməd! Biz səni ancaq bütün insanlara müjdəçi və uyarıcı olaraq göndərdik. Ancaq onların çoxu bilmir».

Hz. Məhəmmədin (s.a.s.) peyğəmbərliyinin dəlili Qurandır, onun üstün əxlaqıdır, onun möcüzələridir. Qurandan öncəki ilahi kitablarda onun peyğəmbərliyi müjdələnməmişdir:

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُّصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِيهِ مِنَ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدٌ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ.
(Saf, 61/6)

«Məryəm oğlu İsa da belə demişdi: «Ey İsrail oğulları! Mən, məndən öncə göndərilmiş olan Tövratdakı şeyləri təsdiqədi və məndən sonra gələcək olan Əhməd adındakı peyğəmbəri də müjdələyici olaraq Allahın sizə göndərdiyi peyğəmbəriyəm. Ancaq İsanın müjdələdiyini peyğəmbər açığ dəlillərlə gələndə də «bu bəlli bir sehrdir» demişlər».

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ.
(Qələm, 68/4)

«Və sən böyük bir əxlaq üzərində».

Hz.Məhəmmədi (s.a.s.) başqa peyğəmbərlərdən ayıran bir özəlliyi də onun son elçi olmasıdır:

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَٰكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ

وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا
(Əhzab, 33/40)

«Məhəmməd adamlarınızdan hər hansı birinin atası deyil, ancaq Allahın rəsulu və Peyğəmbərlərin də sonuncusudur. Allah hər şeyi haqqıyla biləndir».

HƏZRƏT MƏHƏMMƏDİN (s.a.s) ADLARI

Şairlər uca Allahın (c.c.) və onun sevimli dostu Hz. Peyğəmbərin adlarını, sifətlərini öymək, bu mübarək adlardan yardım, şəfaət ummaq məqsədi ilə çoxsaylı şeirlər yazmışlar. Bu adların yazıldığı lövhələr divarlardan asılmış, onlara toxunulmaz əmanət kimi baxılmışdır. Mövzumuz bir-başa Peyğəmbərlə (s.a.s.) bağlı olduğu üçün öncə onun **Qurani-Kərimdə olan adlarını sadalayacağıq:** Əhməd, Əmin, Bəşir, Bürhan, Hatəm, Dai, Rəsul-ür-Rəhmə, Sirac, Münir, Sirati-Müstəqim, Ta-Ha, Ya-Sin, Ha-Mim, Əbd, Ürvətül-Vüsqa, Qədəməs-Sidq, Məhəmməd, Müddəssir, Müzəmmil, Mustafa, Müctəbə, Nəbiyyül-Ümmi, Nemətullah, Hadi.

Hz. Peyğəmbərin (s.a.s.) başqa dini kitab və səhifələrdə olan adları: İncildə: Əhməd, Baraklit (Faraklit), Hanbata, Ruhul-Haqq, Ruhul-Qüds, Səhihül-Qədir, Sahibün-Naleyin; Tövratda: Əhyed, Bidbid, Dahuk, Mütəvvəkkül, Muxtar; Zəburda: İklil, Cabbar, Həmyata, Həthət, Qəyyim, Muqimus-Sünnə; başqa Peyğəmbərlərə endirilən səhifələrdə: Əhunah Tabtab, Müşəffih, Əcir, Hatəm, Mazmaz, Muhəminna.

Hədəslərdə bilinən adlar: Əhməd, Ahyəd, Əmin, İmamül-Müttəqin, Həşir, Həbibullah, Rəkiyəül-Burak, Rəsulür-Rəhmə, Rəsulür-Rahə, Rəsulül-Mələhim, Seyyidül-Mürsəlin, Seyyidi-Vələdi-Adəm, Sabiq, Şəfi, Şafi, Müşəffa, Sahibül-Hatəm, Ta-Ha, Zahir, Akib (Akıb), Abdullah, Kaidül-

Gurriel-Muhaccelin Kusem, Mahi, Məhəmməd, Müddəssir, Müzəmmil, Müktefi, Mükaffa, Nəbiyyüt-Tövbə, Nəbiyyür-Rəhmə, Nəbiyyül-Məlhəmə, Ya-Sin.

Əsməi-Hüsna ilə ortaq olan adları: Əvvəl, Axir, Cəbbar, Həmid, Hamid, Haqq, Xəbir, Rauf, Rəhim, Şahid, Şəhid, Şəkür, Sadiq, Əziz, Əzim, Əfv, Alim, Fəttah, Quddis, Qəvi, Zu-Qüvvə, Kərim, Əkrəm, Mübəşşir, Mübin, Mahmud, Məmin, Mühəymin, Nur, Vəli, Mövla, Hadi, Ya-Sin.

Başqa Peyğəmbər və din böyükkləri ilə ortaq olan adları: hz. Məhəmmədin (s.a.s.) Əhməd, Məhəmməd, Aqib, Həşir, Mukaffa, Nəbiyyül-Məlhəmə kimi adları yalnız onundur. Rəsulallah, Nəbiyyullah, Abdullah, Şahid, Mübəşşir, Nəzir, Nəbiyyür-Rəhmə, Nəbiyyüt-Tövbə kimi adları isə başqa Peyğəmbərlərə də verilmişdir. Bununla birgə, hz. Adəmin (s.a.s.) Safiyullah, hz. İbrahimin (s.a.s.) Xəlilullah, hz. Musanın Kəlimullah, hz. İsanın (s.a.s.) Ruhul-Qüds, hz. Əlinin (r.a.) Mürtəza və Müctəba, İmam Qazalının (r.a.) Höccətül-İslam kimi adları həm də hz. Peyğəmbərin (s.a.s.) adıdır.

Ancaq Peyğəmbər (s.a.s.) üçün deyilən ifadələr: fəxri-kainat, fəxri-Aləm, məfəri-Aləm, Əbül-Möminin, Xeyrül-Mürsəlin, kani-Şəfaət, məhbubi-Haqq, Muini-Bəşər, Rəsulüs-Sakaleyn, seyidüs-Səadət, seyidül-mürsəlin, sultanı-ənbiya kimi adlar ancaq hz. Məhəmmədə (s.a.s.) bağlı deyimlərdir.

Bədi ədəbiyyatda Peyğəmbər (s.a.s.) üçün işlədilən ifadələr: mehri-bür-ci-fəzail, bədri-düca, mahi-munir, sədri-bədri-kainat, ayimeyi-əzəl, mirati-xuda, cövhəri-zat, dürrəyi-beyza, dürrü-yetim, dəryayi-istifa, şəmsi-kövneyn, şəmsi-sübhan, afitabı-övcü-din, nəyyiri-əzəm, səhəbi-rəhmət, qibleyi-nümayi-əhli-təət, kilidi-məhzəni-gəncineyi-din, loğman, təbib-i-mərizi-üşyan, məqsədi-cahan, mənbeyi-ənvar, mənbeyi-abi-həyat, nizamül-aləmin, ruhi-əzəm, sərçəməyi-kərəm, sərv-i-bostani-din, sərvəri-mülki-hidayət, sultanı-müəyyəd, şah-i-zəmin, şahənşahi-Asfiya, uqde-güşa.

Bütün bunlardan başqa, alimlərin bilgilərinə görə, hz. Məhəmməd (s.a.s.) cənnət əhli arasında Əbdül-Kərim, cəhənnəmdəkilərin dilində Əbdül-Cəbbar, ərş mələklərinin dilində Əbdül-Həmd, başqa mələklər arasında Əbdül-Məcəd, Peyğəmbərlər arasında Əbdül-Vəhhab, cinlərin dilində Əbdür-Rəhim, şeytanların dilində Əbdül-Qəhhar, dağda Əbdül-Xəllaq, okeanda Əbdül-Qadir, balıqların dilində Əbdül-Muqis, vəhşilər arasında Əbdür-Rəzzaq, yırtıcı heyvanların dilində Əbüs-Səlam, dördəyahlı heyvanlar arasında Əbdül Məmin, quşların dilində Əbdül Qaffar adı ilə tanınmaqdadır.¹²

Bu mübarək adlarla bağlı bir-iki misala baxaq:

Nəbi:

Sakın tərk-i-ədəbdən, kuyi-məhbubi-Hudadır bu, Nazargahi-İlahidir, makami-Mustafadır bu.¹³

(Ədəbi tərk etməkdən çəkin, Allahın (c.c.) sevdiyinin yurdudur bu. Allahın (c.c.) baxdığı, Mustafanın (s.a.s.) yeridir bu)

Şeyx Qalib:

Sultanı-Rusül, şah-i-mümeccedsin Efendim,
Biçarelərə dövləti-sermedsin Efendim,
Divani-İlahide seramedsin Efendim,
Sen Ahmed-u Mahmud u Muhammedsin Efendim.¹⁴

Arif Nihat Asya:

Gel, ey Muhammed (s.a.s.) bahardır,
Dudaklar ardında saklı aminlərimiz vardır,
Hacdən döner gibi gel, Meracdən iner gibi gel,
Bekliyörüz yıllardır.¹⁵
«Peyğəmbər ədəbiyyatı» belə gözəl, ətirli, təzə güllərlə-

¹²Emine Yeniterzi, göstərilən qaynaq, s. 165.

¹³Abdülkadir Karahan, Nabi, Ankara, 1987, s. 207.

¹⁴Divani-Qalib Esad, göstərilən qaynaq, N. 2419.

¹⁵Arif Nihat Asya, Şeirler, Ankara, 1990, səh. 26.

şeyrlərlə doludur. Bu şeyrlər düşüncəmizin, ruhumuzun, əxlaqımızın nur qaynaqlarıdır. Bu şeyrlər təkcə Peyğəmbər öyğüsü (s.a.s.) də deyil, daha böyük hədəfləri müəyyənləşdirən, bu hədəflərə gedən doğru yolları göstərən tükənməz sərəvətdir, Allahın (c.c.) verdiyi nemətdir. Bu şeyrlərin hədəfi Peyğəmbərin (s.a.s.) əxlaq ölçülərinə uyğun insan yetişdirməkdir.

Hz.Nizami Gəncəvi də nətini başlayarkən Peyğəmbərin (s.a.s.) mübarək adları sırasından «Əhməd» seçib. Bunun bir sıra səbəbi var. İslami inanışa görə, hz. Peyğəmbərə (s.a.s.) «Əhməd» adı dünyaya gəlməmişdən öncə, «Məhəmməd» adı sağ olarkən, «Mahmud» adı da ölümündən sonra verilib. «Əhməd» ən çox həmd edən mənasındadır. Peyğəmbər (s.a.s.) hər an uca Allahı (c.c.) öyüb, ona gözəl sözlər deyib.

Hz.İsa (s.a.s.) islam Peyğəmbərinə «Əhməd» adı verdiyini, onun bu adla şərəfləndirildiyini müjdələyir. Quran bu müjdəni belə çatdırır:

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ
صَدَقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي
اسْمُهُ أَحْمَدٌ فَلَمَّا جَاءَهُم بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ

(Saf, 61/6)

«Məryəmin oğlu İsa da belə demişdi: «Ey İsrail oğulları! Mən, məndən öncə göndərilmiş olan Tövratdakı şeyləri doğrulayıcı və məndən sonra gələcək olan Əhməd adındakı Peyğəmbəri də müjdələyici olaraq Allahın sizə göndərdiyi Peyğəmbəriyəm». Ancaq İsanın müjdələdiyi Peyğəmbər açıq dəlillərlə gələndə də «bu bəlli bir sehrdir» dedilər».

Bu ayədən açıq görünür ki, «Əhməd» adı Peyğəmbərə (s.a.s.) o doğulmazdan öncə verilib. Hz. Nizami Gəncəvi beytdə «Əhməd» adını seçməklə öncə bu ayəyə işarə edib. İkincisi, hz. Nizami Gəncəvi «Əhməd» adı üzərində başlanğıcdan dünyanın yaradılışını şərh edib. Hz. Nizami böyük

alim və şair olaraq varlığın yaradılışının mərhələli olduğunu «Əhməd» sözünü hərf-hərf təqdim etməklə açıqlayıb. Sonrakı beytlərdə də görəcəyimiz kimi, ardıcıl olaraq «əlif», «ha», «mim» hərfləri mənalandırılıb.

ƏRƏB, FARS VƏ TÜRK ƏDƏBİYYATINDA NƏT

«Nət» termini ərəbcədir. Lüğətlərdə söz olaraq: «Bir kimsədə olan şeyləri vəsf etmək, onu tərifləməkdə mübaligə etmək»¹⁶, «Bir şeyi vəsf etmək, ona aid olan sifətləri irad ilə nişan vermək»¹⁷, «Vəsf, mədh və səna ilə birgə tərif və tövsif»¹⁸, «Bir şeyi mədh edərək anlatmaq, vəsf-ləndirmək»¹⁹ kimi izah olunmuşdur. Bir termin olaraq isə «Nət»: «Peyğəmbərimizin tərifi üzərinə söylənən şeir», «mövzusu Peyğəmbər olan qəsidənin adı», «Hz. Məhəmmədi öyən şeylər» «Divan edebiyatında bilhassa Hz.Peygamber və Hülefayi-Rəşidin vasfında yazılan manzurmelerdir».²⁰

Ədəbiyyatda Hz.Peyğəmbəri (s.a.s.) mədh edən nətlər «Nəti-şərif», «Nəti-Nəbəvi», «Nəti-Peyğəmbər», «Nəti-rəsul» adlanmış, dörd xəlifə üçün yazılanlara «nəti-çahar yar» («dörd dostun tərifi»), Hz.Əli (r.a.) üçün yazılanlara isə «nəti-Əli» deyilmişdir. Bununla birgə, başqa Peyğəmbərlərə, əsri-səadət dönəmində sağ olarkən Hz.Peyğəmbərin (s.a.s.) cənnətlə müjdələdiyi on səhabəyə: Hz.Əbu Bəkir (r.a.) (öl.634), Hz.Ömər (r.a.) (öl.644), Hz.Osman (r.a.) (öl.656), Hz.Əli (r.a.) (öl.660), Hz.Əbu Ubeydə b. əl-Cərrah (r.a.) (öl.639), Hz.Əbdürrəhman b.Avf (r.a.) (öl.651), Hz.Talha b. Ubeydullah (r.a.) (öl.656), Hz.Zubeyr b. əl-Avvam (r.a.) (öl. 656), Hz.Sad b. Əbi Vakkas (r.a.) (öl.674), Hz.Səid b. Zeyd (r.a.) (öl.671), dörd xəlifəyə, Hz.Həsən (r.a.) və Hz.Hüseynə (r.a.), Hz.Həməzəyə (r.a.),

Hz.Abbasa (r.a.), Əbu Həniyəyə (r.a.), İmam Şafiyə (r.a.), İmam Malikə (r.a.), İmam Əhmədə (r.a.), İmam Buxariyə (r.a.), İmam Müslimə (r.a.), Şeyx İbnil-Vəfaya (r.a.), Əbdülqadir Geylani (r.a.) kimi islam böyükələrinə yazılmış şeirlərə də nət deyilmişdir.

Hz.Məhəmmədin (s.a.s.) ömrünün hər anı, mübarək şəxsiyyətinin bütün yönəri şeirlərə mövzu olmuş, bütöv bir «Peyğəmbər ədəbiyyatı» yaranmışdır. Ona olan sonsuz sevgi nəticəsində «mövlud», «əsməi-nəbi» adı ilə təqdim olunmuş saysız əsərlər yazılmışdır. Qısaca onu da deyək ki, bunların arasında mövludnamələrin ayrıca yeri var. «Mövlud» ərəbcə «doğum-doğmaq», «doğum zamanı», «doğum yeri» deməkdir. Hz.İsanın (s.a.s.) doğum günü «Milad» adlandırıldığı kimi, Hz.Məhəmmədin (s.a.s.) doğum günü də «Mövlud» adlanır. Bununla birgə, «Mövlud» sözü həm Hz. Peyğəmbərin (s.a.s.) doğum gününün hər il qeyd edilməsini, həm bu günlə bağlı mərasimləri, həm də mərasimlərdə oxunan əsərləri bildirir.

İslam ənənəsində Ramazan və Qurban bayramlarından başqa beş mübarək gecə var: Rəqəib gecəsi (Rəcəb ayının ilk cümə gecəsi), Merac gecəsi (Rəcəb ayının 27-ci gecəsi), Bəraət gecəsi (Şaban ayının 15-ci gecəsi), Mövlud gecəsi (Rəbiül-əvvəl ayının 12-ci gecəsi), Qədr gecəsi (Ramazan ayının 27-ci gecəsi).

Mövlud xarakterli əsərlərdə nuri-Məhəmmədin yaradılışı, Hz. Peyğəmbərin (s.a.s.) doğumu, doğumundan öncə və sonra baş verənlər gözəl bir üslubla anladılır.

«Nət» termininin leksik, qrammatik anlamı ilə yanaşı bir də ədəbi – bədii mənası var. «... Net insanın kendini Peygamberde araması, gerçeyi onun çevresinde dolaşaraq bulmağa çalışması, ona yaxlaşmaya çalışaraq yaratılışın sırtına erileceğini idrak edişidir. Net Peygamberin şeirle yapılmak istenen bir portresidir. Her şair durduğu yerden ve görme kabiliyeti ölçüsünde Ona bakar. O büyük mükemmelliğin karşısındaki

¹⁶ İbn Manzur, «Lisanül-Arab», Mısır, 1308, c. II, s. 405

¹⁷ Mütərcim Asim Əfəndi, «Kamus Tercemesi», İstanbul, 1305, c. I, s. 331.

¹⁸ Şemseddin Sami, «Kamusı-Türki», İstanbul, 1978, s.331.

¹⁹ Ferit Devellioglu, «Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Luğat», Ankara, 1970, s.969.

²⁰ «Türk Ansiklopedisi», Ankara, 1946-1961, c. 25, s. 146; «Kamusı-Türk», I, s. 1464; «Türkçe-Osmanlıca Ansiklopedik Luğat», s. 969; Mehmed Salahi, «Kamusı-Osman», 1322, c. IV, s. 585; Tahiriül-Mevlevi, «Edebiyet Luğati», İstanbul, 1973, s. 113.

duyularını zapt etməyə çalışır. Bütün netlər adeta, tarix boyunca yapılan tek bir portrenin farklı cephelerdən birer örneği gibidir və tek bir portre içindir. Bir portre ki, tarix və insan devam ettikcə bitmeyecekdir. Bütün netlər bir meşale ormanı gibi pınlardır, insanlığın üstündə və insanlık Peygambere doğru bir işıqların altında sevinclə, aşkla, güvənlə yürür. Net en iləri və en mükəmmel bir sevgi abidesidir»²¹.

Biz nətin quruluşunu və məzmununu diqqətlə araşdırdıqda görürük ki, nət sadəcə divan ədəbiyyatında tövhid və münacatlardan sonra yer tutan və ənənə xatirinə yazılmış şeirlər deyil. **Bizə görə, nət mədəniyyəti islam mədəniyyətinin, islami dünyagörüşün ayrılmaz tərkib hissəsidir. Nətin yazılmasında məqsəd tövhid inancını (Allahın varlığı və birliyi) öyrətmək, qorumaq və yaymaqdır. Nət islami dünyagörüşün dəyərlərinin yerləşdirildiyi bədii məkandır. Bu mədəni məkan bizim mənəvi sərhədimizdir. Nət müsəlman toplumunu bu dini-mədəni məkana bağlayan vasitələrdən biridir. Ona görə də, nət türk-islam, ərəb-islam, fars-islam ədəbiyyatının quruluş vahididir. Nət ədəbiyyatla din arasında bir körpüdür. Nət ilahi ölçülərin daşıyıcısıdır, şeirləşmiş şəkildir. Bu ilahi ölçülərin məqsədi, Allahın (c.c.) sevgisini qazanacaq bir toplum tərbiyə etməkdir. Nət eyni zamanda onu yazan sənətkarın dünyagörüşünün ifadəçisidir. Deməli, Azərbaycan islami-türk ədəbiyyatının hədəfi ədalətli, azad, Allahın (c.c.) müəyyən etdiyi ölçülər içərisində yaşayan insan, toplum yetişdirmək, bu hədəfə gedən yolu və vasitələri müəyyən etməkdir. Bu baxımdan nət bu ilahi hədəfi gerçəkləşdirmək vasitə və formalarından biri kimi dəyərləndirilməlidir.**

²¹Sezai Karakoç, «Bir kaç söz», Abdullah Öztəmiz Hacıtahtiroğlu, «Hazreti-Peygambere Şiirler Antolojisi (Natlar)», İstanbul, 1966, s. 6-7.

Ədəbiyyatda nət bütün nəzm şəkillərində yazılıb. Nətdən türk dini musiqisində istifadə olunub. Ona görə də, musiqi ilə bağlı sözlüklərdə, ensiklopediyalarda nətə ayrıca tərif verilib: «ilahi usulləriylə bestələnən, ilahidən daha uzun, daha tantanalı, daha tumturaklı, daha ağır və daha yüksək olmasına diqqət edilən»²² və ədəbiyyatımızdakı manzum natların bestələnmiş şəklinə verilən bir isimdir»²³.

Nətlə bağlı, ondan törəyən bir sıra başqa sözlər də var. Məsələn, «nətiyyə», «nətu» (nət söyləyən), «nətxan» (nət oxuyan). Çox nət yazan şairlərə də «nəti» deyilmişdir. Ərəb ədəbiyyatında «nət» ancaq «mədh» sözü, fars ədəbiyyatında isə «sitayiş» kəlməsi ilə ifadə olunmuşdur. Göründüyü kimi, «nət» və onunla bağlı deyimlər türk ədəbiyyatında daha çoxdur.

²²Yılmaz Öztuna, «Türk Musiqisi Ansiklopedisi», İstanbul, 1974, c. II, s. 64.

²³Nuri Özcan, «XVIII əsrdə Osmanlılarda dini musiqi», İstanbul, 1982, c. I, s. 40.

ƏRƏB ƏDƏBİYYATINDA NƏT

Bilindiği kimi, islamadək olan ərəb ədəbiyyatında şeir, bəlağət ayrıca yer tuturdu. Ərəblər arasında şeir yazmaq, bəlağətli danışmaq hünər sayılırdı, hər il şeir yarışmaları keçirilirdi. Bu yarışmalarda bəyənələn şeirlər qızıl mürək-kəblə yazılıb Kəbənin divarına asılırdı. «Bu şeirlərin Kebe divarına asılan yeddi şeire «mullaka-i seba» (yedi askı) adı verilir. Bu şeirlər cahiliyə döneminin mahsulləridir. Şairlərdən yalnızca Lebid müsəlman olmuşdur».²⁴

Qurani-Kərim də bu mühəttə nazil oldu. Ərəb şairləri Quranın bəlağətini eşidəndə heyrətə düşdü. «Muallaka şairlərindən İmri-ul-Kaysın kız kardeşi «Hud» suresinin kırk dördüncü ayetini iştirincə: «Kardeşimin şiri övünmə meydana-nında duramaz»,– deyərək İmri-ul-Kaysın kasidesini Kabe divarından indirmişti».²⁵

Buradan ortaya çıxan ilk nəticə odur ki, İslam Peyğəmbərini öymək, onun üstünlüklərini tərənnüm etmək ənənəsinin ilk qaynağı Qurani-Kərimdir. Quranda yaradan Allah (c.c.) sevimli Peyğəmbəri (s.a.s.) ilə bağlı belə buyurur, onu insanlara belə təqdim edir:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

(Ənbiya, 21/107)

«Biz səni aləmlərə ancaq rəhmət üçün göndərdik».

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ

الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

(Əhzab, 33/21)

«Həqiqətən, Allahın Rəsulu Allaha, qiyamət gününə ümid bəsləyənlər (Allahdan, qiyamət günündən qorxanlar) və Allahı çox zikr edənlər üçün gözəl örnəkdir!».

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ
بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ

(Tövbə, 9/128)

«And olsun sizə içinizdən bir Peyğəmbər gəldi ki, əziyyət çəkməyiniz Onu incidir və üzür. Sizə çox bağlıdır, mömünlərə çox mərhəmətlidir, çox şəfəqlidir».

Uca Allah, Quran boyu çoxsaylı ayələrdə Hz. Məhəmmədi (s.a.s.) ayrı-ayrı yönərdən göstərmişdir.

Ərəb şairləri də Qurani-Kərimə uyaraq Allahın (c.c.) elçisi ilə bağlı bir-birindən gözəl şeirlər yazmışlar. Ancaq qaynaqların verdiyi bilgiyə görə, bu mövzuda ilk şeir Hz. Məhəmməddən (s.a.s.) yeddi əsr öncə yaşamış Əsad Əbu Kərib əl-Himyerinindir. O, alimlərdən Hz. Məhəmmədin (s.a.s.) gələcəyini öyrənib bu şeiri yazmışdır:

«Şübhəsiz, yaratıkları yoxtan var edən Allah tərəfindən bir resul, bir elçi olan Ahmedə şəhadət ederim.

Ömrüm onun ömrünə yetişsə, Ona verir (yardımcı olur), aynı zamanda amcaoğlu olurum.

Düşmanlarına qarşı kılıcla savaşır, sinəsindən bütün elem və kederi silər, fərhətlərdim».²⁶

Peyğəmbər (s.a.s.) vəfat edəndən sonra onunla bağlı çoxsaylı şeirlər yazılmış və bu şeirlər nət deyil, «mədhiyyə» adlandırılmışdır. Ərəblər ölümdən sonra yazılmış şeirlərə «resa» (ağı, mərsiyə) desələr də, Peyğəmbərlə bağlı yazılanlara «mədhiyyə» adı vermişlər. Bu mədhiyyələrdən birini və ən qədimini Əl-Aşa yazıb:

²⁴ Ahmed Turan Arslan, «Asri-Saadet Arefesinde İslami Edebiyata Basamak olan Arap Edebiyatı», İslami Edebiyat, c.I, Mayıs, 1988, s. 12-13.

²⁵ Ahmed Turan Arslan, «Asri-Saadette Edebiyatı», İslami Edebiyat, s. 12.

²⁶ Emine Yeniterzi, «Divan şiirinde nat», Ankara, 1993, s.4

«Sevgilinin gözlerinin ağrıdığı gece, sen de gözlerini yummadınmı? Ki yılan sokmuş kimsenin uykusuz kaldığı gibi sen de uykusuz kaldın. Bu dert kadınlara duyulan aşktan degildir, ancak Sen önceden de Mehdedin (isimli kadın) sevgisini unutmışdun... Muhammed öyle bir peygamberdir ki, sizin görmediklerinizi görür.

Ve Onun anısı bütün ülkeleri kaplar.

Onun iyilikleri aralıksızdır, kesilmez, eksilmez.

Bu gün vermesi de yarın vermesini engellemez»²⁷

Hz. Məhəmmədə (s.a.s.) mədhiyyə yazmış ən məşhur şairlərdən biri də Kaab Bin Zühayrdır. O, öncə Peyğəmbərə qarşı olmuş, daha sonra isə bir mədhiyyə yazaraq onun hüzuruna gəlmişdir. Bu mədhiyyə Peyğəmbərin çox xoşuna gəlmiş və o, xırqəsini şairə vermişdir. Sonrakı dövənlərdə bu şeir «Qəsideyi-Bürdə» adı ilə tanınmışdır. Bu qəsidədə Hz.Məhəmmədlə (s.a.s.) bağlı çox güclü bənzətmələr var:

«Şübhəsiz ki, Allahın elçisi Allahın nuruyla haqq və hidayətə ulaşılan kəskin qılıncıardan bir qılıncdır»²⁸.

Sonrakı dövənlərdə bu qəsidə nətin inkişafına güclü təkan verdi. Bu qəsidə ilə bağlı çoxsaylı şərh və nəzirələr yazıldı, qəsidə türk, fars, urdu, latın, alman, fransız dillərinə çevrildi.

Ərəb ədəbiyyatında nətin ustaları sırasında Hassan bin Sabit, İbn Abbas, Abdullah ibn Rəvah, Kaab bin Malik, Amr bin Sinanil-Əkva və Enceşenin adı ayrıca yer tutur.

Hz.Əlinin sərbəst ölçüdə səcli nəsrə yazdığı mədhiyyələrdə də Peyğəmbər (s.a.s.) sevgisi dərinədən duyulur:

**«Allah Peyğəmbəri məşhur din ilə,
Əldə edilməsi savab sayılan elmlə,
Hər yeri tutan islam nuruyla,
Parlaq işıtlarla,**

Yerinə yetirilməsi zəruri olan əmrlərlə göndərdi»²⁹.

²⁷ Emine Yeniterzi, göstərilən qaynaq, s.4

²⁸ Emine Yeniterzi, göstərilən qaynaq, s.6.

²⁹ Emine Yeniterzi, «Divan şiirinde nat», Ankara, 1993, s.9.

Ərəb ədəbiyyatının sonrakı dövənlərində Kummeyt bin Zeyd-əl-Əsəd, Dağbel, Fərazdak-əş-Şərifür-Radiy, Mihiyarəd Deyləmin yazdığı mədhiyyələrdə Peyğəmbər sevgisi bədii bir üslubla dilə gətirilmişdir. Sonrakı dövəndə Misirdə yaşayan Məhəmməd bin-Səid əl-Busrinin yazdığı nət çox məşhur olmuşdur. Deyilənlərə görə, Busri bu qəsidəni yazanda bir tərəfi iflic imiş. O, yuxusunda Hz. Peyğəmbəri (s.a.s.) görmüşdür. Peyğəmbər (s.a.s.) mübarək xırqəsini şairin çiyinlərinə atmış və nəticədə şair bu xəstəlikdən qurtulmuşdur. Bu hadisəyə görə, Busrinin mədhiyyəsinə «qəsideyi-Bürdə», ya da «qəsideyi-Bürə» deyilmişdir. Busrinin qəsidəsi islam dünyasında böyük ad qazanmış, ona çoxsaylı şərh, nəzirə yazılmış, tərcümə edilmişdir. «Türkdəki məşhur tərcümeləri də Ahmed Mekki, Şəmseddin Sivasi, Abdurrahim Karahisari, Şeyh Esasi, Marmara müftüsü Hululi, Seyyid Ahmed Leali və Kemal Paşazadəyə aittir. Ayrıca yine hastalığı esnasında Babür Şah tərəfindən teberükən manzum olaraq türkçeye çevrilmiştir. Müsülmanlar arasında bu kasidenin kerametine inanılmış, cenaze defn ederken oxunması adet olmuştur»³⁰.

Ərəb ədəbiyyatı tarixində İbn Haccətül-Həməvinin, İbn Nəbatə əl-Mısrının mədhiyyələri də önəmli yer tutur.

³⁰ İslam Ansiklopedisi, «Bürde maddesi», c. II, s. 137.

FARS ƏDƏBİYYATINDA NƏT

İslam mühitində yaranan fars ədəbiyyatında divan tərtibində tövhid, münacat, nət ayrıca yer tutmuşdur. Fars şairləri divan və məsnəvilərdə nəti «sitayış» adı ilə vermişlər. XI yüzillik fars ədəbiyyatının ünlü şairi **Nasir Xosrovun** «Səadətname» adlı məsnəvisində Hz. Peyğəmbərin (s.a.s.) öygüsünə ayrıca yer ayrılmasa da, şair iki beytində Allahın (c.c.) elçisinə sevgisini bildirmişdir:

«Bir söz söyləmək istəyirsən, dindən danış,
Hər zaman sağlam bir ipdən tut.
Hər işdə yardımçın Tanrıdır,
Din yolunun dəlili Mustafadır»³¹

Tanınmış mütəəvvif fars şairi hakim Sənainin divanında iki nət var. Bu nətlərdə Hz. Peyğəmbər (s.a.s) incə bir üslubla öyülmüşdür.

Burada bir məsələyə də toxunmaq istəyirik. Klassik fars şairləri divan tərtibində tövhid, nət və övliyə öygüsünə yer vermişlər. **Ancaq Peyğəmbərin (s.a.s.) ömrünün bir sıra dönəmlərini (tərif, möcüzə, merac, şəfaət, hicrət, savaqlar, başqa Peyğəmbərlərlə müqayisə, dörd xəlifə) sistemli şəkildə nət mövzusunda çevirən, bu yöndə ənənə yaradan Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvidir.**

X yüzillik fars rübai şairi Ömər Xəyyam da yaradıcılığında Hz. Peyğəmbərə (s.a.s.) yer ayırmışdır. «Məntiqüt-teyr», «Əsrənamə», «Pəndnamə» əsərlərinin müəllifi Fəridəddin Əttar, Peyğəmbər (s.a.s.) sevgisini belə ifadə edir: «İki cahanın ulusu, Peyğəmbərlərin sonu olan uca Peyğəmbər o birilərindən sonra gəldi. Ancaq öncə gələnlərə iftixar örnəyi oldu. O, cahana gəlincə doqquz fələk özünə merac, nəbilərlə vəlilərə ona möhtac oldu. Varlığı ələmlərə rəhmət gətirdi. Bütün yer

üzü ona məscid oldu. Dostları Əbu Bəkir ilə Ömər oldu. Barmağının ucu ilə ayı iki parça etdi».³² Fəridəddin Əttar nətində dörd xəlifəyə, Hz. Peyğəmbərin (s.a.s.) əmisi Hz. Həmzə (r.a.) ilə Hz. Abbasın (r.a.) tərifinə də yer ayırmışdır.

Fars ədəbiyyatında yazılmış nətlər sırasında Şeyx Sədi Şirazin «Bustan»ın da olan nət ayrıca yer tutur. O, Hz. Peyğəmbərin (s.a.s.) ömrünün ayrı-ayrı anlarını incə bədii üslubla canlandırmış, Peyğəmbərə olan sonsuz sevgisini dilə gətirmişdir³³.

Şeyx Sədin «Gülüstan» adlı əsərində Peyğəmbərlə (s.a.s.) bağlı yazılmış olan beytlər dillər əzbəri olmuş, gözəl xətlə lövhələrə yazılaraq divarlardan asılmışdır: «Səfaətidir, sözü dinlənilir, hökmü tutulur, Peyğəmbərdir, cəmərdidir, gözəl vücudludur, gülürüzlüdür, nübüvvət möhrü ilə nişanlanmışdır»³⁴. «Kamalı ilə ucalığa çatdı, cəmalı ilə qaranlıqları açdı. Bütün əxlaqı gözəl oldu. Ona və alinə salavat gətirik».³⁵

Fars ədəbiyyatında Molla Caminin yazdığı nətlər də məşhurdur. Onun divanında iki qısa, bir uzun nət var.³⁶ Bu nətlərdə Molla Caminin Peyğəmbərə (s.a.s.) olan sevgisi, ona içdən bağlılığı açıqca duyulur. Bu nətlərdən görünür ki, Molla Cami bir peyğəmbər aşığıdır.

³¹ Nasiri-Hüseyn, «Saadetname», İstanbul, 1958, s.2.

³² Fəridəddin Əttar, «Pendname», İstanbul, 1985, s. 5.

³³ Şeyh Sadi Şirazi, «Bostan», İstanbul, 1942, s. 13-14.

³⁴ Şeyh Sadi Şirazi, «Gülüstan», İstanbul, 1941, s. 14.

³⁵ Şeyh Sadi Şirazi, «Gülüstan», İstanbul, 1941, s. 14.

³⁶ Cami, «Baharistan», İstanbul, 1985.

TÜRK ƏDƏBİYYATINDA NƏT

Türk ədəbiyyatında böyük bir «Peyğəmbər ədəbiyyatı» var. Yusif Xas Xacib «Qutadqu Biliq» adlı əsərinin müqəddiməsində tövhid, nət, dörd xəlifənin tərifiyə yer vermişdir. Buradakı nət on beş beytdir. Yusif Xas Xacib nətində Rəbb, İlahi, ümmət, rəhmət, qiyamət terminləri ilə birgə, bunların türkcə qarşılığını da işlətməmişdir: Bayat, Tanrı, Yalavac.³⁷

XII yüzillik ədibi Ədib Əhməd Yüqəqin «Atabətül-Həqayiq» adlı əsərində beş beytlik bir nət var.³⁸

Dini, təsəvvüfi düşüncələriylə XII yüzillik türk ədəbiyyatında ayrıca yeri olan Əhməd Yəsəvi «Divani-Hikmət»də Peyğəmbəri (s.a.s.) bütün yönəri ilə anlatmışdır. O, «hikmət»lərində Peyğəmbəri insanlara tanıdır, onunla bağlı bütün məsələlərə aydınlıq gətirir. Ona görə, Peyğəmbər «on səkkiz min aləmin şahı, dinin dirəyi, Allahın həbib, insanların öyüncü, rəhbəridir. Peyğəmbər bu dünyada və axirətdə ancaq ümmətini düşünür».³⁹

Əhməd Yəsəvinin nətləri başqa nətlərdən seçilir. Bu nətlər «hikmət» formasında yazılmışdır. Əhməd Yəsəvinin məqsədi sadəcə Peyğəmbəri (s.a.s.) öymək deyil. Onun məqsədi Peyğəmbəri az tanıyan bir topluma tanıtmə, onu sevdirmək, xalqı islam düşüncəsinin içinə gətirmək, islam dəyərləri ilə bağlı bir mədəniyyət, bir düşüncə yaratmaqdır. Əhməd Yəsəvi nətlərində sıx-sıx Quran ayələridən də yararlanmışdır. O, nətlərində toplumun bütün təbəqələrinin anlayacağı bir üslub seçmişdir. Yəsəvi dərvişləri bu hikmətlərlə yola çıxaraq islamı türk torpağına yaymışlar. «Qul Süleyman, Azim Hacı, Halis, Meşreb, Hacı Hamid, Kul Şerifi, Ubeydi,

Kani, Dərviş Ali, Şems kibi Yəsəvi dərvişlərinin hikmətləri də zamanla «Divani-Hikmət» nüshalarına daxil olmuşdur».⁴⁰

Bizcə, Əhməd Yəsəvinin nətləri, onların dili, üslubu, poetikası, başqa nətlərlə müqayisəsi, məzmun özəllikləri ayrıca bir araşdırma mövzudur.

Əhməd Yəsəvinin dərvişlərindən Əzim Xacə, Xalis də ustalarının yolunu davam etdirərək Peyğəmbəri (s.a.s.) və onun soyundan gələnəri mədh etmişdir. Türk ədəbiyyatında nətin inkişafında yeri olan Heydər Tilbən, Mövlana Lütfunün, Seyid Əhməd Mirzənin, Gədainin, Hafizi-Xarəzminin, Sultan Hüseyn Mirzə Baykaranın adlarını çəkə bilərik.

Türk ədəbiyyatında Əlişir Nəvəinin nətləri seçilir. O, «Xəmsə»sində olan məsnəvilərin hamısında nətə yer vermişdir. Təkcə şairin «Heyrətül-Əbrar» əsərində beş nəti var. Nəvai «Münacat», «Vəqfiyyə», «Nəzmül-Cəvahir», «Mühakəmətül-Luğateyn», «Məhbubi-Qulub» adlı nəsr əsərlərində də Peyğəmbəri (s.a.s.) səmimi sözlərlə öymüşdür. Sonrakı dövəmlərdə Cığatay ədəbiyyatında Seybani, Ubeydullah xan, Məhəmməd Saleh, Babur şah, Kamran Mirzə gözəl nətlər yazmışlar.

Türk xalq ədəbiyyatında da nətlərə ayrıca yer verilmişdir. «Daneşməndnamə»də, «Kitabi-Dədə Qorqud» داستانlarında Peyğəmbər (s.a.s.) sevgisi dərindən duyulur. Şifahi ədəbiyyatın demək olar ki, bütün janrlarında Peyğəmbər (s.a.s.) mədh edilmişdir.

Manilərdə deyilir:

Bir tanedir,
Bir sümbül bir tanedir,
Peygamberlər içində,
Muhammed bir tanedir.⁴¹

³⁷ «Qutadqu Biliq», I, Mətin, Ankara, 1979.

³⁸ Ədib Ahmed bin Mahmud Yüknəki, «Atabətül-Hakayik», İstanbul, 1951, s. 42-43.

³⁹ Ahmed Yəsəvi, «Divani-Hikmetten Seçməler», Ankara, 1983, s. 33.

⁴⁰ Ahmed Yəsəvi, «Divani-Hikmetten Seçməler», Ankara, 1983, s. 5.

⁴¹ Sami Akalın, «Türk manileri», İstanbul, 1932, c. II, s. 450.

Hey hurundan hurundan,
At su içer kurundan,
Yedi yerden ay doğmuş,
Muhammedin nurundan.⁴²

Tapmaca:

Erenler, erenler,
Dünyaya gelenler,
Dünyaya gelmeden,
Ezan sesi duyanlar.⁴³

Uşaq duası:

Yattım Allah, kalkarım inşallah,
Kalksam da, kalkmasam da,
La ilahe illallah,
Şefaet, ya Resulullah.⁴⁴

Türk aşık ədəbiyyatında da nət geniş yayılmışdır. Bu
aşıklardan **Qaracaoğlan** bir dördlüyündə Peyğəmbərin (s.a.s.)
«Allahın dostu» olduğunu bildirmişdir:

Evvel Allah, axır Allah,
Andan ulu gelmemişdir,
Hak Muhammedden sevgili,
Hakkın kulu gelmemişdir.⁴⁵

Aşık Ömər:

Ey Habibi ehli-isyanın Şefiyyi-Mustafa,
Hürmetinle on sekiz bin alem oldu pür ziya,

Sirri-esrari-hakayık gencinin gencurusun,
Hemdemin, hemmeşrebindir çar-yarı-basafa.⁴⁶

Gövhəri:

Geşt ittim bir zaman cenneti haylı,
Ta «celest» bezminde eyledim meyli,
Cemali «Ved-Duha» saçı «Vel-Leyli»,
Nuri-kibriyaya uğradım geldim.⁴⁷

Kuloğlu:

Gözüm nuru fahri-cihan,
Yetiş, ya Muhammed, yetiş,
Aleme gün gibi doğan,
Yetiş, ya Muhammed, yetiş.⁴⁸

Dərdli:

Dertli çok hikmetden irşad olmadı,
Sensiz mahşer yiri güşad olmadı,
Çok nebiye vardım imdad olmadı,
Şefaet kanısın, Mustafa didim.⁴⁹

Seyrani:

Ey mürüvvet kanı şahi-risalet,
Bilmişim olduğun mahbubu Mövla,
Dilim ikrar eder kalbim şehadet,
Mefhar-i alemsin kadrin mualla.⁵⁰

Aşık Şenlik:

O! Həbib-i-Fahr-i-Alem Mustafanın aşkına,
Buyurdu «levlake levlak» lütf ilə ihsanımız,

⁴² Sami Akalın, göstərilən qaynaq, s. 411.

⁴³ Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, «Türk Bilmeceler Hazinesi», İstanbul, 1979, s.49.

⁴⁴ Amil Çelebioğlu, «Kültürümüzde yatak duaları», Ankara, 1987, s. 99.

⁴⁵ Ahmed Yüzendağ, «Karacaoğlanda Allah sevgisi ve İslami motifler», Milli Kültür, c. I, s. 7.

⁴⁶ Sadettin Nüzhet Ergun, «Aşık Ömer, hayatı ve şiirleri», s. 129.

⁴⁷ Şükrü Elçin, «Gevheri divanı», Ankara, 1984, s. 194.

⁴⁸ Sadettin Nüzhet Ergun, «Kuloğlu», İstanbul, 1933, s. 43-44.

⁴⁹ «Aşık Dərdli, Hayatı, Divanı», Bolu, 1928, s. 36-37.

⁵⁰ Hasan Ali Kasır, «Develili Seyrani, Hayatı, sanatı, şiirleri», İstanbul, 1984, s. 36.

Yüz dörd suhuf kelimatta külli nefsin mövti var
Otuz cüz ayetin kalbi Yasini-Kuranımız.⁵¹

Türk aşiq ədəbiyyatında Peyğəmbərlə (s.a.s.) bağlı yazan aşıqların və şeirlərin sayı olduqca çoxdur. Biz yalnız onlardan bir qisminin adlarını sadaladıq.

Peyğəmbər (s.a.s.) sevgisi türk təsəvvüf ədəbiyyatında da başlıca yer tutur. Təsəvvüf ədəbiyyatında Peyğəmbərlə (s.a.s.) bağlı yazılmış şeirlərin bir neçə özəlliyi var: bu şeirlərdə peyğəmbər sevgisi, peyğəmbər obrazı, peyğəmbər əxlaqı ana mövzulardan biridir, bu mövzu təsəvvüf təliminin ayrılmaz tərkib hissəsidir, təsəvvüf şeirlərinin dili çox sadədir, təsəvvüf şairlərinin məqsədi islami dəyərləri, Peyğəmbər əxlaqını yaymaqdır, bu şeirlərin üslubunda nəsihət ruhu hakimdir, onların təlim, təbliğ yönü çox güclüdür.

Təsəvvüf şairləri içərisində Yunus Əmrə Peyğəmbərlə (s.a.s.) bağlı yazılmış şeirləri ilə seçilir. O, bir Peyğəmbər aşığıdır. Yunus Əmrə demək olar ki, Peyğəmbərlə (s.a.s.) bağlı bütün məsələləri şeirlə, incə bir üslubla anlatmışdır:

*Arayı-arayı bulsam izini,
İzinin tozuna sürsəm yüzümü,
Mövlam nasip etse, görsem yüzünü,
Ya Muhammed, canım arzular seni.
Bir mübarek sefer olsa da gitsem,
Kabe yollarında kumlara batsam,
Mah cəmalın bir kez düştə seyretsem,
Ya Muhammed, canım arzular seni.
... Yunus meth eyledi seni dillərdə,
Sevilirsən bütün bu gönüllərdə,
Arayı-arayı qurbət illərdə,
Ya Muhammed, canım arzular seni.*⁵²

XV yüzillikdə Hacı Bayram Vəli, Qayğısız Abdal, Ağ Şəmsəddin, Şeyx Muhyiddin, Eşrefoğlu Rumi, Kamali Ümmi, Aşiq Yunus nətin gözəl nümunələrini yaradırlar. Aşiq Yunus bir ilahisində deyir:

*Canım kurban olsun Senin yoluna,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed,
Şəfaət eylesən kemter kuluna,
Adı güzel, kendi güzel Muhammed.*⁵³

Türk təsəvvüf ədəbiyyatının Dədə Ömər Rövsəni, Hələti-Gülşəni, Üftadə, Ərşi, Qul Himmət, Seyid Seyfullah Nizamoğlu, Şəmsəddin Sivasi, Muhyi, Əziz Mahmud Xüdayi, Abdullah Nuri, Nəqşi, Sunullah Qeybi, Zakirzadə Abdullah Bicarə, Əbdülhay, Himmətzadə Abdullah, Həsən Kəzəni, Şeyx Həsən Vuslat, Dərviş Əhməd, Niyazi Misri, İsa Məhvi, Mehdi, Əzbi, Əhməd Mürşidi, Zəkəyi, Bursalı Kayğılı, Gəribi, Ləli, Şeyx Zati, Nasih, Sezayi-Gülşəni, İsmayıl Haqqı Bursev, Ərzurumlu İbrahim Haqqı, XIX yüzillikdə Hafiz Sədi, Əbdülqadir Qulami, Hafiz Ulvi, Hafiz Məhəmməd Səbatəddin, Muştəq Baba, Quddisi, Ərzurumlu Kətançızadə Mehmed Rüşdi Əfəndi kimi şairləri sevgi dolu nətlər yazmışlar.

XX yüzildə Şeyx Əli Fəqri, Şeyx Əsad Əfəndi, Kazım Baba və bir sıra başqa şairlər nət yazmaq ənənəsini davam etdirmişlər.

Türk divan ədəbiyyatında da gözəl nət nümunələri var. «... gerek halk, gerek divan, bütünüyle Türk edebiyatı tövhid, münacat, nat, esmai-hüsna, Kurani-Kerim tərcümə və tefsirləri, mevlid, miraciye, ahvali-kiyamet, akaid, fikh, menasikül-hac, Kabename gibi konularda üç-beş beytten binlerce beyte kadar aruzla ve ya heceyle yazılmış, manzum dini eserlər yönündən son derece zengindir»⁵⁴.

Türk divan ədəbiyyatında Şeyx Qalib, Sünbülzadə Vəhbi, Əhməd Paşa, Nəcati, Nəbi, Rizayı, Cəzmi, İsməti,

⁵¹ Ensar Aslan, «Çıldır Aşık Şenlik», Ankara, s. 92-93.

⁵² Yunus Emre, «Divan», İstanbul, 1972, s.153.

⁵³ Yunus Emre, «Divan», İstanbul, 1972, s.172.

⁵⁴ Emine Yeniterzi, «Divan Şiirinde Nat», Ankara, 1993, s. 38.

Şərəf xanım nətin ölməz nümunələrini yaratmışlar.

Şeyx Qalib:

*Senin medhinde şirket eylesem Mevlaya mazurum,
Bu babda cürmü isyana bakılmaz, ya Resulullah.⁵⁵*

(Sənin tərifində həddi aşsam, Allah qarşısında cavabdehəm, Bu məsələdə günah və üsyana baxılmaz, ey Rəsulullah)

Türk ədəbiyyatı tarixində bir sıra nət məcmuələri də var. Bu məcmuələrdə Peyğəmbərlə (s.a.s.) bağlı yazılmış şeirlər bir araya gətirilmişdir. Türk alimi Emine Yeniterzi araşdırmasında yeddi belə nət məcmuəsinin adını çəkmişdir: «Nuuti-Nebeviyyə mecmuası», «Nuuti-Nebeviyyə Mecmuası», «Nuuti-Nebeviyyə mecmuası», «Miraciye ve Nati-Şerifler Mecmuası», «Nuuti-Nebeviyyə Mecmuası», «Mecmuai-Kasaid və Nuub», «Mecmuai-i Əşar».⁵⁶

Türk divan ədəbiyyatında Şeyx Qalibin nəti Füzulinin «Su» qəsidəsindən sonra ən məşhur nətlər sırasında yer tutur:

*Sultani-Rüsül şahı-mümeccedsin efendim,
Biçarelere devleti-sermedsin efendim.*

*Divani-İlahide seramedsin efendim,
Mensuri-«le-amruk» le müeyyedsin efendim.*

*Sen Ahmedü Mahmudu Muhammedsin efendim,
Hakdan bize sultani-müeyyedsin efendim.⁵⁷*

(Sən peyğəmbərlərin sultanı, şanı böyük olan şahsan, Kimsəsizlərə arxa, ilahi divanda başçısan, öndərsən. Sən Alla-

hın «le amruk» («şübhəsiz sən qalib olacaqsan») buyruğu ilə gücləndirilmişən. Sən Əhməd, Mahmud, Məhəmmədsən. Sən Haqdan bizə göndərilmiş güclü sultansan).

Türk xətt və musiqi sənətində də nət geniş yayılmışdır. Alimlər dini musiqini cami musiqisi, təkkə musiqisi və bu ikisi arasında yer tutan, hər ikisinin özəlliklərini daşıyan musiqiyə ayırmışlar.⁵⁸ Bu musiqi növlərinin şəkilləri sırasında «Sala» (Peyğəmbərə səlat və salam gətirmək), «Salati-Ümmiyə» (dini törənlərdə oxunur), «Nəb», «İlahi» və başqalarını göstərə bilərik.

Nətlərin ayrıca şəkillərindən biri də gözəl xətlə lövhələrə yazılmış olanlardır. Türk mədəniyyətində Peyğəmbərə (s.a.s.) öyğülər yazılmış saysız-hesabsız belə lövhə var.

⁵⁵ «Divani-Galib Esad», Mevlana Mütəzəsi Kitab, N 24.

⁵⁶ Emine Yeniterzi, «Divan Şiirinde Nat», Ankara, 1993, s. 53-54.

⁵⁷ Ekrem Karadeniz, «Türk musiqisinin nazariye ve esasları», Ankara, 1982.

⁵⁸ Nuri Özcan, «On sekkizinci asırda Osmanlılarda dini musiqi», İstanbul, 1982, c. I, s. 16-17.

NƏTİN QURULUŞU

Qısa olsa da, nətlərin quruluşu ilə bağlı bilgi vermək istəyirik. Nətlər ən çox bu başlıqlar altında yazılmışdır: «Nəti-şərif», «Mədhi-Rəsul», «Mədhün-Nəbi», «Nətün-Nəbi», «Nətür-Rəsul», «Nəti-Peyğəmbəri». Bir sıra başlıqlarda Peyğəmbərlə (s.a.s.) bağlı olan sifətlər də göstərilmişdir: «Dər Nəti-Seyyidül-Mürsəlin və Xatəmin-Nəbiyyin Məhəmməd Mustafa», «Dər nəti-Seyyidi-kainat əleyhi əfdalüs-salavat», «Ol fəsihül-məqal və məlihül-cəmal və kərimül-hisal və ədimül-misal şahi-risələt pənah olan həbibullahın nəti munir və mid-həti-binəzirləridür».

Belə başlıqlarda Peyğəmbər (s.a.s.) «əfdali-məxluqat», «əsadi-mövcudat», «fəxrül-mürsəlin», «məfxari-mövcudat», «həzrəti-cənabi-risələti-pənah», «seyyidi-kainat», «seyyidül-mürsəlin», «sultani-ənbiya», «sənədül-əfsiya», «həbib-i-xuda», «məbiyyi-əkrəm», «məhbubi-rəbbi-ələm», «cənabi-şahi-mülki-bəqa», «şafiyi-ruzi-qiyamət» və bu xarakterli adlarla yad edilmiş, onun adı çəkilən yerdə salavat söylənilmişdir.

Bilindi ki, nətlər daha çox qəsidə şəklində yazılır. Ancaq qəzəl, məsnəvi, tərkibənd, mürəbbə, müxəmməs, müəddə, qitə, rübai, tuyuq, müstəzad və başqa şeir şəkillərində də nətlər yazılmışdır. Nətlərdə əruz vəzninin həzəc, rəməl, müctəs, xəfif, səri ölçülərindən istifadə olunmuşdur. Nətlər daha çox lirik ruhdadır, dili elə də çətin deyil. Nətlər mürciət üslubunda yazılır. Nətlərdə Quran ayələrindən, hədislərdən, Peyğəmbərin (s.a.s.) ad və sifətlərindən, Quran və hədislərdə keçən adlarından, ancaq Peyğəmbər (s.a.s.) üçün olan ifadələrdən, Peyğəmbərin (s.a.s.) bədən özəlliklərindən, əxlaq ölçülərindən, möcüzələrindən və başqa bir sıra Peyğəmbərlə (s.a.s.) bağlı məsələ və anlayışlardan istifadə olunmuşdur.

Nət ümummüsəlman mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Nət yazmaq sənətkardan istedad, dini məsələ-

lərdə dərin bilik, Peyğəmbər (s.a.s.) sevgisi tələb edir.

Biz bu əsərdə Azərbaycan ədəbiyyatında nətlə bağlı bölmə ayırmadıq. Bilindi ki, kimi, Azərbaycan folkloru, aşıq ədəbiyyatı, ayrıca olaraq divan ədəbiyyatı nətlərlə zəngindir. Bu məsələni ayrıca araşdırmağı düşündüyümüzdən nətlə bağlı ümumi bilginə burada yekunlaşdırırıq.

HZ. NİZAMİ GƏNCƏVİNİN NƏTİNİN ŞƏRHİ

H.Z. Nizami Gəncəvinin «Xəmsə»sində olan hər bir əsərində nət var. «Sirlər xəzinəsi»ndə bu nətlər «Peyğəmbərlərin axıncısı Məhəmmədə – Allah ona rəhmət etsin və onu salamlasın!-sitayış», «Peyğəmbərin – Allah ona rəhmət etsin və onu salamlasın! Məracı haqqında», «İkinci sitayış», «Üçüncü sitayış», «Dördüncü sitayış», «Beşinci sitayış» adı ilə⁵⁹, «Xosrov və Şirin»də «Peyğəmbərlərin sonuncusunun tərifində, ona salam və salavat» adı ilə⁶⁰, «Leyli və Məcnun»da «Sonuncu Peyğəmbərin-ona salavat və salam olsun-mədhində», «Allahın Peyğəmbərinin məracı haqqında. Allahın salavat və salamı ona olsun!» adı ilə⁶¹, «Yeddi gözəl»də «Peyğəmbər sitayış», «Kəramətli Peyğəmbərin məracı» adı ilə⁶², «İsgəndərnamə»də isə «Sonuncu Peyğəmbərin tərifli», «Peyğəmbərin məracı» adı ilə verilmişdir.⁶³

Göründüyü kimi, h.Z. Nizami Gəncəvi nətlərini «sitayış», «tərif», «mədh» adı ilə vermiş, Peyğəmbərin (s.a.s.)

⁵⁹ Nizami Gəncəvi, «Sirlər Xəzinəsi», (filoloji tərcümə, izahlar, şərhlər və lüğət professor Rüstəm Əliyevindir), Bakı, 1981, s. 25-42.

⁶⁰ Nizami Gəncəvi, «Xosrov və Şirin», (filoloji tərcümə, izahlar, qeydlər professor Həmid Məmmədşadənindir), Bakı, 1981, s. 31-33.

⁶¹ Nizami Gəncəvi, «Leyli və Məcnun», (filoloji tərcümə, izahlar, qeydlər professor Mubəriz Əlizadəninindir), Bakı, 1981, s. 22-28.

⁶² Nizami Gəncəvi, «Yeddi gözəl», (filoloji tərcümə, izahlar, qeydlər professor Rüstəm Əliyevindir), Bakı, 1983, s. 18-24.

⁶³ Nizami Gəncəvi, «İsgəndərnamə», (filoloji tərcümə, izahlar, qeydlər professor Qəzənfər Əliyevindir), Bakı, 1983, s. 29-34.

meracına ayrıca yer ayırmışdır. Bu, bir yandan nət ənənə-sindən qaynaqlanırsa, başqa yöndən də merac hadisəsinin islam tarixində çox önəmli yer tutması ilə bağlıdır. Nizami Gəncəvinin nətlərinin başlıqlarında görünən bir özəllik də onun Peyğəmbərə (s.a.s.) salavat gətirməsidir. Peyğəmbərin (s.a.s.) mübarək adı çəkilərkən ona salavat deyilməsi həm Quranla təsbit olunmuş buyruqdur⁶⁴, həm də ənənədir. Müsəlmanlar Peyğəmbərin (s.a.s.) şərəfli adı çəkilərkən ona salavat deyir və gündəlik beş vaxt namazlarında bu duaları oxuyurlar:

«Allahım! Məhəmmədə və Məhəmmədin ümmətinə rəhmət et, şərəfini yüksəlt. İbrahimə və İbrahimin ümmətinə rəhmət etdiyin kimi. Sözsüz, öygyüə layiq yalnız Sən-sən, şan və şərəf sahibi də Sənsən».

«Allahım! Məhəmmədə və Məhəmmədin ümmətinə xeyir və bərəkət ver. İbrahimə və İbrahimin ümmətinə verdiyin kimi».

⁶⁴ Quran, «Əhzab», 33/56.

HƏZRƏT PEYĞƏMBƏRƏ SALAVAT QURAN BUYURUĞUDUR

Qurani-Kərim Peyğəmbərə (s.a.s.) salavat deməyi buyurur:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ
وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

(Əhzab, 33/56)

«Allah və mələkləri Peyğəmbərə səlät etməkdədirlər. Ey iman edənlər! Siz də ona səlät və salam edin».

Hz. Məhəmmədə (s.a.s.) salat və salam söyləmək uca Allahın (c.c.) buyruğu olduğu kimi, bu savab əməllə bağlı hədislər də var. Abdullah ibni Amr ibni As (r.a.) rəvayət edir. «Rəsulullah (s.a.s.) belə buyurdu: «Kim mənə bir dəfə səlät və salam söyləsə, bu səbəblə uca Allah ona on misli mərhəmət edər».⁶⁵

İbni Məsud (r.a.) rəvayət edir. «Rəsulullah (s.a.s.) belə buyurdu: «Qiyamət günündə insanların mənə ən yaxın olanları mənə ən çox səlät və salam söyləyənlərdir».⁶⁶

Evs İbni Evs (r.a.) rəvayət edir. «Rəsulullah (s.a.s.) belə buyurdu: «Günlərinizin ən fəzilətli cümə günüdür. Bu səbəblə o gün mənə çox səlät və salam deyın. Sizin səlät və salamlarınız mənə çatdırılır.

Əshabi-Kiram:

– Ey Rəsulullah! Vəfat etdiyin və səndən heç bir əsər qalmadığı zaman səlät və salamlarımız sənə necə çatdırılır?

– Uca Allah peyğəmbərlərin bədənlərini çürütməyi torpağa haram etdi».⁶⁷

⁶⁵ «Riyazüs Salihin», İstanbul, 2004, c. VI, s. 250.

⁶⁶ «Riyazüs Salihin», İstanbul, 2004, c. VI, s. 251.

⁶⁷ «Riyazüs Salihin», İstanbul, 2004, c. VI, s. 203.

Əbu Hüreyrə (r.a.) rəvayət edir. «Rəsulullah (s.a.s.) belə buyurdu: «Yanımda adım anıldığı halda, mənə səlat və salam söyləməyən kimsə pərişan olsun».»⁶⁸

Hz. Əli (r.a.) rəvayət edir. «Rəsulullah (s.a.s.) belə buyurdu: «Xəsis, yanımda adım anıldığı halda, mənə səlat və salam söyləməyəndir».»⁶⁹

Bu hədislərdən də görüldüyü kimi, müsəlmanların Hz. Məhəmmədə (s.a.s.) səlat və salam söyləməsinin səbəbi ilk sırada qadir Allahın (c.c.) onun adını sevərək uca tutması, ona salam verməsi, sonra mələklərin Peyğəmbərə (s.a.s.) dua etmələri, bir də insanlığın onu qaranlıqdan işığa çıxarmış Peyğəmbər (s.a.s.) qarşısındakı borcudur. «Efendimize salatü selam getirirken Cenabi-Hakka şöyle dua etmiş oluyoruz: «Ya Rabbi! Resuli-Ekreminin namını, şanını hem dünya, hem de ahirette yüce kıl! Onun getirdiği İslam dinini bütün cihana yay ve bu dini dünya durduqça yaşat. Ona ahirette ümmetine şəfaət etmə hakkı ver ve kendisine saysız sevab ihsan eyle!»»⁷⁰

Hz. Nizami İslam Peyğəmbərinə (s.a.s.) salam, səlat deyilməsi ilə bağlı uca Allahın (c.c.) buyruğuna sevərək əməl etmişdir. O, nətlərinin başlığında azadlıq Peyğəmbərinə (s.a.s.) salam söyləmişdir.

HƏZRƏT NİZAMİ GƏNCƏVİYƏ GÖRƏ, ALLAHDAN ELM ÖYRƏNMƏYİN YOLU

Hz. Nizami Gəncəvi ona verilən nemətin-istedadın, Allahdan (c.c.) olduğuna inanmış və Allahın (c.c.) bu ən dəyər verdiyi nemətin şükürünü ancaq Allahın (c.c.) razı olacağı işlər görməklə ödəməyin mümkün olacağını düşünmüşdür. Hz. Nizami, Allahın (c.c.) ona sirlər açmasının səbəblərini belə dəyərləndirib:

همی تا زو خط فرمان نیاید
به شخص هیچ پیکر جان نیاید

نه هرک ایزد پرست ایزد پرستد
چو خود را قبله سازد خود پرستد

ز خود برگشتن است ایزد پرستی
ندارد روز با شب هم نشستی

خدا از عابدان آن را گزیند
که در راه خدا خود را نبیند

نظامی جام وصل آنگه کنی نوش
که بر یادش کنی خود را فراموش

*«... Ancaq ondan (yəni Allahdan (c.c.) fərman xətti gəlməyincə,
Heç bir vücuda can gəlməz,
Hər bir Allaha pərəstiş edən Allahı sevən deyil,
Özünü qiblə etdiyi üçün xudpərəstdir.
Allahpərəstlik özündən üz döndərməkdir,
Gündüzlə gecənin ülfəti olmaz.*

⁶⁸ «Riyazüs Salihin», İstanbul, 2004, c. VI, s. 205.

⁶⁹ «Riyazüs Salihin», İstanbul, 2004, c. VI, s. 210.

⁷⁰ «Riyazüs Salihin», İstanbul, 2004, c. VI, s. 217.

*Allah ibadət edənlərdən o adamı sevir ki,
Allah yolunda özünü unutsun.
Nizami, vüsal şərabını o gecə içərsən ki,
Onun (yəni Allahın (c.c.) yadı ilə özünü
unutmuş olarsan».*⁷¹

H.Z.Nizami bu misraları «Xosrov və Şirin» əsərində «Sübuta yetirmək və tanımağa nail olmaq haqqında söz» başlığı ilə verib. O, bu bölmədə Allahı (c.c.) tanımağın, Allahdan (c.c.) elm öyrənməyin yolunu və ölçülərini göstərib. H.Z. Nizamiyə görə, bu yollar və ölçülər aşağıdakılardır:

- könlünü təmizləmək («büt-xanəni büt-dən təmizlə») ⁷²
- büt-ləri tapdalamaq («büt-ə ayaq bassan, tapdalasan, nicat taparsan») ⁷³
- ilahi xəzinəni tapmaq üçün çox çalışmaq («bağlı tilsimi zəhmətlə tapa bilərsən») ⁷⁴
- nəfsi öldürmək («nəfsin gözlərini bir-bir kor elə») ⁷⁵
- sirr təsadüflə açılmaz («fələyin naxşına aldanma, o, xəyaldır») ⁷⁶
- hər şeyin sahibinin və onları yaradıb hərəkət etdirənin Allah (c.c.) olduğunu bilmək və buna tam inanmaq («dolananı bir dolandıran var») ⁷⁷
- hər şeyi Allahdan (c.c.) bilmək, hər şeyi Allahla (c.c.) bilmək, hər şeyi Allah üçün bilmək. («Onunla axtar-san, şəvədən nur taparsan, Ondan istəməsən, Aydan nur tapa bilməzsən») ⁷⁸
- Allaha (c.c.) gedən yolda Peyğəmbəri (s.a.s.) özünə

⁷¹ Nizami Gəncəvi, «Xosrov və Şirin», s. 27.

⁷² Nizami Gəncəvi, «Xosrov və Şirin», s. 28.

⁷³ Nizami Gəncəvi, «Xosrov və Şirin», s. 28.

⁷⁴ Nizami Gəncəvi, «Xosrov və Şirin», s. 28.

⁷⁵ Nizami Gəncəvi, «Xosrov və Şirin», s. 28.

⁷⁶ Nizami Gəncəvi, «Xosrov və Şirin», s. 31.

⁷⁷ Nizami Gəncəvi, «Xosrov və Şirin», s. 28.

⁷⁸ Nizami Gəncəvi, «Xosrov və Şirin», s. 28.

öndər seçmək, ona uymaq, («Dərdli beynimə dərman et, Onun dərmanını Mustafanın ayağının torpağından et») ⁷⁹

H.Z.Nizami Gəncəvinin Allahı (c.c.) tanımaq, Allahın (c.c.) elmini öyrənmək yolları və ölçülərinin ilahi qaynaqları var. Bu qaynaqlar Quran və hədislərdir. Bu düşüncəmizi əsaslandırmaq üçün yuxarıda verdiyimiz şeir parçasını şərh edək.

(«Ancaq Ondan (Allahdan (c.c.))fərman xətti gəlmə-yincə, Heç bir vücuda can gəlməz»)

Nizami Gəncəvi bu şeir parçasının birinci beytində Allahın (c.c.) qadir sifətinə (qüdrət sahibi, hər şeyə gücü yetən, kimsəyə möhtac olmadan istədiyini yaradan) və Malikül-mülk sifətinə (mülkün sahibi) işarə etmişdir. Yaradan Allah (c.c.) Quranda öz Qadir sifətini belə təqdim edir:

أُولَئِكَ الَّذِينَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ
وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ . إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ
(Yasin, 36/81-82)

«Göyləri və yeri yaradan Allah onların bənzərini yaratmağa qadir olmazmı? Əlbəttə, olur. O, hər şeyi haq-qıyla bilən yaratıcıdır. Bir şeyin olmasını istədiyi zaman Onun işi ona «ol» deməkdən ibarətdir. O da o an olur».

H.Z. Nizami birinci beytdə «hər bir vücuda can gəlməsi üçün Allahın (c.c.) fərmanı olmalıdır», – deyir. Şair bundan sonra uca Allaha (c.c.) yalandan, inanmadan ibadət edənlərlə, doğrudan iman edənləri bir-birindən ayırır. İnsan hər şeyi özündən bilirə, «özünü qiblə edirsə», hər şeyə çıxarları ölçüsündən baxırsa, o, özünü aldadır, onunla Allah (c.c.) arasında qalın pərdələr var. H.Z. Nizami

⁷⁹ Nizami Gəncəvi, «Xosrov və Şirin», s. 28.

gerçək ibadətın ölçüsü olaraq bunu göstərir: «Allahpərəstlik özündən üz döndərməkdir», «Allah (c.c.) yolunda özünü unutmaktır». Burada «özündən üz döndərmək» nəfsin istəklərindən qurtulub, Allaha (c.c.) yönəlmək, yalnız Allaha (c.c.) itaət etmək anlamındadır. Bir sözlə, Hz. Nizaminin «özündən üz döndərmək» ölçüsü Allaha (c.c.) təslimiyyət, duyğu və düşüncələri Allah (c.c.) yolunda səfərbər etmək deməkdir. Uca Allah (c.c.) bu ölçünü Qurani-Kərimdə sıx-sıx təkrarlayır:

ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ . الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ . وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ
وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ . أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

(Bəqərə, 2/1-5)

«Bu kitab, şübhə olmayan bir kitabdır. Allahdan çəkinənlər (təqva sahibləri) üçün bir rəhbərdir. Təqva sahibləri qeybə inanır, namazlarını dosdoğru qılır («özündən üz döndərmək», «Allah yolunda özünü unutmək»), bizim onlara verdiyimiz ruzidən başqalarına da verir, sənə endirilən (kitaba), həm də səndən öncələrə (Peyğəmbərlərə) endirilənlərə (kitablara) inanırlar, heç şübhə etmədən axirətə də inanırlar. Bunlar Rəbblərindən gələn hidayət üzərindədirlər. Qurtulanlar da bunlardır».

Yuxarıda göstərilən parçada verilən ibadət anlayışı Hz. Nizamiyə görə çox genişdir. Hz. Nizamiyə görə, bu anlayışa Allahın (c.c.) razı olduğu bütün işlər daxildir. Hz. Nizami nəfsin istəkləri ilə Allah (c.c.) sevgisinin bir arada yaşamasının mümkünsüzlüyünü bildirir. O, bu mümkünsüzlüyü bədi bir biçimdə «gündüzlə gecənin ülfəti olmaz» deyərək ifadə edir. Bu misrada «gündüz» Allah (c.c.) sevgisini, «gecə» isə nəfsin istəklərini təmsil edir.

Hz. Nizami iki zidd anlayışın bir arada yaşamayacağını son dərəcə uğurlu bədii yolla çatdırmışdır.

Hz. Nizami Gəncəvi istedadlı, ağıllı, imanlı bir sənətkar olaraq yaradan Allahdan (c.c.) elm almağın ölçü və yollarını göstərərək bunun ancaq Allaha təslimiyyətlə mümkünlüyünü və başqa bir yol olmadığını bədii sözün imkanları ilə inandırıcı bir biçimdə gözəl ifadə etmişdir.

O, yuxarıdakı şeir parçasında zidd mənalı anlayışlarla inandığı ideyanı, ölçünü açıqlamışdır: «vücut» (torpaqdan olan bədən), «can» -ruh (Allahdan olan – anlamını ancaq Allahın bildiyi nəsnə) - bunlardan biri çürüyən, torpağa qarışan, o birisi əbədi, ölməyəndir, «özünü qiblə etmək», «özündən üz döndərmək», birincisi həsəd, paxıllıq doğurur, ikincisi Allah (c.c.) və insan sevgisi yaradır, «gecə», «gündüz» - biri ölümdür, o biri həyat, «Allahı yad etmək-anmaq», «özünü unutmək» bu isə əbədi hüsur halıdır, aralıqsız uca Allahın (c.c.) hüsurunda olmaqdır, bütün işlərində yaradan Allahın (c.c.) razı olduğu ölçüləri əsas götürməkdir, kəsintisiz zikir halıdır, davamlı elmdir.

Bundan sonra Hz. Nizami Gəncəvi Allahın (c.c.) sevgiyi insanların göstəricilərini, ölçülərini verir: «Allah ibadət edən (birinci ölçü) o adamı sevir ki, Allah (c.c.) yolunda özünü unutsun (ikinci ölçü)».

Bu ölçünü şərh edək. Biz yuxarıda ibadətın İslamda geniş bir anlam daşdığını demişdik. Allahın (c.c.) ibadətdə – bütün işlərdə istədiyi şey ixtisardır-xalis olaraq Allahın (c.c.) razılığını qazanmaq niyyətidir. Görülən iş başqa bir niyyət qarışmamalıdır. Hz. Nizami Gəncəvi «özünü unutmək» deyəndə bütün şəxsi çıxarlardan sıyrılaraq bir könül təmizliyi ilə Allaha (c.c.) yönəlməyi nəzərdə tutur. Bu isə Allaha (c.c.) aşiq olmaqla ola bilər. Allaha (c.c.) aşıqlıq varsa, təslimiyyət də var. Təslimiyyət varsa, Alla-

hın (c.c.) elmini öyrənməyin, bilməyin, bir sözlə Allahı (c.c.) tanımağın yolunu kəsən pərdələrin qalxmaması, bəsirət gözünün açılmaması üçün bir səbəb qalmır.

Yuxarıda verdiyimiz şeir parçasının sonunda Hz. Nizami özünə (Allahı (c.c.) tanımaq, bilmək istəyənlərin hamısına) üz tutur. O, «vüsəl şərabı» içməkdən danışır. Bu məcazi ifadənin həm dini, həm də ədəbi yükü var. İslam ədəbiyyatında «vüsəl» qovuşmaq anlamındadır, «şərab» isə Allah (c.c.) sevgisi yolunda aşıqı özündən keçirən içkidir. O içildikcə sevgini, susuzluğu daha da artırır, bir yanğıya çevrilir, aşıq «özünü unudur», sevgilisi ilə baş-başa, üz-üzə qalaraq ilahi bir həzz duyğusu içində rahatlıq tapır. Yəni «qovuşmağın» yolu «şərabı» içməkdir. Biz burada «şərab» sözünü təsəvvüfi anlamdan fərqli bir biçimdə «elm» mənasında da təfsir edə bilərik. Bu anlamda Allaha (c.c.) qovuşmağın yolu onu tanıdacaq elmi öyrənməkdir.

Uca Allah (c.c.) Qurani-Kərimdə insanı yaratmaqda məqsədin insanın Allaha (c.c.) ibadət etməsi olduğunu buyurmuşdur.⁸⁰ Alimlər buradakı «ibadət» sözünü «tanımaq» kimi təfsir etmişlər. Bir şeyi tanımaq da elmlə ola bilər. Uca Allah (c.c.) başqa bir ayədə ondan ən çox qorxanların alimlər olduğunu buyurmuşdur.⁸¹ Başqa ayələrə baxaq:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَقَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ
اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ
أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

(Mücadələ, 58/11)

«Ey iman gətirənlər! Sizə: «Məclislərdə (mömin qar-
daşlarınıza) yer verin!– deyildi zaman (onlara) yer verin

ki, Allah da sizə (cənnətdə) geniş yer versin. Eləcə də sizə: «Qalxın!» – deyildikdə qalxın ki, Allah da sizdən iman gətirənlərin və (xüsusi ilə) elm bəxş edilmiş kimsələrin dərə-cələrini ucaltsın. Allah etdiyiniz əməllərdən xəbərdardır!»

يَقُولُونَ لِنَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعْرَابُ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ
وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ

(Münafiqin, 63/8)

«Onlar: «Əgər biz Mədinəyə qayıtsaq, ən güclülər ən zəifləri, əlbəttə, oradan çıxaracaq!» – deyirlər. Halbuki, şərafət yalnız Allaha, onun Peyğəmbərinə və möminlərə məxsusdur, ancaq münafıqlar bilməzlər!».

وَلَا تَتَكْفَرُوا بِالْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ
وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ وَلَا تَتَكْفَرُوا بِالْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ
مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى
الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

(Bəqərə, 2/221)

«Allaha şərik qərar verən (Onu inkar edən) qadınlar imana gəlməyincə onlarla evlənməyin! Əlbəttə, Allaha iman gətirmiş bir cariyə gözəlliyinə heyran olduğunuz bir müşrik qadından daha yaxşıdır. Həmçinin müşrik kişilər Allaha iman gətirməyə qədər mömin qadınları (onlara) erə verməyin! Əlbəttə, Allaha iman gətirən bir kölə xoşunuza gəlməyə belə, müşrik bir kişidən daha xeyirlidir. Onlar sizi cəhənnəmə çağırırlar halda, Allah sizi Öz izni ilə cənnətə, bağlılaşmağa çağırır və yaxşı düşünüb ibrət almaları üçün insanlara hökmlərini aydınlaşdırır».

Bizim burada «elm», «ibadət», «iman» qavramlarına

⁸⁰ «Zariyat», 51/56.

⁸¹ «Fətr», 35/28.

açıqlıq gətirən ayələri seçməyimizin əsasları var. Bu anlayışların arasında sıx bir bağlılığın olması aydın gerçəkdir. **İnsanı Allaha (c.c.) yönəldəcək elm, bu faydalı elmin nəticəsi olaraq uca Allahı (c.c.) tanımaq, bilmək, sevmək, təslim olmaq və bunların sonucu da sarsılmaz bir iman. Deməli, elmsiz tanıma, tanınmaz iman yoxdur.** Bu anlamda Hz. Nizaminin yorumunda «şərbət»in imana aparan elm olduğu qəbul oluna bilər. Başqa yəndən, Hz. Nizami bütün yaradıcılığı boyu elmə yüksək dəyər vermişdir:

«... Bu əyri cizgilər cədvəlində sən,
Özünü şərh edib, özünü öyrən!
Ol öz vicdanının sirtinə açar,
Çünki bu mərifət qəlbə nur saçar.
Elmlər elmidir demiş Peyğəmbər,
Din elmi, təbəbət elmi müxtəsər.
Hərçənd sənətin çox rütbəsi var,
Həyata faydalı bir elm axtar».⁸²

Doğrudur, Hz. Nizami Gəncəvinin təsəvvüf düşüncəsini, təsəvvüf mədəniyyətini dərinəndən bildiyi, onun məzmunundan, forma özəlliklərindən sıx-sıx yararlandığı aydın görünür, ancaq o, təsəvvüf şairi deyil.

Hz. Nizami Gəncəvi «vüsal şərbətini» «içmək» feli ilə vermişdir. Biz «şərbət» sözünü «elm» kimi yozsaq, bu yükədə anlasaq, bir məna uyğunsuzluğu yaranmır mı? Bizcə, yox. Ona görə ki, Hz. Nizami burada çətinliklərlə öyrənilən elmi nəzərdə tutduğu kimi, daha çox mücadilə, sıxıntılara dözmək, nəfsi məğlub etmək yolu ilə aramsız olaraq Allahın (c.c.) hüsurunda dayanmaq səadətinə əldə etmiş insanın könlünə axan, onun könlündə

⁸² Nizami Gəncəvi, «Leyli və Məcnun», Bakı, 1981, s. 52.

doğulan, göylərdən süzülərək duyğu və düşüncələrinə hopan elmi nəzərdə tutur. Artıq hüzura qovuşmuş, pərdələri götürülmüş möminin (Nizaminin) qəlbinə elm nuru axmaqdadır. O, «elm içməkdən» sərəxşdur və bu səadəti heç nəyə dəyişmək istəmir.

Bu beytdə diqqəti çəkən sözlərdən biri də «gəcə» sözüdür. Bilindiği kimi, Allah (c.c.) aşiqləri üçün gecənin ayrıca yeri var. Onlara görə gecə ibadət, göz yaşları içində yalvarış, içdən gələn dua, elm öyrənmək vaxtıdır. Gecə oyaq qalmaq aşiqin vəfa borcudur. Gecə bir də «vüsal şərabı»nın içildiyi, elm nurunun axdığı toxunulmaz bir zaman kəsiyidir. Hz. Nizami də bu sözü təsadüfən seçməyib. Beytdə «o gecə» «vüsal şərabı» içməyin şərti kimi dəyərləndirilib («Nizami, vüsal şərabını o gecə içərsən ki»), yəni «vüsal şərabını» içmək o şərtlə olar ki, «Onun (yəni Allahın (c.c.) yadı (yad edilməsi) ilə özünü unutmuş olarsan». Deməli, Hz. Nizami Gəncəvinin təqdimində «o gecə» ibadət edilən, Allahla (c.c.) baş-baş qalınan, hər şeydə və hər an Allahın (c.c.) düşünülüyü, Allah (c.c.) sevgisi ilə, yalvarışla göz yaşlarının sel kimi axdığı, pərdələrin açıldığı, ilahi nemətin – elmin, imanın qəlbə yerləşdiyi gecədir.

“Onlar gecələr az yatırdılar. Səhərlər isə bağışlanmalarını diləyirdilər”.

(əz-Zariyat, 51/17-18)

“Rəbbin hüzurunda qiyama duraraq və səcdəyə qapanaraq gecələri eyha edərlər”.

(əl-Furqan, 25/64)

“Gecələr elə bir zaman vardır ki, müsəlman bir kimsə o zamanda Allahdan dünya və axirətə aid xeyirli bir şey diləyərsə, Allah ona istədiyini verər. Bu, hər gecə belədir”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. V, s. 418.

Şam kimi başısağı ol,
Gündüzlər ölü kimi, gecələr diri ol!

Hz. Nizami Gəncəvi

BİRİNCİ BÖLMƏ

GEÇƏNİN VƏSFI VƏ QƏLBİ TANIMAQ HAQQINDA SÖHBƏT

GİRİŞ

H. Nizami "Sirlər xəzinəsi" dastanının bir bölməsini "Gecənin vəsfi və qəlbi tanımaq haqqında söhbət" adlandırmışdır.⁸³ Bu təsadüfi deyil. Çünki uca Allaha (c.c) aşiq olan möminlər üçün gecənin və qəlbi tanımağın önəmi böyükdür. H. Nizami dastanının bu bölməsində məsələlərə bir şeyx, bir övliya, bir uca Allah (c.c) dostunun gözü ilə baxmışdır. O, bu bölmədə gecəni insan inkişafının, özünü və uca Allahı (c.c) tanımaq imkanının ən uyğun vaxtı kimi dəyərləndirmişdir. Şairə görə, gecələr insanın iç dünyasına yönəlməsi, özü və uca Allahı (c.c) ilə baş-baş qalması üçün ən uyğun zaman dilimidir. Könül əhli üçün gecə bir fürsətdir, ruhi arınmanın vaxtıdır. **H. Nizamiyə görə, gecə düşünmək, anlamaq, özünü uca Allaha (c.c) təslim etmək, Ondan güc və nur almaq vaxtıdır:** "Belə bir gecədə çıraqsız, bağısız gülşən bülbülü olan mən ciyərimin qanını sözlə qarışdıraraq ürəyimin suyundan alov saçırdım..."⁸⁴ Bu uca Allah (c.c) dostlarının halıdır. H. Mövlana da belə deyir:

Saqi! Qədəhi ilahi eşqlə doldur!
Məstanəyə yemək sözünü danışmaqdan uzaq dur!

Ver kövsəri, doysun suya təşnə olan köüllər!
Dəryada üzən canlı sudan başqa nə istər,

Doldur o şərabdan, yenə doldur, yenə ver!
Getməsin gecə, ey dost, onu saxla, nə olar,

Bağla, yuxumu zəncirlərə bağla, keçməsin anlar,
Varmaz gecənin fərqinə, varmaz uyuyanlar...⁸⁵

Uca Allah (c.c) Qurani-Kərimdə gecənin dəyərini belə anladır:

تَنَجَّافِي جُنُوبَهُمْ

عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

(Əs-Səcdə, 32/16)

"Onlar ibadət üçün yataqlarından qalxar (gecələr az yatar), qorxu və ümid içində Rəbbinə dua edər və onlara verdiyimiz ruzilərdən sərf edirlər."

وَأذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا

(Əl-İnsan, 76/25-26)

"Səhər-axşam Rəbbini zikr et! Gecənin bir qismində Ona səcdə et və gecə uzununu da Onu təqdis edib şəninə təriflər de!"

Uca Allah (c.c) gecənin önəmini anlatmaq üçün Qurani-Kərimdə gecəyə and içmişdir:

وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ

(Əl-İnşiqaq, 84/17)

"Gecəyə və qoynuna aldıkları and olsun..."

⁸³ Nizami Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", Bakı, "Elm", 1981, s. 57.

⁸⁴ Nizami Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", Bakı, "Elm", 1981, s. 57.

⁸⁵ "Divani-Kəbir" (türkcəyə çevirən, Emin Işık), 1992, s.89.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالضُّحَى . وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى

(əz-Zuha, 93/1-2)

“And olsun səhərə. And olsun sakitləşməkdə olan gecəyə...”

وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَسَ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ

(ət-Təkvir, 81/17-18)

“Qaralmaqda olan gecəyə, sökülməkdə olan dan yerinə and olsun...”

Uca Allah (c.c) gecə və səhər ibadətini qulun Ona olan sevgisi, itaəti kimi dəyərləndirir, bu fədakar möminlərə müjdə verir:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ . وَعَيُونَ أَخْبِرِينَ مَا أَنَاهُم رُبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ
مُحْسِنِينَ كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ وَبِالْسُّحُورِ هُمْ يَسْتَعْفِفُونَ
(əz-Zariyat, 51/15-18)

“Həqiqətən, müttəqilər cənnətlərdə və çeşmələr arasında olacaqlar. Rəbbinin onlara verdiyini alacaqlar. Çünki onlar bundan əvvəl yaxşı əməllər etmişdilər. Onlar gecələr (ibadətə məşğul olub) az yatırdılar. Səhərlər isə bağışlanmalarını diləyirdilər”.

İslam Peyğəmbəri gecə ibadətində çox önəm vermişdir:

“Gecə ibadətində diqqət yetirin! Çünki o sizdən öncəki saleh kimsələrin adətidir. Şübhəsiz, gecə ibadət etmək Allaha (c.c) yaxınlaşmaq vəsiləsidir. Bu ibadət sizi günlərdən uzaqlaşdırır, xətalara kəfərət olar, dərdləri bədəndən yox edir”.⁸⁶

Təsəvvüfdə gecənin ayrıca dəyəri var. Təsəvvüf əhlinə görə, az yatmaq, az yemək və az danışmaq uca Allahı (c.c) tanımağın yoludur. Mərifət əhli olmaq istəyənlər, yəni uca Allahı (c.c) tanımaq üçün çalışan insana gecə yatmaq yasaqdır. Çünki onun sevgilisi olan uca Allah (c.c) yatmaz. Onlara görə, arifin yuxusu müşahidə və mürəqəbədir, ruhlarla görüşmə fürsətidir. Gecə yuxusuzluğu aşıqlərə nemətdir, iki həyatın biridir. Gecə yarısından sonra ayıq olmaq səadət əlamətidir. Gecə zikr edib yatmamaq şövq sahiblərinin işinin əsasıdır, aşıqlərin səadətidir. Ariflər deyirlər ki, gecələr səadət sərmayəmidir, gecə aşıqlərin dərd ortağıdır, gecə kamil insanın parlaq gündüzüdür. Səhər vaxtı mübarək saatdır, səhər vaxtı rəhmət qapıları açılır: “... Aşıqlərin gözü səhər vaxtı açılır. Könlü əhlinin canı, səhər vaxtı sızlarla dolar. Könlü şəhəri gecələr yalnız və tənha olur. Səhər vaxtında isə can bəzmi başqalarının zəhmətindən arınır. Sevgili səhər vaxtı üzündəki örtüyü qaldırır. Ancaq səhər vaxtı oyaq olanlar onu seyr edə bilirlər. Ölü qəlblər ayıq olmaq dövlətindən yuxuda olduqları üçün qafildirlər. Ayıq olan arifə isə səhər vaxtı gözəl tale qismət olar. Sevgilinin üzündəki günəş aydınlığına susamış olan hal əhlinin könlü səhər vaxtı nurlarla dolar. Allah hər gecə yarısı: “Yoxmu istəyənlər!” – deyər soruşar. O anda kim nə istərsə, səhər vaxtı istəyinə qovuşar. Allahın bağışlama qapısının açılmasını istəyirsənsə, səhər vaxtı könlü qapısının qapıçısı ol...”⁸⁷

Təsəvvüf əhlinə görə, uca Allahı (c.c) sevməyin əlaməti üçdür: gecə yatmayıb ibadət etmək, gözəl və faydalı

⁸⁶ Tirmizi, “Dəavat”, s. 101.

⁸⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, “Marifetname”, İstanbul, 1999, s. 619.

danışmaq, uca Allaha (c.c) həmd və səna etmək. Övliyalara görə, çalışmadan, cəhd göstərmədən ilahi sirləri müşahidə etmək olmaz, könül gözü açılmaz: "... Ey göz! Axı yuxu nədir ki, gəl gecələrdə ayıq ol. Gecələr ulduzların hərəkətini seyr et. Bax, bu kainatdakı hikmətləri seyr et. Sonra Yarıdıcını tap, gecələr Ona heyran ol. Nə vaxtadək gündüzlər başqaları ilə vaxt keçirib qafil olacaqsan. Qəflətdən əl çək, gecələr sevgilidən utan. Aciz bir qulun qəflətdə uyumaq nəyinə gərəkdir. Axı gecələr uca Allah (c.c): "Yoxmu istəyəni!" – deyə soruşur. Allahı sevirsənsə, bütün gecəni yuxuda keçirmə, ey can! Gecə diri olan Allah ilə diril! Aşığılar gecələr yatmaz. Sən də yatma ki, Sevgili könül gözüne görünsün. Könül Allah evidir. Onu başqa şeylərdən təmizlə. O sultan öz qəsrinə (kənlə) ancaq gecələr girər. Az ye, az yat, heyratə düş və Onda yox ol. Bu yolla əbədi cana qovuş, gecələr Ona qonaq ol..."⁸⁸

Uca Allah (c.c) dostlarına görə, gecə qəlbi tanıma fürsətidir. Qəlbi saf olanlar gecə boyu eşq şərabı içərlər.

BİRİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: GÜNƏŞ ÖZ QALXANINI ATDI

چون سپر انداختن آفتاب
گشت زمین را سپر افکن بر آب

*Günəş öz qalxanını atıb,
Yerə dedi: "Öz qalxanını suya at!"⁸⁹*

Həz. Nizami gecənin bərəkətini şərh etməzdən öncə gündüzün öz yerini gecəyə verməsi hadisəsini bu hadisəyə uyğun olan bədii dillə ifadə etmişdir. Şair canlı, mübarizə ritmini əks etdirən, gecə ilə gündüzün mübarizəsini göz önünə gətirən mənzərə təsvir etmişdir. Ona görə, gecə ilə gündüz arasında əbədi bir mübarizə var. Bu mübarizədə gah gündüz, gah da gecə qalib gəlir. Şair bu mübarizəni canlı təsvir etmək üçün "müharibə terminlərini" beytın mətninə yerləşdirmişdir: "Günəş öz qalxanını atdı", "Yerə dedi: "Sən də öz qalxanını suya at". Gecə ilə gündüz döyüşür, gündüzün varlığı işığa, nura və bu nurun qaynağı olan Günəşə bağlıdır. Artıq Günəş qurub edir, gündüzün hakimiyyətinə son qoyulur.

Beytdəki "qalxanı atmaq", "qalxanı suya atmaq" ifadələri də məğlubiyyət anlayışını ifadə edir. Şair "yerin qalxanı" deyərək Yer planetinin gecə fələklər üzərinə düşən konusvari kölgəsini nəzərdə tutmuşdur. Bu kölgə qalxana bənzəyir. Yer öz qalxanını gecə olduğu üçün fələklər üzərinə atır, yəni gecəyə məğlub olur, gecənin qaranlığı hər tərəfi bürüyür. Şair bu beytdə kainatdakı ilahi nizamda da işarə etmişdir. Uca

⁸⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı, "Marifetname", İstanbul, 1999, s. 619.

⁸⁹ Nizami Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", Bakı, "Elm", 1981, s. 57.

Allahın (c.c) yaratdığı hər şey bir-biri ilə bağlıdır. Günəş Yerə deyir ki, mən qalxanımı atdım, sən də atmalısan, çünki sənin hakimiyyətin mənim varlığıma bağlıdır.

Gecə ilə gündüzün bir-birini əvəz etməsində, kainatın yaradılışında və idarə olunmasında bir hikmət olduğunu uca Allah (c.c) Quranda belə buyurmuşdur:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفَلَكَ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَع النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ
(əl-Bəqərə, 2/164)

“Həqiqətən, göylərin və yerin yaradılmasında, gecə ilə gündüzün bir-birini əvəz etməsində, içərisində insanlar üçün mənfəətli şeylər olan gəmilərin dənizlərdə üzməsində, quruyan yer üzünü Allahın göydən yağmur yağdıraraq yenidən diriltməsində, cins-cins heyvanları onun hər tərəfinə yaymasında, göylə yer arasında ram edilmiş küləyin və buludların bir səmtdən başqa səmtə döndərilməsində (Allahın hikmət və qüdrətinə dəlalat edən) əlamətlər var”.

İKİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ:

CAHAN ONUN NƏFƏSİNDƏN DARALDI

گشت جهان از نفسش تنگتر
وز سپر او سپرک رنگتر

*Cahan onun nəfəsindən daraldı,
Və onun qalxanından da sarı oldu.⁹⁰*

Bu beyt də gecənin gəlişini təsvir edən beytlər sırasında yer tutur. Şair öncəki beytdə olan ideyanı və bu ideyaya uyğun olan təsviri davam etdirir. Artıq gecə və gündüzün döyüşü başa çatıb, gündüzün hakimiyyət qaynağı olan Günəş sönmüb. Günəş ölüm ayağındadır, onun nəfəsi daralıb. “Nəfəsi daralmaq” ifadəsi ölümü, son anı, son nəfəsi ifadə edir. Günəş “ölməkdə” olduğuna görə, onun qalxanı da sarılır. Sarı rəng də ölümün, son nəfəsin, işıqlı dünya ilə vidalaşmağın əlamətidir. Cahanın hakimiyyəti də Günəşə bağlı olduğu üçün Günəşin “ölümü ilə o da ölür, rəngi sarılır”, “rəngi ölməkdə olan Günəşin qalxanından da sarı olur”. Beytin ideyası çox gözəl bədii dillə ifadə edilmişdir. Gündüzün də öz yerini gecəyə verməsi fikri beytdə bir ölüm hadisəsi kimi qeydə alınmışdır. Beytin məzmununu ifadə edən iki başlıca ifadə seçilmişdir. Bu iki ifadə ölüm anlayışına uyğundur: “nəfəsi daralmaq”, “rəngi saralmaq”. Bu iki ifadə öncəki beytdə olan “qalxan atmaq”, “qalxanı suya atmaq” ifadələri ilə birlikdə eyni məzmunla bağlıdır.

ÜÇÜNCÜ BEYTİN ŞƏRHİ: ONUN QOŞUNU BAŞINA QƏSD ETDİ

با سپر افکندن او لشگرش
تیغ کشیدند به قصد سرش

*O, qalxanını atan kimi onun qoşunu,
Öz qılıncını çıxarıb, onun başına qəsd etdi.⁹¹*

Şair bu beytdə də Günəşin qürub etməsini, gündüzün hakimiyyətinin başa çatmasını təsvir edib. Şair birinci mis-

⁹⁰ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 57.

⁹¹ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 57.

rada Günəşin batmasını ifadə etmək üçün “qalxanı atmaq” ifadəsindən yararlanmışdır. Bu ifadə öncəki iki beytdə olan döyüş anlayışına uyğundur. Məğlubiyyət anlayışını yaradan “qalxan atmaq”, “nəfəsi daralmaq”, “rəngi saralmaq” ifadələrini bu beytdə “qalxan atmaq” ifadəsi gücləndirmişdir. O məğlub oldu, qoşunu da ona xəyanət etdi, qılıncını çıxarıb, onun başını kəsdi. Artıq Günəş yoxdur, onun yerini qaranlıq tutmuşdur.

**DÖRDÜNCÜ BEYTİN ŞƏRHİ:
ÖKÜZ YIXILAN KİMİ HAMI ONUN ÜSTÜNƏ
XƏNCƏR ÇƏKİR**

گاو که خر مهره بدو در کشند
چونکه بیفتد همه خنجر کشند

*Boynu sədəf-muncuq ilə bəzənmiş öküz,
Yıxılan kimi, hamı onun üstünə xəncər çəkir.*⁹²

Şair bu beytdə parlayan Günəşi boynu sədəf-muncuqla bəzənmiş öküzlə müqayisə edir. Öküz nə qədər sağdır, onun boynuna sədəf-muncuq düzülür, onu əzizləyirlər, tərifləyirlər. Elə ki ölü, tez başını kəsirlər ki, murdar olmasın, ətindən istifadə etmək mümkün olsun. Parlaq Günəş də belədir, öncə hamı onun gözəlliyəndən danışıq. Günəş sənəndə isə öz qoşununun adamları onun başını kəsirlər.

**BEŞİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ:
GECƏNİN ÇAĞASININ ƏLİ DAYƏSİNƏ YETİŞDİ**

طفل شب أهیخت چو در دایه دست
زنگله روز فرایش بست

*Gecənin çağası əli dayəsinə yetişən kimi,
Gündüzün zınqrovunu öz ayağına bağladı.*⁹³

Şair bu beytdə gecənin gəlişini təsvir etmək üçün bir sıra gözəl bədii təsvir və ifadə vasitəsindən istifadə etmişdir. Birinci misrada “gecənin çağası” deyilərkən Ay planeti nəzərdə tutulmuşdur. Artıq Günəş yoxdur, onun yerini Ay tutmuşdur, o, gecənin övladı-çağasıdır. “Onun dayəsi” deyilərkən Ayın fələyi nəzərdə tutulur. Gecənin çağası olan Ay öz fələyinin qucağında oturmuşdur.

İkinci misrada “gündüzün zınqrovu” deyilərkən Günəş nəzərdə tutulur. Ay gündüzün zınqrovunu açdı, onu öz ayağına bağladı, yəni gündüzün hakimiyyəti başa çatdı, Ay öz hakimiyyətini elan etdi.

**ALTINCI BEYTİN ŞƏRHİ:
DAYƏ GECƏNİN QARANLIĞINDAN QORXDU**

از پی سودای شب اندیشه ناک
ساخته معجون مفرح ز خاک

*O, (dayə) gecənin qaranlığından qorxaraq,
Torpaqdan səfəbəxş bir məcun düzəltdi.*⁹⁴

Ay bir gecə çağasıdır. O, gecənin qaranlığından qorxur. Dayə bunu hiss edir. Bu gecə qaranlığından qorxmaq xəstəliyinin adı qarəsövdadır. Qarəsövdə (melanxoliya) xəstəliyini əzilmiş yaqut və dürdən hazırlanmış məlhəmlə mü-

⁹² Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 57.

⁹³ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 57.

⁹⁴ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 57.

alıcə edirdilər. Ona görə də, dayə torpağa müraciət edir, ondan şəfabəxş məlhəm istəyir.

YEDDİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: TORPAQ ONUN ATƏSİNƏ SU ÇİLƏDİ

خاک شده باد مسیحای او
آب زده آتش سودای او

*Torpaq öz Məsiha nəfəsi ilə,
Onun sövdə atəsinə su çilədi.*⁹⁵

Öncəki beytdə deyilir ki, gecənin çağası olan Ay qaranlıqdan qorxur. Bu qorxu qarəsövda xəstəliyi adlanır. Bu xəstəliyin bir əlaməti də qızdırmanın olmasıdır. Dayə gecə çağasını bu xəstəlikdən qorumaq üçün torpaqdan məlhəm düzəldir. Şair torpaqdan düzəlmiş məlhəmin can dərmanı olduğunu ifadə etmək üçün “Məsiha nəfəsi” deyimindən istifadə edir. “Məsiha” hz. İsayə (s.a.s) verilən addır. Onun mübarək nəfəsi ağır xəstəlikləri sağaltdığına görə şair əzilmiş yaqut və dürdən hazırlanmış məlhəmi “Məsiha nəfəsinə” bənzədir. Bu məlhəm qarəsövdanın atəsinə su çiləyir, yəni gecənin çağası olan Ayın dərindən dərman olur.

SƏKKİZİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: ŞƏRBƏT VƏ XƏSTƏ BİR-BİRİ İLƏ SAZIŞ BAĞLADI

شربت و رنجور به هم ساخته
خانه سودا شده پرداخته

*Şərbət və xəstə bir-biri ilə saziş edib,
Qarəsövdanın evini tərk etdi.*⁹⁶

Şair bu beytdə məlhəmin təsirini ifadə etmək üçün gözəl bədii vasitələr seçmişdir. “Şərbət və xəstə bir-biri ilə saziş bağladı”, yəni məlhəm xəstənin dərindən dərman oldu. Onlar qarəsövdanın evini tərk etdilər. Qarəsövda bir psixoloji xəstəlikdir, məsələn, insan qaranlıqdan qorxur. Bu məlhəm də insanın canından bu qorxunu çıxarır. Deməli, xəstə bu məlhəmi – şərbəti içir və bu xəstəlik onun canını tərk edir.

DOQQUZUNCU BEYTİN ŞƏRHİ: XƏSTƏ BİR TAS QAN TÖKDÜ

ریخته رنجور یکی طاس خون
گشته ز سر تا قدم انقاس گون

*Xəstə (düz) bir tas qan tökdü və
Başdan ayağadək (dünya) mürəkkəb oldu.*⁹⁷

Günəş batdıqdan sonra üfüqlər qırmızı rəngə boyanır. Xəstə bir tas qan tökdü, yəni üfük qızardı, Günəş söndü, qarəsövda xəstəliyi gecənin çağası olan Ayın içindən çıxdı. Qarəsövdanın qaralığı onun içindən çıxıb dünyaya yayıldı, yəni bütün dünya qaranlığa qarq oldu.

ONUNCU BEYTİN ŞƏRHİ: DAXİLİ RƏNGİ ZAHİRƏ ÇIXDI

رنگ درونی شده بیرون نشین
گفته قضا کان من الکافرین

⁹⁶ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 57.

⁹⁷ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 57.

⁹⁵ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 57.

Daxili rəngi zahirə çıxdı,

Qəzavü-qədər dedi: "O, kafirlərdən imiş!"⁹⁸

Gecənin çağası Ay qaranlığa büründü, gecənin qaranlığı içində Ay göründü. Əslində, Ay işığı olmayan qara rəngli kütlədir, o, öz işığını Günəşdən alır. Onun daxili rəngi zahirə çıxdı, mürəkkəb kimi qaraya büründü. Gecənin qaranlığı o qədər tünd oldu ki, Ayı görənlər ona "kafir" dedilər. Şair bu misrada "kafir" sözünün məna çalarlarından istifadə etmişdir. **Lüğətlərdə "küfr" örtən mənasında izah olunur. "Kafir" isə örtən deməkdir. Əkinçi toxumu torpağa atıb, üstünü örtüyünə görə, ona "kafir" deyilir. Qurani-Kərimdə "kafir" sözü "əkinçi" mənasında da işlədilmişdir.⁹⁹ Qılıncı örtüyü üçün qınına, gecəni örtüyü üçün qaranlığa "kafir" deyilir.**

"Küfr"ün nankorluq mənası da var. Qurani-Kərimdə "küfr" nankorluq mənasında da işlədilmişdir:

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ
(İbrahim, 14/7)

"(Ey camaatım!) Yadınıza salın ki, o zaman Rəbbiniz bunu bildirmişdi: "Əgər (Mənə) şükr etsəniz, sizə (olan nemətimi) artıracığam. Yox, əgər nankorluq etsəniz, (unutmayın ki) Mənim əzabım, həqiqətən, şiddətlidir".

"Küfr" dini termin olaraq uca Allahı (c.c) inkar etmək, Onun dini olan islama inanmamaq deməkdir. Küfrün cəzası əbədi cəhənnəm əzabıdır. Qurana görə, qiyamət günü kafirlərin üzü qara olacaq:

وَوَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ . تَرَاهُهَا قَتَرَةٌ . أُولَئِكَ هُمُ الْكٰفِرَةُ الْفَجْرَةُ

(Əbəsə, 80/40-42)

"O gün bir çox üzlərə isə toz-torpaq qonacaq. Onları zülmət, ya da his bürüyəcək. Onlar pis əməllərə uyan kafirlər, pozğunlardır!"

Hə. Nizami deyir ki, gecənin çağası məlhəm içdi, qarəsəvdə xəstəliyinin əlaməti olan qara fikirlər (gecənin qaranlığından qorxmaq) onun duyğu və düşüncələrindən çıxdı, bu qaralıq bütün ələmi bürüdü, dünya mürəkkəb kimi qara oldu. Gecənin çağası elə qaranlığa büründü ki, qəza və qədər ona kafir dedi. Şair qaranlığın şiddətini göstərmək üçün bu vasitədən istifadə etmişdir.

⁹⁸ Nizami Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", Bakı, "Elm", 1981, s. 57.

⁹⁹ əl-Hədid, 57/20.

“... Şübhəsiz ki, Allah tövbə edənləri və tərtəmiş olanları sevər”.

(*əl-Bəqərə, 2/222*)

“Allahım! Səndən hidayət (doğru yol), təqva, iffət və köntül zənginliyi istəyirəm”.

Mübarək hədis
“*Riyazüs-salihin*”, c. I, s. 327.

“Haqqın nuru ilə baxan insan zərrədə əbədiyyət, sonsuzluq günəşini görər, bir qətrədə bütün dənizi seyr edər”.

Mövlana

ON BİRİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: OYUNÇU BİR GECƏ OYUNU ÇIXARIRDI

هر نفسی از سر طنازینی
بازی شب ساخته شب بازی

*Hər an öz məsxərəbazlığından,
Oyunçu gecə bir gecə oyunu çıxarırdı.¹⁰⁰*

Şair bu beytdə gecə göy üzündə baş verənləri gecələr bir oyunçunun göstərdiyi gözbağlayıcı oyununa, şəbədəyə, kukla göstərməyə bənzətmişdir. Yəni gecə çox sirli, sehrlidi. Oyunçu müxtəlif hərəkətlərlə tamaşaçılara təsir etdiyi, onları sehrlədiyi kimi, ulduzların sayrışması da insanı heyran edirdi.

ON İKİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: ZÖHRƏ DİR HƏM SAÇIRDI

گاه قصب ماه گل آمیز کرد
گاه دف ز هره درم ریر کرد

*(Gecə) gah Ayın ağ şəkarini gülə qatırdı,
Gah Zöhrənin dəfi dirhəm saçırdı.¹⁰¹*

Şair bir gözəl gecə təsvir etmişdir. Qaranlıq bir gecədə parlaq Ay öz gözəlliyini göstərir. Birinci misradə olan “gül” sözü ulduzlara işarədir. Hz. Nizami bir sıra beytlərində göy üzünü dənizə, okeana, gül bağçasına bənzətmişdir: “O, Sürəyya taxtını Həməldə qurandan sonra güllər ordusu

¹⁰⁰ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 57.

¹⁰¹ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 58.

(ulduzlar) öz çadırlarını Həməl səhrasında qurdular”¹⁰², “O yüksək cənnətəbənzər bağın güllərindən Yerin obası (üzü) bahar rənginə boyandı”¹⁰³, “Gecə heyrətəngiz günorta çağlı gündüzə çevrilmişdi, sərvi gül açmışdı, nə möcüzəli bahar idi bu?!”¹⁰⁴, “O bağdakı gül və nərgiz “Ma zağ!” kəlamı ilə sürmələndi”¹⁰⁵.

Hz. Nizamiyə görə, Ay gecənin gözəlliyini əks etdirir, o, gecənin çağasıdır, onun parlaq işığı gecənin qaranlığında ulduzların işığına qarışırdı, göy üzünü əlvan xalıya bənzəyirdi, “göylərin firuzə rəngli fərşləri” insanı heyrətə gətirirdi. “Gecə gah Ayın ağ şəkərini gülə qatırdı”, yəni gecənin elə bir anı olurdu ki, Ay ulduzlardan çox parlaq görünürdü.

Şair beytin ikinci misrasında deyir ki, gecə Zöhrənin dəfi dirhəm saçır. Zöhrə ulduzu Aydan başlayaraq üçüncü planet sayılır. Qədim astronomiyada Zöhrə planeti “kiçik xoşbəxtlik” adlandırılmışdır. Zöhrə planeti dolu bir kürə şəklindədir və parlaqdır. Bu ulduza baxanda insanın qəlbinə sevinc bəxş olunur. “Zöhrənin dəfi”, yəni Zöhrənin dolu bir kürə şəklində olan forması ətrafa işıq saçır. Yəni çox gözəl bir gecə idi, göy üzünü ulduzlarla (rəngbərəng güllərlə) dolu idi, Ay çox işıqlı idi, Zöhrə planeti par-par yanırdı.

ON ÜÇÜNCÜ BEYTİN ŞƏRHİ: MƏN BAĞI OLMAYAN GÜLŞƏN BÜLBÜLÜYƏM

من به چنین شب که چراغی نداشت
بلبل آن روضه که باغی نداشت

¹⁰² Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 28.

¹⁰³ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 28.

¹⁰⁴ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 28.

¹⁰⁵ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 28.

*Belə bir gecədə mən çıraqsız, Bağı olmayan gülşən bülbülü.*¹⁰⁶

Hz. Nizami gecənin təqdimindən sonra öz ruh halını təsvir etmişdir. Bu beytin məna yükünü anlamaq üçün iki başlıca işarə var: şair bu qaranlıq gecədə çıraqsızdır, o, bağı olmayan bir gülşənin bülbülüdür. Şair bu dünyanı unutmuşdur, o, öz halındadır, dərin düşüncələrə dalmışdır, bağı olmayan gülşən bülbülü olmaq mənəvi, qeyri-real aləmdə olmaq deməkdir. Şair təslimiyət ruhu içindədir, o, yeni bir əsər yazmaq istəyir, bunun üçün özünü ilahi iradəyə təslim etmişdir. Biz bu beytdən çıxış edərək Hz. Nizaminin öz əsərlərini necə yazdığını, necə düşündüyünü də görə bilərik. O, bütün varlığı ilə yazacağı əsərinin ideyalarını düşünür, gecənin qaranlığında uca Allahla (c.c) ünsiyyət halındadır, Ondan güc istəyir, Ona dua edir, Ona yalvarır.

ON DÖRDÜNCÜ BEYTİN ŞƏRHİ: CİYƏRİMİN QANINI SÖZLƏ QARIŞDIRMIŞDIM

خون جگر با سخن آمیختم
آتش از آب جگر انگیختم

*Ciyərimin qanını sözlə qarışdıraraq,
Ürəyimin suyundan alov saçmışdım.*¹⁰⁷

Bu beytin mənası öncəki beytin məna yükü ilə birbaşa bağlıdır. Öncəki beytdə şair öz əsərini necə düşündüyünü, əsərlərini həm bir alim kimi, həm də bir aşiq kimi sevərək yazdığını bildirmişdir. Bu beytdə isə gözəl bir əsər yazmaq üçün canını necə fəda etdiyini ifadə etmişdir. “Ciyər qanını sözlə qarışdırmaq”, “ürək suyundan alov saçmaq” çəki-

¹⁰⁶ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 58.

¹⁰⁷ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 58.

lən əziyyətin, fədakarlığın bədii əksidir. Onun qələminin mürəkkəbi ciyərinin qanıdır, ürəyi bir gözəl əsər yazmaq sevgisi ilə alışıb yanır, su odu söndürdüyü halda, onun ürək suyu alov saçır.

Hz. Nizamiyə görə, gözəl, dəyərli əsər odur ki, insanlara doğru yol göstərsin, insanlara doğrunu yalandan seçmək imkanı versin, insanları cəhalətin qaranlığından qurtarsın, onların gözünü açsın, uca Allahın (c.c) razı olduğu imanlı insan yetişdirməyə yardım etsin. **Şairə görə, ədəbiyyat bir fədakarlığın, insan sevgisinin övlədidir, bir müqəddəs işin tərkib hissəsidir.** Şair bu ideyanı ifadə etmək üçün başqa beytlərində deyir ki, mən əsərlərimi canımla bəsləmişəm. O, əsər yazarkən hədəfinin nə olduğunu uca Allaha (c.c) belə açıqlayır:

... *Canımla bəslədiyim bu gəlini (əsəri),*

Dünyada üz ağ et.¹⁰⁸

(Bir gəlinin üzünün ağ olması onun namusu ilə bağlıdır. Bir əsərin üzünün ağ olması da onun namuslu, yəni doğrunu yazması ilə bağlıdır. Namussuz əsər insanın əxlaqını pozar)

Hz. Nizami deyir ki, yazılan əsər elə dəyərli olmalıdır ki, onun oxunması düşüncəyə nur versin, düşüncənin imkanlarını artırsın, düşüncə doğruları görsün və qəbul etsin. Bu əsərin "qarası" (yazısı) belə, gözü işıqlandırсын. Bu əsəri avazla (şeyri tələbinə uyğun gözəl oxumaq) oxumaq beyinə güc versin. Şairə görə, yazılan kitab könülləri sevindirməlidir, kitabın ortaya qoyduğu dəyərlər insanların çətinliklərinin açarı olmalıdır, bu dəyərlər insanları doğru düşüncəyə yönəltməli, doğru qərarlar qəbul etməyə yardım göstərməlidir. Kitabdakı dərin mənalara

insanlara səadət bəxş etməlidir.

Hz. Nizaminin bir kitabın yazılma üslubu və dəyəri ilə bağlı ölçüləri bunlardır: ən uyğun vaxt gecədir, əsər can bahasına (fədakarlıq, insan və uca Allah (c.c) sevgisi ilə) yazılmalı, insan düşüncə və könülünə nur verməli, insanı cəhalətdən qurtarıb, nura qovuşdurmalı, uca Allahı (c.c) ona tanıtmalıdır. **Kitab yazan bu niyyətlə yazsa, uca Allah (c.c) ona doğru yol göstərər və güc verər:**

... *Bu əsərin oxunmasından düşüncə uğurlu olsun,*

Müşk saçması ilə (hər) yer Xəllux olsun.

Qarası gözü işıqlandırсын,

Avazla oxunması beynə nəşə versin.

Könülləri sevindirən kitab adlandırсынlar (və),

Çətin bəndlərin açarı hesab etsinlər.

Ey Allahım, ondakı (kitabımdakı) mənalara başını yüksəlt,

Ona səadət naxışı vur...¹⁰⁹

Ciyər qanı ilə əsər yazmaq da budur. Belə olanda insan sevgisi ilə yanan ürəyin suyu alov saçır.

ON BEŞİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: FİKRİM NƏSİHƏT KİTABININ DALINCA GETDİ

با سختم چون سخنی چند رفت

بی کسم اندیشه درین بند رفت

Öz sözlərimlə bir az danışdıqdan sonra,

Fikrim kimsəsi bu nəsihət (kitabının) dalınca getdi.¹¹⁰

Şair gecənin qaranlığında düşünür, hansı xarakterli kitab yazmağı fikirləşir. Öz sözləri ilə bir az danışır, yəni hər şeyi

¹⁰⁸ Nizami Gəncəvi, "Xosrov və Şirin", Bakı, "Elm", 1981, s. 24.

¹⁰⁹ Nizami Gəncəvi, "Xosrov və Şirin", Bakı, "Elm", 1981, s. 24.

¹¹⁰ Nizami Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", Bakı, "Elm", 1981, s. 58.

ON ALTINCI BEYTİN ŞƏRHİ: QEYBDƏN BİR SƏS GƏLDİ

هاتف خلوت به من آواز داد
وام چنان کن که توان باز داد

Qeybdən mənə xəlvətə bir səs gəldi:

"Borcu o qədər al ki, onu verə biləsən!"¹¹³

Həz. Nizami nəsihət yazmaq qərarına gəlir. Ancaq bunun çox ağır bir iş olduğunu bilir. Çünki hər kəs nəsihət verə bilməz. Burada şairin nəsihət anlayışına yüklədiyi mənanaya baxmaq önəmlidir. Şairə görə, nəsihət doğru həyat ölçüləridir. Bu doğru həyat ölçülərini həyatı dərk edən, həyatın və insanın yaradılış qayəsini bilən insan verə bilər. Yəni nəsihət vermək bir alim işidir. Nəsihət verən şəxs inanan, elmi, dedikləri ilə əməl edən bir insandır. O, sözü gözəl deməyi də bacarmalıdır, bu sözlər bir nur kimi dinləyənlərin könlünə axmalıdır.

Şair beytin ikinci misrasında sözün, söz sahibinin məsuliyyətinə toxunmuşdur. "Borcu o qədər al ki, onu verə biləsən", yəni bacarmadığın işin altına girmə. Nəsihət vermək istəyən insan bu işin məsuliyyətini dərk etməlidir, əks halda, gördüyü işin nəticəsi mənfə olacaq.

Bu beytdə olan önəmli məsələlərdən biri də qeybdən səs gəlməsidir. Bu söz gecənin qaranlığında dərin düşüncələrə dalmış şairin könlündə doğulmuş mənədir. O etdiyi hər bir işdə uca Allahın (c.c) razılığını istəyir və qeybdən gələn səs ona təlimat verir. O, görəcəyi işlərin

dəqiq ölçüb-biçir. Sonda belə qərara gəlir ki, bir nəsihət kitabı deyərək insanları tərbiyə edən kitabı nəzərdə tutur. Çünki tərbiyənin əsası nəsihətdir. Həz. Nizami bu beytdə ədəbiyyatın, sözün önəmli vəzifələrindən birinə işarə etmişdir. Şairə görə, sözün başlıca vəzifəsi insanı tərbiyə etməkdir. İnsanı tərbiyə etmək üçün də ona doğru və təsirli söz demək zəruridir. **Nəsihət anlayışında üç yön birləşir: deyilən sözün doğruluğu, ifadə şəkli və zamanı, nəsihətcinin kimliyi.**

Qurani-Kərim belə buyurur:

وَذَكَرْ فَإِنَّ الذِّكْرَىٰ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ

(əz-Zariyat, 51/55)

"Sən (onlara Quranla) öyüd-nəsihət ver. Çünki öyüd-nəsihət möminlərə fayda verir".

İslam Peyğəmbəri belə buyurur: "Din nəsihətdir"¹¹¹. Nəsihət səmimiyyət, sevgi və doğru olana dəvətdir. Şairə görə, bir kitab imanla, sevgi ilə yazılmasa, canla bəslənməsə, sözlər doğru olmasa, bu sözlər gözəl biçimdə deyilməsə, o, insana təsir etməz, onu dəyişdirməz. Çünki tərbiyənin məqsədi insanı doğru yöndə dəyişdirməkdir. Tərbiyənin bir hissəsi tərki, bir hissəsi də qəbuldur. Yəni insan doğru sözün təsiri ilə yanlış düşüncə və əxlaqı tərki edir, onun qəlbi və düşüncəsi yeni və gözəl olanı qəbul edir. Belə deyilsə, deyilən söz və tərbiyə üsulu yanlışdır, ya da o insanın qəlbi, könlü möhürlənmişdir, onun bəşirət gözü bağlıdır. Nəsihətin önəmini bilən həz. Loğman oğluna belə öyüd verir: "Oğlum! Alimlərlə bir yerdə ol və onların söhbətindən ayrılmamağa çalış! Çünki uca Allah (c.c) yağmurla torpağı canlandırdığı kimi, hikmət nuru ilə də qəlbləri canlandırır"¹¹².

¹¹¹ Buhari, "İman", 42.

¹¹² Ahmed b. Hanbel, "Kitabüz-Zühüd", nö. 551.

¹¹³ Nizami Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", Bakı, "Elm", 1981, s. 58.

doğruluğunu könlündən soruşur, ondan “məsləhət istəyir”. O, sıradan bir insan deyil, uca Allah (c.c) dostudur, şeyxdir, bəsirət gözü açılmışdır, könlü bilgiləri qəbul etmək gücündədir. Şairə görə, insan bir işin doğruluğunu həm düşünməli, həm də hiss etməlidir.

ON YEDDİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: NİYƏ ÖZ PAK ATƏŞİNƏ SU SƏPİRSƏN

آب درین آتش پاکت چراست
باد جنیبت کش خاکت چراست

*Nə üçün öz pak atəşinə su səpirsən,
Yel kimi yedək atı sənin torpağına nə lazım?¹¹⁴*

Biz öncəki beytlərdə dedik ki, şair “Sirlər xəzinəsi” dastanının bu bölməsində sənət, ədəbiyyat, sənətkar, gözəl söz söyləmək yolu və məqsədi ilə bağlı düşüncələrini də açıqlamışdır. Bu beyt də söz ustasının kimliyi ilə bağlıdır. **Şairə görə, söz ustası pak insandır, o, alimdir, qəlb gözü açılmışdır, uca Allahın (c.c) dostudur, Onun yerdəki vəkilidir, Onun buyruqlarını yerinə yetirən, təbliğ edən mömin insandır.**

Gözəl və doğru söz söyləmək üçün uca Allah (c.c) yardım etməlidir. Bu ilahi dəstəyi almaq üçün tələb olunan ilk şərt şairin könlünün təmiz, pak olmasıdır. “Qeybdən gələn səsi” eşitməyin şərti budur. Şair deyir ki, o, gözəl bir əsər, nəsihət yazmaq istəyir, ürəyi uca Allaha (c.c) layiq olan söz demək eşqi ilə alışıb yandır. O deyir ki, ey şair, ürəyinin

pak atəşinə su səpmə! “Pak atəş” uca Allah (c.c) sevgisi ilə yanan, qəlbi, düşüncə və dili doğru söz demək halına gətirən, könlü bütün dünyəvi arzulardan təmizləyən atəşdir. Pak atəşdə təmizləmək gücü var. Şair deyir ki, bu pak atəşə su səpmə, yəni onu söndürmə, doğru söz demək fürsətini, “qeybdən gələn səsi” eşitmək imkanını əldən vermə.

Şair deyir ki, gözəl bir əsər yazmaq istəyirsənsə, davamlı olaraq uca Allahı (c.c) düşün, Onun ölçü və buyruqlarından ayrılma. “Pak atəşə su səpmək” uca Allahı (c.c) unutmaqdır, nəfsin istəklərinə tabe olmaqdır. Sənətkar dünya malına bağlı olan ehtiraslarla təmizləyici funksiyası olan pak atəşi söndürməməlidir. Sənətkar ancaq həqiqətə xidmət etməlidir.

Şair beytin ikinci misrasında uca Allahı (c.c) unudaraq pak atəşi söndürməyi, yəni sənəti, sözü dünya malına görə qurban verməyi “yedək atı” ifadəsi ilə təqdim etmişdir. “Yedək atı” konkret sahibi olmayan, hər kəsin istifadə edə bildiyi atdır. Yəni söz müqəddəsdir, onu dünya malına qurban vermək olmaz. Belə olanda “pak atəş sönür”, söz tərbiyə etmək funksiyasını itirir. Yel ilə dünyəvi ehtirasları yelləmə! Onu daha da alovlandırma, dünya malına bağlanma, çünki bağlandıqca daha çox bağlanacaqsan. Bu, hz. Nizamının “qeybdən gələn səsi” eşitmək fürsəti qazanmaq üçün irəli sürdüyü ölçüdür, şərtidir. Bunun əksi (yəni “yedək atı” olmaq) “qeybdən gələn səsi” – ilahi həqiqətləri, ilahi sirləri görmək, bilmək, eşitmək şansının itirilməsidir.

İnsanı namuslu sözlə - içinə yalan qarışmamış sözlə tərbiyə etmək olar. Dünya malına bağlılıq duyğu və düşüncənin kirlənməsidir. **Yaradılış fitrətini itirmiş düşüncə və duyğular insanı “yedək atına” çevirir, ondan yalan doğu-**

¹¹⁴ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 58.

lur, yalan da onu oxuyan və dinləyənlərin əxlaqını pozur, onları “yedək atına” çevirir, nəticədə, fitrəti pozulmuş, əxlaqsız, “yedək atlar” sürüsü yaranır.

Hz. Nizamiyə görə, sənətkar “qeybdən gələn səsi” eşidə bilər, insanı və toplumu “yedək atına” çevrilməkdən qoruyandır.

ON SƏKKİZİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: QIZDIRMA GƏTİRƏN TORPAĞI TABUTA BAĞIŞLA

خاک تب آرنده به تابوت بخش
آتش تابنده به یاقوت بخش

*Qızdırma gətirən torpağı tabuta bağışla,
Parlayan odu isə yaquta bağışla.*¹¹⁵

Şair bu beytdə də söz sənətkarının dəyərli söz söyləməsi üçün zəruri olan şərtləri açıqlamışdır. Şairə görə, torpaqdan yaranmış cismin yedək atı, yəni nəfsi ehtiraslar gözəl və doğru söz söyləməyə, fərdi, toplumu tərbiyə edəcək, irəliyə aparacaq ölçülər müəyyənləşdirməyə mane olur. Ona görə də, “yedək atını” – nəfsi dünyəvi arzuların tələbi ilə yelləmək, nəfs atəşini körükləmək olmaz. Sənətkar nəfsin istəklərinə uyanda doğru söz, doğru informasiya almaq imkanını itirir. Ona görə də “qızdırma gətirən torpağı”, yəni torpaqdan yaradılmış nəfsin istəklərini tabuta bağışlamaq lazımdır, onu öldürmək zəruridir. Qızdırma insanı əldən salan, insanın doğru düşüncəsinə imkan verməyən, onu sayıqlamağa məcbur edən (qızdırmalı insan ağına gələnini danışır) bir xəstəlikdir. **Torpaqdan yaradılmış cismin**

¹¹⁵ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Baki, “Elm”, 1981, s. 58.

(nəfsin) istəkləri də qızdırma xəstəliyi kimidir. O, insanın düşüncəsini, fitrətini pozur, onun bəsirət gözünü bağlayır, insan (sənətkar) haqqın səsinə eşitmək, doğruları görmək imkanını itirir. Ona görə də, nəfsin istəyini tabuta qoyub dəfn etmək uca Allahın (c.c) rızasını qazandıracaq söz söyləməyin birinci şərtidir.

Hz. Nizami beytin ikinci misrasında “parlayan od”dan danışır. Beytin birinci misrasındakı qızdırma nəfsin odalovudur, şeytani gücdür, doğru olan, fitrətə uyğun, sevgi yaradan, sənətkara gerçək söz söyləməyə imkan verən nə varsa, hamısını yandırır, yox edir, bu qızdırma odundan şərə, şeytana xidmət edən sözlər törəyir. İkinci misrada isə bunun əksi olan “parlayan od” var. Bu parlayan od uca Allah (c.c) sevgisi ilə alışıb yanan, yaradılana xidmət eşqi ilə nurlanmış “səlim bir qəlb”in ziyasıdır. Nəfsi güc atəşdir, ruhi güc nur. Şair deyir ki, qəlbın parlayan nuru ilə insanlara yaqut – gözəl söz, doğru ölçü bəxş etmək olar.

ON DOQQUZUNCU BEYTİN ŞƏRHİ: HƏDƏF SƏNİN İDRAKINDIR

تیر میفکن که هدف رای تست
مقرعه کم زن که فرس پای تست

*Ox atma, çünki hədəf sənin idrakındır,
Qamçını az vur, çünki at sənin ayağındır.*¹¹⁶

Hz. Nizami bu beytdə də “ona qeybdən xəlvətə gələn səsin” öyüdlərini dinləyir. Şair öz nəfsi ilə üz-üzədir, o, nəfsinə öyüd-nəsihət verir, onu tərbiyə edir. Ona deyir ki,

¹¹⁶ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Baki, “Elm”, 1981, s. 58.

borcu verə bildiyin qədər al, pak atəşinə su səpmə, cisminin yedək atına (istəklərinə) uyma, nəfsini dəfn et, uca Allahın (c.c) nuru ilə nurlanmış qəlbini sevgisini insanlara bağışla, insanlara sevgi dolu söz söylə.

Şair bu beytin birinci misrasında deyir ki, ox atma, çünki hədəf sənin idrakındır. Burada “ox atmaq” nəfsin istəklərinə tabe olmaqdır, yəni insanın cahillik, qafillik halıdır. İnsan nəfsini, şeytani gücü tanımayanda onun qurbanına çevrilir, ox ataraq özünü həlak edir.

Şairə görə, cismani ehtirasların ruhun nurunu söndürməsi qəflətdir, idrakın, ağılın sağlam düşünmək imkanını itirməsidir. Şair beytin ikinci misrasında insanın cahillik halını başqa bir biçimdə təqdim etmişdir. Bu cahil insan qamçını öz ayağına vurur. Yəni doğru ilə yalanı birbirindən seçə bilmir, o, nəfsin istəklərinə uymuş və özünü unutmuşdur. Şeytanın əsas işi də insanı yaradılış fitrətindən uzaqlaşdırmaqdır. Şairə görə, şeytana tabe olmuş sənətkarın doğru söz söyləmək imkanı yoxdur. Sənətkar öncə özünü tanımalıdır, oxu öz ağılına tuşlamamalı, qamçını öz ayağına vurmamalıdır, yəni cahil insan sənətkar ola bilməz.

İYİRMİNCİ ADDIM:

SUYUN VARSA, QƏLBİNİN QAPISINA TÖK

غافل از این بیش نشاید نشست
بر در دل ریزگر آبیست هست

*Bundan artıq qafil oturmaq olmas,
Əgər suyun varsa, qəlbini qapısına tök.¹¹⁷*

¹¹⁷ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 58.

Şair bu beytdə “pak atəşə su səpməyi”, “idraka ox atmağı”, “ayağına qamçı vurmağı” qafillik kimi dəyərləndirir. Özünü qəflətdən ayılmağa çağırır. Uca Allahın (c.c) sevgisi ilə alışıb yanan qəlbini, bu nurun hərarəti ilə çiçək açan təbini tamah suyu ilə söndürməməyi özünə təlqin edir. Əgər suyun varsa, qəlbini qapısına tök, onun üzərinə töküb nuru söndürmə. Şairə görə, gözəl söz, doğru söz uca Allaha (c.c), insana sevgidən yanan ürəklərdə doğulur və bu nurlu söz insanın könlünə, duyğu və düşüncəsinə təsir edir, onu dəyişdirir.

İYİRMİ BİRİNCİ ADDIM: QƏLB NAĞILININ AHƏNGİ XOŞDUR

در خم این خم که کیودی خوشست
قصه دل گو که سرودی خوشست

*Maviliyi xoşa gələn bu küpün əyri altında,
Qəlb nağılı de ki, onun ahəngi xoşdur.¹¹⁸*

Şair bu beytdə sonsuz səmanı təsvir etmişdir. O, mavi rəngli səmanı küpə bənzətmişdir. Bu mavi səmanın altında əyləşən şairə qeybdən gələn gizli səs deyir ki, qəlb nağılı söylə. Şairə görə, qəlb insan varlığının mərkəzidir. Qəlbə uca Allah (c.c) sevgisi hakimdirsə, o, doğrunu görəcək və söyləyəcək. Belə sağlam bir qəlbın nağılı, sözü də gözəldir, ahəngi də xoşdur. Yaradılışda ahəng, tarazlıq olduğu kimi, fitrəti pozulmayan qəlbın sözü də ilahi ahəngə tabedir.

¹¹⁸ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 58.

İYİRMİ İKİNCİ ADDIM: QƏLBİ TANI

دور شو از راهزنان حواس
راه تو دل داند دل را شناس

*Hissiyat yol kəsənlərindən uzaq ol,
Sənin yolunu yalnız qəlbin bilir, qəlbi tanı.¹¹⁹*

Hz. Nizami bu beytdə insanın doğru düşünməsinə, doğru yolu tapmasına, doğru dəyərlər ölçüsündə yaşamasına mane olan, eləcə də söz sənətkarının insan əxlaqını gözəlləşdirən gözəl sözlər yazmasına imkan verməyən mənfi xüsusiyyətləri göstərmişdir. Şairə görə, bu xüsusiyyətlər tamahdır, nəfsin istəkləridir, dünya malına bağlılıqdır. **Şair bu mənfi xüsusiyyətləri “hissiyat yol kəsənləri” adlandırmışdır. Bu mənfi duyğular insanın doğru düşünməsinə imkan vermir, həqiqətə gedən insanın önünü kəsir, bir oğru, bir quldur yolçunun ən qiymətli sərvətini əlindən aldığı kimi, nəfsin istəkləri də insanın ağılı, qəlbinə əlindən alır. Yolkəsən yolçunu öldürə də bilər, rəzil vəziyyətə sala da bilər. Tamah da insanın fitri duyğularını öldürür, bu duyğuları zədələyir, insanın həyatı doğru qavramasına imkan vermir. Tamah dişilə zədələnmiş insan fitrəti ya həyatın mənası ilə bağlı doğru informasiya almaq özəlliyini itirir, ya da bu informasiyalar tam, dəqiq olmur, təhrif edilir. Sənətkar qəlbi tamah adlı yolkəsənin hücumuna məruz qalıbsa, doğru ölçülər müəyyən etmək imkanını itirir.**

Ona görə də, şair söz sənətkarına və öz nəfsinə öyüd verir, deyir ki, **hissiyat yol kəsənlərindən uzaq ol. Ancaq şair bununla işini bitmiş saymır, fərqli və doğru yol göstərir: doğru yolu insanın qəlbi bilir, qəlbi tanımaq lazımdır.**

¹¹⁹ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 58.

Hz. Nizami şərh olunan beytlərdə nəfslə qəlbi qarşılaşdırmışdır. Şairə görə, uca Allahın (c.c) razı olduğu, gözəl əxlaqlı, mömin insan nəfsini doğru etiqada, gözəl əxlaqa, faydalı əmələ zidd olan şeylərdən təmizləyən insandır. İnsan davamlı, fasiləsiz olaraq nəfsi ilə mübarizə halındadır (əgər o, nəfsinə məğlub olmamışsa). Nəfs insanın düşmənidir. Bunu uca Allah (c.c) buyurur:

وَمَا أُبْرئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ

(Yusuf, 12/53)

“Mən özümü təmizə çıxartmıram. Rəbbimin rəhm etdiyi kimsə istisna olmaqla, nəfs (insana) pis işlər görməyi (şəhvətə uymağı) əmr edər. Həqiqətən, Rəbbim bağışlayan-dır, rəhm edəndir!”

Uca Allah (c.c) həm də buyurur ki, nəfsini təmizləyənlər (“hissiyat yol kəsənlərindən uzaq olanlar” – N.G) xilas olmuşlar:

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا . فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا . قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا . وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا

(əş-Şəms, 91/7-10)

“And olsun nəfsə (insana) və onu yaradana (ona biçim verənə). Sonra da ona günahlarını və pis əməllərdən çəkinmə-sini (xeyir və şəri) öyrədənə ki. Nəfsini (günahlardan) təmizləyən mütləq nicat tapacaqdır! Onu (günaha) batıran isə, əlbəttə, ziyana uğrayacaqdır”.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى

(əl-Əla, 87/14-15)

“(Günahlardan) təmizlənen kimsə isə nicat tapacaqdır.

O kimsə ki, Rəbbinin adını zikr edib namaz qılar!”

Nəfsi təmizləməyin tək yolu da uca Allahın (c.c) buyruqlarına əməl etməkdir.

Hz. Nizami şərh etdiyimiz beytində insanı qəlbini tanımağa çağırır, deyir ki, insana doğru yolu ancaq qəlb göstərə bilər. Uca Allah (c.c) Qurani-Kərimdə qullarına çeşidli qəlb tipləri təqdim edir:

Sağlam qəlb (qəlb-i-səlim), yəni fitrəti pozulmamış, uca Allahın (c.c) zikri ilə, gözəl əməl və ibadətlə nurlanmış, ritmi uca Allahın (c.c) kainat ahənginə, ritminə uyğun olan qəlb. Bu qəlb yaradıcısının adı çəkiləndə titrəyər, ancaq uca Allah (c.c) sevgisi ilə döyünər, iman, ibadət, əməl adlı qoruyucu sistem ilə nəfsin istəklərindən qorunur:

رِجَالٌ لَّا تُلَهِیْهِمْ بَیْعَةٌ وَلَا بَیْعٌ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِیْتَاءِ
الرِّكََاةِ یَخَافُونَ یَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِیهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ

(ən-Nur, 24/37)

“(Onu) o kəslər (təqdis edər) ki, nə ticarət, nə alış-veriş onları zikr etməkdən, namaz qılmaqdan və zəkat verməkdən yayındırmaz. Onlar qəlblərin və gözlərin haldan-hala düşə-cəyi bir gündən qorxarlar”.

Uca Allah (c.c) qulundan ancaq sağlam bir qəlb istəyir:

یَوْمَ لَّا یَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ

(əş-Şuəra, 26/88-89)

“O gün ki, nə mal-dövlət, nə də övlad bir fayda verər! Ancaq sağlam (təmiz, içində küfrə, şirkə, nifaqa yer olmayan) bir qəblə Allahın hüzuruna gələn kimsədən (möminlərdən) başqa!”

Qəlb-i-munib – yəni hər zaman uca Allaha (c.c) yönəlmiş qəlb:

هَذَا مَا تَوْعَدُونَ لِكُلِّ لَوْابٍ حَفِیْظٍ مِّنْ حَشَى لِّرَحْمَنٍ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُّبِیْبٍ

(Qaf, 50/32-33)

“(Onlara deyiləcəkdir): “Bu vəd olunduğunuz (Cənnətdir). O, hər bir (tövbə edib Allaha tərəf) qayıdan, (nəfsini haramdan, özünü günahdan) qoruyan, Rəhmandan (Onu) görmədən qorxan və (Rəbbinin hüzuruna) haqqa dönmüş qəblə gələn bəndə üçündür!”

Doymuş qəlb (qəlb-i-mutməyin)

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

(ər-Rəd, 13/28)

“Onlar o kəslərdir ki, iman gətirmiş və qəlbləri Allahı zikr etməklə aram tapmışdır. Bilin ki, qəlblər yalnız Allahı zikr etməklə aram tapar!”

Möhürlənmiş, ölü qəlblər. Bu qəlb fitrəti pozulmuşdur, o çürümüşdür. Qurani-Kərim bu qəlb sahiblərini heyvan adlandırmışdır:

إِنَّ اللَّهَ يَدْخُلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ
وَالنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ

(Muhəmməd, 47/12)

“Allah iman gətirib yaxşı əməllər edənləri (ağacları) altından çaylar axan cənnətlərə daxil edər. Kafirlər isə (dünyada) səfa sürər, heyvan kimi yeyib-içərlər. Cəhənnəm odu onların məskəni olacaqdır!”

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

(əl-Bəqərə, 2/7)

“Allah onların ürəyinə və qulağına möhür vurmuşdur. Gözlərində də pərdə vardır. Onları böyük bir əzab gözləyir!”

Xəstə və qafil qəlblər. Bu qəlb sahibləri şübhə və

tərəddüd içərisindədirlər. Onların ruh və bədən münasibət-
lərində tarazlıq pozulmuşdur:

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُونَ

(əl-Bəqərə, 2/10)

“Onların ürəyində məruz (nifaq və həsəd mərazi) var. Allah onların (şəkk, kin və nifaq) mərzini daha da artırır. Yalan dedikləri üçün onlar şiddətli bir əzaba düşər olacaqlar!”

Təsəvvüf əhlinə görə, insan sağlam, uca Allah (c.c) sevgisi ilə doymuş, yaradıcısından razı olmuş bir qəlbə sahib olmaq istəyirsə, qəlbini tanımağa çalışırsa, bunlara əməl etməlidir: halal qida, hər zaman uca Allaha (c.c) dua etmək və Ondan bağışlanmaq istəmək, Quran oxumaq və Onun buyruqlarına əməl etmək, ibadətləri səmimi, inanaraq yerinə yetirmək, gecə ibadətində önəm vermək, uca Allahı (c.c) çox zikir etmək, Hz. Məhəmmədi (s.a.s) çox sevmək, Ona hər zaman salavat söyləmək, ölümü düşünmək, inanan insanlarla bir yerdə olmaq, gözəl əxlaqa yiyələnmək.¹²⁰

Həz. Nizami deyir ki, insan “hissiyat yolkəsənlərdən” uzaq olsa (tamahı, kini, nifrət və qəzəbi qəlbindən mənəvi dərmanlarla yuyub təmizləsə), qəlbini tanıyar, arınmış, nurlanmış, qəlb ona doğru yolu göstərər. Nurlanmış qəlb nurlu sözlər söyləyər, bu nurlu sözlər nəfsin zülmətinə qarşı olmuş qəlbləri nurlandırar, onları tərbiyə edər.

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ ADDIM: CİSMƏN AZAD OL!

عرش روانی که ز تن رسته‌اند

شهر جبریل به دل بسته‌اند

Cismdən azad olub ərsdə uçanlar,

Cəbrailin şəhərini öz qəlblərinə bağlamışlar.¹²¹

Həz. Nizami cismi, nəfsi, bu nəfsə bağlı istəkləri insanın duyğu və düşüncəsinə, qəlbinə yük hesab edir, insanın haqq-qətləri görməsinə maneə sayır. Bu artıq yükədən azad olmağı insanın vəzifəsi kimi müəyyən edir, bu ən önəmli işi cihad kimi dəyərləndirir. O, yükədən azad olmuş insanı göylərdə uçan quşa bənzədir. Şairə görə, insan nəfsin istəklərindən azad olanda bir quş kimi qanaq açır, könül rahatlığı tapır, arınmış qəlb ona hüzur bəxş edir.

Şair deyir ki, qəlb yükədən azad olmuş insanın qəlbinə Cəbrailin (ə.s) qanadları taxılır. Yəni bu insan çox böyük gücə sahib olur, uca Allah (c.c) yanında dəyəri artır, uca Allahın (c.c) əmin quluna çevrilir. “...Cəbrail, ərəbcə güc, qüvvət mənasında olan “Cəbra” ilə Allah anlamında olan “il” sözündən meydana gəlmişdir. Yenilməz bir güc və Allah (c.c) yanında böyük bir məqam sahibi olduğunu ifadə edir...”¹²²

Uca Allah (c.c) Cəbrail (ə.s) adlı mələyi insanlara belə təqdim etmişdir:

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ مُطَاعٍ نَمَّ أَمِينٍ

(ət-Təkvir, 81/19-21)

“Bu (Quran Allah dərğahına) çox möhtərəm bir elçinin (Cəbrailin) gətirdiyi kəlamdır. (Elə bir elçi ki) çox qüvvətli, ərşin sahibi yanında çox hörmətlidir. (Elə bir elçi ki, mələklər arasında) itaət ediləndir, həm də (Allah yanında vəhyə) etibarlı müvəkkildir”.

Bu ayələrdən anlaşılan odur ki, Cəbrail (ə.s) uca Allahın (c.c) quludur, güclüdür, möhtərəm elçidir, uca Allah (c.c) yanında çox hörmətlidir, etibarlıdır. Şairə görə, qəlbini tanıyan, cismdən azad olan insanlar da Cəbrailin (ə.s) sahib olduğu özəlliklərə sahib ola bilərlər.

¹²⁰ Osman Nuri Topbaş, “Tasavvuf”, İstanbul, 2002, s. 164.

¹²¹ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 58.

¹²² “İslami kavramlar”, göstərilən qaynaq, s. 148.

**İYİRMİ DÖRDÜNCÜ ADDIM:
RUZİLƏRİNİ QƏLBİN SƏDƏQƏSİNDƏN
TAPMIŞLAR**

وانكه عنان از دو جهان تافتست
قوت ز دیواره دل یافتست

*Hər iki cahandan üz döndərənlər,
Öz ruzilərini qəlbın sədəqəsindən tapmışlar.*¹²³

Hz. Nizamiyə görə, mömin müsəlmanın tək bir hədəfi, tək bir ideali var. O da uca Allahın (c.c) rızasını qazanmaqdır. Mömin bu dünya nemətinə qəlbini bağlamaz, cənnət qazanmağı hədəf seçməz, ən önəmli olana – uca Allahın (c.c) rızasına yönələr. Belə olanda ruzilərini – burada şair ruzi deyərəkən könül rahatlığını, uca Allah (c.c) sevgisi ilə doymuş, nurlanmış qəlbi nəzərdə tutur – qəlbın sədəqəsindən əldə edər. Qəlbın sədəqəsi imandır, ilahi rəhmət nuru ilə bərəklənməkdir, könül gözəlliyidir, iman sevgisidir. Belə olanda insan Cəbrailin (ə.s) qanadlarını öz qəlbına bağlamış olur.

**İYİRMİ BEŞİNCİ ADDIM:
GÖZ, QULAQ ZAHİRİ PƏRDƏNİN İŞÇİLƏRİDİR**

یده و گوش از غرض افزونیند
کارگر پرده بیرونیند

*Göz, qulaq təbiətdə artıq (şeylərdir),
Onlar zahiri pərdənin işçiləridir.*¹²⁴

Hz. Nizami bu beytdə insanın iç dünyasının – qəlbının önəmini vurğulamışdır. Şairə görə, zahiri göz, zahiri qulaq hər kəsdə var, ancaq bunlar ilahi həqiqətləri dərk etmək, eşitmək və görmək üçün yetərli deyil, onlar zahiri pərdənin işçiləridir. Önəmli olan insanın bəsirət, qəlb gözünün, qəlb qulağının olmasıdır. İnsan ancaq bu göz və qulaqla həqiqəti görə və onun səsinə eşidə bilər. Arınmış qəlb bəsirət gözü açılmış qəlbdir, bu qəlbın qulağı ilahi nizamın ahəngindən doğulan nəğməni eşidə bilər, bu göz ilahi nizamdakı ən incə naxışları görür və göstərir.

¹²³ Nizami Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", Bakı, "Elm", 1981, s. 58.

¹²⁴ Nizami Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", Bakı, "Elm", 1981, s. 58.

“O gün nə mal-dövlət, nə də övlad bir fayda verər!
Ancaq sağlam (arınmış) bir qəlblə Allahın hüzuruna çıxanlar
müstəsnaadır”.

(əş-Şuəra, 26/88-89)

“Şübhəsiz, Allah sizin bədənlərinizə, görünüşünüzdə və
mallarınıza deyil, qəlblərinizə baxar, ona dəyər verər”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. VI, s. 568.

“Sənin bir saman çöpü qədər dəyər vermədiyin yıxıl-
mış könül Ərşdən üstündür, Kürsidən də, Lövhdən də,
Qələmdən də!... Yıxılmış könül uca Allahın (c.c) baxdığı
yerdür. Onu arındıran can nə mübarəkdir. Qırılmış, iki yüz
parça olmuş könlü təmir etmək, Allah yanında bir çox xeyir
və gözəllikdən daha üstündür... Sus! Hər tükündə iki yüz dil
olsa da, söyləsən, könlü yenə də anlada bilməzsən”.

Mövlana

İYİRMİ ALTINCI ADDIM: GÜLƏ BƏNZƏR QULAQLARIN PAMBIQLA DOLMUŞDUR

پنبه در آکنده چو گل گوش تو
نرگس چشم آبله هوش تو

*Sənin gülə bənzər qulaqların pambıqla dolmuşdur,
Gözün nərgizi sənin huşunun çiçək (xəstəliyidir).¹²⁵*

Bu beytdə də hatifdən gələn səsin öyüd və nəsihəti
davam edir. Hatifdən gələn səs deyir ki, sənin qulağın gülə
bənzəyir, ancaq bu gülə bənzəyən qulaq pambıqla dolmuş-
dur. Pambıqla dolmuş qulaq gerçəkləri eşitməyən qulaqdır,
bu insanın uca Allahla (c.c) rabitəsinin kəsilmə halıdır. Şairə
görə, “qulağın pambıqla dolması” – həqiqətləri eşitmək
imkanının itirilməsi fitrət pozuntusudur. Bunun səbəbi də
dünya malına bağlanmaq, qafil olmaq, “hissiyat yolkəsən-
lərinə təslim olmaq”, “qəlbi tanımamaq”, “cismdən azad ola-
bilməmək”, nəfsin ehtiraslarında boğulmaqdır.

Şairə görə, qafilliyin, fitrət pozuntusunun bir əlaməti
də gözün (“nərgizin”) çiçək xəstəliyinə tutulmasıdır. Bilin-
diyi kimi, “çiçək xəstəliyi” insanın gözünü kor edir. Şair
mirsada dünya nemətinə bağlılığı “çiçək xəstəliyi” adlan-
dırır. Bu xəstəlik də insanın bəsinət gözünü kor edir. O,
həqiqətləri, doğru olanları görə bilmir, huşunu, aqlını itirir.

¹²⁵ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

İYİRMİ YEDDİNCİ ADDIM: GÜL VƏ NƏRGİZİN SİNƏSİ SƏNDƏN DAĞLIDIR

نرگس و گل را چه پرستی به باغ
ای ز تو هم نرگس و هم گل به داغ

*Nərgiz və gülə niyə bağda pərəstiş edirsən?
Həm gül, həm də nərgizin (sinəsi) səndən dağlıdır.¹²⁶*

Hatıfdən gələn səs deyir ki, bağdakı gülə və nərgizə pərəstiş etmə. Yəni əsl həqiqət gördüyün nərgiz, eşitdiyən söz deyil. Bu nərgizin arxasındakı sirdir, can qulağının eşidə biləcəyi ilahi həqiqətlərdir. O gül, yəni qulaq, o nərgiz, yəni göz sənə deyir ki, biz vasitəyik, görmə orqanıyıq, bizim vasitəməzlə həqiqətləri görmək sənənin vəzifəndir, əsas iş mənə gözünlün, can qulağının açılmasıdır, bu da iç təmizliyi ilə mümkündür.

İYİRMİ SƏKKİZİNCİ ADDIM: CAVANLIQ TƏRAVƏTİ BƏSDİR

دیده که آینه هر ناکست
آتش او آب جوانی بست

*Hər alçağın güzgüsü olan gözü yandırmaq üçün,
Cavanlıq suyu (təravəti) bəsdir.¹²⁷*

Hatıfdən gələn səs gözü “hər alçağın güzgüsü” adlanır. Ancaq burada adi göz nəzərdə tutulur. Adi göz həyatda olan hər şeyi görə bilir, mənfi olan, görülməyə layiq olmayanların da güzgüsü ola bilir. Ancaq önəmli olan “bəsirət,

¹²⁶ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 58.

¹²⁷ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

mənə gözüdür”. Şairə görə, mənə gözünlü, əşyaların sirrini, onların ardında olan sirri görə bilən gözü açmaq üçün adi gözü bağlamaq, dünya malından əl-ətək çəkmək şərti var. Şair bunun çox çətin, ağırlı, ancaq zəruri olduğunu ifadə etmək üçün “yandırmaq” felindən istifadə etmişdir. Ona görə, bu gözü yandırsan, mənə gözü açılacaq. Hatıfdən gələn səsin xəbərinə görə, bunu cavanlıq yaşında etmək zəruridir. Nəfs tərbiyəsinin bir şərti də bu işə tez başlamaqdır. Əgər mənfi xislətlər nəfisdə yerləşsə, kök salsa, onu təmizləmək çətin olacaq. Hz. Nizamiyə görə, bunun üçün “cavanlıq suyu, təravəti” lazımdır. Ona görə, göz və qulaqdan qflət pərdəsini götürməyin yolu və vaxtı budur.

İYİRMİ DOQQUZUNCU ADDIM: SƏNİN TƏBİƏTİN AĞLIN İLƏ DƏLLALLIQ EDİR

طبع که با عقل بدلالگیت
منتظر نقد چهل سالگیت

*Sənin təbiətin ağlin ilə dəllallıq edir,
Və qırx yaşın nəqdini gözləyir.¹²⁸*

Hatıfdən gələn səs insanın qırx yaşadək olan halını təsvir edir. Ona görə, bu yaşadək olan dövr çətin mərhələdir. İnsanın təbiəti, nəfsi onun ağılı ilə bazarlıq etmək istəyir, öz istəklərini gerçəkləşdirmək üçün ağılı aldatmağa çalışır, təbiət ağılı gəlini ilə evlənmək istəyir, ancaq bunun üçün o, çox xərc çəkməlidir, qırx yaşın verdiyi imkanlara sahib olmalıdır. Şair burada nəfsin ağıla tabe olmasının çox çətin

¹²⁸ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

olduğunu ifadə edir. Nəfs qırx yaşadək çox fəal, coşqun olur, o, ağıla tabe olmaq, ağıl gəlını ilə evlənmək üçün öz arzularından keçməlidir, başlıq ödəməlidir.

OTUZUNCU ADDIM: ONUN SƏFƏRLƏRİNİN XƏRCİ ÇOXDUR

تا به چهل سال که بالغ شود
خرج سفر هاش مبالغ شود

*Ancaq qırx yaşa çatmaq üçün,
Onun səfərlərinin xərci üçün (böyük) məbləğlər
(lazımdır).¹²⁹*

Nəfs, təbiət ağıl gəlını ilə evlənmək üçün çox xərc çəkməlidir, çox gözləməlidir. Şair qırx yaşa çatmağı bir səfərə bənzətməmişdir. O deyir ki, bu səfərin xərci çoxdur. Ancaq şair nəfsin ağıla tabe olması, “onunla evlənməsi” üçün qırx yaşadək gözləməyi doğru saymır.

OTUZ BİRİNCİ ADDIM: QIRX YAŞIN DƏRSİNİ İNDİ OXUMA

يار کنون بايدت افسون مخوان
درس چهل سالگی اکنون مخوان

*Sənə dost indi lazımdır, bunu əfsanə sanma,
Qırx yaşın dərşini indi oxuma.¹³⁰*

Şair qırx il gözləyərək bu qırx ildə yığıdığı pulu başlıq kimi verib ağıl gəlını ilə evlənməyin tərəfdarı deyil. Şairə

¹²⁹ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

¹³⁰ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

görə, insana dost indi – gəncliyində lazımdır. Çünki bu dövr təlatümlərlə doludur, insanın bu çətin səfərdə yolunu azmaq ehtimalı daha çoxdur, nəfsin ehtirasları daha güclüdür, şeytanın təsir imkanları daha genişdir. Ona görə də, cavan yaşında insana dost lazımdır ki, onun əlindən tutsun, ona doğru yol göstərsin, qırx yaşın dərşini indi oxumağın doğru olmadığını sənə desin. Sonra hatifdən gələn səs həqiqi dostun ünvanını göstərir.

OTUZ İKİNCİ ADDIM: BU ÜRƏYİN DƏRDİNƏ BİR HƏMDƏRD TAP

دست برآور ز میان چاره جوی
این غم دل را دل غمخواره جوی

*Əlini belindən götür, bir çarə axtar,
Bu ürəyin dərşinə bir həmdərd ürək (tap).¹³¹*

Hatifdən gələn səs öncəki beytdə nəfsin ağıla tabe olması üçün qırx yaş gözləməyin doğru olmadığını bildirir. O, bu beytdə şairi hərəkətə çağırır, “əlini belindən götürməsinə, çarə axtarmasını” istəyir. Ona görə, ürəyi nəfsin istəklərindən azad edib, onu azadlığa qovuşdurmaq üçün ona həmdərd olan ürək tapmaq ən doğru yoldur. Şairə görə, gözəl əxlaqın, sağlam duyğu və düşüncənin məkanı qəlbdir, o, təmiz olsa, mənfi duyğulardan təmizlənsə, bütün vücud sağlam olar, insan fitrətinə uyğun çalışar, insan uca Allahla (c.c) sağlam ünsiyyət qura bilər və sağlam qəlbə sahib insanların yaşadığı cəmiyyət formalaşar. İnsan bu halı əldə

¹³¹ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

etmək üçün cihad etməlidir. Şair bu fərdi və ictimai cihad anlayışının zəruriliyini ifadə etmək üçün beytdə fellərin əmr şəklini seçir: “əlini belindən götür”, “bir çarə axtar”, “həmdərd ürək tap”.

OTUZ ÜÇÜNCÜ ADDIM: QƏMƏXARIN VARSƏ, QƏM YEMƏ

غم مخور البتہ کہ غمخوار هست
گردن غم بشکن اگر یار هست

*Qəmxarın varsa, əlbəttə, qəm yemə,
Yarın varsa, qəmin boynunu vur.*¹³²

Hatıfdən gələn səs şairi (həm də bizi) qəlbini fəth etməyə çağırır, bunun bir cihad olduğunu bildirir. O, eyni zamanda qəlbi fəth etməyin, onu fitrətini pozacaq informasiyalardan, təsirlərdən qorumağın yolunu da göstərir. Bu çətin mübarizədə insana cihad dostu, “həmdərd ürək”, “qəmxar”, “yar” lazımdır. Ona görə, səninlə eyni hədəfi paylaşan ürəyin, dostun varsa, “qəm yemə”, “qəmin boynunu vur”.

OTUZ DÖRDÜNCÜ ADDIM: DOSTLUQ MÖHKƏM KÖMƏKDIR

بی نفسی را کہ زبون غمست
یاری یاران مددی محکمست

*Həmnəfəsi olmayıb, qəmə çulğalananlara,
Dostların dostluğu möhkəm köməkdir.*¹³³

Hatıfdən gələn səs deyir ki, nəfsə qarşı mübarizədə ürəyi tək qoymaq olmaz. Çünki əsas mərkəz ürəkdir. Nəfs öz

¹³² Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 58.

¹³³ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

qoşunu ilə bu qalanı işğal etmək istəyir. Qəlbi fəth etmək üçün qırx yaşı gözləmək olmaz, gecikdiyin hər gün nəfs adlı düşmənin xeyrinədir. Əgər nəfsin qoşunu sənin ürək qalana girsə, onu oradan çıxarmaq çətin olacaq. Ən doğrusu öncədən ürək qalasının qorunmasını təşkil etməkdir. İman, ibadət, saleh əməl ən gözəl, etibarlı qoruyucu əsgərdir. Ona görə də ürəyi tək qoyma, cavan yaşından onunla dostluq et. Hatıfdən gələn səs deyir ki, qəmdən azad olmağın yolu ürəklə möhkəm dostluq etməkdir.

OTUZ BEŞİNCİ ADDIM: O NƏFƏS YÜZ QƏMİ YOX EDƏR

چون نفسی گرم شود با دو کس
نیست شود صد غم از آن یک نفس

*İki nəfərin nəfəsi (bir an) qızıtsarsa,
O nəfəs yüz qəmi yox elər.*¹³⁴

Hatıfdən gələn səs qəmli şairə yol göstərir. Onu qəmdən xilas etmək istəyir. Ona görə, bunun yolu “qəmxar” (qəmini paylaşan), “yar”, “həmnəfəs”, “dost” tapmaqdır. Ona görə, ən etibarlı dostluq ağılla ürəyin dostluğudur. Ürək ağıln dediyinə qulaq asmalıdır, ona inanmalıdır, ehtirasların əsiri olub ağıldan uzaqlaşmamalıdır. Ağıl və ürəyin nəfəsi bir olsa, yəni ürək və ağıl eyni inanc, hədəf, duyğu və düşüncəni paylaşsa, bu nəfəs sevgi ocağını alovlandırır, insanı ikilikdən qurtarar, “yüz qəmi yox edər”.

¹³⁴ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

**OTUZ ALTINCI ADDIM:
İKİNCİ SÜBH ONUN BAĞIRTISI ULDUZLARA
ÇATACAQ**

صبح نخستین چو نفس برزند
صبح دوم بانگ بر اختر زند

*Birinci sübh nəfəs (yaxşı) gedib-gəlsə,
İkinci sübh onun bağirtısı ulduzlara çatacaqdır.¹³⁵*

Hatıfdən gələn səs ürəklə ağıln bir nəfəs alması, dostluq etməsi üçün zəruri olan addımları sadalayır. **O deyir ki, ürəklə ağılı tez-gənclik dövründə bir-biri ilə tanış etmək, onları bir-birinə tanıتماq doğru bir yoldur.** “Birinci sübh nəfəs yaxşı gedib-gəlsə”, yəni hər şey vaxtında və doğru başlasa, “ikinci sübh onun bağirtısı ulduzlara çatacaq”, yəni ürəklə ağıln dostluğu güclənəcək, bu dostluq qəmi yox edəcək, insan nəfəsin ehtiraslarından qurtulacaq. Burada həm də “birinci sübh” deyəndə ürək, ikinci sübh deyilərkən ağılı nəzərdə tutulmuşdur. Hatıfdən gələn səsə görə, ürək və ağılı sübh kimi təmiz olmalıdır, bu da onların dostluğu ilə mümkündür.

**OTUZ YEDDİNCİ ADDIM:
ƏVVƏLİNCİ SÜBH LƏKƏLƏNİB RÜSVAY OLAR**

پیشترین صبح به خواری رسد
گر نه پسین صبح بیاری رسد

*Əvvəlinci sübh ləkələnib rüsvay olar,
Əgər ikinci sübh onun imdadına çatmasa.¹³⁶*

Hatıfdən gələn səs öncəki beytlərdə nəfsi təmizləməyin yollarını, ölçülərini göstərir: qəlbi tanı, cismdən azad ol, hər iki cahandan üz döndər, dünya nemətlərinə gözünü bağla, onlara pərəstiş etmə, könül tərbiyəsinə erkən başla, ürəklə ağılı dost et. **O, öyüdüünün bu mərhələsində deyir ki, gördüyün işlər bir-birini tamamlamalı və ardıcıl olmalıdır. Bir işin o birisinə uyğun deyilsə, uğurlu nəticə əldə edə bilməyəcəksən.** Ürək adlı “sübh” ağılı adlı “sübh”ə yardım etməsə, ikisi də bir hədəfə yönəlməsə, qəmdən xilas ola bilməzsən. Ağılı ürəyin yardımçısı, yol göstərəni olmasa, o ləkələnər, rüsvay olar, nəfəsin bataqlığında boğular.

**OTUZ SƏKKİZİNCİ ADDIM:
SƏN TƏKLİKDƏ HEÇ BİR İŞ GÖRƏ BİLMƏZSƏN**

از تو نیاید بتوی هیچکار
یار طلب کن که برآید ز یار

*Sən təklidə heç bir iş görə bilməzsən,
Yarını axtar ki, yarla (hər iş) düzələr.¹³⁷*

Hatıfdən gələn səs özünü dərk etmək, nəfsini təmizləmək, uca Allahın (c.e) rızasını qazanmaq kimi çətin bir işin həll olunması üçün ağılla qəlbin birləşməsi mübarizəsini təklif edir. Ağılı və qəlbin gücü birləşsə, çətinliklərin yolu açılar, insan nəfəsin əsarətindən xilas olar. Hatıfdən gələn səs xəbərdar edir: sən təklidə heç bir iş görə bilməzsən, yarını axtar, işin yarla düzələr. Misradakı “yar” sözü öncəki beytlərdəki “dost”, “qəm-xar”, “həmnəfəs” anlayışları ilə eyni mənəni ifadə edir.

¹³⁵ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

¹³⁶ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

¹³⁷ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

**OTUZ DOQQUZUNCU ADDIM:
BÜTÜN MƏMLƏKƏTLƏR XAR OLA BİLMƏZ**

گرچه همه مملکتی خوار نیست
یار طلب کن که به از یار نیست

*Bütün məmləkətlərin hamısı xar ola bilməz,
Sən (özünə) yar tap, yardan yaxşı (heç nə) yoxdur.¹³⁸*

Hatıfdən gələn səs şairə (bizə) çıxış yolu göstərir. Öncə deyir ki, ümitsiz olmayın. Yorulmadan, bezmədən dost axtarın. O dost mütləq var, bütün məmləkətin hamısı xar ola bilməz. Burada məmləkət deyilərkən bədən, cism ölkəsi nəzərdə tutulur. **Şairə görə, insanın fiziki varlığı bir ölkəyə bənzəyir, bu ölkəni idarə etmək lazımdır, nəfsi doğru yönəltmək idarəçinin vəzifəsidir. Bu ölkəni doğru yönəltmək ancaq ağılla qəlbin birliyi ilə mümkündür.**

Hatıfdən gələn səs deyir ki, özünə dost axtar, bədən ölkəsinin bütün üzvləri sənə düşmə (xar) deyil, orada sənin dostun var, o dost ürəkdir, axtar və onu tap. Burada “axtarmaq” ürəyi tanımağın yollarını bilmək, onunla dostluq qurmağı bacarmaq deməkdir. Ürəyi tanısan, onun özəlliklərini bilsən, “onun ürəyinə yol tapacaqsan”.

Böyük şair, təsəvvüf əhli Yunis Əmrə də işi asanlaşdırmağın yolunun tanımaq olduğunu bildirir:

Gelin tanış olalım,
İşi kolay kılalım.
Sevelim, sevilelim,
Dünya kimseye kalmaz...

¹³⁸ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

**QIRXINCI ADDIM: HAMININ YARA
EHTİYACI VAR**

هست ز یاری همه را ناگزیر
خاصه ز یاری که بود دستگیر

*Hamının yara ehtiyacı var,
Məxsusən o yara ki, dada yetsin.¹³⁹*

Hatıfdən gələn səs “dostun”, “qəmxarın”, “həmnəfəsin” olmasını ehtiyac adlandırır. Onsuz güclü olmağın mümkünsüzlüyünü bildirir. İnsana yardım edən, onun əlindən tutan yar nə gözəldir. Şair “yar ehtiyacının” zəruri olduğunu əsaslandırmaq üçün bu ehtiyacı hamıya aid etmişdir.

**QIRX BİRİNCİ ADDIM: İKİ-ÜÇ DOSTUN
ƏTƏYİ YAŞDIR**

این دو سه یاری که تو داری ترند
خشکتر از حلقه در بر درند

*Sənin malik olduğun bu iki-üç dostun (ətəyi) yaşdır,
Qapının üstündəki qapı halqasından qurudurlar.¹⁴⁰*

Hatıfdən gələn səs şairi özünə tanıtmada davam edir. Ona deyir ki, nəfsin istəkləri özlərini sənə dost kimi təqdim edir. Ancaq onlar sənə dost deyil. **Ətəyi yaş olmaq günahlara batmaq deməkdir.** Ətəyi yaş olan paltar ağır, çirkli olduğu, insana əziyyət verdiyi, onun sərbəst hərəkətinə imkan

¹³⁹ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

¹⁴⁰ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

vermədiyi kimi “ətəyi yaş olan dostlar” da insanı həlakə sürükləyir. Şairə görə, bu “dost”lar canın, ruh ələmində “uçmasına” imkan vermirlər, onlar “qapının üstündəki halqadan da qurudurlar”.

QIRX İKİNCİ ADDIM: ƏLİNİ QƏLBİNİN KƏMƏNDİNƏ AT

دست در آویز به فتر اک دل
آب تو باشد که شوی خاک دل

*Əlini qəlbinin kəməndinə at,
Ola bilsin ki, sənin suyun qəlb torpağına çevrilsin.¹⁴¹*

Hatıfdən gələn səs deyir ki, sən “ətəyi yaş olan” dostlardan – nəfsin istəklərindən əl çək, qəlbın kəməndindən yapış. Sənin suyun qəlb torpağı ilə birləşsə, bar-bərəkət bitirəcək. Sənin suyun – istəklərin, gücün doğru məkana axmasa, doğru işə yönəlməsə, hədəv olacaq, ömrünü boş şeylərə xərcləyəcəksən. Qəlb uca Allah (c.c) sevgisi ilə yuyulanda, təmizləyəndə əkinə yararlı olur, bəl məhsul verir, insan ömrü dəyər qazanır.

Bunun üçün insanın istəkləri – suyu qəlb torpağı ilə birləşməli – ona doğru axmalıdır.

QIRX ÜÇÜNCÜ ADDIM: HƏM SURƏT, HƏM DƏ CAN MƏMLƏKƏTİ VAR

چون ملک العرش جهان آفرید
مملکت صورت و جان آفرید

¹⁴¹ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

*Ərşin şahı cahanı yaradarkən,
Həm surət, həm də can məmləkətini yaratdı.¹⁴²*

Hatıfdən gələn səs insanın varlığını şairə tanıtdırmaqda davam edir. O, “ərşin şahı” deyərəkən uca Allahı (c.c) nəzərdə tutur. O deyir ki, insanın varlığı iki hissədən ibarətdir: nəfs (bədən) və ruh. Ona görə “surət və can (ruh) məmləkəti” bir-birini tamamlayır.

QIRX DÖRDÜNCÜ ADDIM: BƏDƏN VƏ RUH BİR-BİRİNƏ BİRLƏŞİB

داد به ترتیب ادب ریزی
صورت و جان را به هم آمیژی

*O, ədəb tərtibinə riayət edərək bir vücud yaradıb,
Surət və canı (ruhu) bir-biri ilə birləşdirdi.¹⁴³*

Hatıfdən gələn səs şairi özünə tanıtdırmaq üçün inşan varlığına mahiyyətini şərh edir. O, öncəki beytdə bildirdi ki, insanı uca Allah (c.c) yaradıb (bunu bilmək, anlamaq, inanmaq çox önəmlidir, insanın özü ilə bağlı doğru qərar qəbul etməsi, doğru düşüncəyə sahib olması, xoşbəxt olması, bu dünya və axirət səadətini qazanması üçün onu yaradanın, onun sahibinin uca Allah (c.c) olduğunu dərk etməsi həlledici məsələlərdən biridir. Bu doğru inanc insanın fitrətinə uyğun yaşamasını təmin edir, onun ömrünə dəyər qazandırır). Sonra deyir ki, insanın varlığı bədən və ruhdan ibarətdir. İnsan varlığını tanıyanda onun ehtiyaclarını dəqiq

¹⁴² Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

¹⁴³ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

bilir, onu doğru qidalandırır, zərərli şeylərlə bədən üzvlərinin fitrətini, yanlış söz və ideyalarla ruhunun fitrətini pozmur, fiziki və ruhi xəstəliklərdən qorunmuş olur. Hatifin ölçülərinə görə, insan ruhunun fitrətini qoruyan ən önəmli, əvəzsiz nemət Qurandır.

Hatif şairi (bizi) özünə tanıtmada davam edir. Deyir ki, uca Allah (c.c) ədəb tərtibinə riayət edərək bir vücud yaradıb. Burada “**ədəb tərtibi**” elmi əsaslarla (çünki yaratmaq anlayışı birbaşa elmlə bağlıdır, yaratmaq sifəti ancaq uca Allaha (c.c) aiddir, bütün elmləri yaradan və bilən ancaq Odur) yaratmaq, heç bir şeyin əsassız, məqsədsiz, işsiz olmadığını bildirmək üçündür. “**Ədəb tərtibi**” insanın bütün orqanlarının ilahi nizama tabe olduğunu, bir hədəf üçün çalışdığını, bir-birinə bağlı və bir-birindən asılı olduğunu ifadə edir. Bu orqanların fitrəti pozulanda, yəni yaradıldığı vəzifəyə uyğun çalışmayanda nizam pozulur, insan xəstələnir. İnsanın ruhu da belədir. Yanlış düşüncələr, fikir və ideologiyalar ruhun fitrətini pozur, insan onu yaradanın uca Allah (c.c) olduğunu unudur, insanlıq özəlliyi dəyişir, bu yolla da şirk adlı ən böyük cəhəlin qapısı açılır, o, “cəhənnəmin övladına” çevrilir.

Hatifdən gələn səs deyir ki, uca Allah (c.c) insanı “ədəb tərtibinə” uyğun yaradaraq onun varlığında surət (şəkil, bədən, nəfs) və canı bir-biri ilə birləşdirdi. Surət və can (ruh) məmləkəti bir-birindən asılı oldu. Yəni insanın varlığı bir ruh və bədən tarazlığı üzərində qurulub. Bu ilahi təqdirdir, nizamdır, elmdir, “ədəb tərtibi”dir. İnsan həm bədənini, həm də canını (ruhunu) qormalıdır, bu ilahi nizamı pozacaq bütün işlərdən çəkinməlidir. Bu həm də o deməkdir ki, ruhda olan dəyişiklik bədənə, bədəndə olan dəyişmələr də ruha təsir edir.

QIRX BEŞİNCİ ADDIM: QƏLB XİLAFƏTİN SAHİBİDİR

زين دو هم آگوش دل آمد پديد
آن خلقی کو به خلافت رسيد

*Bu iki həmağuşdan qəlb,
Hamam xilafətə sahib olan xələf yarandı.¹⁴⁴*

Hatifdən gələn səs insanın varlığını tanıtmaya davam edir. O, diqqəti insan varlığının ən önəmli üzvi olan ürəyə yönəldir. O, öncəki beytlərdə insan varlığını məmləkət, ölkə adlandırmışdı: bədən və ruh ölkəsi. İnsan varlığının – uca Allahın (c.c) şah əsərinin iki təməl üzərində durduğunu bildirmişdi. O, indi bu varlığı xilafət adlandırır. Deyir ki, qəlb ruh və nəfəsdən ibarətdir, o, bir ət parçasıdır, bu yönü ilə nəfəsə aiddir, o, bir ruh məkanıdır, bu yönü ilə köndür, ilahi nurun axdığı yerdə. Ona görə, insanın varlığı bir xilafətdir, bu xilafətin idarəedicisi də ürəkdir.

Hatifdən gələn səs ürəyin insan varlığındakı önəmini göstərmək üçün “xəlifə”, “xilafət” və “xələf” anlayışlarından istifadə edir. “Xəlifə”nin lügət mənası “başqasının yerinə keçən, onun əvəzinə vəzifəni icra edən” deməkdir.¹⁴⁵ Qurani-Kərimdə “xəlifə” anlayışına yer verilmişdir:

“Sizi yer üzünün xəlifəsi edən Odur. Küfr edənin küfrü öz əleyhinə olar. Kafirlərin küfrü Rəbbi yanında onlara qəzəbdən başqa bir şey artırmaz. Kafirlərin küfrü onların ancaq ziyanını artırır”.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

¹⁴⁵ “İslami kavramlar”, Ankara, 1997, s. 281.

¹⁴⁶ Fətr, 35/39.

“Onların ardınca yer üzünün xəlifələri sizi təyin etdik ki, görək özünü necə aparacaqsınız”.¹⁴⁷

“Ey Davud! Biz səni yer üzündə xəlifə etdik...”¹⁴⁸

“Dini ədəbiyyatda xəlifə dövlət başçısı, ən ali idarəçi deməkdir. Xəlifə hz. Məhəmmədin (s.a.s) vəfatından sonra onun yerinə dövlət rəhbəri olan şəxsə aid bir istilahdır. Xəlifə “hz. Peyğəmbərin (s.a.s) yerinə keçərək dini qoruyan, dünya işlərini nizama salan şəxs” deməkdir. Xəlifələrə “imam” “əmirül-möminin” də deyilmişdir. Məlik, mülkəlik, səltənət kimi kəlmələr isə atadan oğula keçən vərasət anlayışına uyğundur. ...Sonralar xəlifəyə “padişah”, “şah”, “sultan” da deyilmişdir...”¹⁴⁹

Hatifdən gələn səs deyir ki, qəlb surət və ruhdan ibarətdir. O, bədən mülkünün (xilafətinin) sultanıdır. Bədən mülkünün qoruyucusu, idarəedici odur.

QIRX ALTINCI ADDIM: QƏLBİN ADINA SULTANLIQ XÜTBƏSİ OXUNMUŞDUR

دل که بر او خطبه سلطانیست
اکتش جسمانی و روحانیست

*Adına sultanlıq xütbəsi oxunan qəlb,
Cismani və ruhani bir əkdəşdir.*¹⁵⁰

Hatifdən gələn səs deyir ki, qəlbın adına sultanlıq xütbəsi oxunmuşdur. Yəni onun sultanlığı təsdiq olunmuşdur. O, qarışıq tərkibdən ibarətdir, cismani və ruhani əkdəşdir.

¹⁴⁷ Yunus, 10/14.

¹⁴⁸ Sad, 38/26.

¹⁴⁹ “İslami kavramlar”, Ankara, 1997, s. 282.

¹⁵⁰ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

QIRX YEDDİNCİ ADDIM: SURƏT VƏ CAN QƏLBİN ÇOCUQLARIDIR

نور ادیمت ز سهیل دلست
صورت و جان هر دو طفیل دلست

*Sənin ədiminin nuru qəlbın Süheylindədir,
Surət və can hər ikisi qəlbın çocuqlarıdır.*¹⁵¹

“Ədim” Yəmən ölkəsində istehsal olunan çox gözəl, parlaq, təmiz dəridir. Süheyl də çox parlaq cənub ulduzudur. Qədim təsəvvürlərə görə, bu ulduz Yəməndə çox parlaq görünür, bu parlaq ulduzun sayəsində dəri gözəllik qazanır. Hatifdən gələn səs deyir ki, sənin dərinin, yəni cisminin parlaqlığı qəlbın nurundandır. Qəlb təmiz olanda nurlanır, onun nuru cismi də nura qərğ edir. Həm bədən, həm də ruh qəlbın övlətidir. Onları qidalandıran qəlbdir.

QIRX SƏKKİZİNCİ ADDIM: ÜRƏYİN SÖZÜ MƏNİ NURLANDIRDI

چون سخن دل به دماغ رسید
روغن مغزم به چراغ رسید

*Ürəyin sözü damağıma çatan kimi,
Beynimin yağı mənim çıraqıma yetişdi.*¹⁵²

Hatifdən gələn səs deyir ki, insan ürəyinin sözünü eşidəndə, ona qulaq asanda, nəfsin istəklərinə yox deyəndə onun ürək gücü ilə beyin (ağıl) gücü birləşir, beyni nurlanır, ürəkdən güc alan beyinin yağı ağıl çıraqını yandırır. Nəti-

¹⁵¹ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 60.

¹⁵² Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

cədə, insan ürək və ağıl nuru ilə dünyanı aydın görür, zülmət pərdələri yox olur, əşyanın həqiqəti bilinir. Hatifdən gələn səs burada insanın cəhalətdən, zülmətdən qurtuluş yolunu göstərmişdir. Ürəyini uca Allah (c.c) sevgisi ilə təmizlə, ağ-lın nurlansın, bəsirət gözün açılsın.

QIRX DOQQUZUNCU ADDIM: CANIMI HATİFƏ HƏDƏF ETDİM

گوش در این حلقه زبان ساختم
جان هدف هاتف جان ساختم

*Bu çevrədə qulağımı dil eləyib,
Canımı isə hatifə hədəf elədim.¹⁵³*

Qulağımı dil etdim, yəni susdum, ancaq dinləməyə üstün-lük verdim. Bütün varlığım ilə hatifdən gələn səsə qulaq asdım. Şairə görə, doğru anlamağın, qavramağın yolu diqqətlə qulaq asmaqdır. Hər bir sözü anlayaraq dinləməkdir. Ruhu ancaq hatifdən gələn səsə, sözə, öyüdə, ölçüyə təslim etməkdir. Nəfsi ancaq bu yolla tərbiyə etmək olar.

ƏLLİNCİ ADDIM: TƏBİM QƏMDƏN XİLAS OLDU

چرب زبان گشتم از آن فربهی
طبع ز شادی پر و از غم تهی

*Köklükdən dilim yağlandı (çevikləşdi),
Təbim şadlıqla dolub, qəmdən xilas oldu.¹⁵⁴*

Susdum. Canımı (ruhumu) hatifin sözünə təslim etdim.

¹⁵³ Nizami Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", Bakı, "Elm", 1981, s. 60.

¹⁵⁴ Nizami Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", Bakı, "Elm", 1981, s. 60.

Sözlərim bərəkətləndi, qəlbin nuru ilə dilim açıldı, sözlərim insanlara həqiqəti göstərdi, onların gözünü açdı. Təbim şad oldu, qəmdən qurtuldu. Şairə görə, insanı ancaq doğru sözlə (bərəkətli, nurlu söz) tərbiyə etmək olar.

“Ancaq onlar verdikləri əhdi pozduqları, Allahın ayələrinə inkar etdikləri, peyğəmbərləri haqsız yerə öldürdükləri və: “Qəlblərimiz pərdəlidir!” – dedikləri üzündən (Allahın lənətinə düşər oldular). Bəli, öz küfləri üzündən Allah onların qəlblərinə möhür vurmuşdur. Buna görə də, onların yalnız az bir hissəsi iman gətirər”.

(*ən-Nisa*, 4/155)

“... Qəlbində zərrə qədər təkəbbür olan kimsə cənnətə girə bilməz”.

Mübarək hədis

“*Riyazüs-salihin*”, c. III, s. 530.

“Könül ancaq masivadan (nəfsin istəklərindən arınmış), mərifətullah taliblərinə Kəbə olur”.

Əbdülqadir Geylani

ƏLLİ BİRİNCİ ADDIM: ALOVLU BULAĞIMDAN BUZLU SU AXITDIM

ریختم از چشمه چشم آب سرد
کاتش دل آب مرا گرم کرد

*Alovlı bulağımdan buzlu su axıtıdım,
Qəlbim atəşi mənim (təbimin) qazanını qaynatdı.*¹⁵⁵

Şair bu beytdə ideyanı bədii təzad üzərində təqdim etmişdir. O deyir ki, alovlı bulağımdan buzlu su axıtıdım, yəni çox çətin bir işi bacardım: nəfsimin istəklərinə nəzarət etdim, onu ruha təslim etdim, hatifin dediklərinə qulaq asdım, nəfsin əsarətindən xilas oldum. Uca Allahın (c.c) nuru qəlbimə axdı, qəlbim Onun sevgisi ilə yandı, duyğu və düşüncələrimi hərəkətə gətirdi, “təbimin qazanı qaynadı”. Dilim, bəsrət gözüm açıldı, dəyərim bilindi, həyatı dərk etdim. Uca Allah (c.c) sevgisinin, Onun rızasını qazanmağın qarşısını kəsən bütün maneələrdən xilas oldum.

ƏLLİ İKİNCİ ADDIM: YOLKƏSƏNLƏR ACİZ OLDULAR

دست بر آوردم از آن دست بند
راه زنان عاجز و من زورمند

*Əlimi əlbəğlayanlar əlindən çıxardım,
Yolkəsənlər aciz oldular, mən isə qüdrətli.*¹⁵⁶

Şair bu beytdə nəfsinə qalib gəlməyin yolunu göstərmişdir. O, nəfsi “əlbəğlayanlar”, “yolkəsənlər” adlandırmış-

¹⁵⁵ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 60.

¹⁵⁶ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 60.

dır. Nəfsin istəkləri insanın əlini bağlayır, onun mənəvi inkişafına imkan vermir. Ən önəmli məsələ əlini bu əlbağlayanların əlindən qurtarmaqdır. Nəfsin istəkləri yolkəsəndir. Öncə bu yolkəsənləri, quldurları məğlub etmək lazımdır. Ruhun güclənməsinin, bədən adlı məmləkətin sultanı olmasının, bu yolla da uca Allahın (c.c) rızasını qazanmağının yolu budur.

ƏLLİ ÜÇÜNCÜ ADDIM: QƏLBİN QAPISINA ÇATDIM

در تک آنراه دو منزل شدم
تا به یکی تک به در دل شدم

*İki mənzillik yola atımı çapdım,
Birnəfəsə (gəlib) qəlbın qapısına çatdım.¹⁵⁷*

Şair qəlbi bədən məmləkətinin mərkəzində yerləşən qalaya bənzədir. Bu ölkənin baş şəhərinə gedən yol var. Bu yol “əlbağlayan”, “yolkəsən” və quldurlarla doludur. O, uca Allahın (c.c) yardımını ilə bu quldurları – nəfsin istəklərini məğlub etmişdir. O, qəlb adlı mərkəzə tez çatmaq istəyir. Ona görə də, atını birbaşa ora çapır, birnəfəsə qəlbın qapısına çatır. Bu beytdə qəlbi fəth etmək istəyini iki anlayış ifadə edir: “at çapmaq”, “birnəfəsə çatmaq”. Bu ifadələr nəfsi məğlub etmək istəyini, ruhun zəfərini, onun bədən üzərindəki hakimiyyətini təmin etmək iştiaqını dəqiq və canlı təqdim edir.

¹⁵⁷ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 59.

ƏLLİ DÖRDÜNCÜ ADDIM: CAN DODAĞA YETİŞDİ

من سوی دل رفته و جان سوی لب
نیمه عمرم شده تا نیمشب

*Mən qəlbə tərəf gedirdim, can isə dodağa (yetišdi)
Gecə yarısına qədər ömrümün yarısı getdi.¹⁵⁸*

Şair bu beytdə nəfsi məğlub etməyin çox çətin olduğu fikrini ifadə edib. O, qəlbə doğru irəliləyir, ancaq “əlbağlayan”, “yolkəsən” nəfs onun yolunu kəsib, irəli getmək çox çətinidir. Bu çətinliyi ən gözəl ifadə edən ifadə “canın dodağa yetişməsidir”. “Can dodağa yetişdi”, yəni az qaldı canım çıxsın, ölüm, ruhum bədənimdən çıxsın. Bu çətinliyi ifadə edən ikinci gözəl bədii söz “gecə yarısınadək ömrün yarısının getməsidir”. İş çox çətinidir, nəfs çox güclüdür, gecə yarısınadək ömrün yarısını aparır, gecə yarısınadək düşünmək, araşdırmaq, uca Allahı (c.c) zikr etmək zəruridir. Şairin təqdimatında nəfsi məğlub etmək bir aşıqlıq, fədakarlıq işidir.

ƏLLİ BEŞİNCİ ADDIM: QAMƏTİM TOP KİMİ OLMUŞDU

بر در مقصوره روحانیم
گوی شده قامت چوگانیم

*Öz ruhi mehrabımın qapısında,
Çövkan qamətim (bükülüb) top kimi olmuşdu.¹⁵⁹*

Şair qəlb adlı qalanı fəth etmək, ruhu bu qalanın fəthinə çevirmək üçün çəkdiyi əziyyətləri anladır. O, beytin ideyasını

¹⁵⁸ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 60.

¹⁵⁹ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

təqdim etmək üçün oyun modelindən (çövkan oyunu) yararlanır. Bu model beytin ideyasını açmağa tam uyğundur. Belə ki, çovkan çətin oyun növüdür, oyunçudan iradə, dözümlük, cəldlik, cəsurluq tələb edir, bu oyun növü təhlükələrlə doludur. Nəfsi məğlub etmək “oyunu”, mübarizəsi də belədir. Bu, cəsərət, səbir, istək, hədəf uğrunda fədakarlıq tələb edir.

Şairin oyun modelini seçməsinin başqa bir səbəbi də mübarizə anlayışını ifadə etməkdir. Nəfsi məğlub etmək üçün bir ağır mübarizə var. Bu mübarizədəki döyüşü, hərəkəti, iradəni çövkan oyunu gözəl ifadə edir. Başqa yöndən, oyun məğlub və qalibi müəyyən edir, bu bir sınaqdır, güclünü müəyyən etmək sınağı. Nəfsi məğlub etmək uğrunda gedən mübarizə də insanın sınağıdır, uca Allahın (c.c) sevgisini qazanmaq, Onu gerçəkdən sevdiyini sübut etmək sınağıdır.

Şair deyir ki, ruh mehrabının qapısında çövkan qamətini top kimi oldu. Qamətin top kimi olması nəfsi məğlub etmək üçün çəkilən əziyyəti ifadə edən “can dodağa yetişdi”, “gecə yarısındanək ömrümün yarısı getdi” anlayışları ilə eyni gücdədir.

“Mehrab” ərəbcədir, mənası “oda”, “çardağ”, “evin, otağın yüksək, qiymətli yeri”, “baş köşəsi” deməkdir. “Mehrab” dini termin olaraq məsciddə qiblə yönündə imamın camaata namaz qıldırarkən durduğu yerə deyilir. Məscidin ən şərəfli yeri sayılır. Qurani-Kərimdə “mehrab” sözü “oda”¹⁶⁰, “imamın namaz qıldıracağı yer”¹⁶¹ mənasında işlədilmişdir.

Şair beytdə ruhun ucalığını göstərmək üçün mehrab sözündən istifadə etmişdir: ruh mehrabının qapısında çövkan qamətini bükülmüş top kimi olmuşdu.

¹⁶⁰ Ali-İmran, 3/35; Məryəm, 19/11.

¹⁶¹ Ali-İmran, 3/39; Sad, 38/21-22.

ƏLLİ ALTINCI ADDIM: ƏTƏYİM YAXAMA ÇEVİRİLMİŞDİ

گوی به دست آمده چوگان من
دامن من گشته گریبان من

*Çövkanım ələ keçmiş topa çevrilmişdi,
Ətəyim yaxama çevrilmişdi.*¹⁶²

Şair bu beytdə də nəfsi məğlub etmək uğrunda mübarizənin çətinliyini anlatmışdır. Çövkanı ələ keçmiş topa çevrilmişdir. Top isə yumru olduğuna görə ayağı və başı bilinmir. Şairin çövkan qaməti də topa çevrildiyindən ətəyi ilə yaxası bir-birindən seçilmir. Qəlb adlı məmləkətdə ruhun hakimiyyətini təmin etmək mübarizəsi gözəl bir poetik biçimdə təqdim olunmuşdur.

ƏLLİ YEDDİNCİ ADDIM: AYAĞIM BAŞIM OLMUŞDU

پای ز سر ساخته و سر ز پای
گوی صفت گشته و چوگان نمای

*Ayağım başım olmuşdu, başım isə ayağım,
Mən top şəklinə düşmüş çövkanı xatırladırdım.*¹⁶³

Şair bu beytdə də nəfs əsarətindən qurtulmağın çətinliyini göstərmişdir. Çəkdiyi əziyyətdən belə bükülən şair bir çövkan topuna çevrilmişdir, onun ayağı ilə başı bilinmir. Burada top sözü həm də əziyyət anlayışını bildirir. Belə ki,

¹⁶² Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

¹⁶³ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

top oyun zamanı çövkən ağacı ilə “döyülür”, əldən-ələ keçir. Çövkən topuna çevrilmiş şair də nəfsini təmizləyərkən çox çətinliklər çəkmişdir.

ƏLLİ SƏKKİZİNCİ ADDIM: YÜZÜ BİR GÖRÜRDÜM

کار من از دست و من از خود شده
صد ز یکی دیده یکی صد شده

*İşim əlimdən gedib mən isə özümdən getmişdim,
Yüzü bir görür, biri isə yüz görürdüm.*¹⁶⁴

Şair bu beytdə də nəfsini təmizləmək uğrunda mübarizənin çətinliyini izah etmişdir. Beytdə nəfslə mübarizənin çətinliyini təqdim edən bir neçə poetik ifadə var. Onlardan biri işin əldən getməsidir. Şair elə gərgin vəziyyətdədir ki, işlərini unutmuşdur, nə iş gördüyünü müəyyənləşdirə bilmir. Beytdəki ikinci bədii ifadə “özündən getmək”dir. Yəni bu elə ağır mübarizədir ki, şair bütün varlığını fəda etmişdir, işini və özünü unutmuşdur, o ancaq uca Allahın (c.c) rızasını qazanmaq üçün çalışır. Beytdə çətinliyi anladan ifadələrdən biri də “yüzü bir, biri yüz görmək”dir. Nəfslə şiddətli mübarizədə gərgin anlar yaşayan şair yüzü bir, biri yüz görür, çəşir, qorar verməyə çətinlik çəkir.

ƏLLİ DOQQUZUNCU ADDIM: QƏRİBLİYİM ACI İDİ

همسفران جاهل و من نو سفر
غریبم از بیکسیم تلختر

¹⁶⁴ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

Həmsəfərlərim cahil idi, mən isə təzə

səfərə çıxmışdım,

*Qəribliyim kimsəsizliyimdən acı idi.*¹⁶⁵

Şair bu beytdə qəlb məmləkətini fəth etməyin çətinliyini şərh etmək üçün başqa bir vasitədən istifadə etmişdir. O, yola çıxmışdır. Bu yol uzun və çətinidir. Başqa bir çətinlik də odur ki, onunla birgə səfərə çıxanlar da cahildirlər, yolu tanımırlar. “Səfər” anlayışı burada yadlığı, çətinliyi, özgə olmağı ifadə edir. Şair özü də ilk dəfədir ki, səfərə çıxır. Gözümüz önündə nəfslə mübarizə aparən, onun caynağından xilas olmağa can atan, qəlb adlı ölkəni fəth etmək üçün cihad edən və bu ağır mübarizədə “canı dodağına yetmişmiş” (ölüm ayağında olan) “gecə yarısınınadək ömrünün yarısı gedən”, “çövkən qaməti top kimi olan”, “ətəyi yaxasına çevrilən”, “ayağı başı, başı isə ayağı olan”, “çövkənı xatırladan”, “işı və özü əldən gedən”, “yüzü bir, biri yüz gorən”, “səfər yoldaşları cahil”, “özü yolu tanımayan” bir mücahid obrazı canlanır. Onun qəribliyi (təkliliyi, köməksizliyi) kimsəsizliyindən acıdır. Yəni bu mübarizədə tək olmaqdan daha çox, yolu tanımaımaq qorxuludur, onun başlıca qayğısı da budur.

ALTMİŞİNCİ ADDIM: QAPIDAN KEÇMƏYƏ YOL YOX İDİ

ره نه کز آن در بتوانم گذشت
پای درون نی و سر باز گشت

Qapıdan keçməyə yol yox idi,

Nə içəri girməyə ayağım, nə geri qayıtmağa

*cürətım var idi.*¹⁶⁶

¹⁶⁵ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

¹⁶⁶ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

Şair bu beytdə nəfsi məğlub etmək mücadiləsinin çətinliyini başqa bir biçimdə anlatmışdır. Bu beytdə həm çətinlik, həm də tərəddüd anlayışları təqdim olunmuşdur. Qəlbin qapısına çatan şairin içəri keçməsinə imkan yoxdur, yol bağlıdır. O, tərəddüd içərisindədir, qorxu hissi varlığına hakim kəsilmiş, ayaqları tutulmuşdur, nə olacağını bilmir, içəri girməyə ayağı, geri qayıtmağa cürəti yoxdur. O, özünüdərkən elə bir səviyyəsindədir ki, düşüncəsində hər şey yerbəyer deyil, duyğu və düşüncələr tam durulmayıb, nəfsin istəkləri onu hələ tam tərk etməyib. Nəfslə ruhun mübarizəsi davam edir.

ALTMİŞ BİRİNCİ ADDIM: EŞQ YÜYƏNİNDƏN TUTDU

چونکہ در آن نقب ز بانم گرفت
عشق نقیبانه عنانم گرفت

*O uçurumda dilim tutularkən,
Eşq bələdçi kimi yüyənimdən tutdu.*¹⁶⁷

Şair nəfslə mübarizənin çətinliyini anladarkən qəlb ölkəsinin qapısından içəri girməyə ayağının, geri qayıtmağa cürətinin olmadığını söyləyir. Mübarizənin bu mərhələsində çatdığı yeri “uçurum” adlandırır. O, bu uçurumu görərəkən dili tutulur. Uçurum, “dili tutulmaq” kimi ifadələr onun həyəcanlarını, qorxusunu dəqiq ifadə edir. Bu anda eşq bələdçi kimi ona yol göstərir, onun yüyənindən tutur, ona yol göstərir. **Şair demək istəyir ki, nəfslə mübarizədə insana yardım edəcək, onun qalib olmasının yolunu açacaq güc eşq və iradədir.** İnsan uca Allaha (c.c) sevgi ilə bağlı olsa, bu sevgi ona yol göstərər, ona iradə bəxş edər, onu gücləndirər.

¹⁶⁷ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

ALTMİŞ İKİNCİ ADDIM: QƏLBİN QAPISINI VURDUM

حلقه زدم گفتم بدینوقت کیست
گفتم اگر بار دهی آدمیست

*Qəlb qapısının halqasını vurdum. “Bu vaxt kimdir?” –
o soruşdu,
“Əgər qəbul etsən, adamdır!” – dedim.*¹⁶⁸

Bu beytdə şairlə qəlb qapısının gözətçisi arasında dialoq verilmişdir. Bələdçisi eşq olan şair cəsarətlənir, qəlb qapısının halqasını vurur. Gözətçi həm niyə bu vaxt gəldiyini, həm də onun kimliyini soruşur. Şair bu beytdə qəlbi bir ölkə kimi təsvir edir, içəri keçmək, ölkəyə daxil olmaq üçün icazə istəyir.

ALTMİŞ ÜÇÜNCÜ ADDIM: ÖNDƏ GEDƏNLƏR PƏRDƏNİ QALDIRDILAR

پیشروان پرده بر انداختند
پرده ترکیب در انداختند

*Öndə gedənlər pərdəni qaldırdılar,
(Mənim) vücadumun örtüyünü açdılar.*¹⁶⁹

“Sirlər xəzinəsi” dastanında olan “Gecənin vəsfi və qəlbi tanımaq haqqında” adlı bölməni bir neçə yerə ayırmaq olar: gecənin vəsfi (gündüzün qalxanını ataraq gecə qarşısında təslim olması), bu qaranlıq gecədə uca Allahı (c.c) zikr edən şair, qeybdən (hatıfdən) gələnlərin səsini öydüləri (bu bölmə “bu çevrədə qulağımı dil eləyib canımı isə hatıfə hədəf elədim” misraları ilə

¹⁶⁸ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

¹⁶⁹ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

bitir), şairin qəlb adlı ölkəyə doğru səfəri, nəfslə amansız mübarizənin təsviri, onun qəlb ölkəsinə dəvət edilməsi.

Şair bu beytdə deyir ki, öndə gedənlər pərdəni qaldırdılar. Burada “öndə gedənlər” deyilərkən bir neçə mənanı nəzərdə tutmaq olar: eşq əhli olanlar, onu qəlb ölkəsinin qapısından içəri dəvət edənlər, mələklər. “Pərdəni qaldırmaq” günahlardan təmizlənmək, uca Allahın (c.c) elmini, sirlərini görməyə mane olan nəfsə aid istəklərdən arınmaq, nəfsi məğlub etmək, aşyanın sirrini bilmək, məsələlərin, həyatın, kainatın mahiyyətini anlamaq deməkdir. Şair deyir ki, onun vücudunun örtüyünü açdılar.

ALTMİŞ DÖRDÜNCÜ ADDIM: NİZAMİ, İÇƏRİ GİR

لاجرم از خاصترین سرای
بانگ در آمد که نظامی در آی

*Sarayın ən seçmə (məhrəmindən) istər-istəməz,
Səda gəldi: “Nizami, gir içəri”.*¹⁷⁰

Şair qəlb ölkəsinə daxil olmaq üçün icazə istəyir. Öncə “öndə gedənlər” onun bəsirət gözünü açırlar, nəfs pərdəsini qaldırırlar. Sarayın ən seçmə məhrəmindən cavab gəlir. O, Hz. Nizamini içəri dəvət edir. Bu beytin mənası odur ki, qəlb ölkəsinə ancaq varlığını nəfsin istəklərindən təmizləyənlər daxil ola bilər.

ALTMİŞ BEŞİNCİ ADDIM: ONUN QAPISININ MƏHRƏMİ OLDUN

خاصترین محرم آن در شدم
گفت درون ای درونتر شدم

¹⁷⁰ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

*Onun qapısının ən yaxşı məhrəmi oldum,
O, (yənə) səslədi: “İçəri gir!” Mən lap içəri girdim.*¹⁷¹

Hz. Nizamini içəri dəvət edən sarayın ən seçmə adamıdır (məhrəmidir). Beytlərin məzmununa baxsaq, görürük ki, ona çox böyük hörmət və xüsusi münasibət var: uca Allah (c.c) onu himayə edir, nəfslə mücadilədə ona güc verir, eşq bələdçisi olur, onun yüyənindən tutur, öndə gedənlər pərdəni qaldırırlar, sarayın ən seçmə məhrəmi onu içəri dəvət edir, o, qəlb ölkəsinin qapısının ən yaxşı məhrəmi olur. Yəni ən doğma, sevilən, inanılan “vətəndaş” olur. Sarayın məhrəmi onun qapının ağzında durmasına razı olmur. İçəri keçməsinə istəyir. Bu, uca Allahın (c.c) sevgisi ilə yola çıxanlara Onun lütfünün, mərhəmətinin göstəricisidir.

ALTMİŞ ALTINCI ADDIM: QONAQ SARAYI GÖRDÜM

بارگهی یافتم افروخته
چشم بد از دیدن او دوخته

*Orada (çil-çıraqla) yanan bir qonaq sarayı gördüm,
Pis gözlər kor olub onu görməsin!*¹⁷²

Şair içəri – “qəlb evinə” dəvət olunur. Orada qonaq üçün bir saray var. Çox gözəl olan bu sarayın çıraqları alışıb yanır. Şair sarayın gözəlliyini ifadə etmək üçün deyir ki, pis gözlər kor olsun, onu görməsin. Bu ifadə sarayın gözəlliyini göstərmək üçündür. Bu ifadə həm də qəlb fatehi olan şairə ehtiramı ifadə edir.

¹⁷¹ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

¹⁷² Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

ALTMİŞ YEDDİNCİ ADDIM: YEDDİ XƏLİFƏ BİR OTAQDA ƏYLƏŞMİŞDİ

هفت خلیفه به یکی خانه در
هفت حکایت به یک افسانه در

*Yeddi xəlifə bir otaqda (əyləşmişdi),
Elə bil yeddi hekayə bir dastanda cəmləşmişdi.*¹⁷³

Şair beytin birinci misrasında “yeddi xəlifə” deyərək yeddi bədən üzvünü nəzərdə tutmuşdur: ürək, ağciyər, qaraciyər, öd kisəsi, dalaq, mədə, böyrək. Burada Hz. Nizami “özünü tanıyan uca Allahı (c.c) tanıyır” prinsipindən çıxış etmişdir. Özünü tanımağın bir yönü də anatomiya elminə bağlıdır. Bu yönü ilə anatomiya elmi də uca Allahı (c.c) tanımaq vasitəsidir. Uca Allah (c.c) insanın bədən üzvlərini elə bir nizam içində yaratmışdır ki, bu sistemi anlayan insan Onun qüdrətinə inanır, Onun elminin mükəmməlliyinə heyran olur, insan bu bədən sisteminə uca Allahın (c.c) ona olan sevgisini, mərhəmətini görür və qəlbində şükür duyğusu oyanır. O, haqqı tanımağa yönəlir.

Bədənin ən önəmli orqanı qəlbdir. Bədən onun qəlibi, qabığıdır. İnsanın bədəni aləmin kiçik modelidir. Qəlb də bədənin modeli, canıdır. Bədən elmini – orqanların tərkibini, fitrətini, vəzifə və funksiyalarını bilmədən qəlb, qəlb tanımadan da uca Allahı (c.c) tanımaq olmaz. İnsan bədəninin hər bir üzvü bir iş üçün yaradılmışdır. Məsələn, iç orqanlar olan ürək, mədə, ciyər, dalaq, öd kisəsi, ağciyər, böyrək, çəkmə, əmmə, həzmetmə, ayırma, işə yaramayanı çölə çıxartma, şəkil vermə, istehsal etmə işini yerinə yetirirlər. Ürək hər an bu orqanlara çeşidli hərəkət, güc göndərir,

mədədə olan cazibə qüvvəsi, növbənöv yeməkləri mədəyə çəkir, onları bişirir. Sonra ayırıcı qüvvət bişmiş qidalarnın qalınını incəsindən ayırır, çöləatma gücü bu qalın olanları mədədən bağırsaqlara yönəldir. Mədədə qalan incə məhlulu qaraciyər özünə çəkir. Ciyərdə olan maddə onu qan rənginə boyayır, onun üzərində meydana gələn qara köpüyü dalaq özünə çəkir. Sarı köpüyü (öd) öd kisəsi özünə çəkir, dəyişdirir. Onda olan bəlgəmi də ağciyər özünə çəkir, dəyişdirir, nəfəslə boğaza çıxarır. Sonra onlardan süzülüb ayrılan qan ciyərdə su ilə qarışır. Böyrək qanda olan bu artıq suyu süzür, ayırır. Böyrəkdə qalan su sidik olur və sidik kisəsinə gedir. Qalan qan damarlarla bütün bədənə yayılır. Böyümə gücü bu qanla orqanları qidalandırır, ət, yağ yaradır. Sonra damarların içində qalan qandan nəsilartırma maddəsi (kişilərdə sperma, qadınlarda yumurta və süd) əmələ gəlir, bunların hər biri onlar üçün ayrılmış yerə toplanır.

Bədən orqanları bir-birinə bağlıdır, biri öz işini yerinə yetirməyəndə, o birilərinə də təsir edir, insan xəstələnir. Məsələn, öd kisəsi işləməsə, ödü qandan ayırmır, nəticədə, sarılıq xəstəliyi əmələ gəlir.

İnsan bədəninin başlanğıcı və sonu torpaqdır.

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَبِهَا نَعْبُدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى

(Taha, 20/55)

“Sizi (ulu babanız Adəmi) də ondan (o torpaqdan) yaratdıq. Sizi (öləndən sonra) ora qaytaracaq və (qiyamət günü) bir daha (dirildib) çıxardacağıq”.

Uca Allahın (c.c) qüdrəti ilə kainatda hər şey nizamlı yaradılmışdır. Günəşin, ulduzların təsiri ilə dörd ünsür (su, hava, torpaq, od) birləşir, torpağa təsir edir, bitki yetişir, bu bitki yem olur, bu yem insanların qidası olur, bu qidani insan

¹⁷³ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 61.

yeyir, bədənin dörd tərkib ünsürü əmələ gəlir: sevda (dalaqda), öd (öd kisəsində), nəcis (sidik, böyrəkdə), bəlgəm (sinədə). Bu qidadan əmələ gələn qan bədənin üzvlərinə yayılır. Dördüncü həzmdən sonra yaranan qida həm bədəni yaşadır, həm də kişidə və qadında sperma əmələ gətirir. Evlilik nəticəsində bu kişi və qadın sperması birləşir, ananın bətninə daxil olur. Qırx gündən sonra laxtalanmış qan, səksən gün sonra çiyənənmiş ət kimi olur. Yüz iyirmi gündən sonra sümük, sinir, damar, üzv, ət, yağ, tük, dırnaq əmələ gəlir, heyvani ruh yaranır, anasının göbəyi yolu ilə qanla qidalanır.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سَلَالَةٍ مِّن طِينٍ . ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ .
ثُمَّ خَلَقْنَا النَّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا
الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

(Əl-Muminun, 23/12-14)

“Biz, həqiqətən, insanı tərtemiz (süzülmüş) palçıqdan yaratdıq. (Biz Adəmi torpaqdan, Adəm övladını isə süzülmüş xalis palçıqdan-nütfədən xəlp etdik). Sonra onu (Adəm övladını) möhkəm bir yerdə (ana bətnində) nütfə halına gətirdik. Sonra nütfəni laxtalanmış qana (rüşeymə, bağlı qalan bir şeyə) çevirdik, sonra laxtalanmış qanı bir tikə (çeynənmiş) ət halına saldıq, sonra o bir tikə əti sümüklərə döndərdik, sonra sümükləri ətlə ördükd və daha sonra onu bambaşqa (yeni) bir məxluq olaraq yaratdıq. Yaradanların ən gözəli olan Allah nə qədər uludur!”

Ariflər deyir ki, bir kimsə öz sonunu incələmək, ömür mərhələlərini keçib əslinə qovuşmaq istəyirsə, bunu bilsin ki, qocalıqdan öncə saç ağarmışdı, daha öncə gənc idi, daha öncə uşaq idi, daha öncə ana bətnində çeynənmiş ət kimi idi,

ondan öncə laxtalanmış qan idi, ondan öncə damarda qan, ondan öncə ata və anasının qidası idi, ondan öncə mütəq cism idi. Ondən öncə təbiəti – külliyyə, ondan öncə mücərrəd cövher idi. Ariflərə görə, öz nəfsinin əslini bilmək zülmət pərdələrinin qaldırılmasıdır, özünü tanımaqdır, uca Allahı (c.c) bilməkdir.

Hz. Nizami də deyir ki, o, öz əslini tanıdı, öndə gedənlər pərdəni qaldırdılar, vücudunun örtüyünü açdılar, onu qəlb sarayına dəvət etdilər. Bu sarayda yeddi xəlifə bir otaqda əyləşmişdi. Ruh nəfsə qalib gəldiyindən bütün orqanlar – yeddi xəlifə (ürək, ağciyər, qaraciyər, öd kisəsi, dalaq, mədə, böyrək) bir otaqda əyləşmişdi. **Yəni onları qəlb idarə edir, bu ruhu nəfsinə qalib gəlmiş insanın halıdır, orada bir nizam var, fərqli funksiyaları yerinə yetirən orqanlar – nəfsin qaynaqları vahid iradəyə - ruhun hakimiyyətinə tabe olmuşlar.**

Nəfsi ruhuna qalib gəlmiş insanlarda isə əksinə olur, insan mədəsi üçün çalışır, hər orqan öz hakimiyyətini qurmaq istəyir, nizamsızlıq yaranır və xəstə düşüncə – küfr ortaya çıxır.

Hz. Nizami ruhun hakimiyyətinin bərqərar olduğunu göstərmək üçün yeddi xəlifəni bir otaqda əyləşdirir. Onları yeddi hekayədən ibarət bir dastana bənzədir. Dastandakı hekayələr ideyaca bir-birinə bağlı olduğundan nizam var, forma və məzmun bir-birini tamamlayır. Bədənin orqanları da ruhun hakimiyyəti altında çalışanda qəlb ölkəsində nizam yaranır. Şairin beytdə yeddi orqana yeddi xəlifə deməsinin səbəbi onların insan üçün önəmi ilə bağlıdır. O, yeddi hekayəli dastan deyərəkən “Şahnamə”dəki “Həft xan” dastanını nəzərdə tutur.

**ALTMİŞ SƏKKİZİNCİ ADDIM:
ORA FƏLƏKLƏR MƏMLƏKƏTİNDƏN BÖYÜK
MƏMLƏKƏTDİR**

ملک از ان بیش که افلاک راست
دولتیا خاک که آن خاک راست

*Ora fələklər məmləkətindən böyük bir məmləkətdir,
O torpaqdan qalxan külək nə xoşbəxtdir.¹⁷⁴*

H. Nizami bu beytdə qəlb ölkəsinin fələklər məmləkətindən böyük olduğunu bildirir. O, burada imana açılmış qəlbə nəzərdə tutmuşdur. İbn Abbasdan (r.a) rəvayət edilən bir hədisdə İslam peyğəmbəri buyurur: “Davud (s.a.s) Rəbbinə dedi: “Ey ilahi! Hər məlikin bir xəzinəsi var. Sənin xəzinən haradır?” Uca Allah (c.c) buyurdu: “Mənim xəzinəm ərşdən daha böyük, kürsüdən daha geniş, cənnətdən daha şirin, məlakutdan daha zinətlidir. Onun məkanı mərifətdir, səması imandır, günəşi şövqdür, ayı məhəbbətdir, ulduzları xəvatirdir, torpağı himmətdir, divarları yəqindir, buludları ağıldır, yağmurunu rəhmətdir, ağacları təəddir, meyvələri hikmətdir, gündüzü xidmətdir, gecəsi zikrdir. Onun dörd qapısı var: elm, helm, riza və səbir. Diqqət edin, o xəzinə qəlbdir.”¹⁷⁵

Uca Allah (c.c) Qurani-Kərimdə qəlbə təmizlənməyi insanı “Allahın köksünü imana açdığı kəs” adlandırır.¹⁷⁶

Ariflər Qurani-Kərimi əsas götürərək qəlbləri üç qrupa bölürlər:

– yaradılış fitrətini qoruyan qəlb

¹⁷⁴ Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, Bakı, “Elm”, 1981, s. 62.

¹⁷⁵ Seyid Yəhya əş-Şirvani əl-Bakuvî, “Şəfa əl Əsrar” (nəşrə hazırlayan, Mehmet Rihtim), Bakı, Elm, 2010, s. 287.

¹⁷⁶ əz-Zumər, 39/22.

– möhürlənmiş, ölü qəlb

– xəstə, qafil qəlb

Yaradılış fitrətini qoruyan qəblər nəfsin istəklərindən təmizlənməmiş qəblərdir. Bu qəlb iman nuru ilə arınmışdır. Uca Allah (c.c) bu qəlb sahiblərinin özəlliklərini belə təqdim edir:

“Ey iman edənlər! Allahı çox zikr edin!..”¹⁷⁷

“Rəbbinin ismini zikr et! Və bütün varlığınla Ona yönəl!”¹⁷⁸

“(Onu) o kəsələr (təqdis edə) ki, nə ticarət, nə alış-veriş onları Allahı zikr etməkdən, namaz qılmaqdan və zəkat verməkdən yayındırmaz. Onlar qəblərin və gözlərin haldan-hala düşəcəyi (dəhşətdən ürəklərin duymaqdan, gözlərin görməkdən qalacağı) bir gündən (qiyamət günündən) qorxarlar.”¹⁷⁹

Uca Allah (c.c) fitrətini qoruyan, imanla nurlanmış qəlbə Qurani-Kərimdə “qəlbə-səlim”, “qəlbə-munib”, “qəlbə-mütməin” deyir.

“O gün ki, nə mal-dövlət, nə də övlad bir fayda verər! Ancaq sağlam bir qəlbə Allahın hüzuruna gələn kimsədən başqa!”¹⁸⁰

Bu “səlim qəlb”in – arınmış qəlbə özəlliyidir. “Münib qəlb” isə hər zaman uca Allahla (c.c) olan qəlbdir:

“(Onlar deyəcəklər): “Bu, vəd olunduğunuz (Cənnətdir). O, hər bir (tövbə edib Allaha tərəf) qayıdan (nəfsini haramdan, özünü günahdan) qoruyan, Rəhməndən (Onu) görmədən qorxan və (Rəbbinin hüzuruna) haqqa dönmüş qəlbə gələn bəndə üçündür!”¹⁸¹

¹⁷⁷ əl-Əhzab, 33/41.

¹⁷⁸ əl – Müzəmmil, 73/8.

¹⁷⁹ əl – Nur, 24/37.

¹⁸⁰ əş-Şuəra, 26/88-89.

¹⁸¹ əl – Qaf, 50/32-33.

“Mütməin qəlb” isə uca Allahın (c.c) nuru ilə nurlanmış, rahatlığa qovuşmuş, ruhu nəfsinə hakim olmuş möminin qəlbidir:

“Onlar o kəslərdir ki, iman gətirmiş və qəlbləri Allahı zikr etməklə aram tapmışdır. Bilin ki, qəlblər yalnız Allahı zikr etməklə aram tapmışdır. Bilin ki, qəlblər yalnız Allahı zikr etməklə aram tapar”.¹⁸²

“Möhürlənmiş və ölü qəlblər” iman etməmişdir, nəfs bu qəlb ölkəsini işğal etmişdir, bu qəlb azadlığını itirmiş qəlbdir. Uca Quran bu qəlbini və onun sahiblərinin özəlliklərini bir-bir sadalamışdır:

“Allah iman gətirib yaxşı əməllər edənləri (ağacları) altından çaylar axan cənnətlərə daxil edir. Kafirlər isə (dünyada) səfa sürər, heyvan kimi yeyib-içərlər. (Öləndən sonra) cəhənnəmin odu onların məskəni olacaq!”¹⁸³

“Onlar kar, lal və kordurlar (haqqı eşitməz, danışmaz və görməzlər). Buna görə də (öz pis adətlərindən, yaramaz əməllərindən) dönməzlər”.¹⁸⁴

“Şübhəsiz ki, sən nə ölümlərə (haqqı) başa sala bilər, nə də dönüb gedən karlara (haqqa) çağırışı eşitdirə bilərsən! Sən o karları düşdükləri əyri yoldan düz yola gətirə bilməzsən. Sən (haqqı) yalnız ayələrimizə inananlara eşitdirə bilərsən. Məhz onlar müsəlməndirlər”.¹⁸⁵

“Allah onların ürəyinə və qulağına möhür vurmuşdur. Gözlərində də pərdə vardır. Onları böyük bir əzab gözləyir”.¹⁸⁶

Möhürlənmiş qəlb sahiblərini uca Allah (c.c) “ölü”,

¹⁸² or – Rəd, 13/28.

¹⁸³ Muhəmməd, 47/12.

¹⁸⁴ əl – Bəqərə, 2/18.

¹⁸⁵ ən-Nəml, 27/80-81.

¹⁸⁶ əl – Bəqərə, 2/7.

“kar”, “kor” adlandırır. Bu qəblər zülm, küfr, şirk, ədalətsizlik, yalan kimi böyük günahlarla fitrəti pozulmuş, təbiəti çirklənmiş, ətrafa üfunət saçan qəblərdir. Şöhrət, şəhvət, sərvət tutqusu onların qəlbini möhürləmiş, gözünü kor, qulağını kar, dilini lal etmişdir:

“Bundan (bu əhvalatdan) sonra qəbləriniz yenə sərtləşərək daş kimi, bəlkə, daha da qatı oldu. Həqiqətən, bəzi daşların içərisindən nəhrlər axar, bəzisi yarılıb içindən su fışqırar və bəzisi də Allahın qorxusundan (uca yerlərdən dağdan) yuvarlanıb düşər. Allah sizin etdiklərinizdən, əlbəttə, qafil deyildir!”¹⁸⁷

“Məgər Allahın köksünü (qəlbini) islam üçün açmaqla Rəbbindən nur üzərində olan kəs (qəlbə möhürlənmiş kimsə kimi ola bilərmi)?! Elə isə vay qəbləri Allahın zikrinə (Qurana) qarşı sərt olanların halına! Onlar (haqq yoldan) açıq-aydın azmışlar”.¹⁸⁸

Şair artıq qəlb ölkəsinə daxil olmuşdur, çilçıraqa yanan sarayı görmüşdür, yeddi xəlifənin oturduğu otağa baxmışdır. O artıq nurlanmış qəlbə görmüşdür, ona görə nəfsə qalib gəlmiş, ruhu sultan seçmiş qəlbini özəlliyi çox geniş olmasındır, O, fəlakət məmləkətindən daha böyükdür. Bu arınmış qəlbə Seyid Yəhya əş-Şirvani əl-Bakuvi Allah (c.c) dostu Bəyazid Bistaminin sözləri ilə belə təsvir edir: “O qəlbə bir səhra var, ona yəqin səhrası deyirlər. O səhrada bir çeşmə var, ona da səfa çeşməsi deyirlər. Bir ağac vardır, ona şövq ağacı deyirlər. O ağac üzərində bir taxt vardır, ona məhəbbət taxtı deyirlər. Üzərində bir bulud vardır, ona da ülfət buludu deyirlər. O zaman gurlama olar, ona məhəbbət taxtı deyirlər. Üzərində bir bulud vardır, ona da ülfət buludu deyirlər. O zaman gurlama

¹⁸⁷ əl – Bəqərə, 2/74.

¹⁸⁸ əz-Zumər, 39/22.

olar, ona məhəbbət gurlaması deyərlər. O an şimşək çaxar ki, ona hidayət şimşəyi deyərlər. Sonra yağmurlar yağar, ona da rəhmət yağmurunu deyərlər. Sonra yağmurlar yağar, ona da rəhmət yağmurunu deyərlər. O yağmurdan on beş nəsnə bitər: birinci, vüsal ərşəvani, ikinci, ülfət nərgizi, üçüncü, əmanət ağacı, dördüncü, tövhid gülü, beşinci, iradəti muradı, altıncı, səbir reyhanı, yeddinci, riza zəfəranı, səkkizinci, ziya bənövşəsi, doqquzuncu, vəfa sünbüllü, onuncu, vəfa nəbatı, on birinci, liqa buyu (ətri), on ikinci, mehr fərmanı, on üçüncü, sidq laləsi, on dördüncü, təhqi qənbəri, on beşinci, şövq süsənidir.

Könül bu zikr olunanlar ilə vəsflənsə, mərifətullah o könül taxtında sultan olar. Ağlı xidmətçi olar, seçmə imkanını qəbul olar, iki göz gözətçi olar, iki qulaq casus olar, iki əl katib olar, iki ayaq minik olar, şeyxin himməti yar olar. Nə zaman ayağını miniyə qoyub süvar olsa, təzərrə qəmini sol əlinə ala, huşu yəhərinə otura, xof və haşiyət qırmancını sağ əlinə alıb, vüsal səhrası içində dolaşa, minacət təbilini vura. Sonra vüsal topunu vəhdət meydanında üns çövkəninin ovcuna ala, qəbzi və kamanı tam çəkə, ümid oxunu hədəfə alıb, xof nişanını vura. O vaxt dost camalını ovlaya, xalq ilə biganə, dost ilə aşna ola. Varlıq və yoxluq onun nəzərində bir ola. Bu qəlb xalığın mərifəti ilə və əxlaqi-hamidə ilə abaddır. Şeytanın müdaxiləsi, vəsvəsəsi və xəvatir o könülə heç yol tapa bilməz. **Qəlb müzakəkanın (saflaşmış qəlb) sifəti budur: əmanət, mehr, vəfa, bəqa, tövhid, ibadət, təhqi q, şövq, riza, liqa, səbir, mərifət, sidq, vəsl, ziya, ülfət.**¹⁸⁹

Allah (c.c) dostlarına görə, qəlb in ikinci qismi avam insanların qəlbidir. Bu qəlb in özəllikləri var. O gah uca Allaha (c.c), gah da şeytana meyil edər. Gah axirət qorxusu çəkər,

ibadət edər, dünyadan uzaqlaşar, gah da dünya malına bağlanar, var-dövlət üçün çalışar. Gah uca Allah (c.c) qorxusu ilə ağlayar, keçmiş günahlarından peşman olar. Gah da nəfsinin istəklərinə tabe olar. Onun qəlbində həm əmanət, vəfa, bəqa, tövhid, ibadət, təhqi q, şövq, riza, liqa, səbir, mərifət, sidq, vüsal, ziya, ülfət kimi Rəhməni sifətlər, həm də hərislik, həsəd, qəzəb, şəhvət, mal sevgisi, çox yemək, tamahkarlıq, tələkənlik, mal yığmaq, Allahın (c.c) zəti ilə bağlı fəni olanlara aid şeylər düşünmək, təəssüb, sui-zənn kimi şeytani əlamətlər var.

Allah (c.c) dostlarına görə, qəlb in üçüncü tipi də var. Bu, cahillərin qəlbidir. Onun əlamətləri budur: onu şeytan işğal etmişdir, o, hidayət yolundan çıxmışdır, onu şəhvət idarə edir, küfrə, zinaya, içkiyə, günaha yönəlir. O, haqq sözü dinləmək, öyüd almaq özəlliyini itirmişdir.¹⁹⁰

Həz. Nizamiyə görə, insan qəlb sarayına girmək, bu qəlb ölkəsinə fəth etmək, uca Allah (c.c) sevgisini bu qəlbə yerləşdirmək istəyirsə, qəlbini şirk, nifaq, riyə, xudbinlik, həsəd, kin, qeybət böhtan çirkəndən təmizləməlidir. Belə bir qəlbə sahib olan insanın qəlb i fəlakətlər məmləkətindən də böyükdür, o qəlb in torpağı çox bərəkətlidir, o qəlb in torpağından qalxan külək çox ətirlidir, o qəlb dən ətrafa gül ətri yayılır, bu qəlb öz fitrətinə qovuşmuşdur, o insana və insanlara rahatlıq, bərəkət, gözəllik bəxş edir.

ALTMİŞ DOQQUZUNCU ADDIM: GÜNORTA ŞAHI BAŞDA OTURMUŞDU

در نفس آباد دم نیم سوز
صدر نشین گشته شه نیمروز

¹⁸⁹ Seyid Yəhya əş-Şirvani əl-Bakuvi, göstərilən qaynaq, səh. 288-290.

¹⁹⁰ Seyid Yəhya əş-Şirvani, göstərilən qaynaq, səh. 290-291.

*Bu isti Nəfəsabad (diyarında),
Günorta şahı başda oturmuşdur.¹⁹¹*

Şair öncəki beytdə qəlb ölkəsində yeddi xəlifənin bir otaqda əyləşdiyini bildirmişdi. Bu beytdən başlayaraq hər bir “xəlifə”nin özəlliyini təqdim edir. Öncə yarımisti Nəfəsabad diyarından danışır. O, Nəfəsabad deyərəkən ağciyəri nəzərdə tutur. Ağciyər nəfəs alarkən bədənə daxil olan hava istiləşir. Ağciyər ürəyin xidmətçisidir. Şair onu Nəfəsabad adlandırır. Bu zaman həm ağciyərin işini, həm də önəmini nəzərdə tutur. **Şair beytdə ürəyi “Günorta şahı” adlandırır. Bu da iki səbəblə bağlıdır. Birincisi, ürək bədənin şahıdır, bədəndəki güc mərkəzidir. İnsanın yaşaması ona bağlıdır. Ürək həyat mərkəzidir. İkincisi, ürək bədənin ortasında yerləşir. Buna görə də ürək “Günorta şahı”dır.** Günəşin ən isti vaxtı da günortadır. Ürək də bədənin günəşidir, ona güc və həyat verir. Şair onun önəmini vurğulamaq üçün deyir ki, “Günorta şahı” başda oturmuşdu.

YETMİŞİNCİ ADDIM:

QIRMIZI ATLI ƏDƏBLƏ ONUN QABAĞINDA İDİ

سرخ سواری به ادب پیش او
لعل قبائی ظفر اندیش او

*Qırmızı atlı ədəblə onun qabağında,
Ləl qəbalı zəfər əsgəri bir yanda.¹⁹²*

Şair bu beytdə də ürək ölkəsinin ən gözəl sarayında əyləşmiş yeddi xəlifəni bədii biçimdə təqdim edir. O,

misrada “qırmızı atlı” deyərəkən ürəyi nəzərdə tutur. Ürək insanın köksündə sol döşün altında yerləşir. Onun rəngi demək olar ki, qaraciyərlə eynidir. Onun sivri ucu aşağıya doğrudur. Ortasında göz bəbəyinə bənzəyən bir qara nöqtə var. O, ən dəyərlili hissədir. Adı Süveydadır. Ruhun və bütün güclərin qaynağıdır. Heyvani ruhun, insanın nəfsinin birlikdə olduğu, uca Allahın (c.c) verdiyi ilhamın endiyi və ilahi nəzərgah olan yerdir. Ürək bütün üzvlərə həyat, hərəkət, qida verir, onları tərbiyə edir. Başqa orqanlar onun xidmətçisidir, onun əmrinə tabedir. Burada şair ürəklə bağlı danışarkən “atlı” sözünü təsadüfən seçməmişdir. “Atlı” olmaq sultanlığın, hakimiyyətin rəmzidir. Şairin təfsirinə görə, ürək də bədənin sultanıdır, “Günorta şahı”dır.

Şair beytin ikinci misrasında ürəyin xidmətçilərindən biri olan qaraciyəri təsvir edir. O, “yeddi xəlifə”dən biridir. Qaraciyər bədənin beyin, ürək kimi üç həyatı önəm daşıyan orqanından biridir. O, bədənin laboratoriyasıdır, qida və həyat mənbəyidir. Rəngi ürəyin rənginə oxşayır. Ona görə də şair beytdə qaraciyəri “ləl qəbalı zəfər əsgəri” adlandırır.

Şair ürəyi bir ölkə, dövlət kimi təsvir etmişdir. Bu ölkənin sərhədi, qapısı, gözetçiləri var. Ölkə şahının gözəl sarayı var, bu saray çil-çıraqla bəzədilmişdir, yeddi xəlifə bir otaqda əyləşmişdir, bu saray çox genişdir. Şair bu beytdə də qaraciyəri Günorta şahının-ürəyin “zəfər əsgəri” adlandırmışdır. O, hər zaman öz ləl qəbası əynində ürəyi qoruyur.

**YETMİŞ BİRİNCİ ADDIM:
ACIQLI BİR CAVAN ONUN ŞİKAR
KƏŞFİYYATÇISIDIR**

تلخ جوانی یزکی در شکار
زیرتر از وی سیهی دردخوار

¹⁹¹ Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 62.

¹⁹² Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 62.

*Acıqlı bir cavan onun şikar kəşfiyyətçisi,
Ondan aşağı qəmgin bir qara (qul durmuşdu).¹⁹³*

Hz. Nizami bu beytdə “yeddi xəlifə”nin ikisini gözəl bədii boyalarla təsvir etmişdir. Şair “acıqlı bir cavan” deyərəkən ödü nəzərdə tutmuşdur. Təbii öd isti olur, yapışqandır, qana qarışır, ona yardım edir və bədənin dərmanıdır. Qeyri-təbii yandırıcı zəhərdir. Təbii öd qanı təmizləyir, qanın zəhərli tərkibini özünə çəkir, iştahı artırır. Şair insan bədəninin özəlliklərini gözəl bildiyindən ödə onun təbiətindən çıxış edərək “acıqlı bir cavan” deyir. Öd iştahı artırdığından və qıdanın həzm olunmasına – parçalanmasına yardım etdiyindən onu “şikar kəşfiyyətçisi” adlandırır.

Şair deyir ki, “acıqlı cavan”dan aşağıda bir qəmgin, qara qul oturmuşdu. Bu qəmgin, qara qul dalaqdır. Sevdə təbii qanın dibində qalan çöküntüdür, yeri dalaqdır. O, aclığı, iştahı və səhvəti təhrik edir. Dalağın da təmizləmə, zəhərdən arındırma özəlliyi var. Şair də dalağın bu iki özəlliyini nəzərə alıb ona qəmgin qara qul demişdir. Rəngi qara olan bu qul (dalaq) ürəyin əmrinə tabedir.

YETMİŞ İKİNCİ ADDIM: KƏMƏND ATAN PUSQUYA HAZIRLAŞMIŞDI

قصد کمین کرده کمند افکنی
سیم زره ساختہ رونین تتی

*Kəməndatan pusquya durmağa hazırlaşmış,
Bir misbədənli (pəhləvan) özünə gümüşdən*

zireh taxmışdı.¹⁹⁴

¹⁹³ Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 62.

¹⁹⁴ Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 62.

Şair bu beytdə də qəlb ölkəsinin ən gözəl sarayında əyləşmiş xəlifələri təqdim edir. O, birinci misrada “kəməndatan” deyərəkən mədəni nəzərdə tutmuşdur. Mədə ona daxil olacaq qıdanı gözəlyir. O da bədən ölkəsinin sultanı olan qəlbın itaətindədir. Onun əmri ilə qıdaları həzm edir, bişirir, hazırlayır və qəlb ölkəsinin vətəndaşlarını təmiz, faydalı nemətlərlə təmin edir. Şair mədənin qəlbın itaətində olduğunu göstərmək üçün “pusquda durmaq” ifadəsindən istifadə etmişdir. Pusquda durmaq sayıq olmaq, hər an ona verilən tapşırıqları yerinə yetirməyə hazır vəziyyətdə dayanmaq deməkdir.

Şair yeddi xəlifəni təsvir edərkən onların qəlbə olan itaətini, bu itaətdən doğan əmin-amanlığı, ölkədəki rahatlığı ayrı-ayrı yollarla təqdim etmişdir. Hər xəlifənin (orqanın) itaəti öz xarakterinə uyğun biçimdə verilmişdir. **Xəlifələrin birliyi, qəlbə itaəti bir otaqda əyləşmək, yeddi hekayənin bir dastanda cəmlənməsi, forma və məzmunca bir-birini tamamlaması kimi, qəlbın hakim olduğu bədəndəki rəhmət, mərhəmət iqlimi genişliklə, “fələklər məmləkətindən böyük bir məmləkət olması kimi, bu ölkənin abadlığı onun yarımisti nəfəsabad diyarı olması kimi, hər bir xəlifənin vahid iradəyə tabe olması onların qəlbın hakimiyyətini qəbul etməsi “günorta şahı”nın başda oturması kimi”** (burada qəlbın başda oturması onun tam hakimiyyəti deməkdir), qırmızı atlının onun qabağında ədəblə durması kimi, ləl qəbalının bir zəfər əsgəri olaraq qəlbın yanında durması kimi, acıqlı cavanın (ödü) qəlbın şikar kəşfiyyətçisi olması kimi, qəmgin bir qara qulun aşağıda buyruqları yerinə yetirməyə hazır olması kimi təsvir edilmişdir.

Qəlbın sultan olduğu bədən ölkəsində bir mükəmməl nizam var. Burada hər bir xəlifə (orqan, “nazir”) qəlbə tabedir, öz işini kamil bilir və üzərinə düşən vəzifəni dəqiq yerinə

yetirir. Bu ölkədə misbədənli pəhləvan da öz işini görür. **Şair böyrəyi misbədənli pəhləvan adlandırır.** O, özünə gümüşdən zireh taxıb. Böyrək bədən üçün ən önəmli orqanlardan biridir. O, bədəni zəhərdən təmizləyir, çox yuyulduğuna görə misbədənlidir, çox çətin bir işi yerinə yetirdiyinə görə pəhləvandır, zəhərdən təsirlənməmək, özünü qorumaq üçün gümüş zireh geyinmişdir. Gümüş zərərli maddələrin təsiri ilə aşınmadığı üçün zireh gümüşdəndir. Burada şair gümüş rəngi seçərkən həm də böyrəyin rəngini nəzərə almışdır.

YETMİŞ ÜÇÜNCÜ ADDIM: ONLAR PƏRVANƏ, QƏLB ŞAM İDİ

این همه پروانه و دل شمع بود
جمله پراکنده و دل جمع بود

*Onlar hamısı pərvanə, qəlb isə şam idi,
Onların hamısı dağınmıq, ürək isə cəm idi.*¹⁹⁵

Həz. Nizami bu beytdə qəlb bədən ölkəsinin sultanı olması, xəlifələrin ona itaət etməsi ideyasını pərvanə və şam anlayışları ilə təqdim etmişdir. Klassik ədəbiyyatda pərvanə aşıqlığın simvoludur. O, şama aşıq olur, onun başına dolanır, ona qovuşmağa can atır, sonda şamın şöləsində yanıb kül olur, öz varlığını itirib, şama qovuşur. Harada şam adı çəkilirsə, pərvanə də təqdim olunur. Şam sevgilidir, təsəvvüfdə uca Allahı (c.c) təmsil edir. Pərvanə də uca Allaha (c.c) aşıq olan insanın rəmzidir. Səma cisimləri günəşin ətrafında döndüyü kimi, pərvanə də şamın başına dolanır, dolandıqca aralarındakı məsafə azalır, sonda pərvanə şamın alovu ilə qovuşur, atəşə

çevrilir. Yəni sevən sevdii ilə qovuşub onun rənginə boyanır.

Həz. Nizami də bu iki aşıqlıq simvolu olan anlayışın (pərvanə, şam) düşüncə və bədii imkanından yararlanaraq ruhun, qəlb hakimi olduğu ölkənin özəlliyini təqdim etmişdir. Bu ölkənin idarəetmə ölçüsü, vətəndaş və dövlət, hakimiyyət arasındakı münasibət prinsipi ədalət və sevgidir. Burada itaətin ölçüsü xidmətdir. Yəni qəlb bütün bədənə və orqanlara xidmət edir, varlığı bu iş üçündür, bu xidmətin əvəzi də orqanların itaətidir. Bu ölkədə sevgi hakimdir.

Bütün xəlifələr (orqanlar) qəlbə aşıq olmuşlar, onun hakimiyyətini sevirlər, bir pərvanə kimi onun başına dolanırlar. Dövlətlə xalq, sultanla vətəndaş arasındakı münasibət körpüsünün adı sevgidir. Aşıqlıq, fədakarlıq, xidmət, ədalət bu qəlb ölkəsinin ana yarasının başlıca ölçüləridir.

Şair deyir ki, onların hamısı dağınmıq, ürək isə cəm idi. Ürək təkdir, sabitdir, idarəedəndir, xəlifələr isə onun ətrafında "uçuşurlar", onlar bədənin ayrı-ayrı yerlərində qərar tutmuşlar, onların vəzifələri də fərqlidir. Onları eyni bir hədəfə xidmət etdirən ürəkdir, onun cəmləmək, birləşdirmək, eyni hədəfə yönəltmək, fərqlərindən güc almaq, bu yolla da ölkənin rifahını, təhlükəsizliyini, sağlamlığını təmin etmək vəzifəsi var. Ürəyin bu imkan və səlahiyyəti olmasa, o, öz vəzifəsini yerinə yetirməyə, ölkə xarabaya çevrilər.

YETMİŞ DÖRDÜNCÜ ADDIM: CANIMI ÜRƏK SULTANINA PEŞKƏŞ ETDİM

من به قناعت شده مهمان دل
جان به نوا داده به سلطان دل

*Mən qənaətlə qəlb hakimiyə oldum,
Və canımı ürək sultanına peşkəş etdim.*¹⁹⁶

¹⁹⁵ Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 62.

¹⁹⁶ Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 62.

Şairə görə, qəlb sultanının qonağı olmağın şərtlərindən biri də qənaətdir. Hz. Nizami bu beytdə qəlb ölkəsinin vətəndaşı olmağın ölçüsünü, şərtini açıqlamışdır. Bu qənaət ölçüsüdür. Qənaət islam dininə aid terminologiyada önəmli yer tutur.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا

إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

(əl-Əraf, 7/31)

“Ey Adəm oğulları! Hər ibadət vaxtı gözəl libaslarınızı geyin, yeyin, için, ancaq israf etməyin, çünki Allah israf edənləri sevməz!”

İslam Peyğəmbəri belə buyurur:

“Adəm oğlu qarından pis bir şey doldurmamışdır...”¹⁹⁷

“Tox olanda yemək həm xəstəlik, həm də haramdır...”¹⁹⁸

“Boğazının qulu olanın qəlbi sərtidir. O, hikmətdən məhrumdur, Haqqı unudandır.”¹⁹⁹

“Qarın ac olanın qəlbində mərifət nuru parlar.”²⁰⁰

İslam böyükləri qənaətin, az yeməyin, az yatmağın, az danışmağın önəmi ilə bağlı gözəl sözlər söyləmişlər. **Bu sözləri belə ümumiləşdirmək olar: neməti ancaq yemək və içmək olaraq bilənin elmi az, əzabı çoxdur, toxluq hikmətin doğulmasına maneədir, xəstəlik qaynağıdır, aclıq ən faydalı dərmandır, çox yemək qəlbi sərtləşdirir, onu qaraldır, aclıq, nəfsin arzularını öldürür, üç xasiyyət qəlbin ölümünə yol açır: çox yemək, çox yatmaq, çox danışmaq, qarın tox**

olanda ruhlar bədən olur, qarın ac olsa, bədən ruha dönər, az yemək az yatmağa, az yatmaq az danışmağa yol açır. **Aclıq ibrət tarlasıdır, hikmət çeşməsidir, məhəbbətin açarıdır, mərifət şamı, həqiqət yoludur, nəfs fəryad edən bir xəstədir, onun əlacı aclıqdır. Kimin qarını ac olsa, qəlbi iki aləmdən keçib Mövlaya dönər, yeməyi o səni daşıyacaq qədər ye, sən onu daşıyacaq qədər yemə, yeməyi sən ye, o, səni yeməsin. Bədənin zəkati orucdur...**

Hz. Nizami deyir ki, mən qənaətlə qəlbin mehmanı oldum. Bilindiyi kimi, şair “Sirlər xəzinəsi”nin bu bölməsində nəfslə ruhun mübarizəsini təsvir edir, nəfsə qalib gəlməyin yollarını göstərir. Ona görə, qəlb ölkəsində ruhun hakimiyyətini bərqərar etməyin şərtlərindən biri qənaətdir. Qənaətcil olmayan qəlb ölkəsinin vətəndaşı ola bilməz. Şair deyir ki, o da qəlb ölkəsinə daxil oldu, nəfsinə qalib gəldi və canını ürək sultanına peşkəş etdi, əvəz istəmədən, uf demədən verdi.

YETMİŞ BEŞİNCİ ADDIM: ÜZÜMÜ ALƏMDƏKİLƏRDƏN DÖNDƏRDİM

چون علم لشکر دل یافتم
روی خود از عالمیان تافتم

*Elə ki qəlb qoşununun bayrağını tapdım,
Üzümü aləmdəkilərin hamusundan döndərdim.*²⁰¹

Qəlb ölkəsinə daxil olan, ona mehman olan, canını sultanına peşkəş edən şair qəlb qoşununun bayrağını tapır. Bayraq zəfərin, qələbənin, azadlığın simvoludur. “Qəlb qoşununun bayrağını tapdım”, yəni arzularına qovuşdum, azad oldum, nəfsə qalib gəldim, ruhumu qəlb ölkəsinin sultanı etdim. Artıq məndə nəfsə aid heç bir şey qalmadı.

¹⁹⁷ “Marifetname”, İstanbul, 1999, s. 598.

¹⁹⁸ “Marifetname”, İstanbul, 1999, s. 598.

¹⁹⁹ “Marifetname”, İstanbul, 1999, s. 598.

²⁰⁰ “Marifetname”, İstanbul, 1999, s. 598.

²⁰¹ Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 62.

“Ey Peyğəmbər! Qəlblərində inanmadıqları halda, dil-də: “İnandıq” deyənlərin, yəhudilərdən yalana qulaq asanların, sənin hüzuruna gəlməyən başqa bir camaata qulaq asanların küfr içində vurnuxanları səni kədərləndirməsin. Onlar sözlərin yerini sonradan dəyişib təhrif edir və deyirlər: “Əgər sizə bu verilsə, onu qəbul edin. Əgər verilməsə, ondan uzaq durun”. Allahın fitnəyə düşməsinə istədiyi kimsə üçün Allaha qarşı sənin əlindən heç bir şey gəlməz. Onlar elə kəs-lərdir ki, Allah onların ürəklərini təmizləmək istəməmişdir. Onları dünyada rüsvayçılıq, axirətdə isə böyük bir əzab gözləyir!”

(*Maidə, 5/41*)

“Qəlblər Allahın iki barmağı arasındadır. Onları dilə-diği kimi o üzə, bu üzə çevirir.”

“Qəlb küləyin çöldə sağa-sola sovurduğu quş tükü kimi şəkildən-şəklə girər.”

Mübarək hədislər

“*Riyazüs-salihin*”, c. VI, s. 341.

“Qəlbə girən kimsə Kəbəyə girən kimsədən daha üstündür. Ona görə də saleh qullara və Allah dostlarına: “Bizi də könlünüzdən çıxarmayın”, – deyirlər”.

Haqqı Bursəvi

YETMİŞ ALTINCI ADDIM: YUVADAN KEÇ, QUŞU AXTAR

دل په زبان گتت که ای بی زبان
مرغ طلب بگذر از این آشیان

*Bu qəlb dilə gəlib dedi: “Ey dilbilməz,
Bu yuvadan keç, quşu axtar”²⁰²*

Bu beytdən başlayaraq qəlbın şairə müraciəti təqdim olunur. Qəlb ona yol göstərir, yeni addımlar atmasının zəruriliyini bildirir. Ona deyir ki, sən önəmli bir mərhələyə çatmısan, ancaq bu son deyil. O, şairə deyir ki, bu yuvadan əl çək, keç. Burada qəlb yuva deyərəkən bədəni, ruhun qəlbini nəzərdə tutur. Beytdə bədən, cism yuva, ruh isə quş kimi təsvir olunmuşdur. Yuva quşun yaşaması üçün lazımdır, ancaq quş uçmalıdır, yeni zirvələr fəth etməlidir. Ruh azadlıq istəyir, o, qəfəsdə qala bilməz. Ruhun quşa bənzədilməsi onun xarakterinə uyğundur. Qəlb deyir ki, sən cismdən imtina et, quşu – ruhu axtar.

YETMİŞ YEDDİNCİ ADDIM: MƏNİM ALOVUM BU TÜSTÜNÜN MƏHRƏMİ DEYİL

آتش من محرم این دود نیست
کان نمک این پاره نمک سود نیست

*Mənim alovum bu tüstünün məhrəmi deyil,
Bu ciyərim hələ duzlanmayıb.*²⁰³

²⁰² Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 62.

²⁰³ Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 62.

Qəlblə şairin dialoqu davam edir. Öncəki beytdə qəlb şairə deyirdi ki, cismani qəlbə qovuşanda, qəlb ölkəsinə daxil olanda hər şeyi tapdığını düşünmə, ruhu axtar, uca Allah (c.c) sevgisi ilə nurlanmış könülə yönəl, yeni zirvələr fəth et. Bu beytdə isə qəlb (könül) özünün cismani qəlbdən (bir ət parçası olan qəlbdən) fərqi iki əlamətlə göstərir. Öncə deyir ki, mən odam, alovam, uca Allah (c.c) sevgisi ilə alışıb yanırım, Onun sevgisi ilə nurlanmışam, cismani ürəyin isə ancaq tüstüsü var. Daha sonra qəlb deyir ki, o, duzdur. Duzlanmış ciyər yanan ciyərdir, o, susuzluq yangısı ilə yanar, suya-sevgilisinə qovuşmaq istəyər. Eşqin ölçüsü də yanmaqdır, fədakarlıqdır, sevgilisi yolunda yanıb kül olmaqdır. Cismani ürək isə hələ duzun nə olduğunu bilmir.

YETMİŞ SƏKKİZİNCİ ADDIM: MƏNİM KÖLGƏM SƏRVİN ÖZÜNDƏN QÜDRƏTLİDİR

سایم از این سرو توانا ترست
پایم از این پایه به بالا ترست

*Mənim kölgəm bu sərvin (özündən) qüdrətlidir,
Mənim rütbəm bunun rütbəsindən daha ucadır.*²⁰⁴

Uca Allahın (c.c) nuru ilə nurlanmış qəlb cismani qəlb-dən fərqi göstərməkdə davam edir. Deyir ki, cismani qəlbə mənimlə müqayisə etmək olmaz. Mənim kölgəm belə, sərvin özündən (cismani qəlbdən) daha qüdrətlidir. Mənim rütbəm onun rütbəsindən daha ucadır. Şair bu beytdə ruhani qəlb (nurlanmış qəlb) - könlün) ucalığını göstərmək üçün sərv və rütbə anlayışından istifadə etmişdir.

²⁰⁴ Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 62.

YETMİŞ DOQQUZUNCU ADDIM: MƏN XƏZİNƏYƏM

گنجم و در کیسه قارون نیم
با تو نیم وز تو به بیرون نیم

*Mən xəzinəyəm, ancaq Harunun kisəsində deyiləm,
Mən sənənləyəm, səndən kənar deyiləm.*²⁰⁵

Dedik ki, şair bu bölməni qəlb (könül) özünü təqdiminə həsr edib. Tanıtmaq üçün də müqayisə üsulundan istifadə olunub. Beytlərdə olan yuva-quş, alov-tüstü, sərv-kölgə müqayisəsi nurlanmış qəlb cismani qəlbdən ayırır, seçir. Bu beytdə isə şair nurlanmış qəlbə xəzinəyə bənzədir. Bu qəlb bütün dəyərli nəsələrin toplandığı yerdədir. Nurlanmış qəlb elə bir xəzinədir ki, onu axtaran, onu ürəkdən istəyən, onun uğrunda canını verən hər kəsə açıqdır, hər kəs onu tapa bilər. O, Harunun kisəsində olan xəzinə deyil. (Harunla bağlı İncildə geniş bilgi var. Deyilənə görə, o, çox varlı və xəsis bir insan olub, xəsis olduğuna görə uca Allah (c.c) onu cəzalandırmışdır. Onun hökmü ilə yer yarılmış, Harunu var-dövləti ilə birlikdə udmuşdur).

Nurlanmış qəlb şairə deyir ki, mən sənənləyəm, səndən kənar deyiləm. Yəni xəzinə insanın içindədir, ondan kənar deyil. İnsan onu axtarmalı və tapmalıdır. Əsl xəzinə nurlanmış qəlbdir. Bu zəngin qəlbdir, şeytan bu qəlbə düşmənidir, çünki onda xəzinə var, oğurlamağa bir şey var.

Ariflər deyir ki, qəlb üç növdür: birincisi, xarab olmuş qəlbdir. Bu qəlb fəqirlərin evi kimidir. Orada heç bir şey olmadığı üçün oğrular da ora gəlməz. İkincisi, böyük xeyrin olduğu qəlbdir, bu qəlb varlı adamın evinə bənzəyər. Oğru-

²⁰⁵ Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 62.

lar bu evə çox gələrlər. Evin sahibi çox tədbirli olmalıdır. Üçüncüsü, əmirin, padşahın evidir – qəlbidir. Burada xəzinələr, gövhərlər var. Oğru bu evə yaxınlaşa bilməz, çünki bu evin sağlam bir hasarı, qoruyucusu, cəza sistemi var.

Birinci qəlb kafir və münafıqların qəlbidir. Onların qəlbində mərifət yoxdur. Onlar uca Allahı (c.c) tanımazlar. İkinci qəlb möminlərin, uca Allah (c.c) üçün çox çalışınların qəlbidir. Üçüncü qəlb övliaların və siddiqlərin qəbləridir. Onları uca Allah (c.c) qoruyur. Şeytan onların qəlbinə vəsə vəsə verə bilməz.

Ariflərə görə, nurlanmış qəlbın əlamətləri bunlardır: uca Allahı tanımaq (mərifət), Ona itaətdən zövq almaq, Onun buyruqlarını sevə-sevə yerinə yetirmək, çox ibadət etmək, ruzi qorxusu daşmamaq, sədaqətlə tövbə etmək, günahlardan tam uzaqlaşmaq, uca Allahın (c.c) rızasını qazanmaq üçün çətinliklərə dözmək.

Qəlb beş şey ilə ölər: boş söhbət, pis və ədəbsiz söz, cahillərlə bir yerdə olmaq, varlı insanlarla oturub-durmaq, çox gülmək.

Ariflərə görə, qəlbın nuru bu qaynaqlara bağlıdır: ölmü düşünmək, kainata ibrətlə baxmaq, hikmətli sözlər dinləmək, az yemək, zahid insanlarla birgə olmaq.

Ariflərə görə, qəlbı bu yeddi iksirlə təmizləmək olar: ixtlas (bütün varlığına inanmaq), uca Allaha (c.c) təvəkkül etmək, uca Allahdan (c.c) razı olmaq, irəli-gələcəyə baxmaq, ölümü çox xatırlamaq, cəhənnəmdən qorxmaq, təvazökar yaşamağı sevmək.

Ariflərə görə, qəlbın fitnəsi bu dörd şeyə bağlıdır: çox övlad, şərlı qadın, mal yığmaq, dünya sevgisi.

Ariflərə görə, qəlbın kirlənməsi bu dörd şeydəndir: özünü bəyənmək, məqam sevgisi, çox yemək, öyülməyi sevmək.

Ariflərə görə, qəlbın hissiyyatının artırılması bu on şeyə bağlıdır: ölümü xatırlamaq, hesabı xatırlamaq, namərdəndən ayrı durmaq, salehlərlə birgə olmaq, Quran oxumaq, qənaət, Allahı (c.c) çox zikr etmək, yalnızlığı xatırlamaq, qəbrin qaranlığını düşünmək, qəbir əzabını düşünmək.

Ariflərə görə, qəlbın doğru istiqamətini qorumaq üçün bu on məsələyə əməl etmək zəruridir: ölümü xatırlamaq, cəhənnəmi xatırlamaq, cənnəti xatırlamaq, uca Allaha (c.c) şükür duyğusu ilə dolu olmaq, gecə namazları qılmaq, Quran oxumaq, alimlərlə birgə olmaq, uca Allaha (c.c) şükür etmək, axirətə qovuşmağı istəmək, uca Allahdan (c.c) qorxmaq.²⁰⁶

Bütün bu deyilənlərin nəticəsi odur ki, insanın axtardığı xəzinə imandır və bu xəzinə onun içindədir. Ancaq qəlbini fəth edənlər, onu nəfsin istəklərindən azad edənlər, ruhu qəlb ölkəsinin sultanına çevirənlər bu xəzinəyə sahib ola bilərlər.

²⁰⁶ Ariflərin sözləri üçün baxın: Alqar Hamid, "Nakşibəndilər və Safevilər", İstanbul, 2007; Artun Erman, "Dini-tasavvufi halk edebiyatı", İstanbul, 2006; Ateş Süleyman, "Tasavvufun ana ilkeleri. Süleminin risaleləri", Ankara, 1981; Ayni Mehmet Ali, "Tasavvuf tarixi", İstanbul, 1340; Bayram Mikail, "Ahi Evren, Tasavvufi Düşüncenin esasları", Ankara, 1995; Bilgin Azmi, "Tasavvuf və tekke edebiyatı", İstanbul, 2003; Cavid Sunar, "Ana hatları ilə islam tasavvufu tarixi", İstanbul, 2006; Cüllabi Ali bin Osman Hucviri, "Keşful-Mahcub", İstanbul, 1996; Cift Salih, "Hakim Tirmizi və tasavvuf anlayışı", İstanbul, 2008; İkinci Mustafa, "Anadolu aleviliğinin tarixi ərkə planı", İstanbul, 2002; Eraydın Selcuk, "Tasavvuf və tarikatlar", İstanbul, 1997; Əttar Fəriduddin, "Təzkirətül-övlia", I cilt, İstanbul, 2002; Güzel Abdurrahman, "Dini-Tasavvufi türk edebiyatı", Ankara, 1999; İbn Hənbəl Ahmed, "Kitabüz-Zühhd", İstanbul, 1993; Kara Mustafa, "Tasavvuf və tarikatlar tarixi", İstanbul, 1985; Konur Himmet, "İbrahim Gülşeni, hayati, eserleri, görüşləri", İstanbul, 2000; Nicholson A. Reynold, "İslam sufileri", İstanbul, 2004; Nicholson A.Reynold, "Tasavvufun menşei problemi", İstanbul, 2009; Yılmaz Hasan Kamil, "Ana hatları ilə tasavvuf və tarikatlar", İstanbul, 1997; Yılmaz Hasan Kamil, "Aziz Mahmud Hüdai", İstanbul, 1999; Seyid Yəhya əş-Şirvani əl-Bakuvî, "Şəfa əl Əsrar", Bakı, 2010.

SƏKSƏNİNCİ ADDIM: DİLİN QANADLARI TÖKÜLDÜ

مرغ لیم با نفس گرم او
پر زبان ریخته از شرم او

*Dodaqlarımın quşu onun isti nəfəsindən,
(Və) xəcalətindən öz dilinin qanadlarını tökdü.²⁰⁷*

Burada ruhani qəlbin şairə olan sözləri sona çatır. Bu beytdən başlayaraq şair ruhani qəlbin öyüdlərinin onda oyatdığı duyğu və düşüncələri dilə gətirir. Şair **“dodaqlarımın quşu” deyərəkən sözlərini nəzərdə tutur. Onun dodaqlarının quşu ruhani, nurlanmış qəlbin isti nəfəsini hiss edir, öncəki düşüncəsini dəyişdirir (burada şair bilərəkdən “isti nəfəs” ifadəsindən istifadə edir). “İsti nəfəs”, yəni təsirli söz, yanlış düşüncəni əridən, yox edən, insana yeni üfüqlər, hədəflər göstərən sözdür. “Dodaqlarımın quşu” – sözlərim nurlanmış qəlbin sözlərinin qarşısında acizliyini hiss etdi, xəcalət çəkdi və “dilinin qanadlarını tökdü”, yəni susdu, danışmağa sözü olmadı. Quşun qanadlarını tökməsi onun uçmaq imkanını itirməsi olduğu kimi, dilin qanadlarını tökməsi də sözün qurtarmasıdır. Şair ruhun sözlərindən sonra öz cahilliyini anlayır, indiyədək düşündükləri və söylədiklərinin bir işə yaramadığını anlayır. “Dilin qanadlarının tökülməsi” bu mənanın ifadə biçimidir. Ancaq bu bədii biçim yalnız şairin – qəlbinə fəth etmək istəyən insanın ruhun sözlərini, öyüdlərini eşitməkdən öncəki halını ifadə etmir, onun**

²⁰⁷ Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 62.

gözləri önündə yeni üfüqlər açır, yeni söz, yeni məna axtarmağın zəruriliyini üzə çıxarır, o artıq qəlbinə fəth etməyin yollarını bilir, qəlbinə nəfəsin istəklərindən təmizləyərək ruhunu könül ölkəsinin sultanlıq taxtına əyləşdirməyə hazırlaşır.

SƏKSƏN BİRİNCİ ADDIM: İTAƏT ETDİM

ساختم از شرم سرافکندگی
گوش ادب حلقه کش بندگی

*Utandığımdan başımı aşağı saldım,
Ədəb üçün qulluq halqasını qulağıma saldım.²⁰⁸*

Şair öncəki beytdə ifadə etdiyi düşüncələrini davam etdirir. Ruhun sözü onun duyğu və düşüncələrinə hakim olur. O, utandığından başını aşağı salır. O başa düşür ki, ruha təslim olmaqdan, onun hakimiyyətini qəbul etməkdən başqa yol yoxdur. Qəlbin fəthi ancaq bu yolla mümkündür. O da qulluq halqasını qulağına salır. Qulağa halqa salmaq qul olmağın əlamətidir. Bu deyim həm də itaət, təslimiyyət mənalарını ehtiva edir. Şair ruhun hakim olduğu qəlbin sultanlığını, müəllimliyini qəbul edir.

SƏKSƏN İKİNCİ ADDIM: NİZAMİNİN ADI FƏLƏKLƏRƏ UCALDI

خواجہ دل عهد مرا تازه کرد
نام نظامی فلک آوازه کرد

*Xacə qəlbim mənim ömrümü təzələdi,
Nizaminin adı fələklərə ucaldı.²⁰⁹*

²⁰⁸ Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 63.

²⁰⁹ Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 63.

Hz. Nizami bu beytdə qəlbini “xacə” adlandırır. “Xacə” ayrı-ayrı dövənlərdə fərqli mənələrdə işlədilmişdir. “Xacə” sözü farscadır, həm ümumilik söz, həm də siyasi termin kimi istifadə olunmuşdur. Mənası müəllim, alim, filosof, müdrik deməkdir. Cəmi “xacəqan”, “xocaqan”dır. Nəqşibəndi təriqətinin ilk dövənlərində Türküstandakı şeyxlər elm adamı olduqları üçün onlara “xoca”, “xacə” deyirdilər. Məsələn, Xoca Bahəddin Nəqşibənd, Xoca Yusif Həmədani, Xoca Əbdülxəliq Gücdəvani, Xoca Arif Rivgiri. Bu deyimlərdən anlaşılır ki, o dövəndə nəqşibənd təriqətini elm adamları yönəldirdilər. Ona görə də, o dövəndə nəqşilik “Xacəqaniyyə” adlanırdı.

Bir sıra böyük şəxsiyyətlərin adının önündə “xacə” titulunun olması da onların elmi kimliyini göstərir.

Hz. Nizamının dövəründə isə “xacə” termini dövlət xadimlərinə, vəzirlərə, vəzifəli şəxslərə aid edilirdi.

Beytin mətnində olan “xacə” sözü yuxarıda göstərilən bütün mənaları ehtiva edir. Belə ki, bu beytdəki mənə “Gecənin vəsfi və qəlbə tanımaq haqqında (söhbət)” bölməsinin ümumi məzmunu ilə bağlıdır. Bu bölmədə qəlb sultanı kimi, insan adlı ölkənin baş şəhəri, idarəçi kimi təqdim olunmuşdur: “o, xilafətə sahib olan xələf yarandı”, “onun adına sultanlıq xütbəsi oxundu”, “surət və can – hər ikisi qəlbənin çocuqlarıdır”, “qəlb ölkəsində çilçiraqla yanan bir qonaq sarayı gördüm”, “yeddi xələfə bir otaqda əyləşmişdi”, “ora fəzləklər məmləkətindən böyük bir məmləkətdir”, “günorta şahı başda oturmuşdu”, “qırmızı atlı ədəb qabağında, ləl qəbəli zəfər əsgəri yanında idi”, “acıqlı bir cavan onun şikar kəşfiyyətçisi idi”, “ondan aşağı qəmgin bir qara qul durmuşdu”, “kəməndatan pusquya durmağa hazırlaşdı, bir

misbədənlə pəhləvan özünə gümüşdən zireh taxmışdı”, “onların hamısı dağınıq, qəlb isə cəm idi”, “onların hamısı pərvanə, qəlb isə şəm idi”, “bu canımı ürək sultanına peşkəş etdim”, “qəlb qoşununun bayrağını tapdım”...

Bu misralardan aydın görünür ki, qəlb “xacə”dir – insan adlı ölkənin sultanıdır. İnsanın ən böyük hədəfi qəlb adlı baş şəhəri nəfsin istəklərindən təmizləyib ruhun taxtını ora yerləşdirmək və bu yolla da uca Allahın (c.c) rızasını qazanmaqdır.

Hz. Nizamının şərhində qəlb “xacə”dir, yəni alimdir, müəllimdir, öyrədəndir, tərbiyəçidir: “qəlb dedi ki, bu yuvadan keç, quşu axtar”, “mən xəzinəyəm, sənənləyəm, sənəndən kənar deyiləm”, “mənəim alovum bu tüstünün məhrəmi deyil, bu ciyərim hələ duzlanmayıb”, “mənəim kölgəm bu sərvən özündən qüdrətlidir”, “mənəim rütbəm bunun rütbəsindən daha ucadır”, “dodaqlarımın quşu onun isti nəfəsindən və xəcalətindən öz dilinin qanadlarını tökdü”, “ədəb üçün qulluq halqasını qulağıma saldım”...

Bu ifadələrdən də aydın görünür ki, vəhyin nuru ilə nurlanmış qəlb insanı tərbiyə edir, ona öyüd, ədəb verir, onu idarə edir, ona doğru yol göstərir.

Şair deyir ki, “xoca qəlbim”, yəni sultanım, müəllimim, alimim olan qəlbim ömrümü təzələdi, mənəim düşüncəmin üfüqlərini açdı, genişlətdi, həyatı tanıtdı, doğru yol göstərdi. Artıq qəlbənin müəllimliyi ilə, idarəçiliyi ilə yetişən, ömür yolunu seçən bir Nizami var – “yeni” Nizami.

Qəlb bizdən nə vaxt narazı qalır, nə vaxt bizi incidir? Belədirsə, bunun səbəbi nədir? Qəlb yaradılış fitrətinə görə, idarəetmə özəlliyinə sahibdir. O, vəhy nuru ilə nurlananda insan ölkəsinin sultanına çevrilir, onu idarə edir, bu zaman insan rahat və xoşbəxt olur. Qəlbə nəfsin istəkləri istilə edən-

də, hər şey tərsinə çevrilir, insan yaradılış fitrətindən uzaqlaşır, təzəliyini, tərəvətini itirir və solur. İnsan adlı ölkənin sultanı qəlbdirsə, o, insanı təzələyir, onu köhnəlməyə qoymur, onun adını fəlakələrə ucaldır. Hz. Nizami də elə belə deyir: “Xacə qəlbim mənim ömrümü təzələdi, Nizamının adı fəlakələrə ucaldı”.

SƏKSƏN ÜÇÜNCÜ ADDIM: RİYAZƏTDƏN ƏL ÇƏKMƏK MÜMKÜN OLMADI

چونکہ ندیدم ز ریاضت گزیر
گشتم از آن خواجه ریاضت پذیر

*Riyazətdən əl çəkməyin mümkün olmadığını görüb,
O xacədən riyazət qəbul etməli oldum.*²¹⁰

Hz. Nizami bu beytdə “xacə qəlb”in müəllimlik, tərbiyəçilik vəzifəsini göstərir, onun tərbiyə metoduna işarə edir, o qəlbi fəth etmək istəyən fatehin görəcəyi işi təqdim edir. Şairə görə, qəlb adlı “xacə”nin-müəlliminin başlıca tərbiyə metodu riyazətdir.

Bilindiyi kimi, təsəvvüfə bağlı tərbiyə məktəbində riyazət metodu önəmli yer tutur. “Riyazət” ərəbcədir, tərbiyə, islah, təhsil kimi mənaları var. Təsəvvüf şeyxləri nəfsin müqavimətini qırmaq üçün onu ac, susuz saxlamaqla, istədiyi şeylərdən məhrum etməklə tərbiyə edirdilər. Nəfsi ibadətə alışdırmaq üçün tərbiyə etmək də riyazətdir. Nəfsə qarşı cihad ömür boyu sürür. Ona görə də, sufilər təsəvvüfü “barışmayan savaş” adlandırmışlar. **Təsəvvüfə görə, riyazətin üç növü var: avam təbəqənin riyazəti. Bu, emlə əxlaq,**

ixlasla da əməli gözəlləşdirməkdir. Haqq və xalq ilə olan münasibətdə hüquqa əməl etməkdir.

Seçilmiş təbəqənin riyazəti içdəki, qəlb dünyasındakı ziddiyyətləri yox etmək, uca Allaha (c.c) inanaraq, Onu sevərək ibadət etmək, halı ilə razılaşmayaraq, daha uca məqamlara can atmaqdır.

Seçilmişlərin seçilməsinin riyazəti. Uca Allahın (c.c) sevgisini, rızasını qazanmaq üçün öz canını fəda etmək, fani olmaqdır.²¹¹

Bir sıra şairlər riyazəti aşiqliyin ölçüsü saymışdır:

... Dayim riyazət çəküb halvetlerde diz çöküb,
Hakk didarı eserin görməyən aşıkmıdır...²¹²

Ərəbcə olan “riyazət” termini farsca “çilə” adlanır. “Çilə” farsca qırx mənasını bildirən “çehel” sözündən törəmişdir. Dərviş bir şeyxin nəzarətində, qaranlıq bir hücrədə təkbəşinə qırx gün qalır, az yatır, az yeyir, az içir, çox ibadət edir. Bu çilə adlanır. Bu çilə nəfsi məğlub etmək üçün tətbiq olunur. Çiləyə ərəbcə “ərbəin” də deyilir. Çilə belə başlayır: şeyx dərvişi çilə otağına aparır, o, bu otağa gələndə dəstəməz və qüsl alır, “Fatihə” surəsini oxuyur, qapını bağlayıb gedir. Otaqda bir səccadə, bir mütəkkə, rəfdə bir Qurani-Kərim olur. Dərviş bu otaqdan ancaq zəruri hallarda çıxır. O, otaqdan çıxanda kimsə ilə danışmaz, kimsəyə baxmaz. Onun yeməyini bəlli bir vaxtda bir dərviş gətirib hücrəyə qoyur, salamdan başqa bir söz deməyib gedir. Ənənəyə uyğun olaraq çiləyə girənə ilk gün zeytun verilir. İlk gün qırx zeytun, sonra hər gün bir ədəd azaldılır, sonda bir zeytun ve-

²¹¹ Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüyü (hazırlayan, pr. dr. Ethem Cebecioğlu), III baskı, İstanbul, 2005, s.521.

²¹² Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüyü (hazırlayan, pr. dr. Ethem Cebecioğlu), III baskı, İstanbul, 2005, s. 522.

²¹⁰ Nizami Gəncəvi, göstərilən qaynaq, səh. 63.

rilir. Yemək üçün zeytunun seçilməsi Qurani-Kərimdə zeytunun bərəkətli qida sayılması ilə bağlıdır. Dərviş qırx gün tamam olanda çilədən çıxır, bu müddət ərzində olan düşüncə və yuxularını şeyxinə danışır. Şeyx zəruri saysa, ona dərhal ikinci bir çilə təbiiq edər. Ardıcıl üç çilə çıxaranlar da olur. Dərviş çilədən çıxanda şükür qurbanı kəsilir, onun ətinin suyu ilə hazırlanmış yemək dərvişə verilir, onu təbrik edirlər. Mövləvilərdə çilə min bir günlük xidmətdir...²¹³

“Riyazət”, “çilə”, “ərbəin” ilə bağlı bir sıra anlayışlar da var. Məsələn, “çilə çıxarmaq”, yəni təsəvvüf yoluna girmiş şəxsin (salik) nəfsini təmizləmək, qəlbini saflaşdırmaq üçün bir hücrəyə daxil olub, qırx gün ibadət zikr və düşüncə ilə məşğul olması. “Çilə çəkmək” əziyyət çəkmək deməkdir. “Çiləxana”, yəni çilə evi, çilənin çıxarıldığı özəl yer, otaq. Çiləxanalar qaranlıq və rütubətli otaqlar olduğu kimi, dağ başında, mağaralarda da ola bilirdi. Çiləxana sözü şeirlərin mətninə də yerləşmişdir:

Baba Yoxluq:

Var elbet çilənin çiləhanesi,
Orda olur dərvişin cananesi...

Bismillahi:

İnmişiz iki kapılı bir hane,
Ya hapışanedir bu, ya çiləhane...

Baba Yoxluq:

İki çiləhane çamlıcada yanyane,
Biri maziye bakar digeri zamane,
Benzer arının oğul verdiyi kovane,

Şanlı tariximizdən gələn bir çizgi bu,
Mahmudi-Hüdayidən hazretim Osmane...²¹⁴

“Çiləkeş” – çilə çəkən insan mənasındadır. Bu söz yoxsul, çətinlik içində yaşayan insanlar üçün də istifadə edilir. “Çilə sındırmış” – mövləvi təriqətində işlədilən bir ifadədir. Min bir günlük xidmətini bitirmədən çiləni tərk edən adam deməkdir. O, peşman olub geri dönsə, xidmətə başdan başlamalıdır. “Çiləmərđan” – kişilərin çiləsi deməkdir. Mövləvilər istifadə edirlər. Ən yorucu və ağır xidmətlər belə adlanırdı. “Çileyi-makusə” – tərs çilə deməkdir. Dərviş ayaqlarını tavana bağlayaraq çilə çıxarır. “Çis” – çiləsini tamamlamış dərviş deməkdir.²¹⁵

Hz. Nizami “xacə qəlb”in müəllimliyini qəbul edir, onun yolunun, metodunun doğru olduğuna inanır. Bu yol riyazət, çilə yoludur. Şair arınmanın, nəfsin istəklərindən xilas olmağın, özünü tanımağın yolunun riyazət olduğunu anlayır, çətinliyin ən gözəl müəllim olduğunu düşünür, çətinliyə ilahi sınaq kimi baxır, bunu verilmiş imkan kimi dəyərləndirir.

²¹⁴ Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüyü (hazırlayan, pr. dr. Ethem Cebecioğlu), III baskı, İstanbul, 2005, s. 147.

²¹⁵ Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüyü (hazırlayan, pr. dr. Ethem Cebecioğlu), III baskı, İstanbul, 2005, s. 148.

²¹³ Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüyü (hazırlayan, pr. dr. Ethem Cebecioğlu), III baskı, İstanbul, 2005, s. 144.

NƏTİCƏ

H. Nizamini "Sirlər xəzinəsi" dastanında olan "Gecənin vəsfi və qəlbi tanımaq haqqında" adlı bölmə səksən üç beytdir. Bu bölmə "Sirlər xəzinəsi" dastanının məzmunu, ideyası, hədəfi və məqsədi ilə sıx bağlıdır. Böyük iman şairi H. Nizami Gəncəvinin bu dastanı və adı çəkilən bölməni yazmaqda başlıca məqsədi odur ki, **kamil insan - nəfsin istəklərindən qurtularaq özünü, uca Allahı (c.c), varlığı doğru tanıyan, dərk edən, uca Allahın (c.c) kitabda və həyatdakı ayələrini doğru oxuyub, onların hökmlərini həyatına, duyğu və düşüncələrinə yerləşdirərək bu dünya və axirət səadətini qazanan insan yetişdirsin, iman insanı inşa etsin.**

H. Nizamini bütün əsərləri bu uca hədəfə xidmət edən, doğru, uca Allahın (c.c) kitabına, islam Peyğəmbərinin (s.a.s) sünnəsinə bağlı ölçülər, dəyərlər sistemidir, insanı insan edən, onun yaradılış fitrətinə uyğun yaşamasının təminatçısı olan, təbii, ilahi reseptlərə uyğun hazırlanmış mənəvi qida qaynağıdır.

H. Nizami insanı, onun qəlbini arındırmağa xidmət edən fəthlik elminin müəlliflərindən biridir. Ona görə, insanı ilahi buyruğa, təyinatı uyğun tərbiyə etmək fikri, düşüncə, iman insanının – möminin başlıca vəzifəsidir. Bu tərbiyə işinin əsası tərbiyə edəcəyin varlığı – insanı tanımaqdır. Şairə görə, insanı tanıma və tərbiyə işinin silahı sözdür. Doğru, uca Allahın (c.c) vəhyinə, Onun əziz Peyğəmbərinin (s.a.s) sözlünə, əxlaqına, ömrünə, əməlinə uyğun olan söz. Sözü gücü, dəyəri və təsiri onun doğru olmasına bağlıdır. İlahi iradəyə uyğun insan yetişdirmək ancaq bu yol və vasitə ilə mümkündür.

H. Nizamiyə görə, insanı doğru tanıdan ən böyük qaynaq uca Allahın (c.c) kitabıdır. Uca Allahın (c.c) kitabına görə, insanın duyğu və düşüncələrinin qaynağı onun qəlbidir. Qəlb həlledici orqandır. Bu qəlb sağlamsa, iman nuru ilə nurlanmışsa, bu qəlbə sahib olan insanın davranışları, əməlləri, əxlaqı da gözəl olur. Əgər bu qəlb fitrəti pozulmuşsa, nəfs qəlbə hakimiyəti ələ keçirmişsə, insan öz ilahi təyinatını itirir, heyvana çevrilir, əminlik qaynağı olan insan təhlükə, bəla, fəlakət mənbəyi olur.

Deməli, tərbiyənin məqsədi öncə qəlbə nəfsin çirəkəndən təmizləmək, sonra ruhu bu qəlb sultanı etmək, bütün yaxşılıqların qaynağı olan ruhu qəlb ölkəsində hakimiyyətə gətirməkdir. Bu işin adı tərbiyədir, cihad, fəthlikdir. Ən ağır iş də budur. Bu müqəddəs vəzifəni yerinə yetirən insan mömindir, mücahiddir, fəthdir. Ona görə də, ən çətin və şərəfli iş **iman insanı** yetişdirməkdir.

Bu anlamda H. Nizami mücahiddir, özünü kəşf etmiş, ruhunu qəlb ölkəsinin sultanına çevirmiş fəthdir, uca Allahın (c.c) yer üzündəki vəkillərindən biridir, özünü iman insanı yetişdirməyə fəda etmiş Allah (c.c) dostudur, insan və insanlıq sevdalısı olan aşıqdır.

Şair "Gecənin vəsfi və qəlbi tanımaq haqqında" adlı bölmədə də qəlbə fəth etməyin, ruhu qəlb adlı ölkənin sultanına çevirməyin yol və ölçülərini göstərib. Şair bu bölmədə öncə qəlbə nəfsin istəklərindən təmizləməyin şərtlərini açıqlayıb. **Bu böyük cihadın ilk addımı məkan və zaman şərtidir. Onun qəlbini təmizləmək istəyənin bir insana ilk tövsiyyəsi budur: tək olduğun bir yer seç və bu cihad üçün ən uyğun vaxt gəcdir.** Şair bu məqsədlə bölmənin əvvəlinə yer üzünün günəşlə vidalaşmış gecəni qarşılamağın təsviri ilə başlayıb, günəşin sönməsini parlaq boyalarla təsvir edib: "günəş öz qalxanını

atdı (bu bir döyüş səhnəsidir, döyüşün sonudur, günəş qararı-
lığa məğlub olmuşdur, qəlbini təmizləmək istəyən insan da
döyüşə - cihadə hazırlaşır), “cahan onun nəfəsindən daraldı”,
“dünya günəşin qalxanından da sarı oldu”, “günəş qalxanını
atan kimi qoşunu onun başını kəsdi”, “gecənin çağəsi əli
dayəsinə yetişən kimi gündüzün zıncırovunu öz ayağına bağ-
ladı”, “torpaq öz Məsih nəfəsi ilə onun sövdə atəşinə su çilədi”,
“xəstə bir tas qan tökdü, yer üzü başdan ayağa mürəkkəb kimi
oldu”.

Şair sonra gecəni təsvir edir: “oyunçu gecə bir gecə
oyunu çıxarırdı”, “gecə gah Ayın ağ şəkərini gülə qatırdı”,
“gah da Zöhrənin dəfi dirhəm saçırdı” (gecənin gözəlliyi bu
gecə gerçəkləşdiriləcək cihadın-qəlb təmizliyinin gözəl bir
əməl olduğu düşüncəsini yaradır, qalib gecə bu gecə öz nəfsini
məğlub edəcək insanın zəfəri kimi mənə qazanır. O gecə
gözəldir ki, insan bu vaxt dilimini qəlbini təmizləməyə həsr
etmişdir).

**Həz. Nizami sonra bu qaranlıq gecədə uca Allahın (c.c)
önündə diz çökmüş insanı təsvir edir:** “o, çıraqsızdır, bağı
olmayan gülşən bülbülüdür”, “o, ciyərinin qanını sözlə
qarışdırmışdır”, “ürəyinin suyundan alov saçır”.

**Sonra qəlbini təmizləmək istəyən insana ilahi yardım
yetişir, o, qeybdən gizli bir səs eşidir.** Qeybdən gələn səs ona
öyüd verir, yol göstərir: “borcu o qədər al ki, onu verə biləsən”,
“qafil oturma”, “duyğu yolkəsənlərindən - nəfsdən uzaq ol”,
“qəlbini tanı”, “qəlb nağılı de, onun ahəngi xoşdur”, “yolunu
yalnız qəlbən bilir”, “cismdən azad ol”, “ərsdə uç”, “qəlbini
Cəbrailin qanadına bağla”, “hər iki cahandan üz döndər”,
“ruzini qəlbən sədəqəsində tap”, “gül qulağını pambıqdan
təmizlə”, “bu dünya malına göz dikmə”, “qırx yaş önəmli
yaşdır”, “bu mübarək yolda sənə dost lazımdır”, “ürəyinə

həmdərd olan ürək tap”, “qoy qəm-xarın olsun”, “sübh çağı çox
önəmlidir”, “bu yolu tək getmək olmaz”, “səni sevən yar nə
gözəl yardır”, “yaş ətləklərdən - günahlardan təmizlən”...

**Həz. Nizamiyə görə, qəlbini təmizləmək, ona hakim
olmaq istəyən insan aşıqdır, o, ilk sırada özünü tanımalıdır.**
Şair bu bölmədə qeybdən gələn səsin “dili” ilə insanı bu aşıq
belə tanıdır: “insanı uca Allah (c.c) yaradıb. O, ərşin şahıdır,
mülkün sahibidir, tək yaradıcı Odur”, “insan cism və candan
ibarətdir”, “surət və can bir-biri ilə birləşmişdir”, “ruh və
cismdən ibarət olan insan adlı ölkənin xəlifəsi, sultanı qəlbdir”,
“uca Allah (c.c) sultanlıq xütbəsini qəlbən adına oxumuşdur”,
“surət və ruh qəlbən uşaqlarıdır”.

**Öz qəlbini fəth etmək istəyən aşıq qeybdən gələn səs
önəmli ölçülər verir, ona hədəf və yol göstərir, onun
yaradılış missiyasını açıqlayır, onu bir qəlb fəthi olmağa
çağırır.** Ona deyir ki, uca Allahın (c.c) razılığını, salam, rəhmət
və bərəkətini qazanmağın tək yolu qəlbə nəfsin istəklərindən
təmizləyərək, ruhu bu qəlb ölkəsinin sultanı etməkdir.

Aşıq bu sözlərdən ruhlanır, hədəf və yolu aydın görür,
özünə inanır: “bütün varlığım ilə hatifə qulaq asdım”, “təbim
şadlıqla doldu”, “qəmdən xilas oldum”, “qəlbən atəşi təbimin
qazanını qaynatdı”, “yolkəsənlər (nəfsin istəkləri) aciz oldu,
mən isə qüdrətli”.

**Hatifdən gələn səsdən təlimat alan aşıq ürək ölkəsinə
doğru yola çıxır.** Bu çox çətin bir yoldur, yol yolkəsənlərlə -
nəfsin quldurları ilə doludur: “canım dodağıma yetişdi”, “gecə
yarısındanək ömrümün yarısı getdi”, “çovkan qamətəm bükülüb
top kimi oldu”, “çovkanım ələ keçmiş topa çevrilmişdi, atəyim
yaxama çevrilmişdi”, “ayağım başım olmuşdu”, “başım isə
ayağım”, “mən top şəklinə düşmüşdüm”, “özümdən get-
mişdim”, “yüzü bir, biri isə yüz görürdüm”, “qəribliyim

kimsəsizliyimdən acı idi”, “yol yox idi”, “içəri girməyə ayağım, geri qayıtmağa cürətim yox idi”, “bu uçurumda dilim tutuldu...”. Bu ifadələr qəlbi fəth etməyin necə çətin, əzablı olduğunu gözəl anladır.

Hz. Nizamiyə görə, çətinliyə qalib gələcək gücün qaynağı sevgidir. Sevgi insana səbir verir, onu çəşməyə qoymur, qəlbi fəth etmək istəyən aşiqin ən etibarlı dostu sevgidir. Şair sevginin dəyərini belə təqdim edir: “eşq bələdçi kimi yüyənimdən tutdu”, yəni sevgi insana doğru yolu göstərir və bu yolu getmək gücü verir.

Aşiq qəlb ölkəsinin qapısını döyür. Öndə gedənlər aşiqin fədakarlığını, səmimiyyətini, əzmini dəyərləndirib onu içəri dəvət edirlər: “Nizami, gir içəri!” Onu bir dost kimi qarşılayırlar. **Şairin düşüncəsində qəlb bir ölkədir, onun sərhədi, qapısı, gözətçisi, zəfəri, bayrağı, sultan sarayı var. Bu ölkənin vətəndaşı olmağın şərti imandır, aşılıq və fədakarlıqdır, bir mömin olmaqdır:** “... orada çilçıraqla yanan bir saray var”, “yeddi xəlifə bir otaqda əyləşmişdi”, “ora fəlakət məmləkətindən böyük bir ölkədir”, “iqlimi çox gözəldir”, “günorta şahı başda oturmuşdu”, “qırmızı atlı ədəblə onun qabağında idi”, “ləl qəbalı zəfər əsgəri onun yanında idi”, “acıqlı bir cavan onun şikar kəşfiyyatçısıdır”, “ondan aşağı qəmgin bir qala qul durmuşdu”, “kəməndatan pusquda durmuşdu”, “bir misbədənlə pəhləvan özünə gümüşdən zireh taxmışdı”, “onlar hamısı pərvanə, qəlb isə şam idi”, “onlar dağıntıq, qəlb isə cəm idi”.

Şair qəlb ölkəsinin qonaq sarayına, sultanın hüzuruna dəvət edilməsinin şərtini açıqlamışdır. Qənaət və fədakarlıq: “Mən qənaətlə qəlbın mehmanı oldum”, “canımı ürək sultanına peşkəş etdim”, “üzümü aləmdəkilərin hamısından döndərdim”.

Qəlb şairə yol göstərir, onu əldə etdikləri ilə razılaş-

mamağa çağırır, gerçək hədəfin irəlində olduğunu söyləyir: “yuvadan keç, quşu axtar”, “mən sənənləyəm, səndən kənar deyiləm”.

Aşiq qəlbın öyüdlərini, düşüncə və inanc ölçülərini qəbul edir, ona itaət edir, onu özünün müəllimi sayır: “dodaqlarımın quşu onun isti nəfəsindən öz dilinin qanadlarını tökdü”, “utan-dığımdan başımı aşağı saldım”, “qulluq halqasını qulağıma saldım”. Bu itaət şairi ucaldır, onun ömrünü dəyişir: “Xacə qəlbim mənim ömrümü təzələdi”, “Nizaminin adı fəlakələrə ucaldı”.

Şair bu bölmədə qəlbi nəfsin istəklərindən təmizləmək yolunu, metodunu göstərir. Bu yol riyazət – çətinlikləri nemət saymaq, bu həyatın sınaq üçün yaradıldığını qəbul etmək, çətinliklərin sınaq, imtahan və insanın dəyərini üzə çıxarmaq vasitəsi olduğunu bilmək yoludur: “O xacədən riyazəti qəbul etməli oldum”.

Hz. Nizami “Gecənin vəsfi və qəlbi tanımaq haqqında” adlı bölmədə bir neçə məsələni həll etmişdir: insanın özünə tanındılması, ruh və cismin özəllikləri, qəlbın halları, insanın ən önəmli işinin qəlbi nəfsin istəklərindən təmizləyib, ruhu qəlb ölkəsinə sultan etmək olduğu, qəlbi fəth etməyin elmi, metod və yolları, eşq, aşiq, aşılıq, iman fədaisi olmağın ölçüləri və dəyəri.

“Sirlər xəzinəsi”ndəki bu bölmə dastanın hədəf və ideyaları ilə sıx bağlıdır. Hz. Nizaminin iman insanı tərbiyə etmək idealına xidmət edən, bədii biçimdə təqdim olunmuş ölçülərdir.

“... Harada olursunuzsa, olun, O (Allah) sizinlə bərabərdir”.

(əl- Hədid, 57/4)

“Gerçək igid güləşdə rəqibini məğlub edən deyil, əsəbi-
ləşdiyi zaman nəfsinə hakim olan kimsədir”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. I, s. 262.

Nədir bu qətrələrdə bəhri-ümman olduğun cana?

Nədir bu zərrələrdə şəmsi-taban olduğun cana?

(Ey can, bu damlaların içində bir ümman dənizi olmağın
nədir? Bu zərrələrin içində parlaq bir günəş olmağın nədir, ey
can?)

İbrahim Gülşəni

İKİNCİ BÖLMƏ

BİRİNCİ XƏLVƏT: QƏLBİN TƏRBİYƏSİ, XƏLVƏT ANLAYIŞI

GİRİŞ

“Xəlvət” sözü ərəbcədir. Tək qalmaq, bir күncə çəkilmək deməkdir. “Xəlvət” sözü təsəvvüf düşüncəsində bir termdir. Zehni səfərbərliyi təmin etmək, bir sıra zikrləri, çətin tapşırıqları (riyazət) yerinə yetirmək məqsədilə şeyxin öz müridini qaranlıq, dünya ilə əlaqəsi olmayan bir yerə, bəlli bir vaxt müddətində yerləşdirməsidir. Allah (c.c) ilə gizli danışmaq, qəlbi yanlıs inanclardan, çirkin düşüncələrdən təmizləmək xəlvətin məqsədidir. Böyük alim Kaşani deyir ki, xəlvət qulun bütün varlığı ilə Allaha (c.c) yönəlməsidir, Ondan başqa hər şeydən uzaqlaşmasıdır.²¹⁶

“Xəlvət” anlayışının ortaya çıxması Hz. Məhəmmədin (s.a.s) vəhydən öncə Hira mağarasında üzlətə çəkilməsi ilə bağlıdır. Xəlvətin müddətinin qırx gün olmasının səbəbi də Hz. Musanın (s.a.a) Tur dağında qırx gün uca Allah (c.c) ilə ünsiyyətindən qaynaqlanır.²¹⁷ Bu qırx günə uyğun olaraq xəlvətə ərəbcə “ərbəin”, farsca “çilə” (çehel-qırx sözünün dəyişmiş forması) deyilmişdir. Burada başlıca məqsəd xəlvət müddətində düşüncəni uca Allahdan (c.c) başqa hər şeydən uzaq tutmaqdır. Bir insan ömrü boyu xəlvətdə qalsa, duyğu və düşüncələri dünya məsələləri ilə məşğul olsa, onun xəlvəti faydasız sayılar, xəlvət sahibinə ancaq quru əziyyət qalar. Sahibini diri etməyən xəlvət ölüdür.

Xəlvət anlayışı və metodu bütün təriqətlərdə var, tarixi də çox qədimdir. Xəlvətin tətbiqi bu şəkildədir: dərğahdakı özəl odaların biri seçilir, şeyx dərvişi bu otağa aparır, ona

dua edir. Yemək və su hər gün eyni vaxtda verilir və hər gün azaldılır. Bir sıra təriqətlər zeytun yağı ilə bişirilmiş mərcimək şorbası, başqaları da çeşidli duzlu yeməklər verir, su içirtmirdilər. Bütün təriqətlərdə vegeterian diyetə üstünlük verilir. Mürid ancaq abdəst almaq, cümə və bayram namazı qalmaq və bir sıra vacib işlər üçün bayıra çıxmağa bilər. O, qırx gün dar, qaranlıq hücrədə az yatar, çox düşünər, dua, zikir, ibadət edər. Şeyx aradabir gələr, müridin durumuna görə ona yeni zikrlər verər. Bu müddətdə mürid dırnaq və saç kəsməz. Qırxıncı gün şeyx odaya gələr, müridin yuxularını dinləyər, sonra şükür qurbanı kəsilər, bu yolla da xəlvət başa çatar. Mürid yuyunur, dırnaq və saçını kəsər, paltarını dəyişdirər, köllə suyu ilə bişirilmiş şorba içər. O axşam şükür olaraq kasıb insanların qarnı doyurulur.²¹⁸

Sonrakı dövənlərdə xəlvətiyyə sufi məktəbləri formalaşmış, onlar xəlvəti sufi həyatının əsaslarından birinə çevirmişlər. XIV yüzillikdə Azərbaycanda xəlvətiyyə təriqəti ortaya çıxmışdır. Xəlvətiyyə Şirvanda təşəkkül tapmışdır. Təriqətin birinci qurucusu piri-əvvəl Əbu Abdullah Sircəddin Ömər əl-Xəlvətidir. Xəlvətiyyə təriqətinin əsas qurucusu isə Seyid Yəhya Şirvanidir.²¹⁹

“Xəlvət” anlayışı ilə bağlı bir sıra terminlər də var: “Xəlvət dər əncümən” – farscadır, cəmiyyət içində tənhalıq deməkdir. Bu anlayış Nəqşibəndi təriqətinə aiddir, bu insanların içində yaşamaq şərti ilə hər zaman uca Allahla (c.c) bir olmaq elmidir. Nəqşibəndilərdə söhbət əsasdır, onlar müridin təkbəşinə xəlvətə çəkilməsi yerinə, xalq içində

²¹⁶ Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüyü (hazırlayan, pr. dr. Ethem Cebecioglu), III baskı, İstanbul, 2005, s. 249.

²¹⁷ Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüyü (hazırlayan, pr. dr. Ethem Cebecioglu), III baskı, İstanbul, 2005, s. 249.

²¹⁸ Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüyü (hazırlayan, pr. dr. Ethem Cebecioglu), III baskı, İstanbul, 2005, s. 250.

²¹⁹ Seyid Yəhya əş-Şirvani “Şəfa əl əsrar” (nəşrə hazırlayan, dr. Mehmet Rihtim), Bakı, Elm, 2010, s. 46-47.

yaşaya – yaşaya xəlvətdə olmağa üstünlük verirlər.

“Xəlvətxana”, “xəlvətgah” terminləri də xəlvət anlayışı ilə bağlıdır. Xəlvətin gerçəkləşdirildiyi yer deməkdir.²²⁰

Hz. Nizaminin işlətdiyi “xəlvət” sözü xəlvətiyyə təriqətindən çox-çox əvvəl aiddir. Bu onu göstərir ki, xəlvət anlayışının tarixi çox qədimdir və islama bağlı olan tərbiyə məktəblərində iman insanı yetişdirmək məqsədi ilə bir metod olaraq geniş istifadə olunmuşdur. **Hz. Nizami də “xəlvət” sözünü qəlbi tərbiyə metodu kimi təqdim edir. O, qəlbi tərbiyə etmək üçün özəl bir vaxtın (gecə) olmasını önəmli sayır. Təsadüfi deyildir ki, “Gecənin vəsfi və qəlbi tanımaq haqqında” adlı bölmədə qəlblə söhbət, zikir və təfəkkür üçün ən uyğun vaxt olaraq gecə seçilmişdir.**

Şair bu bölmədə də qəlb tərbiyəsində xəlvətin önəmini göstərmək üçün bu anlayışı bir tərbiyə metodu kimi önə keçirmişdir. Bu bölmə yetmiş beytdir və bir sıra özəllikləri var.

BİRİNCİ XƏLVƏT – QƏLBİN TƏRBIYƏSİ BÖLMƏSİNİN ÖZƏLLİKLƏRİ

Bu bölmənin birinci hissəsində (bu şərti bölgüdür) şair qəlbini müəllim, onun tərbiyə metodunu doğru yol kimi qəbul etdiyini bildirir. Qəlb şairə bu dünya və axirətin doğru yolunu göstərmişdir.

Şair bu bölmədə müəllim olmaq istəyən insanın özəlliklərini açıqlamışdır: dərin bilik, səbir, inandırmaq, bəlli etdiyi hədəfdən əl çəkməmək, sevgi.

Hz. Nizami bu bölmədə qəlbini təmizləmək, özünü tanımaq istəyən insanın özəlliklərini anlatmışdır. Şairə görə,

qəlb təmizliyi aşıqlıq işidir, aşıq olmayan, sevməyən insan bu yolun yolçusu ola bilməz.

Bu bölmədə qəlbini təmizləmək istəyən aşıqın halları təsvir edilmişdir.

Şair bu bölmədə peyğəmbərlərin adından istifadə etmişdir. Bir sıra ulduz adları mətnə daxil edilmiş, onların imkanlarından bədii vasitə, ideyanın açılması yolu kimi istifadə olunmuşdur.

Bölmə qəlbini təmizləmək istəyən aşıqın halını təqdim edir. Şairə görə, bu müqəddəs bir işdir. O, təmizlənmiş qəlb gül bağçasına bənzədir, parlaq təbiət təsvirləri verir, gül adlarını bölmənin mətninə daxil edir. Bu bölməni oxuyanda insan özünü ruhuna dinclik verən bir bağçada hiss edir: “gecənin sürməsi gündüzün qırmızısı ilə əvəz oldu”, “yaxama qədər gülə büründüm”, “lalə dodaqları kimi gülüm-sədim”, “lalə öz qəlbini mənim canıma tapşırırdı”, “güldən gülə, budaqdan budağa qaçdım, axan suya doğru tələsdim...”

²²⁰ Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüyü (hazırlayan, pr. dr. Ethem Cebecioğlu), III baskı, İstanbul, 2005, s. 251.

“De: “Bir deyin görüm, əgər Allah sizin qulaqlarınızı və gözlərinizi əlinizdən alsa, ürəklərinizə möhür vursa, onları sizə Allahdan qeyri hansı tanrı qaytara bilər?...”

(əl-Ənam, 6/46)

“Qəlbində Qurandan bir miqdar (ayə) olmayan kimsə xaraba ev kimidir”.

Mübarək hədis

“*Riyazüs-salihin*”, c. V, s. 109.

“İnsan aləmin kiçildilmiş bir xülasəsidir. Ona görə də aləmdə var olan hər şeyin bir nümunəsi də insanda var”.

İmam Rəbbani

BİRİNCİ ADDIM: MÜƏLLİM DOQQUZ FƏLƏYİN SİRRİNİ AÇDI

رایض من چون ادب آغاز کرد
از گره نه فلکم باز کرد

*Müəllim mənə ədəb öyrətməyə başlayıb,
Məni doqquz fələyin düyünündən açdı.*²²¹

“Birinci xəlvət – qəlbin tərbiyəsi” adlı bölmə öncəki – “Gecənin vəsfi və qəlbi tanımaq haqqında” adlı bölmənin ardıdır. Öncəki bölmə şairin qəlbi bir xoca qəbul etməsi və riyazəti bir tərbiyə metodu olaraq mənimsəməsi ilə bitmişdi.

Müəllim kimi tərəcə olunmuş söz beytin orijinalında “rayiz”dir. “Rayiz” sözünün bir neçə mənası var: “rayiz” – xam atı ram edən minici, “rayiz” – bədəninə riyazətə, çətinliyə öyrədən adam. Sözün hər iki mənası beytin və bütövlükdə bölmənin məzmunu və ideyasına uyğundur. **Belə ki, nəfs ağzı cilov, başı yüyən, beli yəhər görməmiş, minilməmiş, çapılmamış, qamçılanmamış, vəhşi, xam ata bənzəyir.** “Nəfs” sözü də ərəbcədir, “ruh”, “ağıl”, “insanın bədəni”, “cəsəd”, “qan”, “əzəmət”, “izzət”, “pis söz”, “bir şeyin cövhəri”, “işgəncə”, “arzu”, “murad” kimi mənalarda işlədilir²²². Böyük təsəvvüf alimi Kaşaniyə görə, nəfs özündə iradi hərəkət, duyğu, həyat gücü olan incə buxarlı bir cövhərdir.²²³ Böyük alim hakim Tirmizi nəfsi belə tanıdır: “O, heyvani ruhdur, qəlb (nəfsi-natiqə) ilə bədən arasında vasitədir...”²²⁴

²²¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

²²² Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüyü (hazırlayan, pr. dr. Ethem Cebecioğlu), III baskı, İstanbul, 2005, s. 472.

²²³ Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüyü (hazırlayan, pr. dr. Ethem Cebecioğlu), III baskı, İstanbul, 2005, s. 472.

²²⁴ Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüyü (hazırlayan, pr. dr. Ethem Cebecioğlu), III baskı, İstanbul, 2005, s. 472.

Qurani-Kərimdə nəfs anlayışı müxtəlif mənalarda təqdim olunmuşdur:

Uca Allahın (c.c) zati mənasında:

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَلَمْ تَكُنْ لِلنَّاسِ لَدِينًا مَّخْذُومِي
إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي
بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي
نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

(Maidə, 5/116)

“(Ey Rəsulum!) Xatırla ki, o zaman (qiyamət günü) Allah belə buyuracaq: “Ey Məryəm oğlu İsa! Səməmi insanlara: “Allahla yanaşı, məni və anamı da özünü zə tanrı bilin!” – demişdin? (İsa cavabında) deyəcək: “Sən paksan və müqəddəssən! Haqqım çatmayan bir şeyi demək mənə yaraşmaz. Əgər bunu mən demiş olsaydım, Sən onu mütləq bilərdin. Sən mənim ürəyimdə olan hər şeyi bilirsən, mən isə Sənin zatında olanı bilmirəm. Şübhəsiz ki, qeybləri bilən ancaq Sənsən!”²²⁵

İnsanın ruhu mənasında:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي
فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي

(əl-Fəcr, 89/27-30)

“(Qiyamət günü uca Allah mömin kimsəyə belə buyuracaqdır): “Ey (öz imanından, əməlidən və Allahın vədindən) xatircəm olan kəs! (Ya da: “Ey arxayın nəfs!”)²²⁶

²²⁵ Bu məna üçün bax: Taha, 20/41; Ali-İmran, 3/28; Ənam, 6/12, 54.

²²⁶ Bu məna üçün bax: Ənam, 6/93; Zumər, 39/42.

Qəlb mənasında:

وَأَذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ
وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

(əl-Əraf, 7/205)

“Səhər-axşam yalvararaq, qorxaraq, səsinə qaldırmadan ürəyində Rəbbini yad et, qafillərdən olma!”²²⁷

İnsan bədəni mənasında:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ
عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

(Ali-İmran, 3/185)

“Hər bir kəs (canlı) ölümü dadacaqdır. Şübhəsiz ki, mükafatlarınız qiyamət günü tamamilə veriləcəkdir. Oddan (Cəhənnəmdən) uzaqlaşdırılıb, Cənnətə daxil edilən kimsə muradına çatacaqdır. Dünya həyatı isə aldadıcı həzzdən (əyləncədən) başqa bir şey deyildir.”²²⁸

İnsana pislili əmr edən güc mənasında:

وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنْ النَّفْسُ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي
غَفُورٌ رَحِيمٌ

(Yusuf, 12/53)

“Mən özümü təmizə çıxarmıram. Rəbbimin rəhm etdiyi kimsə istisna olmaqla nəfs (insana) pis işlər görməyi əmr

²²⁷ Bu məna üçün bax: Ali-İmran, 3/154; Yusuf, 12/77; əl-Bəqərə, 2/77; 109/235; Nisa, 4/113; Ənam, 6/158; Yunus, 10/100; Ənbiya, 21/64; Nəml, 27/14; Fussilat, 41/361.

²²⁸ Bu məna üçün bax: Ali-İmran, 3/146; əl-Ənbiya, 21/35; Ənkəbut, 29/57; İsrə, 17/33; Yusuf, 12/26, 30, 61.

edər. Həqiqətən, Rəbbim bağışlayandır, rəhm edəndir!”²²⁹

Təsəvvüf alimləri nəfsi yeddi növə-mərhələyə ayır-
mışlar:

Birinci mərhələ - nəfsi-əmmarə. Bu nəfsin sifətləri bunlardır: cahillik, paxıllıq, tamah, təkəbbür, qəzəb, şəhvət, həsəd, boş və faydasız işlərlə məşğul olmaq, insanlara isteh-za etmək, onları ələ salmaq. Bu haldan qurtulmağın yolu öncə uca Allahın (c.c) varlıq və birliyini qəbul etmək, Ona inanmaqdır. Sonra uca Allahı (c.c) çox zikr etmək, yeməyi, içməyi azaltmaq, nəfsi ölüm və cəhənnəm əzabı ilə qor-utmaq zəruridir. İbadət, zikr və fikirlə dünya bağından qop-maq lazımdır.

İkinci mərhələ - nəfsi ləvvamə. Bu mərhələdə nəfs etdiklərinin yanlış olduğunu anlayır, pəşman olur, özünü çox məzəmmət edir. Ona görə də ləvvamə (çox məzəmmət edən) adlanır. Sifətləri bunlardır: məzəmmət etmək, həvəs, fikir, təəccüb. Bu nəfs sahibində gizli riya, özünübəyənmə var. Təriflənməyi xoşlayır, əməllərinin bilinməsini istəyir.

Üçüncü mərhələ - nəfsi mühlimə. Bu nəfsin sifətləri bunlardır: elm, səxavət, qənaət, təvazökarlıq, səbir, dözümlü, ağlamaq, zikri çox sevmək, uca Allahın (c.c) adı ilə fərəh-lənmək, üzügülər olmaq, hikmətlə danışmaq.

Dördüncü mərhələ - nəfsi mütməinnə. Bu nəfs sahibi şəriətdən ayrılmaz. Bu məqam təmkin, kamil iman məqamıdır.

Bəşinci mərhələ - nəfsi-rədiyyə. Bu nəfsin sahibi uca Allahından (c.c) razıdır. Onda bəşəri sifətlər yox olmuşdur. Sifətləri sevgi, rahatlıq, kəramət, dünyanı unutmaq, təslim-iiyyət və rizadır.

Altıncı mərhələ - nəfsi-mərdiyyə. Bu nəfsin sahibi heyrət içərisindədir. O, uca Allahın (c.c) əxlaqı ilə tərbiyə

olunmuşdur. O, çox bağışlayandır, eyibləri örtər, çox şəf-
qətlidir.

Yeddinci mərhələ - nəfsi-kamilə. Bütün gözəl xüsu-
siyyətlər onda cəmləşmişdir. Artıq riyazətə ehtiyac yoxdur,
mücadilə, cihad tamam olmuşdur. Onun hərəkətləri, sözləri
savab və ibadətdir, elm və hikmətdir. Onun üzünü görmək
rahatlıqdır.

Bu deyilənlərdən aydın görünür ki, nəfs insan varlı-
ğının ayrılmaz bir hissəsidir, fitridir. İnsanın varlığının
tərkibi bu dünyanın insanın sınaq meydanı olması anlayışına
uyğun yaradılmışdır. Yəni insanın dəyəri bu sınaqdan necə
çıxmasına bağlıdır. İnsan davamlı mücadilə, cihad halında
olmalıdır, nəfsini məğlub etməlidir (nəfsi yox etməli deyil,
bu mümkün deyil, onu nəzarətə götürməlidir).

Hz. Nizami insanın yaradılış məqsədini dəqiq bildi-
yindən, onun varlığını doğru, olduğu kimi tanıdığından, ona
nəfsə qarşı mücadilədə yol və yardım göstərmək istədi-
yindən “Birinci xəlvət – qəlbın tərbiyəsi” adlı bölmənin ilk
beytini nəfsin xarakterinə, onunla mübarizə yollarına həsr
etmişdir. Möhtərəm şair bu göstərilən hədəfi təqdim etmək
üçün bir sıra vasitədən istifadə edir. Burada beytin ideya-
sının açılmasına xidmət edən açar söz “rayiz”dir. Deyildiyi
kimi, “rayiz”in birinci mənası xam atı ram eləyən minici,
ikinci mənası isə bədənini riyazətə (çətinliyə, mücadiləyə
öyrədəndir). “Rayiz” sözünün birinci mənası nəfsin xarakte-
rini, ona qarşı mübarizənin çətinliyini gözəl ifadə edir. **Belə
ki, şair nəfsi xam ata bənzədir. Xam at minilməmiş, ağzı
cilov, başı yüyən, beli yəhər, dərisi qamçı görməmiş, heç
bir qaydaya uyğunlaşmamış, dəlisov, ona yaxınlaşmaq
istəyənləri təpikləyən, ona minmək istəyənləri yerə çır-
pan, azğın, ancaq öz “qanunları” ilə yaşayan atdır.**

²²⁹ Bu məna üçün bax: Yusuf, 12/53, Taha, 20/96; Məidə, 5/30.

İnsanın vəzifəsi bu xam atı – nəfsi əhilləşdirmək, onu tərbiyə etmək, onu cilovlamaqdır. İnsanın dəyərini ölçüsü budur. Əgər o, bu mücadilədə qalib gəlsə, fatehdir, bu dünyaya və axirət səadətini qazanmışdır.

“Rayiz” sözü beytin ideyasının açılması üçün yeni imkanlar yaradır. Biz bu anlayış yolu ilə nəfsin xarakterini öyrənirik. Bilirik ki, nəfs inadkardır, üsyankardır, o, hər an insanı azdırmağa çalışır, ancaq öz istəyinin tələblərini yerinə yetirməyə can atır, o, təhlükəlidir, nəzarətdən çıxsa, insanı həlak edir. “Rayiz” sözü bizə deyir ki, çətinlik insanı sıradan çıxarmaq, onu alçaltmaq üçün deyil, onu ucaltmaq, onun dəyərini üzə çıxarmaq üçündür. Çətinlik bir vasitədir, insan ondan qorxmamalıdır.

“Rayiz” sözü bizə deyir ki, çətinlik müəllimdir, o, bizi öyrədir, tərbiyə edir, təmizləyir. “Rayiz” sözü bizə deyir ki, çətinlik insan qəlbini təmizləməyin ən gözəl, ən təsirli dərmanıdır. Bu söz bizə anladır ki, nəfslə mübarizə çətinlikdir, çətin olduğu görə də, şəərəlidir, çətinlik arınma, günahlardan təmizlənmə, özünü tanıma, bağışlanma vasitəsidir. Bu söz bizə deyir ki, bütün böyük və şəərəfli işlər çətin mübarizə yolu ilə gerçəkləşdirilmişdir.

Həz. Nizamini anlayışına görə, nəfslə mübarizəni təkbəşinə gerçəkləşdirmək çətin olduğundan bu cihadda insana müəllim, yol göstərən lazımdır. Sevgi, iman, iradə, səbir, mücadilə əzmi, yolu tanıyan müəllim və ona ürəkdən itaət qəlb fatehi olmaq istəyənin aşiqin qələbə, zəfər ölcüsüdür, bəşarının sirridir.

Həz. Nizami bu beytdə müəllimdən və şagirddən tələb olunan özəllikləri də vermişdir. Ona görə, müəllim öyrədəndir, doğru yolu bilən və göstərəndir. Müəllimin işi həm elm, həm də ədəb öyrətməkdir. Gerçək müəllim insanı özünə tanıdandır,

nəfsə qalib gəlmək elmini biləndir. (Şair deyir ki, müəllim mənə doqquz fələyin düyününü açdı). Şairə görə, müəllim iman insanıdır. Həz. Nizamiyə görə, öyrənmək fitri duyğudur. Öyrənməyin üsulu, yolu, ədəbi sevgi, səbir, iradə və müəllimə itaətlə bağlıdır. Ona görə, şagird aşiqdir.

Şairə görə, ən böyük həyat müəllimi çətinlikdir. Müəllim olan “rayiz”in vəzifəsi ruhu doqquz fələyin düyünündən açmaqdır. “Düyün” çətinlik mənasındadır, “düyünə düşmək”, “düyünləmək”, “düyün vurmaq” kimi söz və ifadələr də bu mənada işlədilir. Şair birinci beytin ikinci misrasında “doqquz fələk” deyərək nəfsin istəklərini nəzərdə tutmuşdur. “Müəllim məni doqquz fələyin düyünündən açdı”, yəni məni maddi dünyanın buxovlarından xilas etdi. Əslində, xəlvətin də məqsədi budur. İnsanı idealin tələbinə uyğun olaraq bir müddət maddi dünyadan təcrid etmək, nəfsin maddi güc qaynaqlarını kəsmək (az yemək, az yatmaq, az danışmaq, gözü maddi aləmdən çəkmək) və bu yolla da bəsirət gözünü açmaq. Fiziki göz bağlanmasa, mənəvi göz açılmaz. Bu yolla xəlvətdə nəfs zəifləyir, ruh güclənir, insanın ruhu qəlb adlı ölkənin taxtına sahib olur. Şair deyir ki, xam atı ram etmək nə qədər çətindirsə, nəfsi tərbiyə etmək də o qədər çətinlikdir.

İKİNCİ ADDIM: DÜYÜNÜM DÜYÜN İÇİNDƏ ÇARPAZLAŞMIŞDI

گرچه گره در گرهش بود جای
برنگرفت از سر این رشته پای

*Öz düyünüm düyün içində çarpazlaşmasına baxmayaraq,
Bu kəndirin başından o, ayağını qaldırmadı²³⁰.*

²³⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

Şair bu beytdə nəfslə mübarizənin çətin olduğunu anlatmaq üçün məsələyə başqa bir yöndən yanaşmışdır. Birinci beytdə nəfs xam ata bənzədilmiş, bu yolla onunla mübarizənin çətin olduğu önə çəkilmiş, nəfslə mücadilənin əsas şərti göstərilmişdir. Əsas şərt maddi dünya ilə bağları qoparmaqdır.

Şair ikinci beytdə xam atı – vəhşi nəfsi tərbiyə etməyin yolunu, metodunu göstərmişdir. **Belə ki, xam atı ram edən minici (müəllim) qıldan eşilmiş kəndirdə yeddi halqa – düyün düzəldir. Onun birinci halqasını atın başına salır. Atı yavaş-yavaş öyrədərək onu halqadan-halqaya keçirir. Axırncıya çatanda at ondan hürkməsə, o, ram edilmiş sayılır.**

Şair ikinci beytin birinci misrasında deyir ki, öz düyünüm düyün içində çarpazlaşmışdı. Burada şair xam atı ram edərkən tələb olunan yeddi düyünə işarə edir. Yəni mən hələ xam idim, nəfsim çox güclü idi, maddi dünya ilə o qədər sıx bağlı idim ki, düyünlər bir-birinə qarışmışdı. Bu düyünləri açmaq, nəfsin qida bağını qoparmaq çox çətin idi. Ancaq müəllimim çox səbirli və usta idi, o bezmədi, yorulmadı, məndən əl çəkmədi, “kəndirin başından ayağını qaldırmadı”, məni ram etdi.

Bu beytdə nəfsin tərbiyəsi ilə bağlı bir sıra önəmli ölçülər verilib: insan tərbiyəsi, o sıradan nəfsin məğlub edilməsi, ruhun qəlb ölkəsində hakimiyyətə gətirilməsi uzun və mərhələli bir işdir. Hər bir tərbiyə, o sıradan nəfsin tərbiyəsi elmlə olmalıdır, yalnız bu yolla müsbət nəticə əldə etmək olar. Tərbiyədə ilk addım doğru hədəf müəyyən etmək və tərbiyə edəcəyin insanı yaxşı tanımaqdır. Tərbiyə işi bir sistemdir, bu işdə doğru müəyyən edilmiş ölçülərin (qaydaların) təkrar və israrı çox önəmlidir. Ancaq bu yolla gözəl bir xasiyyətin xarakterə çevrilməsi mümkündür.

Tərbiyədə zaman seçimi və metodu çox önəmlidir. İnsan xarakterləri və nəfsi xəstəliklər fərqli olduğu kimi,

tərbiyə yolları da fərqli olmalıdır. Tərbiyədə müəllim seçimi böyük şərtidir. Hər bir tərbiyənin uğurla nəticələnməsi üçün vaxtı və ölçüləri müəyyən edilmiş rejimin olması önəmli şərtlərdən biridir.

Tərbiyə işi səbir və sevgi ilə gerçəkləşdirilə bilər. Tərbiyəçi və tərbiyə olunan heç bir şərtlə “kəndirin başından ayağını qaldırmamalıdır”. Tərbiyədə önəmli şərtlərdən biri səni tərbiyə edənə inanmaqdır, ona itaət etməkdir. Tərbiyə olunan tərbiyəyə möhtac olduğunu bilməli, “xəstə” olduğunu qəbul etməlidir. Xəstə xəstə olduğunu qəbul etməsə, sağalmaz.

Tərbiyə üsulu nəfsi xəstəliyin xarakterinə uyğun olmalıdır. Tərbiyədə tərbiyə olunana davamlı nəzarət çox önəmlidir. Tərbiyə olunana nəfsinin xəstəliklərinin tipi, xarakteri dəqiq deyilməlidir, onu inandırmaq lazımdır ki, nəzarətsiz nəfs düşməndir və onu həlak edəcək. Xəstə nəfsini düşməni kimi qəbul etməsə, ona qarşı səfərbər və sayıq olmayacaq, sayıqlığını itirmiş əsgərə çevriləcək.

Ümid və qorxu tərbiyə işinin hərəkətverici gücüdür, qoşa qanaddır. Tərbiyəçi gerçəklikdən ayrılmayan idealistdir. O, ağıllı və cəsarətlidir, o, imanın yoğurduğu, özünü uca Allahın (c.c) iradəsinə təslim etmiş aşıq və fədaidir.

ÜÇÜNCÜ ADDIM: DÜYÜNLƏR KƏNDİRDƏN AÇILDI

تا سر این رشته به جانی رسید
کان گره از رشته بخواد برید

*Nəhayət, kəndirin ucu o yerə çatdı ki,
Düyünlər kəndirdən açılmağa başladı.²³¹*

²³¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

Şair bu beytdə nəfslə mücadilənin müsbət nəticə verməsi üçün tələb olunan şərti açıqlayır. Düyün açmaq çətin bir işin öhdəsindən gəlmək deməkdir. Ağillı, səbirli, iradəli olan müəllim doğru metod təbiiq etdi, tərbiyə etdiyi insanın etirazlarına baxmadı, sonda müsbət nəticə əldə etdi, düyünlər kəndirdən açılmağa başladı, yəni maddi dünya bağlarından, düyünlərindən azad oldum.

DÖRDÜNCÜ ADDIM: XACƏMİZ BİZİM AĞAMIZDIR

خواجہ مع القصہ کہ در بند ماست
گرچه خدا نیست خداوند ماست

*Xülasə, bizi bəndə salan xacəmiz,
Tanrı olmasa da, bizim ağamızdır.²³²*

Həz. Nizami bu beytdə artıq yavaş-yavaş nəfsini maddi dünyanın bağlarından qoparan aşiqin azadlıq duyğusunu, nəfsin istəklərindən xilas olmağın bəxş etdiyi həzzi, rahatlığı ifadə etmişdir. Aşiq halından məmnundur. Belə olan halda o, müəlliminə təşəkkür edir, onun əməyini dəyərləndirir. Öncə onu “bizi bəndə salan xacəmiz” adlandırır. Misrada “bəndə salmaq” ifadəsi bir neçə mənada işlənmişdir. O, “məni bəndə saldı”, yəni ram etdi, onun sevgisi könlümə yerləşdi, ona aşiq oldum, o, “məni bəndə saldı”, yəni ona itaəti sevərək qəbul etdim. “Bəndə salmaq” ifadəsi aşiqin öz müəlliminə təşəkkür sözüdür, sevgi və ehtiramın sözə çevrilmiş şəkildir.

Müəllimin ağılı, sevgisi, iradəsi, metodu birləşmiş, tərbiyənin güc qaynağına çevrilmiş və meyvə yetişdirmişdir.

²³² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

Aşiqin müəlliminə təşəkkür sözü beytin ikinci misrasında yeni biçimdə təqdim olunur. “O, Tanrı deyil, ancaq bizim ağamızdır”, - bu çox böyük və dəyərli bir sözdür. Burada müəllimin “ağa” adlandırılaraq bu sözün “Tanrı” sözü ilə yanaşı işlədilməsi aşiqin öz müəlliminə itaətini ifadə etmək üçündür. Çünki Tanrı quldandan tam, səmimi, ürəkdən itaət tələb edir. Niyə? Ona görə ki, uca Allaha (c.c) itaət etmədən, Onun ölçülərini qəbul etmədən tərbiyə olunmaq, mömin olmaq mümkün deyil. **İtaət tərbiyənin şərtidir. Aşiqin müəllimi də eyni şeyi tələb edir. O deyir ki, tərbiyə olunmaq, qəlbini təmizləmək, nəfs adlı düşməninə məğlub etmək istəyirsənsə, ölçülərə itaət etməlisən.** Doğru olan ölçülərə və bu ölçüləri qoyan müəllimə itaət sənə nəfsin buxovlarından azad edəcək, sən qəlbinə sahib olsan, hər şeyə sahib olacaqsan. Müəllimin şagirdin “qəlbini fəth etməsinin”, onu “bəndə salmasının” səbəbi də bunlardır: tərbiyənin əsası **doğru sözdür, örnək olmaqdır, tərbiyə etdiyini sevməkdir. Tərbiyə etdiyinin sənə aşiq olmasını, bəndə düşməsinə istəyirsənsə, öncə sən ona aşiq olmalısən. Bu, müəllim kimdir sualının cavabıdır.**

BEŞİNCİ ADDIM: O, MƏNİM CANIMIN DƏRDİNİ ÇƏKİR

شحنه راه دو جهان منست
گرنه چرا در غم جان منست

*O, mənim iki cahan yolunun şihnəsidir,
Belə olmasaydı, o, mənim canımın dərdini çəkərdimi?²³³*

Həz. Nizami bu beytdə də ona ədəb öyrədən, ondan riyazət qəbul edən, onun düyününü açan, onu doğru yola yö-

²³³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

nəldən, onu bəndə salan, “bizim ağamız” adlandırdığı müəllimə öz təşəkkürünü bildirir. **Bir şagirdin müəllimə olan münasibətinin ölçülərini açıqlayır: şagird müəllimini sevməli, ona itaət etməli, onun əməyini dəyərləndirməlidir. Şair bu beytin birinci misrasında deyir ki, müəllimim mənim iki cahan yolumun şihnəsidir. “Şihnə” sözünün mənası şəhərdə qanun-qaydanı, nizam-intizamı qoruyan hərbi böliüyün rəisidir. Şair misrada “iki cahan” deyərkən bu dünya və axirəti nəzərdə tutur. Misranın sözlərinin ifadə etdiyi məna budur: insanın hədəfi bu dünya və axirət səadətinə qazanmaqdır, bunun üçün qəlb təmizliyinə ehtiyac var. Bu qəlb təmizliyi kimi çətin iş müəllimin nəzarəti ilə gerçəkləşdirilə bilər. Qəlb təmizliyini gerçəkləşdirmək də ciddi nizam və intizamla mümkündür. Xəlvətin mənası da budur. Xəlvət qəlbini təmizləmək məqsədi ilə vaxta, qaydalara dəqiq əməl etməkdir.**

Bu mənada müəllim şəhərdə qayda-qanunu qoruyan hərbi böliüyün rəisinə bənzədilmişdir. O, sərtidir, ancaq məqsədi şagirdini tərbiyə etməkdir, o, bir hərbiçiyə kimi intizamı çox sevir, tələbkardır. Belə olmasa idi, “o, şagirdinin dərini çəkirdimi?” Hz. Nizamiyə görə, müəllim dərəcəyəndir, o, şagirdinin qəlbini təmizləmək üçün hər bir fədakarlığa hazırdır.

“Biz cinlərdən və insanlardan bir çoxunu Cəhənnəm üçün yaratdıq. Onların qəlbləri vardır, ancaq onunla anlamazlar. Onların gözləri vardır, ancaq onunla görməzlər. Onların qulaqları vardır, ancaq onunla eşitməzlər. Onlar heyvan kimidirlər, bəlkə də, (ondan) daha çox zəlalətdədirlər. Qafil olanlar da məhz onlardır!”

(əl-Əraf, 7/179)

“Allahım! Qulağımın şərinədən, gözüümün şərinədən, dilimin şərinədən, qəlbimin şərinədən, cinsi orqanlarımın şərinədən sənə sığınırım”.

Mübarək hədis
“Riyazüs-salihin”, c. VI, s. 364.

Könül Çalabın taxtı,
Çalab könülə baxdı,
İki cahan bədbaxtı,
Kim könül yıxar isə!

Yunus Əmrə

ALTINCI ADDIM: O, ŞƏFQƏTİNİ MƏNDƏN ƏSİRGƏMİR

گرچه بسی ساز ندارد ز من
شفقت خود باز ندارد ز من

*Mənimlə arası o qədər saz olmasa da,
O, öz şəfqətini məndən əsirgəmir.*²³⁴

Şair bu beytdə də öz müəlliminin xarakterindən danışır, ona sevgisini bildirir. Deyir ki, mənimlə arası o qədər də saz deyildi. Yəni mən dəcəl, sözə baxmayan, bir sıra hallarda qaydaları pozan şagird idim, bəzən nəfsimin istəyinə uyurdum. İntizamı sevən müəllimin bundan xoşu gəlmirdi. Ancaq o, səbirlə idi, məndən bezmədi, məndən əl çəkmədi. O, öz şəfqətini məndən əsirgəmədi. “Şəfqət” ərəbcədir, mərhəmət etmək, acımaq deməkdir. Bu anlayış həm uca Allahın (c.c) insanlara, həm insanların bir-birinə, həm də başqa canlılara rəhm etməsini ifadə edir. “Mərhəmət” sözü də bağışlamaq, acımaq, yumşaq olmaq, şəfqət göstərmək mənalarında işlənen “rəhmət” kökündən törəmişdir. Uca Allahın (c.c) mərhəməti deyilərkən Onun yaratdıqlarına nemət verməsi, onlara şəfqətli olması nəzərdə tutulur. Uca Allahın (c.c) Rəhman və Rəhim sifətləri də bu mənə ilə bağlıdır. O, “Rəhman” sifəti ilə dünyada inanan, ya da inanmayan hər kəsə, “Rəhim” sifəti ilə axirətdə ancaq möminlərə nemət verəcək. Mərhəmət, şəfqət anlayışlarının qula aid olması insanların bir-birinə hörmət etməsi, bir-birini sevməsi ilə bağlıdır.

Hz. Nizami də bu beytdə müəllimin şəfqət sifətini öndə çıxarmışdır. Yəni şairə görə, tərbiyənin əsaslarından biri şəfqətdir, sevgidir. Öyrətmək sevgi ilə mümkündür.

YEDDİNCİ ADDIM: O, MƏNİ RAM ETDİ

گشت چو من بی ادبی را غلام
آن ادب آموز مرا کرد رام

*Mənim kimi ədəbsizə qul olub,
O ədəb öyrədən (müəllim) məni ram etdi.*²³⁵

Hz. Nizami bu beytdə iki ideyanı sərhət etmişdir: Qəlb tərbiyəsi önəmli və çətin bir işdir, şagirdi ram etməyin yolları hansılardır. Şair bundan öncəki beytdə deyir ki, müəllimin mənimlə arası o qədər də saz deyildi. Yəni mən ona əziyyət verirdim, bəzən ona itaət etmirdim. Bu beytin birinci misrasında isə deyilir ki, mən ədəbsiz şagird idim. Hər iki misradakı anlayış tərbiyənin çətinliyini göstərir. **Şair daha sonra ədəbsiz şagirdi ram etməyin yolunu təqdim edir: Müəllim doğru hədəf, bu hədəfə uyğun proqram tərtib edəcək, hədəfindən ayrılmayacaq, israrçı olacaq, şagirdinin ədəbsizliyinə dözəcək, düşünlər açılana qədər gözləyəcək, şəfqətli olacaq, şagirdini sevvəcək, ona qul olacaq (onun hərəkətlərinə dözəcək, anlayışla yanaşacaq).** Hz. Nizamiyə görə, şagirdi özünə ram etməyin, “bəndə salmağın” yolu öncə ona bəndə olmaq, onu sevməkdir, yəni sevsən, seviləcəksən.

SƏKKİZİNCİ ADDIM: O, MƏNDƏN QAÇMADI

از چو منی سر به هزیمت نبرد
صحبت خاکی به غنیمت شمرد

*Mənim kimi (bir dəcəlin əlindən) başını götürüb qaçmadı,
Mənim kimi torpaqdan (çıxmışla) durub-oturmağı o,
qənimət bildi.*²³⁶

²³⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

²³⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

²³⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

Şair bu beytdə də müəllimliyin ölçülərini təqdim edib. Bu ölçüyə görə, müəllim səbirli, israrçı olmalıdır, hədəfindən dönməməlidir. “Ədəbsiz”, “dəcəl” bir şagirdlə işləməyi ancaq sevən müəllim bacarar. O, mənim kimi torpaqdan çıxmışla oturub-durmağı qənimət bildi. Bu misrada da iki məna ifadə olunub. Birincisi, şagird özünü “torpaqdan çıxmış” adlandırır. Yəni demək istəyir ki, o, müəllimə layiq deyildi, ondan aşağı səviyyədə idi, nəfsinin qulu idi (burada “torpaq” sözü nəfsə işarədir). Bir yanda ülvü duyğularla yaşayan, şagirdini tərbiyə edib onu dünya və axirət səadətində qovuşdurmaq istəyən müəllim, o biri yanda nəfsinin köləsi olan “ədəbsiz” şagirdi. Şair bu müqayisəni də müəllimin üstünlüyünü, tərbiyəsinin çətinliyini anlatmaq üçün vermişdir. Şairə görə, müəllim “torpaq”, “ədəbsiz”, “dəcəl” olan şagirdi ilə oturub-durmağı özünə qənimət bilir. Yəni müəllimin başlıca məqsədi bir insanı hidayətə qovuşdurmaqdır, ona görə ancaq bu yolla uca Allahın (c.c) rızasını qazanmaq olar, bu çətin işin savabı onun axirət azuqəsidir, qənimətidir.

DOQQUZUNCU ADDIM: YUSİFLİK EDİB QUYUDAN ÇIXDI

روزی از این مصر زلیخا پناه
یوسفی کرد و برون شد ز چاه

*Bir gün o, Züleyxa yurdu olan bu Misirdə,
Yusiflik edib quyudan çıxdı.²³⁷*

Şair bu beytdə gözəl bənzətmələrlə qəlbin öncəki halı ilə sonrakı halını müqayisə etmişdir. O, qəlbin öncəki halını Züleyxa obrazı, onun yerləşdiyi məkanı isə büt-pərəstliyin

²³⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

hakim olduğu Misirə bənzədir. Bilindiyi kimi, Züleyxa nəfsi istəklərin, ehtiras və şəhvətin simvoludur. O, şəhvətinin əsiri-dir və Yusifi öz nəfsinin qurbanına çevirmək istəyir. Tərbiyə olunmamış qəlb Züleyxa kimidir, bu qəlb azgındır, nəfsin istəkləri onu istila etmişdir. Bu qəlbin hakim olduğu bədən də şirk yurdu olan Misir kimidir.

Şair beytin ikinci misrasında Hz. Yusifin (s.a.s) adını çəkmişdir. O, inanc, əxlaq və əməl baxımından Züleyxanın əksidir. O, tövhid inancının təmsilçisidir. Şair şirk yurdu olan Misiri quyuya bənzədir, insanlar bu qaranlıq quyuda büt-pərəstliyin qurbanına çevrilirlər. Bu nəfs, şirk quyusundan ancaq Yusiflik edib çıxmaq olar. Şairin təqdimində Yusiflik bir anlayışdır, ölçüdür. **Yusiflik tövhid inancıdır, bu inanc uğrunda mücadilə və dirənişdir, səbir və dözümdür, tək qalsa da, hədəfindən dönməməkdir, nəfsin istəklərinə yox demək güc və ləyaqətdir. Şairə görə, nəfsin quyusundan, çuxurundan çıxmağın yolu Yusiflik etməkdir. Züleyxa kimi nəfsinin köləsi olan qəlb, tərbiyə nəticəsində Yusifə çevrilə bilər.** Yusifin hakim olduğu Misir tövhid inancının hakim olduğu Misirdir, bu şəhər Yusiflik ideologiyası nəticəsində nəfsin köləliyindən azad olmuşdur.

ONUNCU ADDIM: GECƏNİN GÖZÜ YUXU İLƏ TİKİLDİ

چشم شب از خواب چو بردوختند
چشم چراغ سحر فروختند

*Gecənin gözü yuxu ilə tikilən kimi,
Səhər çırağının gözünü alovlandırdılar.²³⁸*

²³⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

H. Nizami bu beytdə gözəl səhnə təqdim etmişdir. Şairə görə, gecələr nəfs ilə mücadilə vaxtdır. O, xacəsinin-müəllim olan qəlbinin ardıcıl mübarizəsi ilə “nəfs quyusundan” çıxmışdır. Qəlbə nurlanmış, nəfsin ağır yükündən azad olmuşdur. Artıq qaranlıq dönəm başa çatmışdır. “Qaranlıq”, “quyu”, “çuxur” adlandırdığı nəfs məğlub olmuşdur. Şair gecənin başa çatdığını gözəl bir bənzətmə ilə təqdim edir: “gecənin gözü yuxu ilə tikildi”, “gecə yuxuya getdi”. Gecənin gətməsi ilə işıqlı bir səhər gəlir. Şair ikinci misrada günəşi “səhər çırağı” adlandırır. Artıq günəşin gözü alovlanmışdır. Qaranlığın bətnindən parlaq bir gündüz doğmuşdur. Bu sözlər nəfsin məğlub edilib, ruhun qəlbə hakim olması halını gözəl ifadə edir.

ON BİRİNCİ ADDIM: GECƏNİN SÜRMƏSİ GÜNDÜZÜN QIRMIZISI İLƏ ƏVƏZ OLDU

صبح چراغی سحر افروز شد
کحلی شب قرمزی روز شد

*Sübh səhəri işıqlandıran bir çıraq oldu,
Gecənin sürməsi gündüzün qırmızısı ilə əvəz oldu.²³⁹*

Şair bu beytdə də səhərin açılmasını gözəl bədii boyalarla təsvir etmişdir. O, birinci misrada sübhü bir çırağa bənzətməmişdir. Bu gözəl və məntiqə uyğundur. Belə ki, sübh hələ səhərin tam açılmadığı, günəşin tam çıxmadığı, qaranlıqla işığın mücadiləsinin son mərhələsinin baş verdiyi andır. Alatoran olduğundan hələ çırağa ehtiyac var. Ona görə də “sübh səhərin çırağıdır” bənzətməsi yerində işlədilmişdir.

²³⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

Şair beytin ikinci misrasında deyir ki, gecənin sürməsi gündüzün qırmızısı ilə əvəz oldu. Sürmə qara rəngli maddədir, gözə çəkilir, onun yorğunluğunu azaldır, nurunu artırır. Şair sürmənin rəngindən yararlanaraq gecəni təqdim edir. Əslində, gecə də gözün acısını almaq, onu yorğunluqdan xilas etmək, dincəlmək üçündür. Bu iş baxımından da gecə ilə gündüz arasında uyğunluq var.

Gecənin sürməsi gündüzün qırmızısı ilə əvəz oldu. Üz-də olan məna budur ki, gecə sona çatdı, səhər açıldı. Ancaq burada “gündüzün qırmızılığı” ifadəsinin bir başqa mənası da var. Belə ki, aşıq gecə yatmayıb, zikr, fikir və ibadətə qəlbini təmizləyib, uca Allahın (c.c) nurunun qəlbində doğulmasına çalışıb. Yatmadığına görə də gözləri qızarıb. Başqa bir məna da aşıqın nəfsin istəklərindən (qaranlıq) xilas olub azadlığa (şübhə, qızartıya, işığa) qovuşmasıdır. Bütün mənalara ilə “gecənin sürməsi gündüzün qırmızısı ilə əvəz oldu” bənzətməsi ideyanın açılmasına xidmət edir.

ON İKİNCİ ADDIM: XACƏ ÇIRAĞIN YAXASINDAN TUTDU

خواجہ گریبان چراغی گرفت
دست من و دامن باغی گرفت

*Xacə çırağın yaxasından tutub,
Mənim əlimdən və bir bağından ətəyindən tutdu.²⁴⁰*

Şairin təqdimində qəlb aşıqın-öz qəlbinin fatehi olan insanın xacəsidir, müəllimidir. Xacə öz şagirdini ruhani bir bağa aparır. Burada bağı “ətəyindən tutmaq” bağa aparmaq, bağa qədəm qoymaq mənasındadır. “Şagirdin əlindən tut-

²⁴⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

maq” həm ona olan sevgini bildirir, həm də müəllimin yol göstərən olduğunu ifadə edir. Sübh çağı olduğundan onun əlində çıraq var. Yəni qəlbim məni ruhani bir məkana – gözəl bir bağa apardı. Şair ruhani ələmin gözəlliyini təsvir etmək üçün onu al-əlvan çiçəkləri olan bağa bənzədir.

ON ÜÇÜNCÜ ADDIM: ƏTƏYİMİ QƏM TIKANINDAN AZAD ETDİ

دامنم از خار غم آسوده کرد
تا به گریبان به گل آموده کرد

*Mənim ətəyimi o, qəm tikanından azad etdi,
Məni yaxama qədər gülə bürüdü.*²⁴¹

Qəlb aşiqi ruhani bağa aparır. Aşiq nəfsin bağlarından qopduğu üçün həyatı yeni rəngdə görür, beyni, duyğu və düşüncəsi nəfsin əsarətindən xilas olduğundan həyatın ətrini duyar. Öncəki halının faciəvi olduğunu görür və ondan üz çevirir. Şair bu halı ifadə etmək üçün gözəl sözlər seçir: “mənim ətəyimi qəm tikanından azad etdi”, yəni mən günah içində yaşayırdım, nəfsim bir tikan (qəm tikanı) kimi ruhumu incidirdi, mənə əziyyət verirdi. O xacə mənim ətəyimdən qəm tikanını təmizlədi, qəlbim nəfsin əsarətindən xilas oldu. “O, məni yaxama qədər gülə bürüdü”, nəfsin əsarətindən xilas olan ruhum çiçək açdı, həyatın, imanın ətrini duydum.

ON DÖRDÜNCÜ ADDIM: LALƏ DODAQLARI KİMİ GÜLÜMSƏDİM

من چو لب لاله شده خنده ناک
جامه به صد جای چو گل کرده چاک

²⁴¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

*Mən lalə dodaqları kimi gülümsəyərək,
Köynəyimi gül kimi yüz yerdən çırdım.*²⁴²

Şair bu beytdə də gözəl bənzətmə işlətməmişdir. O, qəm tikanından (nəfsin əsarətindən) azad olmuş, yaxasınadək gülə bürünmüş, duyduğu azadlıq ətri ilə ayaqları yerdən üzülmüş aşiqin sevinc halını təsvir etmişdir. Aşiqin gülüşü açılmış lalə dodaqlarına bənzədilmişdir. Lalə qırmızı rəngli gözəl bir güldür. Lalə öncəki halını dəyişdirərək açılır, öz gözəlliyini göstərir, o, öz ilahi təyinatını, fitrətini gerçəkləşdirdiyi üçün çox sevinir. Aşiq də nəfsin əsarətindən xilas olduqca fitrətinə dönür və bu halın sevincini yaşayır.

Şair, aşiqin sevinc halını daha gözəl göstərmək üçün deyir ki, köynəyimi gül kimi yüz yerdən çırdım. Şair aşiqin cırtlmış köynəyini lələnin açılmış ləçəklərinə bənzətməmişdir. Köynəyi yüz yerdən çıraq heyrat halının ifadəsidir.

ON BEŞİNCİ ADDIM: LALƏ ÖZ QƏLBİNİ MƏNİM CANIMA TAPŞIRDI

لاله دل خویش به جانم سپرد
گل کمر خود به میانم سپرد

*Lalə öz qəlbini mənim canıma tapşırtdı,
Gül isə kəmərinə qurşağıma bağladı.*²⁴³

Şairə görə, lalə çiçəyinin qəlbə dağlıdır. O, gözəlliyini göstərmək, fitrətinə uyğun olaraq insanlara sevinc bəxş etmək üçün özünü fəda etmişdir, bir aşiq kimi qəlbə yanmışdır. Şair də eyni halı yaşayır, o, nəfsin əsarətindən azad olmaq

²⁴² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

²⁴³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 64.

üçün əvəz ödəmişdir. Onun da canı lalənin sinəsi kimi dağlıdır. O, insanlığa xidmət eşqi ilə yanan aşıqdır. **“Lalənin öz qəlbini şairin canına tapşırması, gülün öz kəmərinə onun qurşağına bağlaması” aşıqlıq növbəsinin ona çatdığını bildirmək üçündür.**

ON ALTINCI ADDIM: GÜL KİMİ ÖZ QABIĞIMDAN ÇIXDIM

گه چو می آلوده به خون آمدم
گه چو گل از پرده برون آمدم

*Gah mey kimi öz qanıma bulandım,
Gah gül kimi öz qabığımdan çıxdım.²⁴⁴*

Bizcə, hz. Nizami “Birinci xəlvət – qəlbın tərbiyəsi” adlı bölmədə qəlbın hallarını, təmizlənmək istəyən qəlbın inkişaf mərhələlərini şərh etmişdir. Şair bu bölmədə öncə qəlbın birinci halı – məqamı olan nəfsi-əmmarəni anlatmışdır. Bu qəlbın zülmətdə, qaranlıqda olduğu məqamdır. Şair öncə bu məqamda olduğunu dərk edir. Bu məqamda olan qəlbın halını belə təqdim edir: “ey dilbilməz, bu yuvadan keç, quşu axtar”, “bu ciyərim hələ duzlanmayıb”, “öz düyünüm düyün içində çarpazlaşmışdı”, “mən ədəbsiz qul idim”, “mən torpaqdan çıxmışdım”, “Züleyxa yurdu olan Misirdə idim”. O, öncə bu halını dərk edir, peşman olur, tövbə edir, bəsirət gözü açılır, öncəki halına nifrət edir, itirdiyi boş zamanın həsrətini çəkir, zamanın dəyərini anlayır, qəflət yuxusundan ayılır. Qəlbini təmizləmək qərarına gəlir, yola çıxır, bir xocaya təslim olur, riyazət üsulunu seçir: “riyazətdən əl çəkməyin mümkün olmadığını gördüm”, “xacədən riyazət qəbul etdim”, “o, mənə

ədəb öyrətdi”, “düyünlərim açıldı” (düyün sözü cəhalət anlayışını gözəl ifadə edir. Düyün bağlanmadır, hərəkətsizlikdir. Cəhalət də gözün həqiqəti görmək imkanını itirməsi, dilin doğrunu söyləməyə yadığıması, qulağın yalana öyrəşməsi, qəlbın gözəlliyi duymaq imkanını itirməsidir, yəni fitrətin pozulmasıdır), “xacə məni bəndə saldı”, “o, mənim ağamdır”, “mənim iki cahən yolumun öndəridir”, “o, məni ram etdi”...

“Sirlər xəzinəsi”ndəki bu bölmənin xacənin onun əlindən tutub bir ruhəni bağa aparmasını ifadə edən misralardan başlayaraq qəlbın yeni məqamı – nəfsi ləvvamə mərhələsi başlayır. Nəfsin əsarətindən, qaranlığından xilas olmağa başlayan aşıq həyatın gözəlliklərini görür. Öncəki həyatı ilə yeni həyatını müqayisə edir. Nəfsin əsarətində olduğu dövrü tikanlı dövr adlandırır: “ətəyim qəm tikanı ilə dolu idi”. Tikanlı nəfs insanı incidər, ona zülm verər, həyatın gözəlliklərini duymaq, görmək və yaşamaq imkanını öldürər.

Şair qəlbın yeni bir mərhələyə keçdiyini ifadə etmək üçün müqayisə yolunu seçmişdir. **Dəyişimin, yeniləşmənin bir əlaməti də özünü əvvəlki vəziyyətlə müqayisə etməkdir. İnsan müqayisə edərsə, onun qəlbı diridir, o, gerçəkləri görür, öncəki halından razı deyil, dəyişmək istəyir. Cahilliğin bir əlaməti də müqayisə gücünün yoxluğudur. Cahil halından razıdır, o, özünü olduğu kimi görə bilmir, ona görə də dəyişmək istəmir.**

Şair öncəki halı ilə sonrakı halını tikan və gül müqayisəsində vermişdir: “ətəyim qəm tikanından azad oldu, yaxama qədər güllə büründüm”. Şair qəlbın yeni halını gözəlliyin, azadlığın simvolu olan gül obrazı ilə təqdim etmişdir. Şair bu haldan başqa bir üstün hala – məqama keçməyin şərtini də açıqlamışdır. Lalə və gülün öz gözəlliyini göstərmək üçün yaşadığı aşıqlıq halı, fədakarlıq.

²⁴⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 64.

ON SƏKKİZİNCİ ADDIM: VƏFA ƏTRİ GƏLDİ

تا علم عشق به جانی رسید
کز طرفی بوی وفائی رسید

*Nəhayət, eşqin bayrağı o yerə çatdı ki,
Birdən hansı tərəfdənsə vəfa ətri gəldi.*²⁴⁶

Ruhu dinclik arayan aşiq elə bir məqama çatır ki, vəfa ətri duyur. Bu aşiqin ruhi təmizliyinin üçüncü mərhələsidir, nəfsi-mülhimə məqamıdır. Bu, sirlər məqamıdır. Məqam qazanmaq, ruhi inkişafı təmin etmək mücadilə yolu ilə mümkünür. Aşiqin mücadiləsi, axtarışı hərəkət anlayışı ilə təqdim olunur, onun hərəkətverici gücü sevgidir. Əlində “eşq bayrağı” olan aşiq hədəfinə doğru yüyürür.

Burada “eşq bayrağı” ifadəsi zəfər qazanmaq, nəfsi məğlub etmək istəyini də göstərir. Aşiq ruhani bağda gəzir, nəfsi-mülhimə məqamında olanın yeri də ruhlar aləmidir. Onun halı eşq halıdır, qazancı mərifətdir. Bu məqamda olan aşiqin elmi artır, cəmərd olur, qənaətcildir, təvazökardır, dözümlü və səbirlidir.

Bu məqamda olan aşiqin canı eşq atəşi ilə yanır (“əlində eşq bayrağı var”), çox ağlayır, gözəl səslər eşidəndə həyəcanlanır, atəşi artır, uca Allahın (c.c) mübarək adlarını zikir etməyi çox sevir, gülürüz olur, hikmətlə danışır. Qəlbinə ilham gəlir, gözəl səslər eşidir. Hz. Nizami deyir ki, aşiq hansı tərəfdənsə vəfa ətri duydu. Burada “vəfa ətri” aşiqin cəhdlərinə, yolundan dönməməsinə, sədaqətinə verilən dəyərdir. Vəfalı olana vəfa ətri verilməlidir.

²⁴⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 64.

Aşiqin bu yeni halı dəyişkəndir, o, haldan hala düşür. Bu nəfsi-ləvvamə halıdır, bu nur məqamıdır. Bu qəlb gah uca Allaha (c.c) yönəlir, gah da şeytana meyil edir. Gah axirəti düşünür, ibadət edir, dünyadan uzaqlaşır, gah da dünya malına yönəlir, onu arzulayır. Gah peşman olur, qorxur, gah da nəfsi günaha batır. **Şair qəlbin bu halını gözəl ifadə etmişdir: “gah mey kimi öz qanıma bulandım, gah da gül kimi öz qabığımdam çıxdım”. Burada mey nəfsin istəklərinə, gül isə ruhun gözəlliyinə işarə edir.**

ON YEDDİNCİ ADDIM: AXAN SUYA TƏRƏF TƏLƏSDİM

گل به گل و شاخ به شاخ از شتاب
میشدم ایون که شود نشو آب

*Güldən gülə, budaqdan budağa qaçaraq,
Orada axan suya tərəf tələsdim.*²⁴⁵

Şair bu beytdə də gah nəfsə, gah da ruha meyil edən aşiqin halını təsvir etmişdir. O, qərarсыzdır, səbirsizdir, güldən-gülə, budaqdan-budağa qaçır. O, nəfsin istəklərindən tam xilas ola bilməmişdir. Xarakterindəki ikilik ona rahatlıq vermir. Şair aşiqin bu qərarсыzlığını, səbirsizliyini hərəkət anlayışı ilə təqdim etmişdir. Özünü axtaran aşiq ruhundakı təlatümü sakitləşdirmək üçün axan suya yönəlir, onun ruhu dinclik istəyir.

²⁴⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 64.

“Möminlər yalnız o kəslərdir ki, Allahın adı çəkildə qəlbləri qorxudan titrəyir, Allahın ayələri oxunduğu zaman imanları güclənir, onlar ancaq öz Rəbbinə təvəkkül edirlər”.

(əl-Ənfal, 8/2)

“Ey qəlbləri yönləndirən Allahım! Qəlblərimizi sənə itaətə yönəlt!”

Mübarək hədis

“*Riyazüs-salihin*”, c. VI, s. 340.

Səndədir məxzəni-əsrari-məhəbbət səndə,
Səndədir mədəni-ənvari-fütüvvət səndə...

(Ey insan oğlu! Bil ki, məhəbbət sirlərinin var olduğu xəzinə (könlül) səndədir, səndə. Yaradılış təmizliyi, kərəm və mürüvvət nurlarının qaynağı da səndədir, səndə)

Şeyx Qalib

ON DOQQUZUNCU ADDIM: ÜRƏYİM DİRİLDİ

نکه بادی بزبان فصیح
زنده دلم کرد چو باد مسیح

(*Narın*) küləyin (*incə*) səsi fəsahtli bir dil ilə,
*Məsihin nəfəsi kimi mənim ürəyimi dirildirdi.*²⁴⁷

“Vəfa ətrini” duyan aşıq, zərif küləyin gözəl səsinə eşi- dir. Bu qeyri-adi külək Məsihin ölümləri dirildən nəfəsi ki- midir. Bu səslə onun ürəyi dirilir, yəni qəlbindəki pərdələrin çoxu açılır, ruhunda dinclik hiss edir, qəlbi irfan nuru ilə dolur. Onun sevgilisinə qovuşmaq ümidi artır.

İYİRMİNCİ ADDIM: KÜLƏK KƏCAVƏNİ YERƏ ATDI

زیر زمین ریخت عماریم را
تک به صبا داد سواریم را

*O (külek) mənim kəcavəni yerə atıb,
Köhlənimin yürüşünü səbaya verdi.*²⁴⁸

Şair bu beytdə də qəlbinin hallarını təsvir etmişdir. Qəlb üçüncü – nəfsi-mülhimə məqamına çatanda qəlb pərdələrinin çoxu açılır, aşıq gözəl duyğular yaşayır. Ancaq bu məqamın da öz təhlükələri var. Aşıqlar bu məqamda gözəl anlar yaşayırlar, qeyri-adi xitablar eşidirlər, elə düşünürlər ki, artıq hər şeyi əldə etmişlər, istədikləri məqama çatmışlar. Ona görə, narın külək incə səslə, fəsahtli dillə həm aşıqın ürəyini dirildir, həm də onu xəbərdar edir, onu arxayınlaş-

²⁴⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 64.

²⁴⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 64.

mağa qoymur, “onun kəcavəsini yerə atır, köhləninin yürüşünü səbaya verir”, irəlidə yeni məqamlar olduğunu bildirir, onu mücadiləyə çağırır.

İYİRMİ BİRİNCİ ADDIM: “ATDAN DÜŞ”, - DEDİ

گفت فرود آی و ز خود دم مز
ورنه فرود آرت از خویشتن

*“Atdan düş, özündən (çox)dəm vurma, - dedi,
Yoxsa səni öz mənliyindən çıxararam”²⁴⁹*

O qeyri-adi səs yenə aşıqı xəbərdar edir. Təkəbbürün bir təhlükə olduğunu bildirir. Ona deyir ki, nəfslə mücadiləni davam etdirməlisən, onda sevgin artacaq, sən indi eşq və hal məqamındasan. Bu hal insana həzz verdiyindən aşıq ondan ayrılmaz istəməz, bu da onun ruhi inkişafının qarşısını kəsər. Ona görə də, qeyri-adi səs aşıqə əmr verir, özündən razılığın ən böyük təhlükə olduğunu bildirir, ona deyir ki, səni öz mənliyindən çıxararam. Yəni səni öncəki halına qaytararam, nəfsin əsir olsan, mücadilən dayansa, əldə etdiyən məqamları itirəcəksən. Nəfslə mücadilədə “atəşkəs” yoxdur.

İYİRMİ İKİNCİ ADDIM: BEHİŞT YELLƏRİ ƏSƏN YERDƏ DAYANDIM

منکه بر آن آب چو کشتی شدم
ساکن از آن باد بهشتی شدم

*Oradakı suya mən gəmi oldum,
O behişt yelləri (əsən yerdə) dayandım.²⁵⁰*

²⁴⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 64.

²⁵⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 64.

Aşıq qeybdən gələn səsi dinləyir, yoluna davam edir, ruhani bağdakı suya gəmi olur, yəni yeni ali məqamlara doğru üzür, Cənnətin ətrini duyar. **Burada aşıqın qəlbin dördüncü məqamına daxil olmasının əlamətləri var. Bunlardan biri aşıqın qeybdən gələn səsin istəklərini yerinə yetirməsidir, biri su obrazıdır, biri hərəkətdir, yəni gəmi olmaqdır, biri də cənnətin ətrini duymasıdır.**

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ ADDIM: DİLİM SUSUZLUQDAN YANIRDI

آب روان بود فرود آمدم
تشنه زبان بر لب رود آمدم

*Orada axar su vardı, düşdüm orada,
Təşnə dilimlə çayın sahilinə gəldim.²⁵¹*

Birinci misradakı “axar su” gözəl bir mənzərənin əlamətidir. Bu yeni məqamın daha gözəl olduğunu ifadə edir. Aşıq bu yerdə dayanır, çayın sahilinə gəlir. Susuzluqdan dili yanır, axtardığını tapmaq, ruha can verən dirilik suyuna qovuşmaq istəyir. O, qəlbindəki dirilik suyunu tapır. Şair ucaldıqı yeni məqamı dirilik suyuna qovuşmaq kimi dəyərləndirir.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ ADDIM: O ÇEŞMƏ GÜNƏŞDƏN DAHA PARLAQ İDİ

چشمه افروختهتر ز آفتاب
خضر به خضراش ندیده به خواب

*O çeşmə Günəşdən daha parlaq idi,
Xızır yox, mavi göylər də belə çeşməni yuxuda da görməmişdi.²⁵²*

²⁵¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 64.

²⁵² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 64.

Aşiq mücadiləsinin nəticəsi olaraq dördüncü məqama yüksəlir. O, bu məqamı dirilik suyu çeşməsi kimi dəyərləndirir. O, gördüyü mənzərədən heyratə düşür, dirilik suyu olan bulaq Günəşdən daha parlaqdır. Onun suyu nurlu sudur, ruhun qidasıdır. Xızır da bir zaman dirilik suyu axtarırdı, ancaq bu bulaq Günəşdən daha parlaqdır. Onun suyu nurlu sudur, ruhun qidasıdır. Xızırın axtardığı dirilik suyuna bənzəməz. Aşiq heyratini ifadə etmək üçün belə deyir: "...mavi göylər də belə çeşməni yuxuda görməmişdi."

**İYİRMİ BEŞİNCİ ADDIM:
"ONUN NƏRGİzlƏRİ YUXULU İDİ"**

خوابگهی بود سمنزار او
خواب کنان نرگس بیدار او

*Yasəmənlik onun yatağı idi,
Onun oyaq nərgizləri yuxulu idi.²⁵³*

Şair bu beytdə də gördüyü bulağın gözəlliyini təsvir edir, onun fərqli yönünü önə çəkir. Susuzluqdan yanan aşiq bir bulaq görmüşdür, yəni yeni bir məqama ucalmışdır. O, bu məqamın gözəlliyini su obrazı ilə təqdim etmişdir. Çünki su təmizlikdir, arınma vasitəsidir, hər bir yeni məqam da daha üstün bir təmizlik halıdır. Bu su bir nurdur, Günəşdən daha parlaqdır, dirilik suyundan daha qiymətlidir.

Şair bu bulağın – yeni məqamın gözəlliyini ifadə etmək üçün iki çiçək adını beytin mətninə daxil edir: yasəmən və nərgiz. Yasəmənlik (yəni yasəmənlərin bitdiyi yer) onun yatağıdır. Onun oyaq nərgizləri yuxulu idi. Gözəl və iri gözlər nərgizə bənzədilir. Şair də misrada

²⁵³ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 65.

gözlə nərgiz arasında uyğunluq görmüşdür. "Oyaq nərgizlər yuxulu idi", yəni elə gözəl mənzərə idi ki, təmiz, parlaq suyun şırıltısı, nəğməsi, yasəmənlərin ətri nərgizi məst etmişdi, onun gözləri süzülürdü. **"Oyaq nərgizlər", yəni iri, açılmış, hər zaman gözəlliyini qoruyub saxlayan, insanlara, təbiətə gözəllik bəxş edən nərgizlər. Nərgiz gözdür, yatmayan göz. Elə gözəl yerdir ki, nərgiz ona heyran olmuşdur, "gözlərini yummaq istəmir", ancaq bu gözəllik onu da məst etmişdir.** Şair qeyri-adi gözəlliyi qeyri-adi təsvirlə təqdim etmişdir.

MÖVLANAYA GÖRƏ:

- Könül bir aynadır.
- Könül əhli ilə filosof bir-birindən fərqlənir. İkiyə də eyni dünyagörüşə sahib deyildir.
- İnsanın bədəni könlün əmrinə tabedir.
- Könül yanan bir dağa bənzəyir.
- Könül bir hovuzə bənzəyir.
- Könül içində atəş olan bir ocağa bənzəyir.
- Könlün gözü açıq olmalıdır.
- Könül böyük bir evə bənzəyir.
- Könül uca Allahın (c.c) baxdığı yerdür.
- Könlüdə-könlə pəncərə vardır.
- Könül bir şəhərdür.
- Könül bir məktubə bənzəyir.
- Könlün qidası var.
- Könül xəstələnsə, onun həkimi peyğəmbərlər və vəlilər olur.
- Çirkin xasiyyətlər könlü düşməndür.
- Könullər işığə möhtacdür.
- İçində könlü nuru olmayan könlü deyildir.
- Haqqı inkar edənin könlü nurlanmaz.
- Könül əsla yalan söyləməz.
- Könlə gələnləri gizləmək lazımdür.
- Könlüsüz infaq etmək məqbul deyil.
- Bu dünyada yaşayanlar yüz rəngli və yüz könullüdü.

İYİRMİ ALTINCI ADDIM: BEHİŞT ONUN QULUYDU

دایره خط سپهرش مقام
غالیه بوی بهشتش غلام

*Qaliyə atirli behişt onun quluydu,
Fələk dairəsinin hüdudu onun mənziyyədi.²⁵⁴*

Ənbər bir gözəl atirdür, müşk də gözəl, adı dillərdə əzbər olan atirdür. Qaliyə ənbər və müşkün qarışığından hazırlanan atirdür, yəni daha gözəldür. Şair deyir ki, cənnət ən gözəl, atirli yerdür, ancaq aşiq elə bir yerə çatdı ki, qaliyə atirli cənnət onun qulu idi. Bu da aşiqin heyrat halının bir ifadəsidir. **Fələk dairəsinin hüdudu, yəni göylərin təbəqələrinin bitdiyi yer - ən uca məkan onun mənziyyədi. Yəni bura rahatlıq, dinclik, rəhmət məkanı idi, insanın nəfsin istəklərindən azad olduğu, bu azadlığın verdiyi gözəl duyğular məkanıdır. Bu məkanda insan gözünün gördüyü su, nur, yasəmən, nərgiz, sonsuzluqdur, duyduğu atirdür, eşitdiyi su surltısidür. Bunlar arınmış qəlbin gördüyü, eşitdiyi, duyduğu gözəlliklərdür.**

İYİRMİ YEDDİNCİ ADDIM: ÇƏMƏNİN YAXASINDA GÜL VAR İDİ

گل ز گریبان سمن کرده جای
خارکشان دامن گل زیر پای

*Gül çəməninin yaxasında özünə yer etmişdi,
Tikan güllün atəyini ayağı altına çəkirdi.²⁵⁵*

²⁵⁴ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 65.

²⁵⁵ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 65.

Şair bu beytdə aşiqin yeni ruhi məqamdakı halını təsvir etmək üçün gözəllik əlamətlərindən ikisini birinci misranın mətninə yerləşdirir. Bunlardan biri çəmən sözüdür. Çəmən yaşılıqdır, gözəllikdir. Yer yaşıl donunu geyinmişdir. Onun yaxasında gül açmışdı. **Ətirli güllərin bitdiyi yaşıl çəmən mənzərəsi rahatlığın, dincliyin simvoludur.** “Tikan gülün ətəyini ayağı altına çəkirdi”, doğrudur, gül tikansız olmaz, ancaq bura o qədər gözəl bir yerdir ki, tikan belə mənzərənin gözəlliyini pozmaqdan “utanır”, gülün ətəyini ayağı altına çəkir ki, görünməsin.

**İYİRMİ SƏKKİZİNCİ ADDIM:
AHU GÖBƏYİNİ GÜLƏ BAĞLAMİŞDI**

أهو و روباه در آن مرغزار
نافه به گل داده و نیفه به خار

*Ahu və tülkü o çəmənlikdə,
Biri göbəyini gülə, o biri isə göbək tükələrini
tikana bağlamışdı.*²⁵⁶

Hə. Nizami bu beytdə aşiqin yeni məqamının gözəlliyini bütün detalları ilə göstərən əlamətlərdən istifadə etmişdir. Axar, günəş kimi parlaq suyu olan, yatağı yasəmənlik, çiçəyi məst olmuş nərgiz, ətri qaliyə, gözəlliyi cənnətdən daha üstün olan, ən uca məqamda yerləşən, çəmənlərinin yaxasında gül bitən, tikanı xəcalətdən gizlədən bu dinclik məkanında ceyran (ahu) göbəyini gülə vermişdi. Ahunun göbəyində olan mayedən gözəl ətir hazırlanır. Şair demək istəyir ki, bu gözəl mənzərənin yaşıl çəmənliyində bitən güllər ceyranın göbəyindəki mayedən hazırlanan ənbər kimi ətir

saçırdı. Elə gül də formaca ceyranın göbəyinə oxşayır. Tülkü də göbək tükələrini tikana bağlamışdı. Tülkünün göbəyində bitən tük ən yumşaq tük sayılır. Yəni bu yaşıl çəmənlin güllərinin tikanı tülkü göbəyinin tükələri kimi yumşaq idi.

**İYİRMİ DOQQUZUNCU ADDIM:
TUTİ XƏCALƏT ÇƏKDI**

طوطی از آن گل که شکر خنده بود
بر سر سبزش پر افکنده بود

*Şəkər gülüşlü güllərdən (xəcalət çəkərək) tutu,
Öz qanadlarını yaşılığa sərmışdi.*²⁵⁷

Şair bu beytdə də rahatlıq verən gözəlliyin təqdimi üçün müqayisə yolunu seçir. Tuti gözəl səsi, görünüşü, “danışmaq imkanı olan” bir quşdur. O, bu gözəl mənzərədə şəkər gülüşlü güllərin səsinə eşidir, öz səsindən xəcalət çəkir, susur, ona ehtiyac olmadığını bilir və qanadlarını yaşılığa sərir, “danışan, gülən güllər” onu susdurur.

OTUZUNCU ADDIM: AHU MƏST OLMUŞDU

تازه گیا طوطی شکر بدست
أهوکان از شکرش شیر مست

*Təzə otlar şir kimi əlində şəkər tutmuşdu,
Ahu o (otların) şəkərindən (dadıb) şir kimi
məst olmuşdu.*²⁵⁸

Aşiqin qəlbi nəfsin istəklərindən təmizləndikcə həyatı, əşyanı başqa bir gözlə görür, təbiətin gözəlliklərini yenidən

²⁵⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 65.

²⁵⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 65.

²⁵⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 65.

dəyərləndirir, qəlbin bəsirət pərdələri açıldıqca yeni mənalara öyrənir, hər şey ona qeyri-adi görünür. Şair də bu fərqli, qeyri-adi halları qeyri-adi bənzətmələrlə təsvir edir: “buranın suyu nurludur”, “belə suyu göylər belə yuxuda görə bilməz”, “bu suyun yatağı yasəmənlikdir”, “oyaq nərgizlər yuxulu idi”, “cənnət bu gözəlliyin quludur”, “ərş onun yeridir”, “tikan güllün ələyini öz üzərinə çəkmişdi”, “ahu göbəyini gülə vermişdi” (onun göbəyinə ehtiyac yox idi), “tuti güllərin şəkər güllüşünü eşidib susmuşdu” (ona da ehtiyac yox idi).

Şair bu beytdə deyir ki, təzə otlar şir kimi əlində şəkər tutmuşdu. Şirin işi parçalamaqdır, ancaq o, əlində şəkər tutmuşdur. Ahu o otların şəkərindən dadıb şir kimi məst olmuşdu. Əslində, şir ahunu yeməlidir, ahu onun ovudur. Şirlə ahunun adının bir yerdə fərqli mənada verilməsi də qeyri-adiliyin təsviri üçündür. Ahu o təzə, şəkər kimi dadlı otları yeyib şir kimi məst olmuşdur. Bu dinclik, rahatlıq məkanında şirlə ahu bir yerdə yaşaya bilir. Əgər insanın qəlbi nəfsin istəklərindən təmizlənsə, bu qəlbi nurlu insanların yaşadığı məkanda pislik olmaz.

OTUZ BİRİNCİ ADDIM: GÜLLƏRİN GƏRDƏYİNDƏN ŞİMAL MEHİ CİLVƏLƏNİRDİ

جلوهگر از حجله گلها شمال
گل شکر از شاخ گیاه غزال

*Güllərin gərdəyindən şimal (mehi) cilvələnidir,
Ceyranlar otların budaqlarından çiçəklər ovlayırdı.*²⁵⁹

Gərdək örtülü yerdir. Sanki güllər bu gözəl yaşıl çə-

²⁵⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 65.

məndə çadır qurmuşlar. Əsən şimal küləyi (bərəkətli, xeyirli, ətirli külək) bu güllərin ətrini ətrafa yayırdı. Şair ceyranları gözəl qızlara bənzətmişdir. **Bu ceyranlar otlardan çiçəklər ovlayırdı, ot yemirdi, onların budaqlarındakı çiçəkləri ovlayırdı, ən gözəllərini seçirdi. Bu, mütməin, doymuş, uca Allah (c.c) nuru ilə nurlanmış qəlbin halıdır. Bu nurlu qəlbə sahib olan insan ətrafa ətir saçır, onun qəlbində ətirli güllər açmışdır, bu qəlbə şirlə ahu bir yerdə yaşayır. Bu qəlbin məkanında uca Allahın (c.c) yaratdığı varlıqlara sevgi və mərhəmət var.**

OTUZ İKİNCİ ADDIM: XEYRİ GÜLLƏRİ YELPİK OLMUŞDU

خیری منشور مرکب شده
مروحه عنبر اشهب شده

*Xeyri gülləri bir-birinə sarmaşıb,
Gül rəngli ənbər üçün yelpik olmuşdu.*²⁶⁰

Gözəl ətirli xeyri gülləri bir-biri ilə qucaqlamışdı, onlar bir yelpiyə çevrilmişdi. Bu yelpik güllərin ənbər ətrini yelpikləyərək ətrafa yayırdı.

OTUZ ÜÇÜNCÜ ADDIM: SÜSƏNİ ƏFİ ÖLDÜRƏN İDİ

سر مه بینده چو نرگس نماش
سوسن افعی چو زمرد گیاش

*(Bağın) mənzərəsi baxanın sürmələrini nərgizə (çevirirdi),
Onun otu zümrüd, süsəni isə əfi (öldürən) idi.*²⁶¹

²⁶⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 65.

²⁶¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 65.

Şair birinci misrada sürmə deyərəkən gözü nəzərdə tutmuşdur. Bu bağın mənzərəsi o qədər gözəldir ki, gözü nərgiz kimi gözəl edir, ya da bu gözəlliyi görəndə göz elə heyətlənir ki, böyüyür, nərgiz kimi iri olur. Bu bağın otu zümrüddür. Burada zümrüdün adının çəkilməsi təsadüfi deyil. Qədim insanların düşüncəsinə görə, zümrüd ilanı kor edir. Şair deyir ki, bu bağın süsəni əfi (zəhərli ilan) öldürəndir. Bu anlayış da qədim təsəvvürlə bağlıdır. Belə ki, süsənin əfi ilanı öldürmək inancı var idi. Şair demək istəyir ki, bu ruhani bağdır, arınmış qəlbə bağlıdır, burada hər şey gözəldir. Beytdəki ilan obrazı nəfsin istəklərini təmsil edir. Arınmış qəlbə nəfs adına bir şey olmaz.

OTUZ DÖRDÜNCÜ ADDIM: QUMRU VƏ BÜLBÜL BİR-BİRİNƏ QAFİYƏ QOŞURDULAR

قافله زن یاسمن و گل بهم
قافیه گو قمری و بلبل بهم

*Yasəmən və gül birlikdə (əql) karvanını qarət edirdilər,
Qumru və bülbül bir-birinə qafiyə qoşurdular.²⁶²*

Şair bu beytdə də ruhani bağın, arınmış qəlb bağının gözəlliyini təsvir edir. Bu bağda bitən yasəmən və gül çox gözəl və ətirlidir. Onların gözəlliyi və ətri insanın aqlını əlindən alır, qarət edir (qarət etmək bir şeyi yerli-dibli aparmaqdır). Şair misrada ağılı bir karvana bənzədir. Yasəmən və gül isə sanki bir yolkəsəndir.

²⁶² N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 65.

Qumru və bülbül öz gözəlliyi və səsi ilə seçilən quşdur. Onlar bir-birinə qafiyə qoşurdular, yəni bir ahəng içində oxuyurdular. Bu bağda hər şey ümumi ahəngə tabedir, hər şey bir-birini tamamlayır, bu bağda tarazlıq hakimdir. **Arınmış qəlbə halı da budur, insana rahatlıq, dinclik bəxş edən də nizamdır, o qəlbə ziddiyyət, savaşıq, ağ və qara yoxdur. İnsanın rahatlığını pozan duyğu və düşüncələr yox olmuşdur. Aşıq öz halından razıdır.**

OTUZ BEŞİNCİ ADDIM: SÜSƏN SÜBHƏ MÜSƏNİN ƏLİNİ XATIRLADIRDI

سوسن یکروزه عیسی زبان
داده به صبح از کف موسی نشان

*Birgünlük süsən İsa dili ilə,
Sübhə Müsənin əlini xatırladı.²⁶³*

Şair bu beytdə ruhani bağın gözəlliyini təsvir etmək üçün süsən gülü ilə Hz. İsa (s.a.s) arasında uyğunluq yaratmışdır. Deyilənə görə, süsən gülü bircə gün yaşayır. Bu gül doğuluşdan öz gözəlliyini göstərir. Hz. İsa (s.a.s) da doğulan gündən danışmışdır:

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَيْكَ إِذْ
أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تَكَلَّمَ النَّاسُ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ تَخَلَّقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي
فَتَفْتَحُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتَبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ
تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُم بِالْبَيِّنَاتِ

²⁶³ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 65.

قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ

(Maidə, 5/110)

“(Ey Rəsulum!) Xatırla ki, o gün (qiyamət günü) Allah (İsaya) belə buyuracaq: “Ey Məryəm oğlu İsa! Sənə və anana (verdiyim) nemətimi yadına sal. O zaman səni müqəddəs ruhla qiüvvətləndirmişdim. Sən beşikdə olanda da, yetkin çağında da adamlarla danışırdın. Sənə kitabı (yazıb-oxumağı), hikməti, Tövrəti və İncili öyrətmişdim. O zaman sən Mənim iznidlə palçıqdan quşabənzər bir şey düzəldib ona üfurdun, o da Mənim iznidlə quş olurdu. Sən Mənim iznidlə anadangəlmə kora və cüzamlı xəstəyə şəfa verir və Mənim iznidlə ölüləri dirildirdin. Sən İsrail oğullarına açıq-aşkar möcüzələr gətirdiyin zaman Mən (onların bəlasını) səndən dəf etmişdim. Onlardan küfrə batanlar isə belə demişlər: “Bu, açıq-aydın sehrdən başqa bir şey deyildir!”

Şair “İsa dili” deyərəkən həm onun möcüzəli olduğunu, həm doğru danışdığını, həm də ilahi qüdrət əlaməti olduğunu ifadə etmişdir. Süsən çiçəyinin dili də onun gözəl görünüşüdür. Ağ süsən gülü sübh çağı hz. Musanın (s.a.s) əli kimi işıq saçır. Bilindi ki kimi, hz. Musanın (s.a.s) möcüzələrindən biri əlinin nurlanmasıdır:

وَأَدْخَلَ يَدَكَ فِي حَبِيبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ

إِلَى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ

(ən-Nəml, 27/12)

“Əlini qoynuna qoy ki, Firəna və onun tayfasına gəndərilən doqquz möcüzədən biri olaraq eyibsiz-qüsuruz, ağappaq (parlaq bir nur kimi) çıxsın. Həqiqətən, onlar (Allahın itaətindən çıxmış) fəsiq bir camaatdır!”

Bu nurani bağda süsən gülü də hz. Musanın (s.a.s) əli

kimi nur saçır. Burada önəmli olan odur ki, şair təmizlənməmiş qəlbın insanın maddi və ruhi dünyası arasında tarazlıq qurduğunu, bu tarazlığın insana rahatlıq bəxş etdiyini, bu qəlbə sahib olan insanın hər zaman ilahi rəhməti hiss etdiyini bildirir. Şair arınmış qəlb sahibi olan insanın içindəki ahəngi, rəhmət dünyasını, rahatlığı təbiətdəki ahəngə təqdim edir. Bu mənada “ahu göbəyini gülə bağışlayır”, “tülkü göbək tüklərini tikana verir”, “tutu şəkər güllü güllərdən utanır”, “otlar əlində şir kimi şəkər tutur”, “ceyran bu şəkərdən dadıb şir kimi məst olur”, “güllərin gərdəyindən şimal mehi cilvələnir”, “ceyranlar otların budaqlarından çiçək ovlayır”, “xeyri gülləri bir-birinə sarmaşır”, “güllər yelpiyə çevrilib ənbər ətrini ətrafa yayır”, “bu mənzərəni görənlər nərgizə çevrilir”, “zümürd ilanı kor edir”, “süsən əfi ilanı öldürür”, “yasəmən, gül ətri və gözəlliyi ilə insanın aqlını əlindən alır”, “qumru və bülbül bir-birinə qafiyə qoşur”, “süsən İsa dili ilə danışır”, “süsən Musanın əli kimi nur saçır”...

Şair özünü tanımış, qəlbini kəşf etmiş, ruhunu qəlb ölkəsinin sultanına çevirmiş insanın məmnun halını ifadə edərkən seçdiyi sözlər su, nur, gül, sevgi və ətirli bağlıdır.

Hz. Nizaminin təfsirinə görə, bu dumduzu su, parlaq nur arınmış qəlbə axır, orada parlayır, bu gözəl güllər arınmış qəlbə açır, bu insanı bihuş edən ətirin qaynağı da o arınmış qəlbdir. Hz. Nizamiyə görə, möminin tərifı də budur: mömin ilahi nurla nurlanmış və kainatı nurlandırmış insandır, mömin ilahi ətirli ətirələnmiş və kainatı ətirləndirmiş insandır, mömin təmiz su kimidir, o, insanlığın mütləq ehtiyacıdır. Mömin gülə, suya, nura oxşayır, gülün, suyun, nurun təbiətdə gördüyü işi cəmiyyətdə mömin yerinə yetirir. Möminin vəzifəsi insanlıq üçün gül, ətir, nur, su olmaqdır. Uca Allah (c.c) mömindən bunu istəyir.

**OTUZ ALTINCI ADDIM:
FAXTƏ FƏLƏYİ ÖZ RƏNGİNƏ BOYAMIŞDI**

فاخته فریادکنان صبحگاه
فاختهگون کرده فلک را به آه

*Faxtə sübh tezdən fəryad edirdi,
O, az ahı ilə fələyi öz faxta rənginə boyamışdı.²⁶⁴*

Şair möminin ruh bağındakı gözəlliyin bir əlamətini də təqdim edir. Faxtə adlı gözəl səsi və görünüşü olan quş sübh tezdən bu ruhani bağda elə oxuyur ki, göylər də ona heyran olur. Sübhün gözəlliyi ilə faxtənin özünün və səsinin gözəlliyi bir ahəng yaratmışdır. Faxtə sevgidən, sevincdən oxuyur. Bu, qəlbini kəşf etmiş, onu arındırmış, ilahi rəhmətə qovuşmuş, duyğu və düşüncələrinin rahatlığından məst olmuş möminin qəlb, ruh bağında oxuyan faxtədir. **Bəli, özünü tanımış qəlbın bağında faxtə oxuyar, süsən açar, gül bitər, su axar, nur ələmi nura qərğ edər.**

Faxtə gözəl oxuyur, sübh tezdən fəryad edir, sevgi və sevincini hər kəslə bölüşməyə çalışır. O, öz ahı ilə (yanğılı səsi ilə) göyləri faxta rənginə boyayır. Faxta gül rəngindədir, fələyi də öz rənginə boyamışdır. Yer, göy – hər yer gül rəngindədir.

“O zaman Allah rəyanda sənə onları az göstərdi. Əgər onları sənə çox göstərsəydi, mütləq qorxar və döyüş bərasində bir-birinizlə anlaşmazlığa düşərdiniz. Ancaq Allah sizi bundan qorudu. O, həqiqətən, ürəklərdə olanları biləndir!”

(əl-Ənfəl, 8/43)

“... Onların qəlblərində gizlədikləri şeylərin hesabı da Allaha aiddir”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. V, s. 256.

“Sizlər qəlbinizə çox diqqət edin. Onu davamlı uca Allahın (c.c) zikri ilə yeniləyin. Çünki qəlb tez paslanır. Nəfslərinizi də cilovlayın. Çünki o, çox azğındır. Siz nəfslərinizin mənfə istəklərinə mane olmasanız, o bir gün sizi qorxunc bir uçuruma yuvarlayar”.

Həsən Bəsri

²⁶⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 65.

OTUZ YEDDİNCİ ADDIM:
GÜLÜN HEKAYƏSİ SÖYÜDÜN
VARAĞINA YAZILDI

باد نویسنده به دست امید
قصه گل بر ورق مشک بید

*Yel ümid əli ilə gülün hekayəsini,
Söyüdün müşk ətirli varağına yazırdı.*²⁶⁵

Bu ruhani bağda – mömin insanın qəlbində sərin, yüngül, mülayim yel əsir. Bu yel güllərin, söyüdlərin zərif yarpaqlarını tərpedir. Bu yel güllərin ətrini yarpaq-yarpaq yayır. Gülün ətrini söyüdüün müşk ətirli vərəqinə qovuşdurur. Bu elə bir bağdır ki, söyüd yarpaqları da müşk ətirlidir. **Gülün hekayəsi sevgi ilə bağlıdır. Şeyda bülbül ona aşıq olmuşdur. Bu sevgi dastanı dildən-dilə düşmüşdür. Yel də “ümid əli” ilə (bu sevginin aşıqla məşuqu qovuşduracağına inanaraq) gülün hekayəsini söyüdüün müşk ətirli vərəqinə yazır.**

Şairin “yazmaq” felini seçməsi də boşuna deyil. Yazılan şey qalıcıdır, o, hər kəsin aşıqın öz qəlbini nəfsin istəklərindən azad etmək dastanını oxumasını istəyir. Yazılan şey önəmli olandır. Aşıqı bu məqama çatdıran da sevgidir. O, bu ölçünü hər kəsin bilməsini istəyir. Niyə söyüdüün müşk ətirli vərəqinə (yarpaqlarına) yazır? Axı, söyüdüün vərəqləri çoxdur, söyüd insanların kölgələndiyi yerdir. **O, söyüdüün hər yarpağının bir sevgi məktubu olmasını istəyir.**

OTUZ SƏKKİZİNCİ ADDIM:
BAHAR YASƏMƏNİN SALAMINA GƏLİRDİ

گه بسلام چمن آمد بهار
گه بسپاس آمد گل پیش خار

*Gah bahar yasəməninin salamına gəlirdi,
Gah gül minnətdarlıq üçün tikanın yanına gəlirdi.*²⁶⁶

Şair bu beytdə ruhunu qəlb ölkəsinin sultanı edən aşıqın məmnunluğunu başqa bədii biçimdə dilə gətirmişdir. Bu ruhani bağın çiçəkləri arasında sevgi bağı var. Yasəmən baharın gəlişini xəbər verdiyi kimi, bahar da yasəmənə salamlayır. Adətən, tikan gülün ziddi kimi təqdim olunur. **Ancaq şair tikanla gül münasibətlərinə yenidən baxmışdır. Ruhani bağın xarakterinə uyğun olaraq güllə tikan arasında ziddiyyət yoxdur. Şair misrada tikanı gülün qoruyucusu kimi təqdim edir, tikanın qorxusundan bir kimsə ona toxuna bilmir. Gül də ona təşəkkür edir.** Yəni insan öz içindəki ziddiyyətləri çözüdə onun ruh dünyasında nizam, uyum yaradır və o, kainatdakı uzlaşmanı, ahəngi görə bilir.

OTUZ DOQQUZUNCU ADDIM:
YASƏMƏN TÜRKƏ OXŞAYIRDI

ترک سمن خیمه به صحرا زده
ماهجه خیمه به ثریا زده

*Türkə (oxşar) yasəmən öz çadırını səhrada qurmuşdu,
(Çadırın) aycığı isə Sürəyyaya ucalmışdı.*²⁶⁷

²⁶⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 65.

²⁶⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 65.

²⁶⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

Şair yasəmənî türkö bənzədir. Yasəmən türk kimi çadırını səhrada qurmuşdur. Türkün səhrada çadır qurması onun yaşam biçiminin, gücünün, hakimiyyətinin, onun çadır qurduğu yerin əmniyyət bölgəsi olduğunun rəmzidir. Yasəməninin səhrada çadır qurması da ruhani bağdakı hər yerdə yasəmən bitdiyinin, o yerin gözəlliyə büründüyünün, ətirləndiyinin əlamətidir. Çadırın üzərində bayraq asılmışdır, o bayrağın üzərindəki ay Sürəyyaya ucalmışdı (Sürəyya Ay planetinin üçüncü mən-zilidir, o, salxıma bənzəyir). **Yəni ruhani bağın sultanı yasəməndir. Türkö oxşayan yasəməninin öz çadırını qurduğu bölgədən nəfs (düşmən) ümidini kəsmişdir.**

QIRXINCI ADDIM:

LALƏ SİRLƏR ATƏŞGAHINA GƏLMİŞDİ

لاله به آتشگه راز آمده
چون مخ هندو به نماز آمده

*Lalə sirlər atəşgahına gəlmişdi,
Hind muğları kimi oraya namaz qılmağa gəlmişdi.²⁶⁸*

Bu ruhani bağda lalə gülü “sirlər atəşgahına” gəlmişdi. Şair “sirlər atəşgahı” deyərək çox lalənin bitdiyi yeri (lalə-zarı) nəzərdə tutmuşdur. Lalənin rəngi qırmızı olduğundan laləzar atəşgaha-alova bənzəyir. Şair laləni hind muğlarına bənzədir. Muğ atəşpərəstlikdə kahinlərə verilən addır. Lalənin qırmızı ləçəklərinin ortasında qara olduğundan şair onu hindliyə bənzətmişdir. Buradakı qeyri-adilik odur ki, muğ (lalə) “sirlər atəşgahı”na atəşpərəstlik ayinini icra etməyə

²⁶⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

deyil, namaz qılmağa gəlmişdir. O, əski yanlış yolundan əl çəkmişdir. **Bu rəhmət, bərəkət yeri olan ruhani bağda hər şey əslinə dönmüşdür, nəfs məğlub olduğundan şirkə yer qalmamışdır.**

QIRX BİRİNCİ ADDIM:

LALƏNİN HİNDÇİYİ ƏRƏB QARĞASINA BƏNZƏYİR

هندوك لاله و ترك سمن
سهل عرب بود و سهيل يمن

*Lalənin hindciyi və yasəməninin türkü,
(Elə bil biri) ərəb qarğası, o biri isə yəmən Süheylidi.²⁶⁹*

Bu ruhani bağda lalə bağrında qara olduğu üçün hindliyə, yasəmən isə ağ olduğu üçün türkö bənzədilmişdir. Şairin təsvirində lalənin hindciyi qara ərəb qarğasını xatırladır. Yasəməninin türkü isə yəmən Süheylidir. Süheyl Yəməndən baxanda çox parlaq görünür, o, səadət rəmzidir. Bu lalənin qarası ərəb qarğası kimi qarqara, türkö oxşayan yasəməninin ağılığı isə Süheyl ulduzu kimi parlaq idi. Burada ağla qara bir arada yaşayır.

QIRX İKİNCİ ADDIM: SU YUMŞAQ İDİ

زورق باغ از علم سرخ و زرد
پنجرهها ساخته از لاجورد

*Su yumşaqlığı ilə qaqumu xatırladırdı,
Qaqumla səncabın qarışıq birləşməyi qaribədir.²⁷⁰*

²⁶⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

²⁷⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

Şair bu beytdə də öncə müəyyən etdiyi ölçülərdən çıxış etmişdir. Belə ki, arınmış bir qəlbə sahib olan aşıq yeni bir həyat anlayışına sahibdir. Onun qəlb ölkəsində hər şey ahəng içindədir, heç bir ziddiyyət yoxdur: “bahar yasəmənin salamına gəlir”, “tikan gülü qoruyur”, “gül minnətdarlıq üçün tikanın yanına gəlir”, “lalə sirlər atəşgahına gəlir”, “hind muğları namaz qılır...”.

Bu beyt də eyni ideyanı təqdim edir. “Su yumşaqlığı ilə qaqumu xatırladır. Qaqum ərəbcədir, pişik cinsindən boz-qara quyruğu olan xəzlik heyvandır, dərisi çox yumşaqdır. Bu yönü ilə su onun kimidir. “Qaqumla səncabın birləşməyi qəribədir”. Səncab (sincab) farscadır, o, ağacda yaşayır, açıq-kül rəngindədir, gəmiricidir, qiymətli xəz dərisi var. Səncab qaqumu sevmir, onlar düşməndirlər. Ancaq bu ruhani bağda qaqumla səncab bir yerdə mehriban yaşayırlar. Qaqumu yumşaq suyun rəmzi hesab etsək, səncab da yaşıllığın simvolu olur. Su ilə yaşıllıq, çəmənlilik bir-birinə bağlıdır. Deməli, bir-birinə düşmən olan qaqumla və səncab arınmış qəlb ölkəsində su və çəmənlilik kimi bir yerdədir. Bu da ahəng və nizamın bədii ifadəsidir.

QIRX ÜÇÜNCÜ ADDIM:

LACİVƏRD GÖYLƏRƏ PƏNCƏRƏ AÇILMIŞDI

آب ز نرمی شده قاقم نمای
طرفه بود قاقم سنجاب سای

*Bağın qayığı qırmızı və sarı bayraqlardan,
Lacivərd (göylərə) pəncərə açmışdı.²⁷¹*

²⁷¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

Şair bu beytdə mütmənin qəlbini, ilahi nurla doymuş qəlbini rahatlığını, gözəlliyini ifadə etmək üçün qeyri-adi boyalar seçir. Ümumiyyətlə, Hz. Nizami ahəngi, nizamı, rəhməti, uca Allahdan (c.c) razı qəlbini özəlliyini bədii sözlə “toxunmuş” tabloya çəkərkən bu boyalardan istifadə edir: gül, yaşıllıq, nur, səma, su. **Şair bu beytdə də ruhani bağ bir rəhmət dənizinə bənzətməmişdir. Bu rəhmət məkanında o qədər qırmızı və sarı güllər var ki, onlar mehlin təsiri ilə tərənəndə dalğalanan dənizi xatırladır. Bu qırmızı və sarı güllər rəhmət dənizinin qayığının bayrağıdır.** Açılan hər bir gül lacivərd göylərə baxan bir pəncərədir. Bu gül pəncərələrdən göy gül rəngində görünür. İlahi rəhmətlə doymuş möminin qəlbini də göylərə açılan gül pəncərəsidir, ilahi gerçəklərə açılan qapıdır.

QIRX DÖRDÜNCÜ ADDIM:

ÇİÇƏKLƏR GÖYLƏRİ HƏYƏCANA GƏTİRMİŞDİ

شاخ ز نور فلک انگيخته
در قدم سایه درم ريخته

*Budaqlar göyləri həyəcana gətirən çiçəklərdən,
(Ağac) kölgəsinin qədəmlərinə dirhəm töküdü.²⁷²*

Bu çiçəklər o qədər gözəldir ki, göyləri həyəcana gətirir. Budaqlar ağacın kölgəsinin qədəmlərinə dirhəm töküdü. Yəni budaqlar çiçəkləri ağacın kölgəsinin qədəmlərinə səpir. O çiçəkləri ki, göyləri həyəcana gətirir. Bu budaqların ağaca olan minnətdarlıq borcudur, onun kölgəsinin qədəmlərinə gül səpmək bununla bağlıdır. Şair bu gülləri həm də dirhəmə bənzətməmişdir. Bir azdan bu kölgə Günəşlə danışıacaq.

²⁷² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

QIRX BEŞİNCİ ADDIM: KÖLGƏ GÜNƏŞİN DODAQLARI İLƏ DANIŞIRDI

سایه سخن گو بلب آفتاب
زنده شده ریگ ز تسییح آب

*Kölgə Günəşin dodaqları ilə söz danışırdı,
Qum isə suyun xeyir-duası ilə dirilmişdi.*²⁷³

Öncəki beytdə şair “kölgənin qədəmindən” (addımından danışır, kölgə hərəkət etdiyindən o, yeriyir və budaq onun ayağına gül səpir). İndi isə kölgə Günəşin dodaqları ilə söz danışır. Ağacın budaqları və yarpaqları arasından Günəş şüaları yerə düşür, kölgə ilə qovuşur. Şair Günəşin yerə düşən şüalarını “Günəşin dodaqları” adlandırmışdır. Budaqlar öncədən kölgənin qədəmlərinə gül səpir ki, Günəşin dodaqları bu güllərlə öpüşsün. Yel əsdikcə ağacın budaqlarındakı yarpaqlar tərpənir, bu tərpəniş onun danışığıdır, yarpaqların səsi sözə çevrilir. Yarpaqlar hərəkət etdikcə Günəş şüalarının kölgəylə qovuşmasında fasilələr yaranır, aradabir şüalar görünməz olur. Bu yolla da kölgə ilə Günəş danışmış olur. Mistrada dodaq və söz anlayışları da bu məqsədlə mətnə daxil edilmişdir.

Bu arınmış qəlb elə bir rəhmət məkanındır ki, orada “vətəndaşlar” arasında fərq yoxdur, insanlar təkəbbürdən uzaqdırlar, göyləri həyəcana gətirən çiçəklər sevə-sevə kölgənin qədəmlərinə də səpilə bilir. Uca Allahın (c.c) buyruğu ilə kainata həyat verən Günəş ən aşağı səviyyədə olan kölgə ilə danışır,

bunu özünə ar bilmir. Kölgənin varlığı Günəşin varlığına bağlıdır. Günəş olmasa, kölgə də olmaz. Çiçəklərin varlığı ağacın varlığına bağlıdır. Ona görə də bu rəhmət evində hər kəs bir-birinin dəyərini bilir, bir-birinin haqqına hörmət edir, burada sevgi qanunları hakimdir. Hər kəs bir-birinə dua edir. Çiçək ona həyat verən ağaca dua edir – onun ayaqlarına tökülür. Kölgə Günəşə dua edir, öncə çiçəklərlə bəzənir, sonra onunla danışır. Ağacın çiçəyə duası onu bitirməsi, qidalandırması, gözəllik, ətir verməsidir. Çiçəyin ağaca duası onun yaradılış qayasına, fitrətinə uyğun olaraq insanlara gözəllik bəxş etməsidir, ağacı gözəl göstərməsidir, sevə-sevə onun ayaqlarına tökülməsidir. Günəşin kölgəyə duası onun varlıq səbəbi olmasıdır, “dodaqları” ilə onunla danışmasıdır, kölgənin Günəşə duası onun dodağını güllə öpməsidir, onun hərəkətindən ayrılmaması, ona itaət etməsidir, kölgə ancaq Günəşin məsafə və yerindən asılı olaraq dəyişir. Sevginin ölçüsü də itaət deyilmi?

“Qum isə suyun xeyir-duası ilə dirilmişdi”. Su da quma dua edir. Şairə görə, hərəkətsiz qum ölü qumdur. Artıq bahar fəslidir, bahar suları axır və bu axan su qumu da hərəkətə gətirir, su ilə birgə qum da axır. Şair axan qumu “diri qum” adlandırır. Oyanmış, dirilmiş qəlbın bağında kölgə Günəşin dodaqları ilə danışır, ölən qum dirilir.

QIRX ALTINCI ADDIM: SÜN BÜLÜN BUSƏLƏRİ NƏSTƏRƏNİ YARALAYIRDI

نسترن از بوسه سنبل به زخم
از مژه غنچه لب گل به زخم

*Sünbül (çiçəyin) busələri nəstərənə yaralayır,
Qönçənin kirpikləri gülün dodaqlarını yaralayır.*²⁷⁴

²⁷³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

²⁷⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

Şair bu beytdə özünü tanımış qəlbin halını “sevgi bağının” timsalında göstərmişdir. Sevginin əlamətlərindən biri də öpüşdür. **Bu bağda “sünbül çiçəyinin öpüşləri nəstərəni yaralayır”, yəni sünbül nəstərəni çox öpür, ondan doymur. Həm də sünbül “tikanlı” olduğundan o, nəstərəni öpərkən “tikan”lar nəstərəni yaralayır. Qönçənin forması da kirpiklərə oxşayır. O da gülü öpərkən bu “kirpiklər” gülün dodaqlarına toxunur.**

Uca Allahın (c.c) nuru ilə doymuş qəlbə sevgi hakimdir, bu qəlbin sahibi kainata sevgi gözü ilə baxır, bu sevgi şafqət və mərhəmət doğurur, öpüşə çevrilir, insanlarda əminlik duyğusu yaradır.

QIRX YEDDİNCİ ADDIM: XEYİRİN OX QABI BOŞALMIŞDI

ترکش خیری تهی از تیر خار
گاه سپر خواسته گه زینهار

*Xeyirin ox qabı tikan oxlardan boşalmışdı,
O, gah qalxan istəyirdi, gah da aman.*²⁷⁵

Bu ruhani bağ gözəldir. Burada kinə, nifrətə, düşməyə yer yoxdur. Ona görə də xeyirin ox qabında ox yoxdur, buna ehtiyac yoxdur. Xeyir gah qalxan istəyir, gah da aman. Özünü qorumaq üçün qalxan yetərlidir, aman istəyəndə də aman verilir.

²⁷⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

QIRX SƏKKİZİNCİ ADDIM: SÖYÜDÜN BƏDƏNİ SEHİRLƏNMİŞDİ

سحر زده بید، به لرزه تنش
مجرم لاله شده دود افکش

*Söyüdün bədəni sehirlənmişdi, titrəyirdi,
Lalənin manqalı ona tüstü səpirdi.*²⁷⁶

Bu rəhmət evində yardımlaşma ruhu hakimdir. Söyüd kövrək ağacdır, onun incə yarpaqlı budaqları salxıma oxşayır. Azacıq külək olanda bu yarpaqlar titrəyir. Şair söyüdün titrəməsinə sehirlənmiş adamın titrəməsinə bənzədir. Lalə gülünün ləçəkləri arasında qara olduğundan şair onu manqala bənzədir. Lalə söyüdün qayğısına qalır, öz manqalında üzərlik yandırır, tüstüsünü söyüdə verir ki, onun canındakı cadu çıxsın.

Şairin məqsədi nəfsin əsarətindən qurtulmuş qəlb ölkəsindəki rahatlığı, sevgini, barış və yardımlaşma ruhunu göstərməkdir. Ona görə də onun misralarında sünbül nəstərəni öpür, qönçənin kirpikləri gülün dodaqlarını yaralayır, xeyirin ox qabında ox qalmır, lalə söyüdü cadudan xilas edir...

QIRX DOQQUZUNCU ADDIM: YASƏMƏN BUXAR OLMAQ İSTƏYİRDİ

خواست پریدن چمن از چابکی
خواست چکیدن سمن از نارکی

*Çəmən çevikliyindən uçmaq istəyirdi,
Yasəmən nazikliyindən buxar olmaq istəyirdi.*²⁷⁷

Çəmənün nazik otları yel əsdikcə dalğalanırdı, bu dalğa-

²⁷⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

²⁷⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

lanma o qədər sürətlə baş verirdi ki, sanki çəmən qanad açıb uçmaq istəyirdi. “Uçmaq istəmək” çəməninin sevinci ilə bağlıdır. Bu qəlb ölkəsindəki rəhmət havası, rəhmət küləyi ona sevinc bəxş edir, onu hərəkətə gətirir. Bu bağıın yasəmənləri elə zərifdir ki, buxara oxşayır, sanki bir buxara çevrilib özünü öz ətrinə bürümək istəyir. Beytin hər iki misrasında sevinc hali “uçmaq” anlayışı ilə ifadə edilmişdir.

ƏLLİNCİ ADDIM:

ZƏRDƏGÜL QANA GƏLMİŞ LƏLƏ BƏNZƏYİRDİ

نی به شکر خنده برون آمده
ز رده گل نعل به خون آمده

*Ney şəkərli gülüşü ilə ortaya çıxmışdı,
Zərdəgül qana gəlmiş lələ (bənzəyirdi).²⁷⁸*

Bu ruhani bağda neyin səsi “şəkərli gülüş”ə bənzəyir, insanın ruhuna qida verir, ona rahatlıq bəxş edir. **Zərdəgül öz gözəlliyini göstərmək üçün ən gözəl donunu geyinir, o, qıpqırmızı mirvariyə bənzəyir. Bu bağda zərdəgül (sarı rəngli gül) öz rəngini dəyişir, qırmızıya boyanır, bayram paltarını geyinir, rəhmət bağının ahənginə qoşulur, bağıın daha gözəl görünməsi üçün əlindən gələni edir.**

Bu bağda hamı bir-biri üçün çalışır, sevgi, paylaşma, yardımlaşma bu bağıın ana yasaşının qanunlarıdır.

²⁷⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

ƏLLİ BİRİNCİ ADDIM: VƏHŞİ GÜL KÜLƏYİN NƏFƏSİ İLƏ SÖHBƏT EDİRDİ

آنگل خودرای که خودروی بود
از نفس باد سخن گوی بود

*Özbaşına bitən (vəhşi) dikbaş gül,
Küləyin nəfəsi ilə söhbət edirdi.²⁷⁹*

Şair sevgi ölkəsində olan qarşılıqlı inamı, hamının ümumi ahəngə tabe olmasını ifadə etmək üçün bu beytdə başqa əlamətlər seçir. Birinci misrada vəhşi, dikbaş gül təsvir edir. Bu gül heç kəsə tabe olmaq istəməyən, təkəbbürlü güldür. Ancaq bu rəhmət bağının havası onu dəyişdirmişdir, o, təkəbbürdən əl çəkmişdir. Təkəbbürün əlamətlərindən biri də başqasını bəyənməmək, ünsiyyətdən qaçmaqdır. **Bu dikbaş gül yumşalmışdır, o, küləyin nəfəsi ilə söhbət edir. Külək əsdikcə o da tərənəir, ətrafa ətir saçır.**

Təkəbbürlü başqasına faydalı olmayandır, ancaq özünü düşünəndir. Dikbaş gül isə artıq küləklə danışır, öz ətrini başqalarına bəxş edir, başqalarına faydalı olmağı ömrünün mənası sayır.

ƏLLİ İKİNCİ ADDIM: GÖY ƏLİNDƏ NARİNC MEYDANA GƏLDİ

سبیزتر از برگ ترنج آسمان
آمده نارنج به دست آن زمان

*Turunc yarpağından da göy olan göy (səma),
O zaman əlində narınc (meydana) gəldi.²⁸⁰*

²⁷⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

²⁸⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

Bu rəhmət bağının göy üzü də gözəldir, o da öz gözəl donunu geyinmişdir. Onun donu turuncun yarpağından da göydür. Şair ikinci misrada turunc yarpağından da göy olan səmanı bir pəhləvana bənzətmişdir. Belə ki, qədim zamanlarda güləşmək istəyən pəhləvan meydana çıxar, güləşmək üçün adam axtarardı. O, əlində narınc oynadaraq başqalarına meydan oxuyardı. Şair demək istəyir ki, bu rəhmət bağının göy üzü o qədər göy və gözəl idi ki, öz gözəlliyi ilə başqalarına meydan oxuyurdu, başqalarını gözəllik yarışına çağırırdı.

“... Allah da onların ürəklərini möhürlədi. Belə ki, artıq onlar etdiklərinin fərqinə belə varmırlar”.

(ət-Tövbə, 9/93)

“Allahı anmadan çox danışmayın. Allahın zikrindən başqa çox söz söyləmək qəlbi qatılaşdırır. Qatı qəlbli olanların isə Allahdan ən uzaq kimsələr olduğu qətidir”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. VI, s. 445.

“Elm üçün ilk zəruri şərt onu tapmaq yollarını axtarmaqdır. Elmi əldə edəndən sonra da əməl gəlir... Sonra sükut və təfəkkür... Daha sonra kainata ibrət nəzəri ilə baxış”.

Süfyan Sevri

ƏLLİ ÜÇÜNCÜ ADDIM: ÇƏMƏNLİK GÖYLƏ GÜLƏŞMƏK İSTƏDİ

چون فلک آنجا علم آراسته
سبزه بکشتیش بدر خواسته

*Fələk orada bayraq qaldırarkən,
Göylük (çəmənlik) onunla güləşmək istədi.²⁸¹*

Göy üzü turunc yarpağından da göydür, o, “güləşməyə” adam axtarır. Fələk öz bayrağını qaldırır, yəni səhər açılır. Bu rəhmət bağının çəmənliyi səma ilə güləşmək istəyir, yəni göy üzündən daha göy, daha gözəl olduğunu sübut etmək istəyir.

ƏLLİ DÖRDÜNCÜ ADDIM: ÇİÇƏK YERİN CANI, GÖYÜN ÜRƏYİ İDİ

هر گره از رشته آن سبز خوان
جان زمین بود و دل آسمان

*O göy süfrənin sapının hər düyünü,
Yerin canı, göyün isə ürəyi idi.²⁸²*

Şair bu beytdə ruhani bağın çəmənliyini hər cür nemət düzülmiş süfrəyə bənzətməmişdir. Misradakı “düyün” sözü gül deməkdir. Yəni bu rəhmət bağında hər cür çiçək açmışdır. Bu gözəl çiçəklər yerin canı, göyün isə ürəyi idi. Yerlə göy ahəng içərisindədir. Yerin ruhu göyün ürəyi ilə birləşəndə insan qəlbində belə gözəl, ətirli çiçəklər bitir. Yer və göy bir bütü-

²⁸¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

²⁸² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

nün parçasıdır, bir-birinə bağlıdır, bu nizamdan gözəllik yaranır. Nizam pozulanda gözəllik də yox olur.

ƏLLİ BEŞİNCİ ADDIM: ULDUZ YERLƏ DANIŞIRDI

اختر سرسبز مگر بامداد
گفت زمین را که سرت سبز باد

*Elə bil başı yaşıl (cavan) ulduz sübhdən,
Yerə deyirdi: “Başın (həmişə) yaşıl olsun
(cavan ol!)”²⁸³*

Şair rəhmət bağının gözəlliyini ifadə etmək üçün yerlə göyün bir nizama bağlı olduğunu, bir-birini tamamladığını öna çəkmişdir. Bu bağın yeri ilə göyü bir-birinə dua edir. Sübh tezdən göy üzünün cavan ulduzu yerin hər zaman cavan və gözəl olması üçün dua edir. Şair bu beytdə gözəllik və cavanlığın rəmzi kimi yaşıl rəngi seçmişdir. Cavan və gözəl ulduz yerə onu sevdiyini bildirir, ona deyir ki, gözəlliyin solmasın, həmişə tər və tərəvətli olsun.

Təkcə yer üzü deyil, göy də bu rəhmət bağına aşiq olmuşdur. Qəlbi rəhmət evi olan mömin yerin və göyün sevimlisidir, onun ətri aləmə yayılmışdır.

ƏLLİ ALTINCI ADDIM: GÖY YAQUT ÜÇÜN GİROV QOYMUŞDU

یا فلک آنجا گذر آورد بیود
سبزه به بیجاده گرو کرد بیود

*Ya da (elə bil) fələyin oradan güzəri düşərkən,
Öz göyərtisini (maviliyini) yerə yaqut üçün
girov qoymuşdu.²⁸⁴*

²⁸³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 66.

²⁸⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 67.

Şair ruhani bağıın gözəlliyini, ahəngini təsvir etmək üçün onu göylə müqayisə etmişdir. Son beş beyt bu müqayisə üzərində qurulmuşdur: yer göylə yarışmaq istəyir (“tunc yarpağından da göy olan səma əlində narınc meydana gəldi”), yer göylə güləşmək, ona qalib gəlmək istəyir (“çəmənlik onunla güləşmək istədi”), ruhani bağıın gözəlliyi göylə yerin ahəngini tamamlayır (“yerin çiçəkləri yerin canı, göyün ürəyi idi”), göy üzünün cavan, gözəl ulduzu yerə dua oxuyur (“həmişə cavan olasan”).

Bu beytdə də göy ruhani bağı gəzir, onun üzərindən keçir, onun gözəlliyinə aşiq olur. Ruhani bağdakı hər bir çiçək qırmızı yaquta bənzəyir. Göy üzü o qırmızılığa sahib olmaq istəyir. Bunun üçün öz maviliyini yaqut üçün girov qoyur. Göy üzünün ulduzları yaqut kimi işıq saçır, göy üzü sevgidən “çiçək açır”, ruhani bağ da göy üzünün maviliyinə bürünüb dəniz kimi dalğalanır. Arınmış mömin qəlbi yaqut kimi yanan göy üzünə, göy üzünün qırmızı səhər şəfqinə, dəniz kimi dalğalanan, yaşıllığa bürünmüş ruhani bağa bənzəyir. Bu qəlb gözəllik qaynağıdır.

ƏLLİ YEDDİNCİ ADDIM: ÇEŞMƏ HURİLƏRİN GÖZLƏRİNDƏN DAHA PARLAQ İDİ

چشمه درفشدهتر از چشم حور
تا برد از چشمه خورشید نور

*Çeşmə hurilərin gözlərindən daha parlaq idi,
O, (elə bil) Günəşin çeşməsinin nurunu almaq istəyirdi.*²⁸⁵

²⁸⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 67.

Şair bu beytdə ruhani bağıın gözəlliyini təsvir etmək üçün “cənnət əlamətləri”ni müqayisə tərəfi kimi seçir. Qəlb ölkəsinin ruhani bağıında bir bulaq var, onun suyu nurludur, parlaqdır, cənnət qızlarının (hurilərin) gözlərindən də parlaqdır.

Qurani-Kərimdə cənnət qızları olan hurilər təsvir edilərkən onların çox gözəl olduğu, gözlərinin cazibədarlığı buyrulur:

وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عَيْنٌ كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَّكَوْنٌ

(əs-Saffat, 37/48-49)

“Onların yanında gözəl (irigözlü), baxışları (yalnız ərinə) dikilmiş zövcələr olacaq. Onlar, sanki örtülü (heç bir əl dəyməmiş, qabığı içində təzə qalmış, ağ rəngli) yumurtadırlar (ya da sədəf içində gizlənməmiş incidirlər)”.

كَذَلِكَ وَرَوَّجَتْهُم بِحُورٍ عَيْنٍ

(əd-Duxan, 44/54)

“(Möminlərin cənnətdəki halı) belədir. Hələ onları iri (ahu) gözlü hurilərlə evləndirəcəyik”.²⁸⁶

Ruhani bağıın çeşməsi hurilərin gözündən daha gözəldir. Bu çeşmə parlaqlığından güc alaraq Günəş nuru ilə yarışmaq istəyir. Bu bağda yerin və göyün nuru bir-birinə qarışmış, qaranlıq və zülmət bu qəlb bağıından qovulmuşdur. Bu bağıın çeşməsi bir dirilik qaynağıdır, ölmüş qəlblərin dirilik suyudur.

ƏLLİ SƏKKİZİNCİ ADDIM: OTLAR O ÇEŞMƏNİN SUYU İLƏ QÜSL ETMİŞDİR

سبزه بر آن چشمه وضو ساخته
شکر وضو کرده و پرداخته

²⁸⁶ Baxın: ət-Tur, 52/54; ər-Rəhman, 55/72; Vaqiə, 56/22.

*Otlar o çeşmənin suyu ilə qüsl etmiş,
Qüslə görə (Allaha) şükr edib, ayağa durmuşdular.*²⁸⁷

Bu arınmış qəlbin ruhani bağında bitmiş otlar da gözəl və ətirlidir. Onlar parlaq çeşmənin suyu ilə qüsl etmişlər. Qüsl etmək təmizlənməkdir. Burada otların qüsl etməsi onların parlaq çeşmənin təmiz suyundan qidalanmasıdır, bu suda yuyunmasıdır. Onların “ayağa durmasının” – bitməsinin səbəbi bu parlaq bulaq suyudur. Buna görə bu ruhani bağın otları uca Allaha (c.c) şükür edir.

Bir otun uca Allaha (c.c) şükür etməsi onun yaradılış qanununa uyğun olmasıdır. **Şairin təsvirində bitən ot, dalğalanan ot, sanki, əllərini açıb dua edən otdur. Möminin qəlbi dua edən ağacları, meyvələri, çiçəkləri, bulağı olan şükür bağıdır.**

ƏLLİ DOQQUZUNCU ADDIM: QUŞLAR DAVUD KİMİ OXUYURDULAR

مرغ ز گل بوی سلیمان شنید
نالہ داودی از آن برکشید

*Quşlar güldən Süleyman ətrini sezib,
Davud kimi nalə edirdilər.*²⁸⁸

Şair bu beytə iki peyğəmbər adı yerləşdirib. Hər iki peyğəmbər öz ilahi təyinatına uyğun dəyərləndirilib. Belə ki, Hz. Süleymanın (s.a.s) quş dili bildiyi, Hz. Davudun (s.a.s) da gözəl səsi olduğu bəllidir.²⁸⁹ Bu ruhani bağın gülləri elə

²⁸⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 67.

²⁸⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 67.

²⁸⁹ Baxın: əl-Bəqərə, 2/102; ən-Nisa, 4/163; əl-Ənam, 6/84; əl-Ənbiya, 21/78-82; Nəml, 27/1-5, 16-18, 30, 36, 44; Səbə, 34/12-21; Sad, 38/30-40; Məidə, 5/78; İsrə, 17/55.

ətirlidir ki, onlardan Hz. Süleymanın (s.a.s) ətri gəlir. Bu ruhani bağ o qədər gözəldir ki, Hz. Süleyman (s.a.s) o bağı gəzməyə gəlir. Quşlar onun ətrini güllərin ətrindən alırlar. Bu gözəl ətir onları coşdurur və onlar Hz. Davud (s.a.s) kimi oxuyurlar. **Bu bağda güllərin gözəl ətri ilə quşların gözəl səsi bir-birini tamamlayır, çiçəklər sevgisini ətirlə, quşlar da səslə ifadə edir.**

ALTMİŞİNCİ ADDIM: TURAC SƏRVİN AYAĞINA ZƏNCİR ÇƏKMİŞDİ

چنگل دراج به خون تذر
سلسله اویخته در پای سرو

*Qırqovulun qanını almaq üçün turac dırnaqları,
Sərvinə ayağına zəncir çəkmişdi.*²⁹⁰

Həz. Nizami bu beytin ideyasını ifadə etmək üçün xalq arasında geniş yayılmış bir hekayədən istifadə etmişdir. Deyilənə görə, qırqovul sərv ağacını çox sevir. Ona görə də ölümü yaxınlaşanda sərv ağacının kölgəsinə gəlir və orada can verir. Turac da qırqovulu çox sevir. Xalqın belə bir inancı var idi ki, sərv ağacının altında tapılan turac dırnaqları qırqovulun qanını almaq üçün sərvə zəncirləyib, sanki, turac bu ağacla savaşıb, dostuna görə canını qurban verib. Qırqovul, turac və sərv – hər üçü klassik ədəbiyyatın gözəllik yaradan obrazıdır. **Şairin bu informasiya vasitəsi ilə təqdim etdiyi ölçü, ideya, mesaj budur: bu rəhmət bağının sakinləri arasında vəfa duyğusu hakimdir, onların münasibətlərini tənzimləyən bir ölçü var ki, o da sevgidir.**

²⁹⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 67.

ALTMİŞ BİRİNCİ ADDIM: BÜLBÜL QARĞANIN QANINI TÖKSÜN

محضر منشور نویسان باغ
فتوی بلبل شده بر خون زاغ

*Bağın hakimləri hökm çıxarıb fitva verdilər:
"Bülbül (öz gözəl nəğmələri ilə) qarğanın
qanını tökməlidir!"²⁹¹*

Bu rəhmət bağının hakimləri hökm çıxarırlar, fitva verirlər. Şair qərarın qətiliyini, icrasının mütləqliyini ifadə etmək üçün "hökm" və "fitva" anlayışından istifadə edir. Bu fitvanı çıxaranlar da səlahiyyətli şəxslərdir – bağın hakimləridir. Onlara görə, rəhmət bağında qarğa ola bilməz. İkinci misrada qarğa və onun səsi nəfsi, pisliyi təmsil edir. Arınmış qəlbə nəfsin istəyi, əlaməti qalmamalıdır. **Ona görə də, bülbül öz gözəl nəğmələri ilə qarğanın qanını tökməlidir.** Bülbül və qarğa bir arada – rəhmət evində, möminin qəlbində yaşaya bilməz.

ALTMİŞ İKİNCİ ADDIM: BAYQUŞLAR O YURDU TƏRK ETMİŞDİ

يوم كز آن يوم شده پيكرش
سر دلش گشته قضای سرش

*Bayquşlar o yurdu tərkməmişdi,
Onların ürəyindəki sirr başlarına bəla açmışdı.²⁹²*

Öncəki beytdə qarğa obrazının ifadə etdiyi məna bu beytdə bayquş obrazı ilə təqdim olunmuşdur. Bayquşla bağlı

²⁹¹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 67.

²⁹² N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 67.

informasiya ideyanın ifadəsinə yol açmışdır. Belə ki, xalq inancına görə, bayquşlar viranələrdə, xarabalıqlarda yaşayırlar. Onlar viranələrdə gizlədilmiş xəzinələrin keşiyini çəkirlər. "Bayquşun ürəyindəki sirr" onun viranədə gizlədilmiş xəzinənin yerini bilməsidir. İnanca görə, viranədə olan xəzinəni tapmaq üçün mütləq bayquşu öldürmək lazımdır.

Bayquşlar o yurdu – rəhmət evini tərkməyib, çünki bura xarabalıq deyil. Bayquşu öldürmək nəfsi öldürməkdir. Şairə görə, nəfsi öldürməsən, xəzinəni – uca Allahın (c.c) nuru ilə nurlandırmı, elm sahibi olmuş qəlbə, rəhmət evini tapa bilməzsən.

ALTMİŞ ÜÇÜNCÜ ADDIM: YERİN GÖNÜNDƏN ƏDİM DÜZƏLTMİŞDİ

باد یمانی به سهیل نسیم
ساخته کیمخت زمین را ادیم

*Yəmən yeli və Süheylin nəsimi,
Yerin gönündən ədim qayırmışdı.²⁹³*

Hz. Nizaminin üslub ölçülərindən biri budur ki, o, ideyanı zəngin informasiya əsasında təqdim edir. Bu tarixi, elmi, dini, əsatiri informasiyalar ideyanın anlaşılmasına yol açır. Aydın görünür ki, şairin mütləq xəzinəni zəngin və çox yönlüdür. Şair oxucuya çatdırmaq istədiyi ideyanı təqdim etmək üçün "Yəmən yeli", "Süheyl nəsimi", "yerin gönü", "ədim" anlayışlarını beytin mətninə daxil edir. İnformasiya qaynağının zənginliyi ideyanın açılmasına xidmət edir, ev sağlaml təməllər üzərində tikilir.

"Yəmən yeli" mülayim, xoş ətirli, insan ruhuna dinclik bəxş edən yeldir. Bu anlayış şairin təsvir etdiyi rəhmət bağının

²⁹³ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 67.

havasına uyğundur, ona görə, möminin qəlbi Yəmən küləyinin əsdiyi yerdir. Süheyl bir ulduz adıdır. Bu ulduz Yəməndən çox parlaq görünür. Hz. Nizamiyə görə, Ərəbistan yarımadasının cənubunda yerləşmiş Yəmən ölkəsindən Süheyl ulduzu çox parlaq göründüyündən bu ölkə səadət ölkəsidir. Deməli, arınmış qəlb parlaq Süheyl ulduzunun göründüyü Yəmən ölkəsidir. Yəmən yeli və parlaq Süheyl ulduzu Yerə təsir edir, Yerin sərt təbəqəsi yumşalır, onda gül, çiçək bitir. Şair yerin sərt təbəqəsini gönə - sərt heyvan dərisinə bənzətmişdir. İnsanların əski düşüncəsinə görə, Yəməndə istehsal olunan dəri ən yumşaq, ən zərif dəridir. Bu dəri ədim adlanır. Bu dəri öz zərifliyini parlaq Süheyl ulduzundan alır. Rəhmət bağının torpağı da Yəmən yelinin və Süheyl ulduzunun təsiri ilə ədim dərisi kimi yumşaq və zərif olmuşdu. **Bu mömin qəlbinin özəlliyidir. Onun qəlbə yumşaq, gözləri yaşlıdır. İlahi rəhmətlə onun qəlbə ədim dərisi kimi yumşalmış və bu qəlbə çiçək bitmişdir. Çiçək sərt yerdə bitməz. Mərhəmət və səfqətin bir ölçüsü də yumşaqlıqdır.**

Gəlin, vəhyin dili ilə mömin insanın vəsfini oxuyaq:

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكْعًا سَجْدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكُمْ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

(əl-Fəth, 48/29)

“Məhəmməd Allahın Peyğəmbəridir. Onunla birlikdə olanlar (möminlər) kafirlərə qarşı sərt, bir-birinə qarşı mərhəmətlidirlər. Sən onları (namaz vaxtı) rüku edən, səcdəyə qapanan, Allahdan riza və lütf diləyən görürsən. Onların nişanəsi üzlərində olan səcdə yeridir. Bu onların Tövratdakı vəsfidir. İncildə isə onlar elə bir əkinə bənzədilirlər ki, o artıq cücərtisini üzə çıxarmış, onu bəsləyib cana-qüvvətə gətirmiş, o da (o cücərti də) möhkəmlənib gövdəsi üstünə qalxaraq əkinçiləri heyran qoymuşdur. (Allahın bu təşbehi) kafirləri qəzəbləndirmək üçündür. Onlardan iman gətirib yaxşı əməllər edənlərə Allah bağışlanma və böyük mükafat (cənnət) vəd buyurmuşdur”.

Hz. Nizamiyə görə, mömin insan barlı-bərəkətli torpaqdır, onun kimi təvazökardır, alan deyil, verəndir. İnsanın qəlbə (torpağı) nəfsin istəklərindən təmizləndə, hər zaman iman neməti ilə qidalandırılarda çiçək açır, gözəllik və ətrini insanlara bəxş edir.

ALTMİŞ DÖRDÜNCÜ ADDIM: LALƏNİN ÜRƏK DÖYÜNTÜSÜ VAR İDİ

لاله ز تعجیل که بشتافته
از تپش دل خفکان یافته

*Lalə tələsərək sürətlə qaçmaqdan,
Ürək döyüntüsünə düçar olmuşdu (bağrı qaralmışdı).²⁹⁴*

Hz. Nizami bu beytdə lalə çiçəyinin imkanlarından istifadə edərək ideyanı təqdim edir. Şair “Birinci xəlvət – qəlbın tərbiyəsi” adlı bölmədə altı kərə lalə çiçəyinə mü-raciət etmişdir. Birinci kərə şair qəlbə təmizlənen aşıqın

²⁹⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 67.

sevinc halını gülüşlə təqdim edir və bu gülüşün çox gözəl olduğunu göstərmək üçün aşıqın dodaqlarını açılmış lalənin ləçəklərinə bənzədir: "... o, lalə dodaqları kimi gülümsədi", şair ikinci kərə uca Allah (c.c) sevgisi ilə bağı yanmış aşıqın qəlbini lalənin "yanmış qəlbina" bənzədir: "... lalə öz qəlbini mənim canıma tapşırırdı". Şair üçüncü kərə arınmış qəlb ölkəsində, ruhani bağda olan ahəngi, tarazlığı, arınmış insanla uca Allah (c.c), təmizlənmiş insanla insan, özünü tanımış insanla kainat arasındakı uyumu göstərmək üçün istifadə edir. Lalənin ləçəkləri alov dilimləridir, onun bağı yanmışdır. O, əvvəllər bir atəşpərəstdir, məbədə gəlib dua edir. Ancaq lalə indi iman etmişdir, mömin olmuşdur, hər şey dəyişmişdir. Şair imanın gücü ilə hər şeyin gözəlliyə doğru necə dəyişdiyini göstərmək üçün belə deyir: "... lalə sirlər atəşgahına gəlmişdi. O, hind muğları kimi oraya namaz qılmağa gəlmişdi".

Şair dördüncü kərə insanın cahil dövrü ilə iman dövrünü müqayisə etmək üçün laləyə müraciət edir. İman etməmiş insan lalənin qara bağı kimidir. Ərəb qarğası kimi qaradır. Cəhalət də qaranlıqdır. İman etmiş insan isə ağ yasəməndir, gözəl və ətirlidir, o, gözəl türkə bənzəyir, nur saçır və Yəməndən görünən parlaq Süheyl ulduzudur. Qarğa qaradır, zülmətdir, leş yeyir (nəfs də pisliklərdən qidalanır), o pis iy verir, əti yeyilməz, faydasızdır. İmansız insan da nirsuzdur, faydasızdır, insanlığa ağır yüküdür, təhlükə qaynağıdır. Şair bu ideyanı təqdim etmək üçün obrazlardan biri kimi laləni seçir: "... lalənin hindciyi və yasəməninin türkü elə bil biri ərəb qarğası, o biri isə Yəmən Süheylidir".

Hz. Nizami beşinci kərə laləyə üz tutur. İndi lalə başqa bir hədəfi gerçəkləşdirir. O, mübarək nizamı, iman etmiş qəlbini, kainatın ahənginə, ritminə qoşulmuş qəlbini özəlliyini

anladır. Bu qəlb fədakardır, xilaskardır, o, insanlığa aşıq olmuşdur, insanları nəfsin caynağından xilas etmək istəyir. Şair bu ideyanı necə canlı təsvir edir: "... söyüdün bədəni sehirlənmişdi, titrəyirdi. Lalənin manqalı ona tüstü səpirdi". Söyüdün yumşaq budaqları saçə bənzəyir, (insanı sehrləyəndə onun saçından istifadə edirlər) külək əsdikcə budaqlar titrəyir. Şair onu sehrlənmiş, qorxudulmuş, titrəyən insana bənzədir. Nəfs də insana hər zaman vəsvəə verir, onu qorxudaraq əsarətdə saxlayır. Bunun adı zülmüdür. Bəs lalə nə edir? O, söyüdü xilas etməyə can atır, öz manqalında (şair onun qara hissəsini manqala bənzədir, aşıq də, mömin də başqaları üçün yanan deyilmi?) üzərlik yandırır, onun tüstüsü ilə söyüdün canındakı caduya təsir göstərmək istəyir.

Hz. Nizami altıncı kərə laləyə üz tutur. O, ruhani bağı rəhmət havasını, gözəlliyini təsvir edir. Bu bağ o qədər gözəldir ki, hamı ora can atır. O gözəlliyə qovuşmaq, ondan bərkətlənmək istəyir. O gözəlliyə can atanlar sırasında lalə də var. "O tələsərək sürətlə qaçır". Burada hərəkət, sürət anlayışı həm bağı gözəlliyini ifadə edir (insan gözəl olan yerə can atır), həm də lalənin (aşiqin) missiyasına işarə edir. **Lalənin iki məqsədi var, o həm gözəl bağda özünə yer tutmaq istəyir, həm də orada bitərək bağı gözəlliyini daha da artırmağa çalışır. O, əlindən gələni edir, insanlara faydalı olmağa çalışır, möminin faydalı insan demək olduğunu bilir.**

Sanki, bir gözəllik sərgisi olacaq, lalə də bu sərgidə öz yerini tutmağa tələsir, o, gözəllik bəxş etməyə gecikmək istəmir: o bağda hər çiçək yerin canı, göyün ürəyi idi, ulduzlar o bağa dua oxuyur, göy üzü öz rəngini o bağa vermiş, o bağı qırmızı güllərindən rəng alan göy üzü sübh çağı al şəfəqə boyanmışdı, o möminin qəlbində

ALTMİŞ BEŞİNCİ ADDIM:
ŞÜMŞAD ƏLİNİ LALƏNİN ÜRƏYİNƏ QOYMUŞDU

سایه شمشاد شمایل پرست
سوی دل لاله فرو برده دست

*Surətpərəst şümşadın kölgəsi,
Əlini lalənin ürəyi üstünə qoymuşdu.*²⁹⁵

Həz. Nizami bu beytdə ideyanın təqdimi üçün şümşad ağacının imkanlarından istifadə edir. Öncə şümşadı "surətpərəst" adlandırır. Yəni şümşad öz boy-buxunu ilə öyünür, onda təkəbbür var, o, nəfsin əsiridir. Ancaq özünə xidmət edir, hamını özünə borclu sayır. Ancaq bu rəhmət bağında bitən şümşad iman nuru ilə dəyişmişdir. Şairin təqdim etdiyi birinci ideya odur ki, təkəbbür insanın düşmənidir, o, nəfsin, şeytanın silahıdır, təkəbbür xeyir qarısını bağlayır, insanın gözünü kor edir. Möminin qəlbində təkəbbür olmaz. Rəhmət bağından qarğalar, bayquşlar qovulduğu kimi, insan qəlbindən də təkəbbür rədd edilmişdir. Təkəbbürlü insanın əlamətlərindən biri də faydasız olmaqdır, nəfsinə itaət etmək, surətpərəstlikdir. Keçmişi belə olan şümşad dəyişmişdir. Bu ölçüdən baxan şair ikinci ideyanı təqdim edir: cəmiyyəti xilas edən təmənnəsiz yardımlaşma rühudur. Şümşad lalənin gözəllik üçün can atdığını, özünü fəda etdiyini, bağrının qaraldığını görür. Ona yardım edir, şəfqət əlini ona uzadır. "Onun kölgəsi əlini lalənin ürəyinin üstünə qoyur". Lalə şümşadın kölgəsində oturub dincəlir. Lalə şümşad üçün, Şümşad da lalə üçün çalışır, bu yardımlaşma ruhunu pozan təkəbbür virusu ölən kimi ilahi rəhmət yağacağı, axacağı

²⁹⁵ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 67.

çağlayan bulağın gözü cənnət qızları olan hurilərin iri gözləri kimi idi, bu bulağın suyu Günəşdən nur almaq, daha da nurlanmaq istəyirdi, mömin qəlbinin otları o nurlu bulağın suyu ilə qüsl etmişdi, pak olmuşdu, tərtəmiz idi, bu işıq saçan otlar uca Allaha (c.c) şükür üçün ayağa durmuşdu, o rəhmət bağının güllərində peyğəmbər ətri var idi, quşlar o ətri duymuşdular, onların səsi qeyri-adi idi, bu səs insanı təmizləyirdi, onlar həz. Davud (s.a.s) kimi oxuyurdular, turac qırqovulun qanını almışdı, o bağdan qarğalar, bayquşlar qovulmuşdu (möminin qəlbində bayquş olmaz, bülbül olar), möminin qəlbindəki o rəhmət bağında Yəmən yeli əsirdi, Süheyl ulduzu parlayırdı, o bağın torpağı yumşaq, ətirli və bərəkətli idi (sərt torpaqda çiçək bitmədiyi kimi, sərt ürəkdə də mərhəmət və şəfqət bitməz).

Lalə belə bir bağa niyə tələsməsin? O, öz dəyərini və yaradılış qayəsini bilir, uca Allah (c.c) və insanlıq qarşısında öz borcunu ödəməyə, ona bəxş edilənin haqqını verməyə can atır. Lalə elə sürətlə qaçır ki, ürək döyüntüsünə tutulur (bağrı qaralır). Bu qaçan, can atan lalə mömin, aşıq obrazının simvoludur. Bu hərəkət, sürət və ürək döyüntüsü sevən, özünü fəda edən, insanlığa xidmət düşüncəsinə inanan möminin halının bədii ifadəsidir. Lalə gecikmək istəmir, o vaxtın dəyərini bilir, uca Allahın (c.c) ona bəlli bir zaman verdiyini bilir, ölümün hər an gələ biləcəyi gerçəyinə inanır. Mömin də lalə kimidir, vaxtında öz gözəlliyini (əməlini) göstərməlidir, vaxt və fürsət itkisindən uca Allaha (c.c) sığınmalıdır.

yeri tapır. İnsan öncə qəlbində ilahi rəhmət quşunun qonacağı yeri hazırlamalıdır. Bu quş hər yerə qonmaz, hər qidanı yeməz. O, bizdən rəhmət bağı, yəni arınmış qəlb və qida olaraq da sevgi istəyir. O, sizdən sevgi alır və sizə sevgi verir. Yoxsa o rəhmət quşu sizə doğru uçmaz, sizin qəlb məkanınıza qonmaz.

Təkəbbür adlı virusun qidası da sevgidir, o, insanın qəlbindəki sevgini yeyir, əvəzində nifrət qusur, kin bala layır, düşmənçilik əkir. İnsan uca Allahdan (c.c) uzaqlaşdıqca, onun üçün dünya malının dəyəri artır, o, malın gerçək sahibini unudur, əşyanın quluna çevrilir, təkəbbür xəstəliyinə tutulur, nəticədə qəlb məzarlığa çevrilir, qəlb ölür, onun qəlb torpağı sərtləşir, çiçək bitirmək imkanını itirir.

Bir ümmət yardımlaşma ruhu ilə qurular və yaşayar. Təkəbbür isə bu yardımlaşma ruhunu öldürərək ümmət düşüncəsinə qənim kəsilər. İnsan bir ümmətin fərdi olduğunu biləndə güclü olur. Təkəbbür isə insanın içindəki güclü olmaq duyğusunu öldürür, onu fərdiyyətçiliyə, ümitsizliyə sürükləyir. Şair təkəbbür simvolu kimi şümşadı seçib. Çünki şümşad ağacının boyu, görünüşü buna imkan verir. İman nuru ilə dəyişən şümşad əlini lələnin döyünən ürəyinin üstünə qoyaraq ona təsəlli verir. Bu, hz. Nizaminin ümmət anlayışının, bu ümməti yaşadan, irəliyə aparən gücün yardımlaşma ruhunun olduğu ideyasının rəmzidir. Ona görə, cəmiyyətin əxlaqı fərdə təsir etdiyi kimi, fərdin davranışları da cəmiyyətə təsir göstərir. Rəhmət bağında bitən şümşadın hərəkəti bunu göstərir.

“Allah onların qəlblərini (haqdan) döndərmişdir. Çünki onlar anlayışsız bir topluluqdurlar”.

(ət-Tövba, 9/127)

“Mömin bir günah etdiyi zaman qəlbində qara bir nöqtə əmələ gəlir. Əgər o, günahdan dərhal uzaqlaşaraq tövbə edər və bağışlanma istəyərsə, qəlb əski parlaqlığına qovuşar. Günaha davam edərsə, qara nöqtələr getdikcə çoxalar və qəlbini tamamilə qaraldar...”

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. III, s. 477-478.

“Özündən zəif (imkansız) kimsələri gördüyün vaxt təkəbbürlənmə, onları bədbəxt sayma! Sən onların yerində, onlar da sənin yerində ola bilərdi. Bunu düşün, yoxsullarla dost ol! Onlara sevgi ilə yanaş, insanlıq və islamlıq vüqarını qoru! Səadət ancaq belə əldə edilir. Dünya və axirətdə hüzur istəyirsənsə, kimsəni incitmə!”

İmam Qazali

**ALTMİŞ ALTINCI ADDIM:
YASƏMƏN GECƏNİN TİTƏLƏRİNİ SİLMİŞDİ**

ناخن سيمين سمن صبح قام
برده ز شب ناخنه شب تمام

*Sübh sifətli yasəməninin gümüş dırnaqları (yarpaqları),
Gecənin (gözündən) bütün titələri silmişdi.*²⁹⁶

Şair bu beytdə səhərin açılmasını təsvir edir. O, bu təsviri təqdim etmək üçün yasəmən çiçəyinin gözəlliyindən və rəngindən istifadə edir. Yasəməni “sübh sifətli” adlandırır. Yasəməninin ağılığı (gümüşü rənglə ağ rəngin qarışığı) sübhü xatırladır. Sübhün “rəngi” və ətri yasəmənə təqdim olunur. Şair yasəməninin gümüşü rəngli yarpaqlarını dırnağa bənzədir. “Onun dırnaqları” başqasını incidə **bilməz**. **Sübh sifətli yasəmən gümüş dırnaqları ilə gecənin gözündən bütün titələri silir. O, misrada “gecənin gözü” deyərəkən ulduzları nəzərdə tutur. Ulduzlar gecənin gözündəki titələrdir. Titə gözdəki ağ ləkələrdir. Yasəmən gecənin gözündəki ağ ləkələri (ulduzları) silir ki, onun gözü parlaq olsun.**

Şair təqdim etdiyimiz bilgi üzərində ideyanı oxucuya çatdırır. Bura rəhmət bağıdır. Bu bağın hər bir sakini can deyib can eşidir. Təbiətə zidd olan varlıqlar da bir-birinə xidmət edir. Özündən razı olan şümşad əlini lələnin döyünən ürəyinin üstünə qoyur. Bu beytdə də zidd anlayışlar bir-birinə can yandırır. Əslində, gecə ilə gündüz bir-birinin düşmənidir, biri olanda o birisi olmur. Ancaq bu rəhmət bağında onlar uyum içərisində yaşayırlar. Sübh ətirli, gümüş

²⁹⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 67.

rəngli, yumşaq yasəmən yarpaqları ilə gecənin gözündəki titələri – ağ ləkələri silir, təmizləyir ki, o, gündüz kimi işıqlı olsun, sanki, bu ruhani bağda gecə yoxdur, ancaq işıq var, əminlik var. Bu, mömin qəlbinin özəlliyidir.

**ALTMİŞ YEDDİNCİ ADDIM:
QIZIL KƏNDİRLİ YUSİF QUYU QAZDI**

صبح که شد یوسف زرین رسن
چاهکنان در زنج یاسمن

*Sübh açılan kimi qızıl kəndirli Yusif,
Yasəməninin çənəsində quyu qazmağa başladı.*²⁹⁷

Bu beytin ideyasının informasiya qaynağı göstərən açar sözlər var: Yusif, quyu. Hz. Yusifin (s.a.s) qardaşları onu qısqanırlar, ondan yaxa qurtarmaq üçün quyuya atırlar və onu çox sevən atası Hz. Yaquba (s.a.s) yanlış məlumat verirlər. Bu motiv divan və xalq ədəbiyyatında geniş yer tutur. Yusif və quyu anlayışları Qurani-Kərimdə də yer tutan bir tarixi hadisəni və bu hadisə vasitəsilə uca Allahın (c.c) insanlara vermək istədiyi mesajı anladır.

Şair beytin birinci misrasında Günəşi qızıl kəndirli Yusifə bənzədir. Günəş çıxır, onun qırmızı (qızıl) şüaları (kəndiri) yerə sallanır. Sübhün gözəlliyində daha da gözəl görünən şəhli yasəmən çiçəkləri quyuya bənzəyir. Qızıl kəndirli Yusifin (Günəşin) şüaları bu yasəmən çiçəklərinə düşür, “onu qazmağa başlayır”. Göründüyü kimi, şair tarixi, dini informasiyanın imkanlarını fərqli dəyərləndirmişdir. Tarixi qaynaqda xəyanət,

²⁹⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 68.

ayrılıq, qaranlıq və zülm var. Ancaq şairin yozumunda Yusif və quyu anlayışları sevgini ifadə edir. Burada quyunu qazan Yusifin özüdür, quyu da yasəmən gülüdür. Orada quyu ölümü ifadə edir, burada quyu həyat rəmzidir. Günəş çıxır və onun süiaları yasəmən çiçəyinə enerji verir.

ALTMİŞ SƏKKİZİNCİ ADDIM: SU MUSA KİMİ AĞ ƏLİNİ GÖSTƏRDİ

زرد قصب خاک برسم جهود
کاب چو موسی ید بیضا نمود

*Yer yəhudilər kimi sarı qəzəb (köynək) geyindi,
Su Musa kimi öz (möcüzəli) ağ əlini göstərdi.²⁹⁸*

Keçmişdə müsəlman ölkələrində yaşayan yəhudilər dini qanunlara görə, sarı paltar geyinirdilər. Ya da fərqlənmək üçün geydikləri paltarın üstünə “qiyar” deyilən bir parça sarı mahud, çit tikməli idilər. Beytin birinci misrasının informasiya qaynağı budur. İkinci misranın informasiya qaynağı isə Hz. Musa (s.a.s) ilə bağlıdır. Bilindiyi kimi, Qurani-Kərimdə Hz. Musanın (s.a.a) möcüzələrindən danışılır. O, əlini qoľtuğuna qoyub çıxarıandan sonra əli günəş kimi işıq saçır:

وَأَنْزَلْنَا بِذَلِكَ فِي حَبِيبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ
إِلَى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ
(ən-Nəml, 27/12)

“Əlini qoynuna qoy ki, Firon və onun tayfasına göndərilən doqquz möcüzədən biri olaraq eyibsiz-qüsursuz,

²⁹⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 68.

ağappaq (parlaq bir nur kimi) çıxsın. Həqiqətən, onlar (Allahın itaətindən çıxmış) fasiq bir camaatdır!”

İkinci misranın informasiya qaynaqlarından biri də Günəşlə bağlı qədim təsəvvürlərlə bağlıdır. Belə ki, əski düşüncəyə görə, Günəş sudan çıxır və suda batır. Bu iki misrada olan informasiya şairin ideyasını ifadə edir. Yerini yəhudilər kimi “geyinməsi” onun xəstələnməsidir. Yəni arınmamış qəlb xəstədir, bitirmək, bar vermək, çiçək açmaq imkanını itirmişdir. Yəhudilər də belə idi. Onlar iman etmək istəmirdilər, Fironun köləsi idilər. Şair onların bu halını sarı rənglə təqdim etmişdir.

Hz. Musanın (s.a.s) möcüzəli ağ əlinin bərəkəti ilə, yəni Onun peyğəmbərliyi, mübarizəsi nəticəsində yəhudilər Fironun əsarətindən xilas oldular. Nəfsin əsarətində olan qəlb mücadilə ilə arındı. Günəş sudan çıxdı və bu saralmış torpağa can verdi, onu xəstəlikdən qurtardı, Hz. Musanın (s.a.s) ağ əli (uca Allahın (c.c) Ona verdiyi elm) yəhudiləri xilas etdiyi kimi, rəhmət bağında doğan günəş də o bağa xeyir-bərəkət verdi. Xəstə qəlblər mücadilə ilə arındı, uca Allahın (c.c) nuru ilə nurlandı və insanlara bərəkət qaynağı oldu.

ALTMİŞ DOQQUZUNCU ADDIM: YER O SUDAN ÖZÜNƏ DƏRMAN DÜZƏLTDİ

خاک به آن آب دوا ساخته
هر چه فرو برده بر انداخته

*Yer o sudan özünə dərman düzəltdi,
Hər nə udmuşsa, onu geri qayıtdı.²⁹⁹*

²⁹⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 68.

Yer o sudan özünə dərman düzəltdi. Yəni Günəş çıxdı, qaranlıq qovuldu, saralmış, xəstə yer o Günəşin nurundan özünə dərman düzəltdi, saralmış üzlər gülməyə başladı.

Rəhmət bağında mərhəmət qanunları hakimdir. Qəlb öz sakinlərinin xəstə olması ilə barışmır, onları düşünür, dərman axtarır. Tapdığı dərmanla bitkilərə şəfa verir. Nəticədə, yer nə udmuşsa, onu geri qaytarır. Yəni sarılıq yox olur, yer üzü yaşıllığa və çiçəyə bürünür, yer öz gözəlliyini göstərir. **Şairə görə, xəstə qəlblər barsız qəblərdir, onlar sevgi bitirməz, onların bir kimsəyə faydası olmaz. Günəşsiz, susuz yer, torpaq öz keyfiyyətini itirdiyi kimi, imansız qəlb də öz fitrətini itirir. İman qəlbın günəşi və suyudur. Mömin də günəş və su kimidir.**

YETMİŞİNCİ ADDIM:

SƏHƏRİN NURU ÖZÜNƏ GENİŞ MEYDAN TAPDI

نور سحر یافته میدان فراخ
سایه روی را به صبا داده شاخ

*Səhərin nuru özünə geniş meydan tapdı,
Budaqlar kölgə gəzdirməyi səbaya tapşırdılar.³⁰⁰*

Sübh açıldı, qızıl kəndirli Yusif yasəmənün çənəsində quyu qazdı. Yer öz sarı köynəyini geyindi, su Musa kimi ağ əlini göstərdi, yer o nurdan özünə dərman düzəltdi, çiçək açdı. Səhərin nuru özünə geniş meydan tapdı, yəni hər tərəfə yayıldı. Budaqlar kölgə gəzdirməyi səbaya tapşırdılar. Yəni səhər nurunun düşmədiyi yer qalmadı. Səba küləyi əsdi, budaqların yarpağı titrədi, günəşin şüaları yarpaqların arasından yerə düşdü, külək əsdiyindən kölgənin yeri dəyişirdi, o gəzirdi.

³⁰⁰ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 68.

YETMİŞ BİRİNCİ ADDIM: KÖLGƏ GÜNƏŞİN DODAĞINI DIŞLƏYİRDİ

سایه گزیده لب خورشید را
شانه زده باد سر بید را

*Kölgə Günəşin dodağını dişləyirdi,
Yel isə söyüdü başını darayırdı.³⁰¹*

Səba yeli əsir, Günəşin şüaları ağacın budaqlarının yarpaqları arasından yerə düşür. Külək əsdiyindən günəşin şüalarının yerlə təmasında fasilələr yaranır. Günəşin dodağı olan şüa gah yerə toxunur, gah da toxunmur. Şair bu mənzərəni kölgənin günəşin dodağını dişləməsinə bənzədir. Kölgə ilə günəş bir-biri ilə oynayırdı. Yel də söyüdü saçını darayırdı. Şair zərif söyüd budaqlarını nazlı gözəlin saçına bənzədir. Yel də ona qayğı göstərir, əsir, budaqlar titrəyir, yarpaqlar əsir və söyüd bundan xoşhal olurdu. Kölgənin günəşin dodağını dişləməsi, yelin isə söyüdü başını daraması mərhəmət və sevgi ideyasının bədii ifadəsidir.

YETMİŞ İKİNCİ ADDIM: KÖLGƏ VƏ İŞİQ RƏQS EDİRDİLƏR

سایه و نور از علم شاخسار
رقص کنان بر طرف جویبار

*Kölgə və işıq budaqların bayrağı altında,
Arxlar kənarında rəqs edirdilər.³⁰²*

Şair bu beytdə də gözəl mənzərə təsvir etmişdir: arx-

³⁰¹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 68.

³⁰² N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 68.

ların kənarı, su səsi, arx kənarında bitmiş söyüd ağacı, söyüd ağacının budaqlarına düşən günəş şüaları, əsən külək, kölgə və işığın rəqs etməsi... Külək əsdiyindən günəşin şüalarının yerlə təmasında fasilələr yaranır, işıq və kölgə bir növ gizlənəçək oynayır. Bu mənzərədə harmoniya, ahəng, dinclik, rahatlıq var, hər şey ilahi nizama tabedir. Bu, mömin qəlbinin, nəfəsdən təmizlənmiş könlün halının bədii ifadəsidir. Bu qəlbin sahibi kainatla, insanlarla uyum içindədir. Bu tarazlıq nur və sevinc qaynağı olur. Kölgə və işığın rəqs etməsi də bu sevincin göstəricisidir.

YETMİŞ ÜÇÜNCÜ ADDIM: TIKAN UD OLDU

عود شد آن خار که مقصود بود
آتش گل مجمر آن عود بود

*(Nəhayət) məqsədə yetdim: tikan ud oldu,
Gülün atəşi udla dolu manqal oldu.*³⁰³

Həz. Nizami bu beytdə qəlbinə təmizlənmək üçün nəfəslə mücadilə aparmış aşiqin sevinc halını ifadə etmişdir. Onun iradəsi qalib gəlmişdir, qəlbi tikanlardan – günahlardan təmizlənməmişdir. Gülün tikanları da öz tikanlığından əl çəkdi, ud oldu (ud yandıranda ətrafa gözəl ətir saçan ağacdır). Əslində, tikanlar da gülə aşiq oldu, onun eşqi ilə dəyişdi, ud oldu, yəni ətir qaynağına çevrildi. Gülün də tikana münasibəti dəyişdi, onun sevgi odu udun ətrinə qarışdı və eşidənləri bihuş etdi.

YETMİŞ DÖRDÜNCÜ ADDIM: GÜLÜN BELİ BÜLBÜLÜN MİNBƏRİ OLDU

گردن گل منبر بلبل شده
زلف بنفشه کمر گل شده

*Gülün beli bülbülün minbəri oldu,
Bənövşənin zülfü gülün kəməri oldu.*³⁰⁴

Həz. Nizami “Birinci xəlvət – qəlbin tərbiyəsi” adlı bölmənin son üç beytinin ideyasını gözəl ətirlə, avazla təqdim etmişdir. Onlardan biri də bu beytdir. Bülbül gülə aşiqdir, ancaq tikanlar onu sevgilisinə qovuşmağa imkan vermir (gözəl duyğular, insanı xoşbəxt edən iman qəlbə aşiqdir, fitri olaraq imanın yeri qəlbdir, ancaq qəlbəki mənfəi duyğular, nəfəsin istəkləri imanın öz sevgilisinə qovuşmasına maneədir), uzun və çətin mücadilədən sonra gülün tikanları ud oldu (qəlbin pası əridi), gülün beli bülbülə minbər oldu (iman qəlbə yerləşdi).

Minbər məsciddə imamın gözəl sözlər söylədiyi uca yerdir. Bülbül də öz minbərinə çıxdı, ən gözəl nəğməsinə oxudu, axı, o, sevgilisi olan gülə qovuşmuşdur (mömin qəlbə iman çiçək açdı, o, qəlbə yerləşdi). Bənövşə də gülün və bülbülün sevincinə ortağ oldu, yanına qovuşmuş gülün belini öz gözəl ləçəkləri ilə bağladı (imanın qəlbə yerləşməsi ilə bədənin bütün orqanları rahat oldu, insan nur qaynağına çevrildi). Gülün atəşi udla dolu manqal oldu, yəni udun ətri insan qəlbinə rahatlıq bəxş etdi.

³⁰³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 68.

³⁰⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 68.

YETMİŞ BEŞİNCİ ADDIM: GÜL NİZAMİDƏN ÇOX ŞƏKƏR SAÇIRDI

مرغ ز داود خوش آوازتر
گل ز نظامی شکر اندازتر

*Bülbülün avazı Davudunkundan gözəl idi,
Gül Nizamidən çox şəkər saçır.*³⁰⁵

Bülbül öz gülünə qovuşduğuna görə gözəl oxudu. Onun səsi hz. Davudun (s.a.s) səsinə də gözəl idi. Bilindiyi kimi, Qurani-Kərimin bir sıra surələrində hz. Davudun (s.a.s) adı çəkilmiş,³⁰⁶ uca Allahın (c.c) Ona verdiyi nemətlər göstərilmişdir. Bu nemətlər sırasında gözəl səs də var:

اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ إِنَّا
سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ . وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً
كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ . وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصَّلَ الْخَطَابِ

(Sad, 38/17-20)

“(Ey Peyğəmbər!) Onların dediklərinə səbir et və güclü bəndəmiz Davudu yadına sal! Çünki o, daim Allaha sığınan bir kimsə idi. Biz dağları ona ram etmişdik. Onlar axşam-səhər onunla birlikdə (Allahı) təqdis edib şəninə tərif deyər-dilər. Biz quşları da toplu halda (onun ixtiyarına vermişdik), hamısı ona tərif yönəlməkdə idi. Biz onun mülkünü möhkəmləndirmiş, ona hikmət və düzgün hökm vermək qabiliyətini bəxş etmişdik”.

³⁰⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 68.

³⁰⁶ Bəqərə, 2/257; Nisa, 4/163; Məidə, 5/78; Ənam, 6/84; İsrə, 21/55; Ənbiya, 21/78, 79; Nəml, 27/15, 16; Səbə, 34/10, 13.

Bülbül öz gülünə qovuşduğuna görə, Davuddan daha gözəl oxuyur. Gül də öz bülbülünə qovuşduğuna görə Nizamidən daha çox şəkər saçır. Arınmış mömin qəlbinin halı da budur. Bu möminin qəlb pəncərəsindən kainat olduğu kimi görünür, o, kainatın ahəngini hiss edir, sevincindən bülbül kimi oxuyur, şəkər sözləri insanlara gözəllik bəxş edir.

Hz. Nizamının “Sirlər xəzinəsi” dastanında olan “Birinci xəlvət – qəlbin tərbiyəsi” adlı bölmə yetmiş beş beytdir. Bu bölmə “Gecənin vəsfi və qəlb tanınmaq haqqında” adlı hissənin davamıdır. Hər ikisini birləşdirən cəhət odur ki, bu bölmələr qəlbin təmizlənməsinə həsr olunmuşdur. Şairə görə, qəlb nəfsin istəklərindən təmizləmək müsəlman olmağın şərtidir. Bunun üçün uyğun vaxt seçilməlidir. Bu davamlı, fasiləsiz bir iş olsa da, qəlb təmizliyində gecənin önəmi böyükdür. Qəlb təmizliyinin başqa bir şərti bu işi bilən, imanlı, səbirli müəllimin olmasıdır. Müəllim öyrətməli və tərbiyə etməlidir (təhsil və tərbiyə). Bu ehtiyacı şair belə dilə gətirmişdir: “müəllim mənə ədəb öyrətdi”, “o, mənə doqquz fələyin düyünü açdı”, “o, kəndirin başından ayağını qaldırmadı” (çox səbirli idi), “onun səbri və elmi ilə düyünlər kəndirdən açıldı”, “o, bizi bəndə saldı” (bizi özünə heyran etdi, bizi rejimə saldı, doğru qaydalar qoydu, bu qaydaları tətbiq etdi, qaydaların icrasına nəzarət etdi), “o, bizim ağamızdır”, “o, mənim iki cahan yolumun yol göstərənidir”.

Nizamiyə görə, müəllimliyin əsası şəfqət və mərhəmətdir. Şair müəllimliyin bu dəyişməz ölçüsünü belə təqdim edir: “o, mənim canımın dərdini çəkdi”, “o, şəfqətini məndən əsirgəmir”, “ədəb öyrədən müəllim mənim ram etdi”.

Nizamiyə görə, müəllim iradə, dözümlü, səbir və sevgisi olan insandır: “mənim kimi ədəbsizə qul oldu”, “mənim kimi bir dəcəlin əlindən baş götürüb qaçmadı”, “o, mənim kimi torpaqdan çıxmaqla oturub-durmağı qənimət bildi”. O, tələbəsini tərbiyə etmək üçün ürəyini verdi, “o, mənim ətəyimi qəm tikanından azad etdi”, “məni yaxama qədər gülə бүürdü”.

Hz. Nizami bu bölmədə qəlb təmizləmək metodlarını təqdim edib: öyüd, riyazət, ciddi rejim, tələbkərlilik, səbir, sevgi, müjdə.

Şair bu bölmədə qəlbini təmizləmək yoluna girmiş aşıqın haldan-hala düşdüyünü, ruhla nəfsin mübarizəsini təsvir etmişdir: “köynəyimi gül kimi yüz yerdən cırdım”, “gah mey kimi öz qanıma bulandım”, “gah gül kimi öz qabığımdan çıxdım”, “güldən gülə, budaqdan budağa qaçdım”, “axan suya tələsdim”.

Hz. Nizami bu bölmədə arınmış qəlb ölkəsinin gözəlliklərini anlatmışdır: “vəfa ətri”, “küləyin fəşahətli, incə səsi İsa nəfəsi kimi ürəyimi diriltirdi”, “behişt yelləri”, “axar su”, “çay”, “parlaq bulaq”, “oyaq nərgizlər”, “yasəmənlik”, “çəmənin yaxasında özünə yer edən gül”, bu ölkədə “güllərin gərdəyindən şimal küləyi silvələndirdi”, “ceyranlar otların budaqlarından çiçək olvayırdı”, “xeyri gülləri bir-birinə sarmaşmışdı”...

Hz. Nizamiyə görə, arınmış qəlb ilahi nizama qoşulur, bu qəlbə harmoniya, ahəng qanunları hakimdir. Bu qəlb sahibinin düşüncəsində yaradılış bir bütövdür, yaradılan hər şey bir-birinə bağlıdır. Arınmış qəlb ölkəsində zidd anlayışlar, zidd varlıqlar bir-birini tamamlayır, hər şey yaradılış fitrətinə uyğun çalışır. Şair arınmış qəlb təsvir edərkən zidd anlayışların, hadisələrin uyumunu, onların qəlb ölkəsinin qanunlarına uyğun olaraq bəriş içində yaşadığını örnəkmişdir: “qumru və bülbül bir-birinə qafiyə qoşur”, “fəxtə öz ahi ilə fələyi öz fəxtə rənginə boyamışdı”, “gül minnətdarlıq üçün tikanın yanına gəlirdi”, “yel ümid əli ilə gülün hekayəsini söyüdü mütəşkil ətirli varəğına yazırdı”, “lalə sirlər atəşgahına namaz qılmağa gəlmişdi”, “kölge Günəşin dodaqları ilə danışırdı”, “lalənin manqalı söyüdü şehirlənmiş bədəninə tüstü səpirdi”, “dikbaş gül küləyin nəfəsi ilə söhbət edirdi”,

“qırqovulun qanını almaq üçün turacın dırmaqları sərvin ayağına zəncir çəkmişdi”, “bayquşlar xarabalığı tərk etmişdi”, “şimşadın kölgəsi əlini lələnin ürəyinin üstünə qoymuşdu”...

Hz. Nizami arınmış qəlbın gözəlliyini şərh edərkən ən çox gül, ətir, nur, gündüz, su, səma, çəmənlik, ağac, səhər yeli, çıraq, bağ, eşq, cənnət, nəğmə, bulaq, çay, Günəş, gülüş, şəkər, qumru, bülbül, fəxtə, yaz, Süheyl, yaqut obrazlarından istifadə etmişdir. Yetmiş beş beytlik bölmədə gül sözü ayrı-ayrı biçimlərdə qırx dörd dəfə (bir-birini təkrar etmədən, fərqli mənə çaları ilə), ətir üç, nur yeddi, su doqquz, səma dörd, çəmən beş, ağac üç, sübh (səhər) səkkiz, gündüz bir, çıraq bir, bağ dörd, sevgi bir, cənnət iki, gözəl səs (nəğmə) üç, bulaq beş, çay bir, Günəş dörd, Süheyl ulduzu üç, gülüş iki, şəkər üç, səhər yeli beş, qumru bir, bülbül dörd, fəxtə iki, yaz fəslı bir, yaqut bir dəfə istifadə edilmişdir.

Hz. Nizami arınmış qəlbi təqdim edərkən məkan olaraq ətirli, gözəl gülləri olan bağ, zaman olaraq da yaz fəslını seçmişdir. Qəlbində iman çiçəyi açmış mömin yer üzünü insanlıq üçün bir bağa çevirmək istəyən, bütün varlığını yer üzündə uca Allahın (c.c) ölçülərinin bərqərar olmasına həsr etmiş ideal insandır.

Hz. Nizamiyə görə, mömin ağıl ilə qəlbi arasında tarazlıq quran insandır, qəlb vəhyin verdiyi ölçülərlə (bağla) ağıla bağlanmalıdır, çünki qəlb dəyişkəndir, coşqun dəniz kimidir, o, ağıla bağlanmasa, insanın fitrətindəki tarazlıq pozular, fırtınalı, nəzarətsiz qəlb sahibini həlak edər.

Hz. Nizamiyə görə, arınmış mömin qəlbi bir cənnətdir. İnsan qəlb torpağını imanla mayalandıranda (şairin məqsədi budur), qəlbin gücü ilə ağılın gücü birləşəndə tükənməz enerji yaramır, bu enerjidən qidalanan könlüdə cənnət çiçəkləri açır.

“Ey insanlar ailəsi! Rəbbinizdən sizə bir öyüd və qəlbərdə əmələ gələ biləcək hər cür (mənavi xəstəlik) üçün bir şəfa, inananlar üçün də bir yol xəritəsi və bir rəhmət gəlmişdir”.

(Yunus, 10/57)

“Allahım, imanı bizə sevdir! Qəlbimizi imanla süslə. Küfrü, fısqi, üsyanı bizə çirkin göstər. Bizi doğruya qovuşanlardan et!”

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. II, s. 581.

“Ey oğul! Haram yemək qəlbini öldürər. Halal yemək isə onu dirildər”.

Əbdülqadir Geylani

ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ

BİRİNCİ XƏLVƏTİN BƏRƏKƏTİ

BİRİNCİ ADDIM: QƏLBİM AŞIQ OLDU

باد نقاب از طرفی بر گرفت
خواجه سبک عاشقی از سر گرفت

*Külək bir tərəfdən niqabı götürən kimi,
Xacəm (qəlbim) cəld aşıqlıya başladı.³⁰⁷*

Hz. Nizami bu bölmədə “Birinci xəlvət – qəlbın tərbiyəsi” adlı hissədə təqdim etdiyi ideyaları davam etdirmişdir. **Şair qəlb tərbiyəsini beş mərhələyə bölmüşdür.** Öncə “Gecənin vəsfi və qəlbə tanımaq” adlı bölmə yazmış, bu bölmədə qəlbın tərbiyəsində gecənin önəmini anlatmış, qəlbın xarakteri və hallarını təqdim etmişdir. Ona görə, qəlbə tərbiyə etmək onu bu dünya bağından qoparmaqdır, yəni nəfsin istəklərindən təmizləməkdir, qəlbə ağıl arasında tarazlıq yaratmaqdır. Bu bölmədə şair öz qəlb ölkəsinə doğru yol gedən bir yolçu təsvir etmişdir.

İkinci mərhələdə qəlb tərbiyəsinin əsasları şərh edilmişdir. Qəlbə nəfs ordusunun əsgərlərinin hücumundan qorumağın yolları açıqlanmışdır. Bu bölmədə qəlbın təkamül mərhələləri təsvir olunmuşdur. **Üçüncü mərhələdə birinci xəlvətin bərkəti, feyzləri göstərilmiş, dördüncü mərhələdə ikinci xəlvət təqdim olunmuş (ikinci gecə görüşünə yer verilmiş), beşinci mərhələ isə ikinci xəlvətin bərkətinə həsr olunmuşdur.**

Şair üçüncü mərhələnin ilk beytində arınmış qəlbın həyatın gözəlliklərini görməsini, əşyadakı ilahi sirləri anlamağa başlamasını təqdim edir. Külək örtüyü götürür, aşiqin gözü açılır, qəlb aşiq olur. Qəlbın aşiq olmasının səbəbi qeyri-adi bir gözəl görməsidir. Bu gözəli və gözəlliyi örtüyü götürülmüş qəlb görə bilər. Xəlvətin bərkəti budur: uca Allahın (c.c) yaratdığı gözəlliyi görmək, ona aşiq olmaq, ilahi qüdrətə heyran olmaq.

³⁰⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, sah. 68.

İKİNCİ ADDIM: O, GÜLNƏFƏSLİNİ GÖRDÜ

گل نفسی دید شکر خندهای
بر گل و شکر نفس افکندهای

*Bir gülnəfəslî və şəkərgülüslü,
Gül və şəkərə nəfəs verəni gördü.³⁰⁸*

Şair ikinci beytdə qəlbin gördüyü gözəli təsvir edir. Həm birinci, həm də ikinci beytdə “görmək” anlayışı önəmli yer tutur. Çünki arınmış, niqabı götürülmüş, nəfsin istəklərindən təmizlənmiş qəlbin özəlliyi dünyanı könül gözü ilə görməkdir. Bu qəlbin gördüyü gözəlliyin təsviri: o, gülnəfəslidir, şəkərgülüslüdür, nəfəsi ətirli, gülüşü şəkər kimi şirindir. Gül ətrini, şəkər də şirinliyini ondan almışdır.

ÜÇÜNCÜ ADDIM: O AYIN FİTNƏSİ AYIN XIRMANINI YANDIRDI

فتنه آناه قصب دوخته
خرمن مه را چو قصب سوخته

*Qəsəb (qamış) geyinmiş o ayın fitnəsi,
Aydın xırmanını qəsəb kimi yandırdı.³⁰⁹*

Şair bu beytdə qəlbin gördüyü gözəli təsvir edir. O, qəsəb geyinmişdir. (Qəsəbin iki mənası var: qarğı, qamış və ağ kətan köynək, geyim). Şair birinci mısradə qəsəbin geyim mənasından istifadə etmişdir. Qəlbin gördüyü gözəl ağ paltar geyinmişdir, üzü də ay kimi işıqlıdır. Paltarın ağılığı ilə üzün nuru bir-birinə qarışmışdır. Bu gözəllik baxanları heyran edir, qəlb ona aşıq olur. O, elə nurludur ki, Aydın xırmanını qəsəb kimi yandırır.

Şair iki mısradə “qəsəb” və “ay” sözündən iki dəfə istifadə edir. Birinci mısradə “qəsəb” ağ, kətan geyim mənasında, Ay sevgili mənasında, ikinci mısradə “qəsəb” qamış, Ay isə planet mənasında işlədilmişdir. O, Aydan daha işıqlıdır (əslində, Aydın öz işığı yoxdur, o, işığını Günəşdən alır), ona görə də gözəlin işığı Aydın xırmanını qamış yanan kimi yandırdı, Ay onun yanında əsl rəngində (qara, işıqsız) göründü.

DÖRDÜNCÜ ADDIM: ZÜLFÜNDƏN ZİREH TOXUMUŞDU

تا کمر از زلف زره یافته
تا قدم از فرق نمک یافته

*Qurşağa qədər öz zülfündən zireh toxumuşdu,
Başdan ayağa qədər duza (məlahətə) boyanmışdı.³¹⁰*

Onun uzun, qara, qıvrım saçı gözəl bədəni üçün bir zireh kimi idi, elə bil ki, onu qoruyurdu. O, çox şirin, xoş, cazibədar, duzlu (məlahətli) idi.

BEŞİNCİ ADDIM: HAMI ONU DUZ KİMİ YALAMAQ İSTƏYİRDİ

دیدن او چون نمک‌انگیز شد
هر که در او دید نمک‌ریز شد

*Hami onu görüb duz kimi yalamaq istəyirdi,
Onun duzunu (məlahətini) görənlər duzlu
(göz yaşı) axıdırdı.³¹¹*

³⁰⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 68.

³⁰⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 68.

³¹⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 68.

³¹¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 69.

Şair bu beytdə könlün gördüyü gözəli çox cazibədar olduğunu bildirmək üçün deyir ki, görənlər onu duz kimi yalamaq istəyirdilər. “Duz kimi yalamaq” çox istəmək, çox sevmək, aşıq olmaq kimi mənaları ehtiva edir. Onun məlahətini görənlər ağlayırdılar. Bu gözəllik, məlahət qarşısında ruh öz sevgisini göz yaşları ilə ifadə edirdi. Çünki bu inanılmaz bir mənzərə idi. Gül nəfəsli, şəkər gülüşlü, ay kimi parlaq üzlü, qara, uzun, qıvrım saçlı gözəl aşıqı heyrətə gətirir, onu göz yaşlarına qərq edir. İnsan çox sevdiyi, həsrətlə gözlədiyi bir insanı görəndə, onu yadına salanda gözləri yaşarır, göz yaşları sevgisinin əlaməti olur.

ALTINCI ADDIM: ŞİRİN DUZLULARIN DUZUNU ƏRİDİRDİ

تا نمکش با شکر آمیخته
شکر شیرین نمکان ریخته

*Onun şəkərlə qarışmış duzu,
Şirin duzluların şəkərini əridirdi.³¹²*

Şair bu beytin ideyasını müqayisə metodu ilə təqdim etmişdir. Aşıqın qəlbı arınmışdır, bu təmiz qəlb kiri, pası silinmiş pəncərə kimidir. Bu qəlbın pəncərəsindən yeni gözəl mənzərələr görünür. Şair bu gözəlliyi bir gülnəfəsli, şəkərgülüşlü, gül və şəkərə nəfəs verən, ay kimi parlaq, qara qıvrım saçlı, duzlu, məlahətli bir gözəl obrazı ilə təqdim etmişdir. Şair bu gözəlin məlahətini təsvir etmək üçün onu başqa gözəllərlə müqayisə etmişdir. Onun “şəkərlə qarışmış duzu” “şirinduzluların şəkərini əridirdi”. Şəkər əriyəndə yerdə duz qalır. Beləliklə, şair təsvir etdiyi gözəlin daha məlahətli olduğunu ifadə edir.

³¹² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 69.

YEDDİNCİ ADDIM: BAĞ TUTISI XƏCALƏT ÇƏKİRDİ

طوطی باغ از شکرش شرمسار
چون سر طوطی ز نخش طوقدار

*Bağ tutisi onun şəkərinin qabağında xəcalət çəkirdi,
Onun çənə alması tutinin başı kimi halqalıydı.³¹³*

Şair altıncı beytdən başlayaraq ideyanın təqdim edilməsində müqayisə yolundan istifadə edir. Bu beytdə də müqayisə tərəfi bağ tutisidir. Tuti quşunun özəlliyi onun gözəl səsinin olmasıdır. Şair öncə gözəlin nəfəsini (gül), gülüşünü (şəkər), üzünü (ay), zülfünü (zireh), məlahətini (duz) təsvir edir, onun hamıdan və yaradılmış hər şeydən zərif, məlahətli olduğunu (“hamı onu duz kimi yalamaq istəyirdi”) bildirir. Bu beytdə isə onun səsinin gözəl olduğunu ifadə etmək üçün müqayisə obyektini kimi tutini seçir. Onun səsi elə məlahətli idi ki, tuti onun məlahətli səsinə (şəkərini) eşidəndə xəcalət çəkir.

Beytin ikinci misrasında gözəlin çənəsini tutinin halqalı başı ilə müqayisə etmişdir. Klassik ədəbiyyatda çənə ləfəz, incəlik, gözəllik əlaməti kimi təsvir olunur. Şair deyir ki, onun çənə alması (yumru və gözəl) tutinin halqalı (yumru) başı kimi idi.

SƏKKİZİNCİ ADDIM: GÜMÜŞ BUXAĞI TURUNCA BƏNZƏYİRDİ

زان زنج گرد چو نارنج خوش
غیغ سیمین چو ترنجی به کش

*Onun xoş narınc kimi yumru çənə almasının (altında),
Gümüş buxağı turunca bənzəyirdi.³¹⁴*

³¹³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 69.

³¹⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 69.

Şair bu beytdə də sevgilinin zahiri gözəlliklərini müqayisə əsasında təqdim edir. Onun çənəsi alma kimi yumrudur. Narınc kimi ətirlidir (narınc farscadır, xoş ətri olan sitrus meyvəsidir, həmişəyaşıl ağacı var, rəngi qırmızıya çalır, portağal rəngindədir). Gözəlin buxağı da gümüş rənglidir, parlaqdır, turunca bənzəyir (turunc narınc sözünün sinonimidir)

DOQQUZUNCU ADDIM: TÖVBƏLƏRİ SINDIRIRDI

مست نوازی چو گل بوستان
توبه فریبی چو مل دوستان

*Bağın gülləri kimi o, sərxoşları oxşayırdı,
Dostların şərabı kimi tövbələri sındırırdı.*³¹⁵

Şair bu beytdə müqayisə tərəfi kimi “gül” və “şərab” sözlərini seçmişdir. O, bir bağ gülüdür, o qədər gözəldir ki, gözəlliyi və ətri onu görünələri sərxoş edir. Onun gözəlliyi və ətri ilə sərxoş olanların ruhuna qida verir, onlara rahatlıq bəxş edir. “Dostların şərabı kimi tövbələri sındırır”, yəni o qədər gözəldir ki, tövbə edənləri tövbəsinə pozmağa məcbur edir.

ONUNCU ADDIM: TƏBƏRZƏDİN BAŞINI ƏZDİ

لب طبریوار طبر خون به دست
مغز طبرزد به طبر خون شکست

*Dodaqları əlində təbər-xun (çubuğu) olan təbər-lilər kimi,
Təbər-xunla təbər-zədin başını əzdi.*³¹⁶

Şair bu beytdə gözəlin dodağının gözəlliyini təsvir etmişdir. O, müqayisə tərəfi kimi təbər-zədi seçmişdir. Təbər-

ristan İranda bir vilayətin adıdır. Orada yaşayanlar təbər-lilər adlanır. Təbər-xun qırmızı rəngli ağacdır, biz ona innab ağacı deyirik. Təbər-istanda yerli əhali təbər-xundan gürz (şeyrdə çubuq) düzəldirdi. Şair demək istəyir ki, gözəlin dodaqları təbər-xun kimi qırmızıdır. Təbər-zəd çox təmizlənmiş, saf qənd növüdür. Onun dodaqları elə şirin idi ki, təbər-zad (əla növ şəkər) bu şirinlik qarşısında əridi. “Təbər-zədin başını əzdi”, yəni onun al və şirin dodaqları daha gözəl və şirin idi.

ON BİRİNCİ ADDIM: O, GÜLAB İDİ

سرخ گلی سبز تر از نیشکر
خشک نباتی همه جلابتر

*O qızılgül neyşəkərdən də yaşıl idi,
O quru nabat başdan-ayağa duru gülab idi.*³¹⁷

Şair birinci misrada sevgilini qızılgülə bənzədir. O, neyşəkərdən də yaşıl idi. Yaşıl idi, yəni cavan idi, şux, gözəl, ətirli idi. İkinci misrada sevgili quru nabata bənzədilir. Nabat meyvə şirəsindən və qənddən hazırlanmış şimiyyat növüdür. O, quru nabat duru gülab idi, yəni incə, yumşaq idi (tez əriyirdi), gül suyu kimi ətirli və yumşaq idi. Bu iki misrada gözəlliyin təqdim olunmasında ətir və şirinlik anlayışları önəmli yer tutur.

ON İKİNCİ ADDIM: XALI ÜRƏYİ ALOVLANDIRIRDI

خال چو عودش که جگرسوز بود
غالیسای صدف روز بود

*Onun udabənzər dənə xalı ürəyi alovlandırır,
(Və) gündüzün sədəfində qaliyə əzirdi.*³¹⁸

³¹⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 69.

³¹⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 69.

³¹⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 69.

³¹⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 69.

O, çox gözəldir. Üzündə dənə xalı var. Bu xal uda bən-zəyir. Ud ətir saçan ağacdır. XII yüzillikdə udu Hindistandan gətirirdilər. Onu manqalda yandırırıldı, ətraf onun ətri ilə dolurdu. Onun üzündəki dənə (iri) xal elə gözəldir ki, aşıq-lərin ürəyini yandırır, bu xal ud kimi ətrafa ətir saçır. Bu dənə xal gündüzün (ağ, parlaq üzün) sədəfində qaliyə əzirdi. Sədəf mirvaridir, ağ, qırmızı, qara rəngdə olur. İldə bir dəfə aprel ayında dənizdəki xüsusi növ balıqlar suyun üzünə çıxır və aprel yağışını udur, nəticədə mirvari əmələ gəlir. Tək mir-varilər iri olur. Gözəlin dənə xalı onun sədəf kimi ağ üzündə idi. Udabənzər dənə xal gözəlin sədəf kimi ağ üzündə qaliyə hazırlayırdı. Qaliyə ənbər və müşkün qarışığından düzəl-dilmiş ətirdir. Sevgilinin üzündəki dənə xalı onun sədəf kimi ağ üzündə idi və ətrafa ud kimi ətir saçır.

ON ÜÇÜNCÜ ADDIM: AYIN ÜZÜ XALA DÖNMÜŞDÜ

از غم آن دانه خال سیاه
جمله تن خال شده روی ماه

*(Onun) qara xalının dərdindən,
Ayun üzü büsbütün xala dönmüşdü.³¹⁹*

Şair bu beytdə müqayisə tərəfi kimi Ay planetini seçmişdir. Gözəlin üzündə bir qara xal var. O, dənə xaldır, gözəlin sədəf kimi ağ üzündədir, qaliyə kimi ətir saçır. Ay da gözəlin bu xalına aşıq olmuşdur. Onun dərdindən Ayın üzü xala dönmüşdür, qaralmışdır. Şair Ayın üzündəki “qara ləkələri” sevgi əlaməti kimi təqdim etmişdir.

³¹⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 69.

ON DÖRDÜNCÜ ADDIM: GÖZLƏRİ GÜNƏŞDƏN ÇOX YANDIRIRDI

جزع ز خورشید جگر سوزتر
لعل ز مهتاب شب افروزتر

*Onun ala gözləri ciyərləri Günəşdən çox yandırırdı,
Onun ləli gecələri Aydan çox işıqlandırırdı.³²⁰*

Birinci mısradə müqayisə tərəfi kimi Günəş seçilmiş-dir. Onun ala gözləri iri, parlaq və gözəldir. Elə gözəldir ki, bu gözlərə baxanda (əslində, parlaq olduğundan o gözlərə baxmaq olmur) insanın ciyərinə yandırır. Ləl qiymətli qır-mızı daşdır, klassik ədəbiyyatda sevgilinin qırmızı dodağı, təsəvvüf ədəbiyyatında sufünün könlü mənasında işlədil-mişdir. (Şeyx Sədi deyir ki, səbirlə qara daş ləl olar, bəli, olar, ancaq ciyər qanı ilə olar). Nizami deyir ki, gözəlin al dodaqları elə qırmızı idi ki, gecə Aydan çox işıq saçır.

ON BEŞİNCİ ADDIM: ONA YÖNƏLMİŞ KARVANLAR BİR FƏRSƏNG UZANMIŞDI

از بنه دل که به فرسنگ داشت
راه چو میدان دهن تنگ داشت

*Ona yönəlmiş ürəklər karvanı bir fərsəng uzanmışdı,
Ancaq onların yolu onun ağzı kimi dar idi.³²¹*

Şair qəlbi arınmış (hz. Nizamiyə görə, qəlb iman nuru ilə təmizlənər) möminin könül gözü ilə gördüyü gözəli (gö-

³²⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 69.

³²¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 69.

zəlliyi) təqdim edir. “Onun uda bənzəyən xalı ürəyi alovlandırır”, “o quru nabat güləb idi”, “o, qızılgül idi”, “onun qara xalının dərdindən Ayın üzü xala dönmüşdü”, “ala gözləri ciyərləri Günəşdən daha çox yandırır”, “onun ləli gecələri Aydan çox işıqlandırır”... O, elə gözəl idi ki, sevənləri onu görmək üçün növbəyə durmuşdular, sevənlər karvanı var idi, bu karvan bir fərsəng (altı-yeddi kilometr) uzanmışdı. Ancaq bu sevgi karvanının yolu dar idi, irəli keçmək mümkün deyildi. Şair sevgi karvanının yolunu gözəlin dar ağzına bənzədir. Bu yolla da həm onu görmək üçün bir sevgi karvanı olduğunu, hər kəsin onu görməyə can atdığını (hər kəs ona aşiq olmuşdur) bildirir, həm də onun ağzının çox gözəl – dar (kiçik) olduğunu ifadə edir.

ON ALTINCI ADDIM: MƏNİM ÜRƏYİM PARÇALANIRDI

ز اندل سختش که جگر خواره گشت
بر جگر من دل من پاره گشت

*O daşürəklinin ciyəri mənə yandıği üçün,
Mənim ürəyim ciyərimin üstündə parçalanırdı.³²²*

Şair o gözəli daşürəkli adlandırır. O, elə bir nazlı gözəldir ki, hər adama könül vermək istəmir. Ancaq könlünü təmizləmək üçün cihad edən aşiqin (möminin) fədakarlığını görür, onun eşqinə inanır, onun sevgisinin istiliyini hiss edir və bu eşq atəşi sevgilinin daş ürəyini yumşaldır. Onun “daş ürəyi” sevgi atəşi ilə yanır, o da aşiq olur. Aşiq sevgisinin

³²² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 69.

bədəlini ödəyir (canını qoyur), mükafat olaraq bir daşürəklinin sevgisini qazanır.

Aşiqin sevinc qaynağının biri odur ki, o daşürəkli başqalarını deyil, məhz onu seçmişdir. Aşiqin seçilmişlik duyğusunu şair belə ifadə edir: Onun ürəyi (ciyəri) mənə yandıği üçün, mənim ürəyim ciyərimin üstündə parçalanırdı. Bu beytdə hz. Nizaminin insanlara verdiyi ölçü budur: qəlb pərdələrini götürmədən, qəlbə nəfsin istəklərindən azad etmədən, uca Allah (c.c) sevgisini qəlb ölkəsinə sultan etmədən ilahi gözəllikləri, aşyanın, həyatın mənasını anlamaq mümkün deyil. Bu gözəllikləri görmək insandan aşiqlik istəyir, cihad istəyir, varlığını uca Allah (c.c) yolunda fəda etmək istəyir. Ancaq bu sevgi odu, nəfsə qarşı cihad ruhunun verdiyi enerji o daşürəklini (həyatın gözəlliyini) əridə bilər, sirr qapısını açar bilər, səni sirlər xəzinəsinə apara bilər. İlahi sirləri görmək insanda elə bir xoşbəxtlik duyğusu yaradır ki, “insanın ürəyi ciyərinin üstündə” parçalanır.

ON YEDDİNCİ ADDIM: ÜZÜ DUA, QƏMZƏLƏRİ ƏFSUN OXUYURDU

لب به سخن خنده به شکر خوری
رخ به دعا غمزه به افسونگری

*Şəkər dadan dodaqları söz və təbəssüm saçırdı,
Üzü dua, qəməzləri əfsun oxuyurdu.³²³*

Şairin üslubu belədir ki, o, qəlbə təmizlənmiş möminin gördüyü gözəllikləri bir gözəlin obrazı ilə təqdim edir.

³²³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 69.

“Birinci xəlvətin səməri” bölməsi bu üslub üzərində qurulmuşdur. Şair bu yolla ideyanı təqdim etmişdir, görünəndən görünməyəne yol açmışdır.

Şair bu beytdə gözəlin şəkər dadan dodaqlarından danışır. Klassik ədəbiyyatda dodaq rəngi, şəkli, dadı ilə təsvir olunub. Dodaq feyz qaynağı olan sözlərin çıxış yeridir. Klassik ədəbiyyatın təqdimində dodaq ləldir, yaqutdur, şəkərdir, baldır, abi-həyatdır, abi-kövsərdir. Şair deyir ki, onun şəkər dadan dodaqları söz və təbəssüm saçır, yəni sözü və gülüşü gözəl idi. Onun üzü dua oxuyurdu, üzü elə gözəl idi ki, dua kimi insana təsir edirdi, onu görəne rahatlıq bəxş edirdi. O, çox nazlı idi, qəmzələri əfsun oxuyurdu, baxanları sehirləyirdi.

“Sonra onun izindən hər birini öz toplumlarına olmaqla elçilər də göndərdik. Onlar həqiqətin açıq-aşkar dəlilləri ilə gəldilər. Ancaq bunlar bir dəfə yalanlamış olduqları həqiqətə inanmamaq üçün sonadək müqavimət göstərdilər. Biz həddi aşanların qəlblərini belə möhürləyirik”.

(Yunus, 10/74)

“Yaxşılıq gözəl əxlaqdan ibarətdir. Günah isə qəlbini narahat etdiyi halda, insanların bilməsini istəmədiyin şeydir”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. III, s. 553.

“İnsanları tərbiyə etmək sözlə deyil, könüldən xalis bir inanış və iştiyaqla gerçəkləşir... Ona görə də, Allah yolunun yolçusunun dil ilə qəlbi, iç ilə dışı, söz ilə özü bir olmalı və eyni şeyi tərənnüm etməlidir”.

Əbdülqadir Geylani

ON SƏKKİZİNCİ ADDIM: İNCİNİN AĞZI BAĞLANMIŞDI

بسته چو حقه دهن مهردار
راهگذر مانده یکی مهروار

*Höqqə kimi incinin ağzını bağlamışdı,
(Söz üçün) möhrə kimi bir çıxış yolu qoymuşdu.*³²⁴

Şair bu beytdə də nəfsin əsarətindən qurtulmuş mömin qəlbinin gördüyü gözəllikləri təsvir edir. Dodaqları şəkər olan sevgili söz və təbəssüm saçır, üzü dua, qəmzələri əfsundur. Şair bu beytdə isə gözəllik ölçülərindən biri olan kiçik ağızı təsvir edir. Hoqqa kiçik dəyirmi mücrüdür, onun içində inci, mirvari yığırlar. Şair də gözəlin ağzını incilərlə dolu olan mücrüyə bənzədir. O danışmaq üçün dodağının bir ucunu açmışdı. O, çox incə idi, danışığı da az, mənalı və inci kimi dəyərli idi.

ON DOQQUZUNCU ADDIM: EŞQ BİR BÜSAT AÇDI

عشق چو آن حقه و آن مهره دید
بلعبی کرد و بساطی کشید

*Eşq o höqqəni və inciləri görən kimi,
Sehrbazlıq edib, bir büsat açdı.*³²⁵

Şair bu beytdə aşıqlıq halını təsvir edir. Arınmış qəlb höqqəni – dəyirmi mücrü kimi gözəl ağızı və bu mücrünün içindəki inciləri – gözəl sözləri görəndə və eşidəndə ixtiyarı əl-

dən verir, özünü unudur. Eşq bir sehrbaz kimi aşıqı ovsunlayır, onun aqlını əlindən alır, sevgilini ona bir büsat kimi göstərir.

İYİRMİNCİ ADDIM: EŞQ CİSMİMİN BAĞINI CANIMIN BOYNUNDAN ÇIXARDI

کیسه صورت ز میاتم گشاد
طوق تن از گردن جانم گشاد

*Surət kisəsini belindən açdı,
Cismimin bağını canımın boynundan çıxardı.*³²⁶

Şair on doqquzuncu beytədək arınmış qəlbin gördüyü gözəlliyi (gözəli) təqdim edir: “gülnefəsi”, “şəkər gülüşlü”, “gül və şəkərə nəfəs verən”, “ay”, “məlahətli”, “zülfundən zireh toxuyan”, “hamının duz kimi yalamaq istədiyi”, “şəkər”, “çənə alması tutinin başı kimi halqalı olan”, “turunca oxşayan gümüş buxaq”, “qızılgül”, “nabat”, “qara xal”, “ala göz”, “şəkər dodaq”, “üzü dua”, “qəmzələri əfsun”, “höqqə ağız”, “inci söz”... Şair arınmış qəlbin özəlliklərini təsvir edir, arınmışlığın ölçülərini verir. Bu ölçüyə görə, qəlbin arınma əlaməti onun aşyanın gözəlliyini görməsi, aşyanın sirrini bilməsi ilə bağlıdır. Qəlb arındıqca aşyanın, həyatın sirlərini görür, onu doğru tanıyır, bu tanıma ona rahatlıq bəxş edir və qəlb bu gözəlliyin sahibinə heyran olur.

Hz. Nizami on doqquzuncu beytdən başlayaraq qəlbin heyranlıq halını (taslimiyyətini) təqdim edir. “Eşq surət kisəsini belindən açdı”. Şair bu və bundan sonrakı misra ilə eşqin insanı dəyişdirmə gücünü ifadə edir. Belə ki, eşq insanı dəyişdirir, onu can qəfəsindən azad edir,

³²⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 70.

³²⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 70.

³²⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 70.

surət kisəsini belindən açır, dünyəviləşmənin, dünya malına kölə olmağın qarşısını alır. İlahi gözəlliklərə sevgi “cismimin bağını canımın boynundan açdı”, yəni aşılıq ruhumu nəfsin əsarətindən xilas etdi, ruhumu nəfs yükündən azad etdi. Ruhun qanadları açıldı, insanı göylərə ucaltdı. İnsan həyatın dadını hiss etdi.

İYİRMİ BİRİNCİ ADDIM: DİRİLİK SUYUNDA BOĞULDUM

کار من از طاقت من درگذشت
کاب حیاتم ز دهن برگذشت

*İxtiyar və taqətim əlimdən getdi,
Dirilik suyum ağzımdan da yuxarı qalxdı.*³²⁷

Arınmış qəlb aşiq oldu, eşq onu nəfs əsarətindən xilas etdi. Şair bu beytdə aşiqin halını təsvir edir. Aşiq ilahi gözəllikləri görür, ona tanış olmayan duyğular yaşayır. İxtiyarı və gücü əldən gedir. Özünü dirilik suyunu tapmış, onu içmiş kimi hiss edir (əslində, dirilik suyu həyatın mənasını anlamaqdır). Aşiq bu inanılmaz sevinc duyğusu içində “boğulur”, nə edə-cəyini bilmir. Bu, arınmışlığın, gerçəkləri görməyin, həqiqəti bilməyin aşiqə verdiyi xoşbəxtlik duyğusudur, ilahi iradəyə təslimiyyət nəticəsində uca Allahın (c.c) rəhmət qapısının açılmasıdır, rəhmət yağmurunda “boğulmaqdır”.

İYİRMİ İKİNCİ ADDIM: AĞLIMIZ ZƏNCİRLƏNDİ

عقل عزیمت گرما دیو دید
نقره آن کار به آهن کشید

³²⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 70.

*Səbatlı aqlımız divi görəndə,
İşi dəmir (zəncirlə) nəticələndi.*³²⁸

Hz. Nizami bu beytdə aşiqin heyrət və aşılıq halını təsvir edərkən div obrazından istifadə edir. Ağıl divi görəndə qorxudan dəli olur. Dəliləri də qədimdə zəncirləyirdilər, iplə bağlayırdılar (“ipləmə” sözü də buradan yaranıb). Aşiq də gözəllik qarşısında özünü dəli kimi hiss edir. Ağıl gözəlliyə zəncirlənir. Aşiqliyin əlamətlərindən biri də özünü unutmamaqdır, sevdiyinə bağlanmaqdır, ancaq onu görməkdir.

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ ADDIM: ÜRƏK ÖZ DƏRDİNİ SİLMƏK İSTƏYİRDİ

دل که به شادی غم دل می گرفت
چشمه خورشید به گل می گرفت

*Ürək öz ürək dərdini şadlıqla silmək istərkən,
Günəş çeşməsinə palçıqla örtməyə çalışırdı.*³²⁹

Aşiq olmuş ürək öz dərdini şadlıqla silmək istəyir. Ancaq bu, mümkün deyil. Çünki onun dərmanı dərdir. Bu qəlb uca Allahdan (c.c) gələn hər şeyə razıdır. Bu qəlb mömin olmuşdur, o, “lütfulün də xoş, qəhrin də xoş” deyə bilmək kamilliyinə qovuşmuşdur. Dərdi dərmanı olan insan dünya bağından qopmuşdur, əşyaya qul olmaqdan imtina etmişdir.

Şair beytin ikinci misrasında öz dərdi ilə xoş olan qəlb şadlıqla sakitləşdirmək mümkün olmadığını ifadə etmək üçün mümkünsüzlüyü təqdim edən bənzətmə seçmişdir: bu, Günəş çeşməsinə palçıqla örtməyə bənzəyir. Yəni aşiqin

³²⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 70.

³²⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 70.

dərmanı onun sevgilisinə qovuşmaq dərdidir. Bu kədər onu kamilləşdirən, möminləşdirən güc qaynağıdır.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ ADDIM: QƏMLİNİN MUNİSİ QƏMDİR

مونس غم خواره غم وی بود
چارهگر میزده هم می بود

*Qəmlinin həmdərdi və munisi qəmdir,
Şərəbdən sərxoş olanların çərəsi şərəbdir.³³⁰*

Şair öncəki beytdə mömin olmuş ürəyin dərmanını axtarırdı, bu beytdə isə dərmanı, ölcünü verir. Qəmlinin həmdərdi, munisi (dostu, yaxını, anlayanı) qəmdir. Qəmliyə sadlıq dərmanı versən, o sağalacaq. Aşiq isə bunu istəmir. Çünki bu cür sağalma, əslində, həlakdır, sevgilisindən ayrılma, onu mömin edən güc qaynağından imtinadır.

İYİRMİ BEŞİNCİ ADDIM: BAĞIMDAN BİXƏBƏRSƏN

ای بتیش ناصیت از داغ من
بیخبر از سبزه و از باغ من

*Ey mənə (çəkilməş) dağdan (dərdimdən) alnı qızdırmalı,
Yaşılığımдан və bağımdan bixəbər olan.³³¹*

Şair bu beytin birinci misrasında onun halını anlamayanları “qafil” adlandırır. Aşiqin dərd çəkməsini anlamayanlar, bu dərdin şiddətinə heyrət edib alnı qızaranlar dərdin verdiyi kamilliyi görə bilməyənlərdir. Şair onlara deyir ki,

³³⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 70.

³³¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 70.

sizin düşüncənizə görə, dərd məni yandırıb kül etmişdir. Ancaq dərd məni yaşıllığa, bir gözəl bağa çevirmişdir. Eşq odunun gücü belədir, sevginin dəyişmə gücü mənim qəlbimin susuz səhrasında çəmənlilik yaratmışdır, qəlbim güllü, ətirli bağa çevrilmişdir. Mən dərdin övladıyam.

Uca Allah (c.c) sevgisinin odu ilə yanan insanın qəlbini yenidən dirilmişdir. Beytdəki “yaşıllıq” və “bağ” sözləri də iman gücü ilə yenidən doğulmanın əlamətidir. Şairə görə, insanı dəyişdirən, kamilləşdirən uca Allah (c.c) sevgisidir. Bu sevgi yolunda çəkilən əzablar iman çiçəyinin bitməsi üçündür, kədər iman susuzluğu ilə yanan qəlblərin dirilik suyudur.

İYİRMİ ALTINCI ADDIM: YAŞILLIQ MƏNİM NƏZƏRİM İDİ

سبزه فلک بود و نظر تاب او
باغ سحر بود و سرشک آب او

*Yaşıllıq mənim nəzərim idi, fəlak isə onun işığı,
Sözüm bağ idi, göz yaşlarım isə onu suvaran.³³²*

Şair bu misralarda öncəki beytdə təqdim etdiyi “yaşıllıq” və “bağ” sözlərini şərh etmişdir. “Yaşıllıq mənim nəzərim idi”, buradakı “nəzər” sözünü fikir, baxış, anlayış, təsəvvür kimi yozmaq olsa da, sözün əsl mənası “göz”dür. Gözün olması şərt olsa da, onun görməsi üçün işıq lazımdır. Məsələn, qaranlıqda göz görmür. Yaşıllıq öncədən var idi, ilahi sirlər mövcud idi, ancaq bəsirət (qəlb) gözümüz bağlı olduğundan o gözəlliyi görə bilmirdik. Uca Allah (c.c) Ona olan itaətimizi, Onun yolundakı fədakarlığımızı götürüb gözümüzü açdı, işıq verdi və biz həqiqəti gördük.

³³² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 70.

“Sözüm bağ idi”... Bu söz bağımın çiçək açması üçün göz yaşlarımla onu suvardım. Şair bu iki misrada dərdin, sevginin önəmini və insanı dəyişmə gücünü ifadə etmişdir. Söz bağını göz yaşları ilə suvarmasan, o bağın gülləri çiçək açmaz, o sözlər həqiqəti ifadə etməz, o sözlər bərəkətlənib insanlara doğru yolu göstərməz.

İYİRMİ YEDDİNCİ ADDIM: KƏLƏFİN UCU AÇILDI

وانکه رخس پر دگی خاص بود
آینه صورت اخلاص بود

*Başım dizimin başı üstündə çox oturandan sonra,
Kələfin ucu (açılıb) ələ gəldi.³³³*

H. Nizami bu beytdə bəsirət gözünün, qəlb gözünün açılması üçün çəkdiyi əziyyəti ifadə etmişdir. “Başımın dizimin başı üstündə çox oturması” ifadəsi riyazət təliminin bədii təqdimidir. Yəni çox düşündüm, dözdüm, itaət etdim, nəfsimin əsarətindən qurtulmaq üçün cihada sarıldım. Nəhayət, kələfin ucu açıldı, dünyanı könül gözü ilə gördüm.

İYİRMİ SƏKKİZİNCİ ADDIM: O VÜCUDUN ÜZÜ SƏDAQƏT SURƏTİNİN GÜZGÜSÜ İDİ

بسکه سرم بر سر زانو نشست
تا سر این رشته پیامد بدست

*Məxsus pərdənin arxasında gizlənmiş o (vücutun) üzü,
(Mənim üçün) sədaqət surətinin güzgüsüdür.³³⁴*

³³³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 70.

³³⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 70.

“Pərdə” sözü farscadır, örtük deməkdir. “Pərdə” sözü təsəvvüfdə bir anlayışdır. Bu anlayışa görə, uca Allah (c.c) və insan arasında pərdələr var. Bu pərdələrin bir qismi zülmani, bir qismi nuranidir. Mal, mülk, mənfəət, dünya sevgisi, şəhvet zülmət pərdələridir. Uca Allaha (c.c) aid təcəllilər isə nurani pərdədir. Təsəvvüf yoluna girən salik (yolçu) bu pərdələri sevgi, səbir və cihadla aradan qaldırmalıdır.³³⁵ Yunis Əmrə bu anlayışı belə ifadə edir:

**Her kim uğrasa, bu derde, bulur himmeti erde,
Açılı viricək perde dostun cemalin arzular...³³⁶**

H. Nizami də qəlb təmizliyindən danışır, onun yollarını göstərir, uzun bir səfərdən, yolçuluqdan söz açır. O, bu yolda gördüyü, duyduğu hər bir şeyi qeyd edir. Arzusu pərdələrin götürülməsidir, məxsusi pərdənin arxasında gizlənmiş o nura qovuşmaqdır. Şair bu arzusuna qovuşmağın ən önəmli ölçüsünü təqdim edir. Bu, sədaqətdir. Məxsusi pərdənin arxasında gizlənmiş vücutun üzü aşıq üçün sədaqət güzgüsüdür. Bu üz elə bir güzgüdür ki, ancaq sadıq olanlar ona baxa bilərlər. Yalnız o güzgüyə baxaraq həyatın gerçək dəyərini anlamaq olar.

İYİRMİ DOQQUZUNCU ADDIM: MƏN HƏQİQƏT YOLU İLƏ GETDİM

این سفر از راه یقین رفته‌ام
راه چنین رو که چنین رفته‌ام

*Bu səfəri mən həqiqət yolu ilə getdim,
Sən də bu yolu mən getdiyim kimi get.³³⁷*

³³⁵ “Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 500.

³³⁶ “Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 501.

³³⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 70.

Hz. Nizami qəlb təmizliyi üçün apardığı mübarizəni bir səfərə bənzətməmişdir. O, səfərə çıxmışdır, arzusu sevdiiyinə qovuşmaqdır. Bu, onun idealıdır. Şairə görə, bu ideala ancaq həqiqət yolu ilə qovuşmaq olar. Şairin bu mübarizəni səfər anlayışı ilə ifadə etməsi də təsadüfi deyil. Çünki səfər çətinliyi, dözümlü ifadə edir, səfər tərbiyə işinin mərhələli olduğunu göstərir. Səfər doğru yolu, yolçunu, hədəfi, yolçunu bu hədəfə qovuşduracaq bələdçini ehtiva edir. Hədəf uca sevgiliyə qovuşmaqdır, o sevgili məxsusi bir pərdənin arxasında “gizlənmişdir”, özünü ancaq sadıqlərə, aşıqlərə göstərər, o hədəfə gedən yol doğru yoldur, həqiqət yoludur, yol xəritəsi Qurandır, bələdçi Hz. Məhəmməddir (s.a.s). Yolçunun ən önəmli özəlliyi isə sədaqətdir, səbərdir. Şair bu səfərə çıxanlara onun yolu ilə getməyi tövsiyə edir.

OTUZUNCU ADDIM: NİZAMİNİN İŞİNİ NİZAMİYƏ TAPŞIR

محرم این ره تو نه‌ای زینهار
کار نظامی به نظامی گذار

*Zinhar, sən bu yolun mərhəmi deyilsən,
Nizaminin işini Nizamiyə tapşır.*³³⁸

Aşıq qəmi qəlb tərbiyəsinin əsaslarından sayır. O, “Bircinci xəlvətin səməri” bölməsinin iyirmi beşinci beytində onun halını anlamayan, “yaşılıq və bağından bixəbər olan” qafilə müraciət edir, ona deyir ki, qəm aşıqın dostudur, söz bağını göz yaşı ilə suvarmasan, məna gülü bitməz, bizim yolumuz aşıqlərin yoludur. Riyazəti, səbri,

dözümlü özündə birləşdirən cihad bizim silahımızdır, uca məqsədimiz sevgiliyə qovuşmaqdır, özümüzü uca Allahın (c.c) ölçüləri ilə inşa etməkdir. Bu hədəfə ancaq həqiqət yolu ilə qovuşmaq olar. Bu hədəfi istəyirsənsə, bu yolu seç. Ancaq şair qəmi bəla sayan qafilin bu yolu seçəcəyinə əmin deyil. Ona deyir ki, sən bu yolun mərhəmi deyilsən. Nizaminin yolunu ancaq onun kimi düşünənlər, onun kimi inananlar, onun kimi sevənlər seçə bilər. Burada “Nizaminin işi” ifadəsi uca Allahın (c.c) rızasını qazanmaq üçün varlığını bu işə həsr etmiş, cihadı düşüncə, həyat, fəaliyyət biçimi olaraq seçmiş mücahidin hər an və hər yerdə uca Allah (c.c) yolunda apardığı fasiləsiz mübarizənin bəyanıdır.

³³⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 70.

“Bilin ki, onlar Ondan gizləmək üçün könüllərini qat-qat örtürlər. Unutmayın ki, onlar (niyyətlərini) qat-qat ört-basdır etsələr belə, O, onların (gerçəyi) gizlədiklərini də bilir, (yalanı) açığa vurduqlarını da. O, könüllərin ən məhrəm sirlərini biləndir”.

(Hud, 11/5)

“Şübhəli olanlardan əl çək! Şübhə olmayanlara yönəl! Çünki könül (sözdə və işdə) doğrudan rahatlıq, yalandan əzab duyar”.

“Qəlb haramdan iyrənər və çırpınar, halaldan isə rahatlıq və həzz duyar”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. I, s. 282-283.

“Qəlblərinizi tərtəmiz edin, çünki qəlb təmizliyi üst-baş təmizliyindən daha önəmlidir”.

Əhməd Rifai

DÖRDÜNCÜ BÖLMƏ

İKİNCİ XƏLVƏT – GECƏ GÖRÜŞÜ

İKİNCİ XƏLVƏT – GECƏ GÖRÜŞÜ BÖLMƏSİNİN ÖZƏLLİKLƏRİ

Həz. Nizami qəlb təmizliyi ilə bağlı bölməni iki yerə ayırmışdır. “Birinci xəlvət – gecə görüşü” (yetmiş beş beyt)³³⁹, “Birinci xəlvətin səməri (bərəkəti)” (otuz beyt)³⁴⁰. “İkinci xəlvət – gecə görüşü” (əlli beş beyt)³⁴¹, “İkinci xəlvətin səməresi” (bərəkəti) (qırx altı beyt)³⁴². Şair bütövlükdə qəlb təmizliyi ilə bağlı məsələlərin şərhinə iki yüz altı beyt həsr etmişdir.

Bölmədəki hissələr bir-birinə bağlıdır, qəlb təmizliyinin ayrı-ayrı mərhələlərini əks etdirir. **İkinci bölməni şərti olaraq üç yerə ayırmaq olar: gecə məclisinin təsviri (otuz üç beyt), arınmış qəlbin gördüyü gözəlliklərin təsviri (on üç beyt), gecə məclisinin bərəkətinin bədii ifadəsi (doxsan altı beyt).**

Birinci bölmədə olduğu kimi, bu bölmədə də gizli söhbət gecə baş verir. Şair qəlbi “xacə” (müəllim) adlandırır.

Gecə məclisi gözəl bədii boyalarla təsvir olunur. Şair bu gecə məclisini “səhər kimi bəzənmiş gecə”, “təzə bahar kimi bir məclis” adlandırır.

Bu bölmədə dini şəxsiyyətlərin, səma cismlərinin adına yer verilir.

Arınmış qəlbin gördüyü gözəlliklər bir gözəl obrazı ilə təqdim edilir. Onun gözəlliyi bütün naxışları ilə təsvir olunur: “Onun qara zülfü ağ gümüş üstə müşk söyüdünün

yarpaqlarına müşk səpirdi”...

Şair birinci bölmənin sonunda gecə məclisinin bərəkətini anlatmışdır: “Ağızlar lal olub, qaşlar danışırdı, dillər tutulub, gözlər danışırdı”...

Şair bu bölmədə bədii təzadın imkanlarından gözəl istifadə etmişdir, gecə ilə gündüzü, zülmətlə nuru təmsil edən obrazlarla nəfsin qaranlığına əsir olmuş qəlblə, nurlanmış qəlbin halı təqdim olunmuşdur.

³³⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63-68.

³⁴⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 68-70.

³⁴¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 71-75.

³⁴² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 75-78.

BİRİNCİ ADDIM: XACƏ (QƏLB) MƏCLİS İSTƏDİ

خواجہ یکی شب به تمنای جنس
زد دو سه دم با دو سه اینای جنس

*Xacə (qəlb) bir gecə öz tay-tuşlarının təmənnası ilə,
İki-üç dostu ilə iki-üç qədah vurmaq istədi.³⁴³*

Hz. Nizami qəlbin təmizlənməsi ilə bağlı şərhlərində qəlbi xacə (müəllim) adlandırır. Xacə onun bələdçisidir, o, bu üzücü səfərdə şairə yol göstərir. Xacə şairi gerçək hədəfinə çatdırdığı üçün bir məclis qurulmasını istəyir. Qəlb təmizliyi təsəvvüfün birbaşa mövzusu olduğu üçün onunla bağlı bir sıra anlayışlar da formalaşmışdır. Bu anlayışlardan biri də məclisdir. Təsəvvüfə görə məclis "...hüzur (rahatlıq) əlamətləridir, vaxtlarıdır..."³⁴⁴. Bununla bağlı bir də "Məclisi-məşayix" (Şeyxlərin məclisi) anlayışı var. Bu məclis təkkələrin fəaliyyəti ilə məşğul olur, təkkələrin təriqət üsullarına görə fəaliyyətinə nəzarət edir, fəzilətli, aydın adamları seçib təkkələrə təyin edir, yoxsul insanlara yardım edir, xəstələri ziyarət edir, yetimləri, əsgər ailələrini qoruyur. "... Bunlardan başqa, təriqətlərin doğru inanışlar üzərində qurulmuş olduqları nəzərə alınaraq təkkələrdə toplananların etiqadca və əməlcə dini məsələlərdə yüksəlmələri üçün kəlam, fiqh, əxlaq, təsəvvüf oxumaq, binası uyğun olan təkkələrdə dərşxanələr açılaraq gecələr xalqa yazmaq, oxumaq öyrətmək, dini, mədəni dərslər keçməklə onları gecələr bir araya toplamaq da təkkə şeyxlərinin vəzifələrindəndir..."³⁴⁵

³⁴³ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 71.

³⁴⁴ "Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüğü", göstərilən qaynaq, s. 501.

³⁴⁵ "Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüğü", göstərilən qaynaq, s. 418-419.

Beytdəki "tay-tuşlarının təmənnası" ifadəsi eyni duyğu və düşüncəni paylaşan dostların xahişi kimi anlaşılır. Məclis qəlb evində gecə baş tutur. Dostlar bir-iki qədah vurmaq istəyir. Təsəvvüfdə "dost" ilahi sevgi deməkdir.³⁴⁶ Eyni yolda olan sufilərə dost deyilir. Ancaq gerçək dost Allahdır (c.c)³⁴⁷.

Təsəvvüfdə bir də "qədah" anlayışı var. "Qədah" ərəb-cədir, mənəvi hal, cəzbə, ruhi zövq, şövq, vəcd deməkdir.³⁴⁸

Bu anlayışları bir araya gətirərkən, beytin mənası üzə çıxmış olur. Xacə (qəlb) bir gecə duyğu, düşüncə, hal dostlarının xahişi ilə bir irfan məclisi qurdu. Bu, köülləri uca Allah (c.c) sevgisi ilə dolduran, rəhmət və bərəkət məclisidir.

İKİNCİ ADDIM: SÜFRƏDƏ ARZU OLUNAN NEMƏTLƏR VAR İDİ

یافت شبی چون سحر آراسته
خواستهای به دعا خواسته

*Səhər kimi bəzənmiş gecə (məclisində),
(Süfrədə) arzu (olunan) nemətlər vardı.³⁴⁹*

Məclis gecə qurulmuşdu, ancaq səhər kimi bəzənmişdi, yəni nurlu idi. Bu nur məclisinin süfrəsinin neməti Quran oxumaq, uca Allahın (c.c) adını zikr etmək, ibadət və gözəl söhbətdir. Ruhun ilahi kəlamla dinliyə qovuşduğu bu məclisdə sevgi, şəfqət və mərhəmət hakimdir.

³⁴⁶ "Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüğü", göstərilən qaynaq, s. 172.

³⁴⁷ "Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüğü", göstərilən qaynaq, s. 172.

³⁴⁸ "Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüğü", göstərilən qaynaq, s. 335.

³⁴⁹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 71.

ÜÇÜNCÜ ADDIM: TƏZƏ BAHAR KİMİ MƏCLİS İDİ

مجلسی افروخته چون نوبهار
عشرتی آسودتر از روزگار

*Təzə bahar kimi məclis qurulmuşdu,
Zəmanədən asudə bir işrət (düzəlmişdi).³⁵⁰*

Şair bu beytdə gecə məclisini təzə bahara bənzətmişdir. Təzə bahar yazın ilk çağıdır, güllərin açıldığı hər tərəfin yaşıllığa büründüyü, insan ruhunun təzələndiyi, yaşamaq, sevmək duyğusunun artdığı bir zamandır. Bu gecə məclisi zamanın qayğılarından uzaqdır, ruhani məclisdir.

DÖRDÜNCÜ ADDIM: MƏCLİSİN ƏTRİ YUSİFİN HEKAYƏSİNİ DANIŞIRDI

آه بخور از نفس روزنش
شرح ده یوسف و پیراهنش

*(Məclisin) nəfəs bacasından çıxan buxurun ahı,
Yusif və onun köynəyinin macərəsini şərh edirdi.³⁵¹*

Şair bu beytin ideyasını təqdim etmək üçün Quran mötvlərindən istifadə etmişdir. Hz. Yusifin (s.a.s) qardaşları ona paxıllıq edirlər, onu öldürmək istəyirlər, ancaq sonda onu quyuya atıb, qanlı köynəyini atası Hz. Yaquba (s.a.s) verərək onu qurd yediyini söyləyirlər. Bu, ata üçün ağır dərd olur, o illər boyu oğlunun həsrətini çəkir. Şair bu hadisədən istifadə edərək gecə məclisinin insanı kamilləşdirən həsrət, kədər məclisi, uca Yaradana qovuşmaq arzusu ilə

ahışb yananların ayrılıq məclisi olduğunu ifadə edir.

Məclisin nəfəs bacasından çıxan buxurun (ətirli maddə) ahı da ayrılıqdan danışır. Şairə görə, insana uca Allahı (c.c) tanıdan kədərin də ətri var. Buxur maddəsindən ətir alınması üçün o yanmalıdır. İnsanın nurlanması, ətirlənməsi üçün də qəlbi təmizlənməlidir, qəlbin təmizliyi də sevgi odu ilə mümkündür. Yusifin dərdi Hz. Yaqubun (s.a.s) sınağı olduğu kimi, kədər də möminin sınağıdır. **Bu beytin verdiyi informasiya budur: gecə məclisi arınma, təmizlənmə məclisi idi, arınmanın məlhəmi də kədər, ayrılıq, həsrətdir. Şair deyir ki, uca Allah (c.c) sevgisi ilə yanmasan, ətrin bilinməz.**

BEŞİNCİ ADDIM: KEŞİKÇİLƏRİN QANI TÖKÜLMÜŞDÜ

شحنه شب خون عسس ریخته
بر شکرش پر مگس ریخته

*Gecənin şihnəsi keşikçilərin qanını tökmüşdü,
Milçəklərin qanadları isə şəkər üstünə tökülmüşdü.³⁵²*

“Şihnə” şəhərdə asayışı qoruyan hərbi bölüyün rəisidir. O, keşikçilərin qanını tökmüşdü ki, məclisdəkilərə mane olmasınlar. Milçəklərin qanadı isə şəkərin üstünə tökülmüşdü, yəni onlar uçmaq imkanını itirmişdi. Məclisin ruhunu pozacaq heç bir səs yox idi.

ALTINCI ADDIM: MÖCÜZƏLİ HAVALAR ÇALINIRDI

پرده شناسان به نوا در شگرف
پرده نشینان به وفا در شگرف

³⁵⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 71.

³⁵¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 71.

³⁵² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 71.

*Pərdə ustaları möcüzəli havalar çalurdılar,
Pərdə arxasında oturanlar ecəzliqlə öz vəfadarlıqlarını
(bildirirdilər).³⁵³*

Şair bu beytdə gecə məclisinin gözəlliyini təsvir etmək üçün bir neçə vasitədən istifadə edir. Birinci misrada “pərdə ustaları” deyilərkən gözəl musiqiçilər nəzərdə tutulur. Onlar məclisin ahənginə, ruhuna uyğun havalar çalurdılar. “Pərdə arxasında oturanlar”, ecəzla – möcüzəli bir dillə vəfalı olduqlarını bildirirdilər. Bu, insanın ruhuna təsir edən səsin – musiqinin və ismətli insanların var olduğu məclisdir.

**YEDDİNCİ ADDIM: DÜRRİ-YETİMİN BAŞINA
LƏL TÖKÜRDÜ**

پای سهیل از سر نطع ادیم
لعل فشان بر سر در یتیم

*Süheylin ayağı ədim dərili (əllərlə),
Yetim dürlərin başına ləl töküdü.³⁵⁴*

Bu gecə məclisində hər şey gözəldir. Şair bu gözəlliyi təqdim etmək üçün Süheyil ulduzunun imkanlarından istifadə edir. Süheyil, Yəməndə ən parlaq görünən, səadət rəmzi hesab edilən ulduzdur. Şair içərisində şərab olan uzun, parlaq şüşəli qabı (sürəhini) Süheyil ulduzuna bənzədir. Onu “Süheylin ayağı” adlandırır. Saqinin əllərini ədim dərisinə bənzədir. İnanca görə, Yəməndə istehsal olunan ən yumşaq, nazik dəri - ədim öz zərifliyini Su-

heyil ulduzunun parlaqlığından alır. Yəni ədim kimi yumşaq, zərif, parlaq əlləri olan saqi Süheyil kimi aydın, təmiz qabdan şərab süzürdü.

Şair ikinci misrada şərabı lələ bənzətmişdir. Ləl qırmızı rəngli qiymətli daşdır. Təsəvvüfə görə, sufünün könlüdür. Fars şairi Hafizə görə, səbirlə qara daş ləl olur, ancaq ciyər qanı ilə olur. Divan ədəbiyyatında sevgilinin dodağı da lələ bənzədilmişdir. “Şərab” da ərəbcədir, eşq, məhəbbət anlamında istifadə edilir. Şərabla məst olmaq coşğun eşq halıdır, kamil olanlar bu halı yaşayırlar.

Təsəvvüfdə şərab sözü ilə bağlı bir sıra anlayışlar da formalaşmışdır: “şərabxana” – məlaküt ələmi, kamil arifin iç dünyası; “şərabpüxtə” – tam hazır olan, öz dadını qazanmış şərab. Hər cür qayğıdan azad olmuş, saf, mücərrəd zövq. “Xam şərab” – çiy olan, dünya nemətindən arınmamış həyat. “Şərabı – tövhid” – uca Allahın (c.c) zatında məhiv olub, hər cür maddi bağdan azad olmaq. “... İki cür şərab var. Biri maddi, dünyəvi, içilməsi haram olan şərab. O birisi isə eşq şərabıdır. Bu eşq şərabını içən aşiqin sərxoşluğu Allahı sevməkdən qaynaqlanan zövqün nəticəsi olaraq ortaya çıxan məstlikdir, onun ruh halıdır. Sufilər bu baxımdan içmədən sərxoş olanlardır. Onlara görə, mərifət içmədən mənə sərxoşu olmaqdır...”³⁵⁵

Hz. Nizami ikinci misrada al şərabın (ləlin) töküldüyü büllur qədəhi dürri-yetimə bənzətmişdir. “Dürri-yetim” ərəbcədir, tək inci deməkdir. Təsəvvüfdə iki anlamda işlədilir: hz. Məhəmmədin (s.a.s) atası onun doğulmasından öncə vəfat etdiyinə görə, islam peyğəmbərinə “dürri-yetim” deyilir. Bir də “dürri-yetim” kamil insan deməkdir. Divan ədəbiyyatında “dürri-yetim” əvəzinə “dürdanə”, “dürri-yekta” da

³⁵³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 71.

³⁵⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 71.

³⁵⁵ “Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 172.

işlədilir. Şair isə beytdə dürri-yetim deyərkən onun həqiqi mənasını nəzərdə tutmuşdur. Belə ki, ləlin (şərabın) tökül-düyü büllur qədəh inci kimi ağ, şəffaf və parlaq idi.

SƏKKİZİNCİ ADDIM: CİYƏR ŞAMI ŞAMIN CİYƏRİNİ YANDIRDI

شمع جگر چون جگر شمع سوخت
آتش دل چون دل آتش فروخت

*Ciyər şamı şamın ciyərini yandırdı,
Ürəyin atəşi atəşin ürəyi kimi alovlandı.*³⁵⁶

Şair bu beytdə gecə məclisinin gözəlliyini göstərmək üçün eşqin yaratdığı enerjidən, istilikdən söz açır. Eşq atəşi aşiqi yandırar, onu təmizləyər (atəşdə təmizləmək özəlliyi var). Yunis Əmrə belə deyir:

... Eşq atəşi ciyərimi,
Yaxa gəldi, yaxa gedər.
Qərib könlüm bu sevdanı,
Çəkə gəldi, cəkə gedər.

Həz. Nizami bu beytdə sevginin gücünü, aşıqlığın ələmətinə atəş anlayışı ilə ifadə edir. Beytdəki “ciyər şamı”, “şamın ciyəri”, “yandırmaq”, “ürəyin atəşi”, “atəşin ürəyi”, “alovlanmaq” kimi söz və ifadələr sevginin gücünü, dərəcəsinə göstərir. Aşıqın ciyərinin şamı o qədər atəşlidir ki, şamın ciyərini (şamın fitilini, piltəsini) yandırdı. Ürəyin atəşi elə istidir ki, atəşin ürəyi (ən gur yanan yeri) kimi alovlandı.

DOQQUZUNCU ADDIM: ŞƏKƏR UDU ALOVLANDIRIRDI

در طبق مجمر مجلس فروز
عود شکر ساز و شکر عود سوز

*Məclisi işıqlandıran manqalın məcməisində,
Ud şəkər qayırdı, şəkər isə udu alovlandırdı.*³⁵⁷

Şair bu beytdə sevgi məclisinin gözəlliyindən danışarkən udun imkanlarından istifadə edir. Ud ətir saçan ağacdır. Onu Hindistandan gətirirdilər. Manqalda yandırıldılar, ud yanarkən ətrafı onun ətri bürüyürdü. Udun yanması üçün şəkər lazımdır. Şair deyir ki, ud şəkər düzəldirdi, şəkər də udu alovlandırdı. Yəni ud da aşiq olmuşdu, yanmaq istəyirdi, ona görə də onun yanması üçün zəruri olan şəkəri özü hazırlayırdı.

Gerçək aşiq də ud kimi atəşdən qorxmaz. Ud yanmadan öz ətrini, öz gözəlliyini üzə çıxara bilmədiyi kimi, aşiq də sevgisinin odunda yanmadan aşıqlığını sübut edə bilməz.

ONUNCU ADDIM: ŞAM SÜFRƏYƏ QIZIL SƏPİRDİ

شیشه ز گلاب شکر میفشاند
شمع به دستارچه زر میفشاند

*Şüşə güləbdən şəkər səpirdi,
Şam süfrəyə qızıl səpirdi.*³⁵⁸

Şair bu beytdə gecə məclisinin gözəlliyini təsvir etmək üçün məclisin süfrəsini təqdim edir. Süfrədəki şüşə qablar gül suyu ilə dolu idi. Şüşə məclisdəkilərə gül suyundan şəkər səpirdi. Süfrəyə şamlar düzülmüşdü. Şamın işığı gecə məc-

³⁵⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 71.

³⁵⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 71.

³⁵⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 71.

lisini qızılı nura qərğ etmişdi. Məclisdə harmoniya var idi. Hər kəs bu məclisin gözəl olmasına çalışırdı.

ON BİRİNCİ ADDIM: NOĞULUN AĞZINDAN BADAM TÖKÜLÜRDÜ

از پی نqlان میبوسه خیز
چشم و دهان شکر و بادام ریز

*Şərab (tez-tez) noğuldan öpüş almağa qalxırdı,
Onun (noğulun) gözlərindən şəkər, ağzından
badam tökülürdü.³⁵⁹*

Şair gecə məclisinin gözəlliyinin təqdimində sevgi mühiti təsvir edir. Bu məclisdə ud şəkər düzəldir, şəkər udu alovlandırır, şüşə güləbdən şəkər səpir, şam süfrəyə qızıl səpir. Sevginin göstəricilərindən biri də öpüşdür. Şərab da tez-tez noğulu öpür. Noğulun gözlərində və dilində sevgi var. Onun gözündəki sevgi şəkərlə, dilindəki sevgi isə badamla təqdim edilir. Sevgi məclisi təsvir olunarkən şəkər, nur, ətir, badam sözlərindən istifadə olunur.

ON İKİNCİ ADDIM: ZÖHRƏ İLƏ MƏRRİX BİR-BİRİLƏ SEVİŞİRDİLƏR

شکر و بادام بهم نکته ساز
زهره و مریخ بهم عشق باز

*Şəkərlə badam bir-biri ilə (zərif) ünsiyyət yaradırdılar,
Zöhrə və Mərrix bir-biri ilə eşqbazlıq edirdilər.³⁶⁰*

³⁵⁹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 71.

³⁶⁰ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 71.

Sevginin göstəricilərindən biri də ünsiyyətdir, əlaqədir, söhbətdir. Sevnən sevdii ilə söhbətə, ünsiyyətə can atar. Sevgi məclisində də şəkərlə badam bir-biri ilə zərif ünsiyyət yaradırlar. Şəkərin şirinliyi ilə badamın dadı bir-birinə qarışır. Şair ruhani məclisin bərəkətini bu yolla ifadə edir. Zöhrə Venera planetinin qədim adıdır. Ona səma musiqiçisi də deyirlər və musiqiçilərin hamisi sayılır. Mərrix isə Mars planetinin qədim adıdır, qırmızı kürə şəklindədir. Zöhrənin gözəl musiqisinin təsiri ilə Mərrix sevgi odunda yanırdı. Bu gecə məclisi könül əhlinin məclisi olduğundan onun bərəkəti yeri və göyü əhatə edir. Arınmış qəlbin yaratdığı sevgi enerjisi kainata təsir edir.

ON ÜÇÜNCÜ ADDIM: GÜLÜŞ DİLƏNÇİLİK EDİRDİ

وعده به دروازه گوش آمده
خنده به در یوزه نوش آمده

*(Vüsal) vədəsi (aşiqin) qulaq darvazasını döyürdü,
Gülüş (məşuqənin) şirin (dodaqlarının) qapısında
dilənçilik edirdi.³⁶¹*

Aşiq üçün ən böyük sevinc qaynağı sevdiiyə qovuşmaq müjdəsini eşitməkdir. O, bu müjdə xəbəri ilə məst olmuşdur. Artıq vüsal vədəsi onun qulaq darvazasını döyürdü. Bu beytdə həm aşiqin, həm də məşuqənin halı təsvir olunur. Sevgili də xoşbəxtədir, onun şirin dodaqları təbəssümlə bəzənib. Gülüş bu təbəssümə qısqanır, ona görə də sevgilinin qapısında dilənçilik edir, dirilik suyu axtarır, istəyir ki, daha gözəl və incə olsun, sevgilinin dodaqlarındakı

³⁶¹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 72.

sevgi təbəssümünə bənzəsin. Bu beytdəki sevgi enerjisi müjdə, qovuşma, gülüş, təbəssüm, şirin dodaq, dirilik suyu sözləri ilə təqdim olunub.

ON DÖRDÜNCÜ ADDIM: O, BOYNUNU ŞİR KİMİ ZƏNCİRLƏMİŞDİ

نیفہ روہ چو پلنگی بہ زیر
نافہ اہو شدہ زنجیر شیر

*O, (məşuq) pələng kimi tülkünün göbək xəzini
altına (salmışdı),
O, ahunun göbəyi ilə boynunu şir kimi
zəncirləmişdi.³⁶²*

H. Nizami bu beytdə son dərəcə gözəl, qeyri-adi təsvir vasitələrindən istifadə etmişdir. “O sevgili pələng kimi tülkünün göbək xəzini altına salmışdı”, tülkünün göbəyi onun xəzinin ən yumşaq hissəsidir. Pələng tülkünün ovlayıb ətini yeyir, göbək xəzini də öz altına salır. Məşuqə də tülkünün göbək xəzini öz altına salmışdı, oturduğu yer çox gözəl və yumşaq idi. Sevgilinin hörükləri gözəl boynuna dolanmışdı. Bu hörüklər ahunun göbək maddəsindən hazırlanmış müşklə ətirələnmişdi. Ətirli hörüklər onun boynuna elə dolanmışdı ki, zəncirlənmiş şir boynuna oxşayırdı. Hər şeyin ən gözəli ona aid idi. Xəzlərin ən yumşaqı tülkünün göbək xəzi, ətirlərin ən gözəli ahu göbəyindən hazırlanan müşkdür.

ON BEŞİNCİ ADDIM: O NAZLI YAR RƏQS EDİRDİ

ناز گریبان کش و دامن کشان
آستی از رقص جواهر فشان

³⁶² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

O nazlı (yar) aşiqin yaxasından tutub ətəyini sürüyərək, Rəqs edirdi və onların qollarından cavahir saçılırdı.³⁶³

Şair bu beytdə qəlbin gecə məclisinin gözəlliyini təqdim etmək üçün sevgi yaradan vasitə olaraq aşiq və məşuq obrazından, “rəqs etmək” anlayışından, “cavahir” sözündən istifadə etmişdir. Sevgili çox nazlıdır, qürurlüdür, aşiqin yaxasından tutub, onu rəqsə dəvət etmək cəsarəti var. Rəqs etmək sevginin göstəricisidir, rəqs müsbət enerji yaradan vasitədir. Onların qollarındaki cavahir də ətrafa nur saçır. Burada hərəkət (rəqs) və nur sevgi əlaməti kimi çıxış edir.

ON ALTINCI ADDIM: PƏRVANƏ SƏRXOŞ İDİ

شمع چو ساقی قدح می به دست
طشت می آلوده و پروانه مست

*Şam saqi kimi mey qədəhini əlinə almışdı,
Şərab təsti bulamış və pərvanə sərxoş idi.³⁶⁴*

Şair bu beytdə sevgi məclisini mey obrazı ilə təqdim etmişdir. İlahi rəhmətin gur yağış kimi yağdığı bu məclisdə hər kəs sərxoşdur. Yanan şam saqi kimi mey qədəhini əlinə almışdır. Şam yandıqca işıq haləsi qədəhə bənzəyir. Bu qədəh şamın nuru ilə dolmuşdur. Qədəh nurla dolub daşmış və şamın altındakı qaba axmışdır. (Şam yananda onun mumunun şirəsi altındakı qaba tökülür). Pərvanə də şama aşiq olmuşdur. Şərabın ətri onu sərxoş etmişdir.

Şair bu beytdə aşıqlıq və sevgi anlayışlarını təqdim edir. Ona görə də beytin ideyasına uyğun söz seçərkən

³⁶³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

³⁶⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

aşiqliyi ifadə edən ən önəmli sözlərə yer verir. Aşiqliyin əlamətlərindən biri yanmaqdır. Beytdəki şam sözü bu mənə ilə yüklüdür. Aşiqliyin əlamətlərindən biri fədakarlıqdır, özünü sevdiyinin yolunda qurban verməkdir. Pərvanə obrazı da bu mənə ilə yüklüdür. Aşiqliyin əlamətlərindən biri özünü unutmamaqdır, dünyadan xəbərsizlikdir, sevdiyindən başqa, bir şey görməməkdir. “Şərab” və “sərxoş” sözləri də bu mənə ilə yüklüdür. Aşiqlik ilahi nurla nurlanmaqdır. Mey qədəhindəki nur da bu mənaya yüklənmişdir, aşiq ətrafa nur saçan insandır.

“Sən Quran oxuduğun zaman səninlə axirətə inmayanların arasına görünməz bir pərdə çəkərik. (Düşünən) qəlblərinin üzərinə onu (Quranı) anlamalarına mane olan bir qapaq, qulaqlarına isə bir tıxac yerləşdiririk. Buna görə də sən Quran oxuyanda onlar nifrətlə geri dönüb uzaqlaşirlar”.

(İsra, 17/45-46)

“Allahım! Mən özümə çox zülm etdim. Günahları bağışlayacaq isə yalnız Sənsən. Tükənməz lütfünlə məni bağışla, mənə mərhəmət et. Bağışlaması sonsuz, mərhəməti bitib-tükənməz olan yalnız sənsən!”

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. VI, s. 350.

“Çox gülmək qəlbi öldürür. Ancaq təbəssümü də əldən buraxma...”

Əbdülqadir Gücdəvani

ON YEDDİNCİ ADDIM: YUXU QANADINI SINDIRMIŞDI

خواب چو پروانه پرا نداخته
شمع به شکرانه سر انداخته

*Yuxu pərvanə kimi qanadını sındırmışdı,
Şam minnətdarlıqla başını aşağı əymişdi.*³⁶⁵

Həz. Nizami bu beytdə gecə məclisinin, nur və sevgi məclisinin gözəlliyini ifadə etmək üçün “yuxu” və “şam” obrazından istifadə edir. “Yuxu pərvanə kimi qanadını sındırmışdı”, yəni məclis elə gözəl idi ki, heç kim yatmaq istəmirdi. Sevgi hakim olan məclisdə heç kim yatmaz. Şair beytdə yuxunu qanadı sınımış pərvanəyə bənzədir. Çünki pərvanə aşiq obrazıdır, o yatmaz, aşiq olduğu nur ətrafında dönər, ona ən xoş gələn iş budur, o, canının istədiyi sevgili uğrunda qanadını sındırır, özünü oda atar.

Sevən, aşiq olan pərvanənin ən önəmli orqanı zərif qanadıdır. O, bu qanadla uçar və aşıqlığını sübut edir. Bu da aşıqlar məclisidir, uca Allaha (c.c) aşiq olmuş ürəyin məclisidir. Şair aşıqın yatmasının mümkünsüzlüyünü ifadə etmək üçün yuxunu qanadı sınımış pərvanəyə bənzətmişdir. Yəni qanadı sınımış pərvanənin uçması mümkün olmadığı kimi, uca Allaha (c.c) aşiq olan aşıqın yatması da mümkün deyil. Qanadı sınımış pərvanə təkrar (yenidən) uçmaqla öz sevgisini ifadə və sübut etmək imkanını itirmişdir. Yatan aşiq də aşıqlığına xələl gətirər, yuxu ona haramdır.

Beytin ikinci misrasında şair deyir ki, şam minnətdarlıqla başını aşağı əymişdi. Bu mənə birinci misradakı mənəni

³⁶⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

tamamlamışdır. Əgər aşıqlar yatsa idilər, şamı söndürəcəkdilər. Şam da bu gözəl məclisin bərəkətindən məhrum olacaq idi. Aşıqlar yatmadı, “yuxunun qanadı sındı”, şam da yandı və bu gözəl sevgi məclisindən bərəkətləndi, ona görə də minnətdardır. Şam yandıqca mumu azalır (“başını aşağı əyir”), şair bunu minnətdarlıq duyğusunun ifadəsi kimi mənalandırmışdır. Hər şey: ud, şəkər, şüşə, şam, badam, Zöhrə, Mərrix, saqi, mey, pərvanə bu sevgi gecəsinin iştirakçısı olmağa can atırdı, heç kəs gecənin bitməsini istəmirdi.

ON SƏKKİZİNCİ ADDIM: ZÖHRƏ MİZRAB SINDIRIRDI

پردگی زهره در آن پرده چست
زخمه شکسته به ادای درست

*Pərdəli Zöhrə (bəzm sazının) pərdələrində cəld,
Gözəl bir əda ilə mizrab sındırırdı.*³⁶⁶

Şair bu beytdə sevgi məclisinin gözəlliyini Zöhrə ulduzunun bu məclisə münasibəti ilə təqdim etmişdir. On birinci beytdə də Zöhrənin adı çəkilmişdir. O beytdə şair gözəl ünsiyyətin sevgi əlaməti olduğunu bildirmişdi. Zöhrə və Mərrix də bu sevgi məclisinə şahid olduqları üçün bir-biri ilə danışıraq, sevişərək öz sevinclərini ifadə edirlər.

Şair bu beytdə də Zöhrənin (Venera) musiqi və musiqçilərin himayəçisi olduğu ilə bağlı təsəvvürlərdən çıxış edərək sevgi məclisinin gözəlliyini təsvir edir. Belə ki, Zöhrə məclisin gözəlliyinə heyran olur, onun daha da gözəl olmasını istəyir, gözəl bir əda ilə (məclisin ahəngini pozmaq istəmir) sazını götürür. Cəld hərəkət edir (misradakı “cəld”

³⁶⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

sözü məclisin gözəlliyini və önəmni ifadə edir, insan gözəl, sevdiyi və onun üçün önəmli olan yerə tələsər).

Şair məclisin çox gözəl olduğunu və Zöhrənin bu məclisi sevdiyini üç sözlə ifadə etmişdir: “cəld”, “gözəl bir ədə”, “mizrab sındırmaq”. Gözəl bir ədə zərifliyin əlamətidir. Zöhrə sevgi məclisinin ahəngini tamamlamaq istəyir, məclisin sevgi rənginə boyanmasına can atır. Onun ədaləri da məclisin ruhuna uyğundur. O, elə bir nəğmə çalmaq istəyir ki, sevgi məclisinin gözəlliyi artsın, bu nəğmənin səsi aşıqların ruhuna qida versin. Ona görə də sadəcə nəğmə çalmır, “mizrab sındırır”.

Bu məclisə həmrəylik, sevgi, mərhəmət, barış, ahəng hakimdir. **Təmizlənməmiş qəlb fitrətinə uyğun olaraq uca Allahın (c.c) yaratdığı nizama qoşulmuşdur, o, dünyanı uyum içərisində görür və hiss edir, sevginin qaynağına çəvrilir. Yəni ilahi nizamdan uzaqlaşmış qəlb orbitindən çıxmışdır (fitrət özəlliyini itirmişdir), çirklənmişdir, nəfsə məğlub olmuşdur və sevgi, mərhəmət, ədalət qaynağı ola bilməz. Qurani-Kərimin işarə etdiyi “ölü qəlb”, “möhürlənmiş qəlb”, “duyarsız qəlb” də budur.**

Şairə görə, ahəng gözəllikdir. Zöhrə də bu sevgi məclisinin ahənginə öz nəğməsi ilə qoşulur. Bir məclisin gözəlliyi onun sevgi dolu insanlarıdır, o məclisin insanlara fərah verən, qəlbləri sevincə dolduran, insanları nurlandıran, onlara doğru yol göstərən sözləridir, süfrədəki nemətlərdir, nurdur, o məclisin yeridir, yaxtdır, həm də ruha qida verən, onu ilahi nizama bağlayan musiqidir. **Bu sevgi məclisində də hər şey var: məclisin vaxtı nurlu rəhmət gecəsidir, “səhər kimi bəzənmiş gecə”dir, məclisin yeri rəhmət, bərəkət və sevgi yuvası olan, uca Allaha (c.c) aşıq olmuş mömin könlüdür, məclisin iştirakçıları ürək (xacə) və onun dostlarıdır, məclisin süfrəsi gözəl bəzədilmişdi, “təzə bahar kimi bir məclis” di, bu məclis**

“zamanədən asudə”, dünya qayğısından uzaq, rəhmətin hakim olduğu ruhani məclis idi, məclisə mane olan bir səs yox idi, “gecənin şihnəsi keşikçilərin qanını tökmüşdü”, “milçəklərin qanadları isə şəkər üstünə tökülmüşdü”, süfrədə arzu olunan nemətlər var idi, gözəl nəğmələr məclisi bəzəmişdi, “pərdə ustaları möcüzəli havalər çalırıldı”, məclis iştirakçıları can deyib can eşidirdilər: “pərdə ustaları möcüzəli havalər çalırıldı”, “pərdə arxasında oturanlar ecəzla öz vəfasını bildirirlər”, “ciyəər şamı şamın ciyəərini yandırır”, “ürəyin ataşi ataşın ürəyi kimi alovlanır”, “ud şəkər hazırlayır, şəkər udu alovlandırır”, “şüşə güləbdən şəkər səpər”, “şam süfrəyə qızıl səpər”, “şərab noğuldan öpüş alır”, “noğulun gözələrindən şəkər, ağzından badam tökülürdü”, “şəkərlə badam bir-biri ilə zərif ünsiyyət yaradırlar”, “Zöhrə və Mərxix bir-biri ilə sevişir”, “vüsal vədəsi aşıqın qulaq darvazasını döyür”, “gülüş məşuqənin şirin dodaqlarının qapısında dilənçilik edir”, “o nazlı yar aşıqlə rəqs edir”, “onların qollarından cavahir saçılırdı”, “şam saqi kimi mey qədəhini əlinə almışdı”, “pərvanə sərxoş idi”, “yuxu pərvanə kimi qanadını sındırmışdı”, “şam minnətdarlıqla başını aşağı əymişdi”, “Zöhrə sazının pərdələrində gözəl bir ədə ilə mizrab sındırırdı”...

ON DOQQUZUNCU ADDIM: DAMAQ DAMAQDAN YUXU OĞURLAYIRDI

خواب ریابنده دماغ از دماغ
نور ستاننده چراغ از چراغ

*Damaq damaqdan yuxu oğurlayırdı,
Bir çıraq o biri çıraqdan işiq alırdı.³⁶⁷*

³⁶⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

H. Nizami bu beytdə gecənin sevgi məclisinin gözəlliyini ifadə etmək üçün yenə də “yuxu” və “şam” (çıraq) obrazlarından istifadə etmişdir. Aşıqların məclisi elə gözəldir ki, “damaq damaqdan yuxu oğurlayır”, yəni bir aşıq o biri aşıqın yatmasına imkan vermir, öz gözəl söhbətləri ilə dostuna unudulmaz anlar yaşadır. “Bir çıraq (şam) o biri çıraqdan işıq alırdı”, şamların işığı bir-birinə qarışb məclisin yaraşığını artırır, məclisin işığının sönməsinə imkan vermirdi.

Şair bu beytdə sevgi məclisinin həmrəylik ruhunu önə çəkmişdir. Məclisdəkilər bir-birinə sevgi və mərhəmət duyğusu ilə bağlıdır. Şair məclisin həmrəylik ruhunu ifadə etmək üçün iki yoldan istifadə edir: “damaq damaqdan yuxu oğurlayır”, yəni aşıqlar məclisinin bir üzvü o birisinin yatmasına razı deyil, sevgi bağı olan dostunun məclisin gözəlliyindən bərkətlənməsini istəyir, məclisin bərkətini, gözəlliyini onunla paylaşmaq istəyir. Arınmış qəlb kainatı bir sistem kimi, bir-birinə bağlı, bir-birini yaşadan, bir-birinin qayğısına qalan dünya kimi görür. Kainatın elementləri bir-birinə sevgi, mərhəmət və ədalət bağı ilə bağlanmasa, sistem çökər, məclis dağlar, sevginin yerini nifrət, mərhəmətin yerini qəddarlıq, ədalətin yerini zülm tutar.

Məsələn, bir ağac düşünün. Bu ağacı uca Allah (c.c) yaratmışdır, o, kainatın (ekosistemin, məclisin) bir üzvüdür, ağac fitrət qanununa görə kainatın başqa üzvlərinə qayğı göstərir, öz ilahi vəzifəsini yerinə yetirir. Biz ağaca olan borcumuzu yerinə yetirməsək, ona zülm etsək, o da bizə qarşı eyni münasibəti göstərir. Sevgi sevgi, nifrət nifrət doğurur. Suya, torpağa, havaya, bitkiyə və s. münasibət də eynidir. Arınmış qəlb deyir ki, yaradılmış hər şey fitrətinə uyğun yaşayanda faydalı olur, ilahi nizam ədalət, sevgi,

mərhəmət qanununa tabedir. Bu ölçülər pozulanda sevgi məclisi dağılır, nifrətin yaratdığı xaos ortaya çıxır.

Şairin gecə məclisinin həmrəylik ruhunu ifadə etmək üçün yararlandığı ikinci vasitə şamların bir-birindən işıq almasıdır. Əslində, işıq da sevginin əlamətidir, işıq çoxaldıqca sevgi də artır, şamlar bir-birindən işıq alaraq məclisin qarənliyə qər q olmasına imkan vermir. Bu həm də o deməkdir ki, kainatın ilahi nizamını qorumaq üçün tövhid, ədalət, sevgi və mərhəmət nuru ilə nurlanmış insanlar (arınmış, iman etmiş qəlb sahibləri) birgə fəaliyyət göstərməlidirlər.

İYİRMİNCİ ADDIM: İSTƏDİYİNİ BİR ANDA TAPA BİLİRDİ

آنچه همه عمر کسی یافته
همنفسی در نفسی یافته

*Bütün ömür boyu kimsənin bir dəfə tapa bildiyini,
(Məclisin) həmnəfəsi bir nəfəsdə (anda) tapırdı.³⁶⁸*

H. Nizami bu beytdə gecənin sevgi məclisinin bərkətini şərh etmişdir. Şair gecə məclisinin bərkətini ifadə edərəkən “zidd anlayışlar” a yer vermişdir. “Ömür boyu”, “bir nəfəs (an)” qarşılaşdırılması gecənin bərkətinə işarə edir. Bir kimsənin bütün ömrü boyu bir dəfə tapa bildiyini gecə məclisinin həmnəfəsi bir anda tapırdı. “Tapılan nədir?” sualı da bizi düşündürür. Təbii ki, bu maddi sərvət deyil. Çünki bir ömür boyu insan maddi dünyanın çox sərvətini əldə edə bilər. Bu elə bir sərvətdir ki, könül əhli olmayan insan ömrü

³⁶⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

boyu olsa-olsa, bir dəfə tapa bilər. Ancaq könül məclisinin həmnəfəsləri o sərvəti bir anda tapırdı.

Bu dünyanı, əşyanı arınmış qəlblə görmək, uca Allahı (c.c) tanımaq, ilahi nizama qoşulmaq, Yaradanın rəhmətini bütün varlığı ilə duymaq, yaşamaq sərvətdir. Bu sərvəti maddi dünyanın nemətləri ilə müqayisə etmək mümkün deyil. Bu sərvəti qazanmağın tək bir yolu var. O da qəlbi nəfsin əsarətindən xilas etməkdir.

İYİRMİ BİRİNCİ ADDIM: BİR-BİRİNƏ SOVQAT YOLLAYIRDILAR

نزل فرستنده زمان تا زمان
دل به دل و تن به تن و جان به جان

*Bir-birinə zaman-zaman sovqat yollayırdı,
Ürək ürəyə, bədən bədənə və can cana.³⁶⁹*

Şair bu beytdə gecənin sevgi məclisinin gözəlliyini ifadə etmək üçün məclisdəki aşıqların (“xacənin tay-tuşlarının”) həmrəylik duyğusunu önə çəkmişdir. Onlar bir-birinə tez-tez sovqat yollayırdılar. Mısranın ideyası “tez-tez” (zaman-zaman) və “sovqat” sözlərinə yüklənmişdir. Mısradakı “sovqat” sözü bir-birinə dua etmək, bir-birinin yaxşılığını istəmək, bir-birinə öyüd vermək, bir-birinə doğru yolu göstərmək mənalarda anlaşıla bilər. Mısradakı “tez-tez” (zaman-zaman) sözü də bir-birinə sovqat göndərmək halının bir düşüncə, inanc, həyat biçimi olduğunu göstərir, həmrəyliyin ilahi nizamın tələbi olduğuna işarə edir, həmrəyliyin (bir-birini düşünməyin, bir-birinə sözlə və əməllə dua etməyin) sağlam məclisin (toplumun) əsaslarından olduğunu ifadə edir.

³⁶⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

Beytin ikinci mısrasında deyilir ki, bu sovqat ürəkdən-ürəyə, bədənən bədənə, candan cana göndərilirdi. Bu da sovqatın mənəvi olduğunu bildirir. Bu gecə məclisində olanların eyni ruh halını yaşadıklarını göstərir. Burada hər şey qarşılıqlıdır, təmənnəsizdir və sevgiyə bağlıdır. **Bu arınmış qəlbədən görünən insan, toplum və kainat modelidir. Gül öz sevgisini insana sovqat göndərdiyi kimi, insan da öz sevgisini gülə göstərməlidir. Varlığı diri saxlayan güc qaynağı bu düşüncəyə, bu ürəyə, bu ruha sahib olmaqdır. İnsanla uca Allah (c.c) arasında münasibətin sağlam olması tövhid düşüncəsinə, insanla insan arasındakı münasibətin sağlam olması da ədalətə bağlıdır. İnsanın düşüncəsinə, ürəyinə, ruhuna və əməlinə tövhid və ədalət inancı yerləşsə, onun yaşadığı cəmiyyət gül açar, hamı bir-birinə sovqat göndərər, yer üzünü “rəhmət evi”nə çevrilər. Şairə görə, tövhid və ədalət inancına arınmış qəlb sahib ola bilər.**

İYİRMİ İKİNCİ ADDIM: YOXLUĞU YOXLUĞA ATMIŞDILAR

گفتی ازان حجره که پرداختند
رخت عدم در عدم انداختند

*Elə bil o bəzənmiş (məclis) otağından,
Yoxluğun şəltəsini yoxluğa atmışdılar.³⁷⁰*

Şair bu beytdə gecənin sevgi məclisinin zənginliyini önə çəkmişdir. Aşıqlar məclisində olanlar istədiyi hər şeyi əldə edə bilirdilər. Şair bu zənginliyi yoxluq anlayışı ilə

³⁷⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

təqdim etmişdir, “yoxluğun şəltəsi yoxluğa atılmışdı”, yəni məclisdə hər şey var idi, o məclisdə “yox” sözü belə yox idi. İnsanın qəlbinə uca Allahın (c.c) sevgisi yerləşdisə, o nemətlərin ən böyüyünü əldə etmişdir. Qəlb bu dünya nemətlərinə bağlılığını qoparmışsa, onun üçün yox deyilən bir şey yoxdur, o, könül zənginliyinə sahib olmuşdur. Dünya nemətinə bağlı insan üçün hər zaman “yoxlar” var, çünki onun qəlbi acdır. Bu dünya nemətləri ilə qəlbi doyurmaq olmaz. Uca Allah (c.c) belə buyurur:

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ
(ər-Rəd, 13/28)

“Onlar o kəslərdir ki, iman gətirmiş və qəlbləri Allahı zikr etməklə aram tapmışdır. Bilin ki, qəlblər yalnız Allahı zikr etməklə aram tapar”.

Qəlbın qidası uca Allah (c.c) sevgisidir, qəlbi doyu-racaq başqa bir nemət yoxdur. Hz. Nizamiyə görə, arınmış qəlb doymuş, rahatlığa qovuşmuş qəlbdir, onun üçün yoxluq anlayışı, sözü də yox olmuşdur, çünki bütün hüceyrələrdə uca Allahın (c.c) sevgisini yerləşdirmişdir, sevdiiyə qovuşan başqa bir şey istəməz ki! Hz. Nizamiyə görə, arınmış qəlb cənnətdir, çünki cənnətdə də yox olan bir şey yoxdur. Uca Allah (c.c) buyurur:

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا الَّذِينَ أَحْسَبُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسْبَةً وَآلِدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ جَنَّاتٌ عَدْنٌ يَدْخُلُونَهَا يُجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ
(ən-Nəhl, 16/30-31)

“Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinənlərdən: “Rəbbimiz (öz Peyğəmbərinə) nə nazil etmişdir?” – deyə

soruşduqda isə onlar: “Xeyir (nazil etmişdir)”, - deyə cavab verərlər. Bu dünyada yaxşılıq edənləri (gözəl həyat) gözləyir. Axirət yurdu (cənnət) isə, sözsüz, daha yaxşıdır. Müttəqilərin yurdu necə də gözəldir! Onlar (ağacları) altından çaylar axan Ədn cənnətlərinə daxil olacaqlar. Orada onların istədikləri hər şey var. Allah müttəqiləri belə mükafatlandırır!”

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ ADDIM: ŞADLIQ QUŞU NAMƏNİ QANADINA BAĞLADI

مرغ طرب نامه به پر باز بست
هفت پر مرغ ثریا شکست

*Şadlıq quşu məclis naməsini qanadına bağlayıb,
Sürəyya quşunun yeddi lələyini sındırdı.*³⁷¹

Hz. Nizami bu beytdə gecənin sevgi məclisinin gözəli-yini təsvir etmək üçün qeyri-adi bənzətmələrdən istifadə etmişdir (məclis qeyri-adi olduğu kimi, onun təqdimatı da qeyri-adidir). Gecənin şadlıq quşu könül məclisinin naməsini qanadına bağlayır. Şair məclisin dəvətçisini “şadlıq quşu” adlandırır, “namə” sözü beytin məzmununa dəvət anlayışını daxil edir. Şadlıq quşu göylərə uçar, Sürəyya quşunun yeddi lələyini sındırır.

Sürəyya Ay planetinin üçüncü mənzilidir, parlaqdır, yeddi kiçik ulduzdan ibarətdir, salxıma bənzəyir. Şair “Sürəyya quşunun yeddi lələyi” deyərkən bu yeddi ulduzu nəzərdə tutur. Şadlıq quşu Sürəyyanın yeddi lələyini sındırır. Yəni şadlıq

³⁷¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

quşu Sürəyya ulduzundan da yuxarı qalxır, elə bir ucalığa ki, “Sürəyya quşu”nun oraya uçmaq imkanı yoxdur. Şadlıq quşu gecə məclisinin dəvətini Sürəyya ulduzundan daha yüksəkdə olan parlaq Zöhrə ulduzuna çatdırır.

Zöhrə şadlıq, sevinc qaynağıdır, musiqinin himayəçisidir. Şairə görə, könül məclisinin dəvətçiləri sırasında Zöhrə də olmalıdır, onun ruha qida verən musiqisi gecə məclisini bəzəməlidir.

Hz. Nizami gecə məclisini elə tərtib etmişdir ki, arınmış qəlbin pəncərəsindən kainat bir bütöv olaraq görünmüşdür. Yerlə göyün təmsilçiləri bir məclisdə toplaşmışlar.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ ADDIM: SƏHƏR QUŞU ŞİŞƏ ÇƏKİLMİŞDİ

آتش مرغ سحر از بازن
بر جگر خوش نمکان آب زن

*Şişə çəkilmiş səhər quşunun atəşi,
Şirin duzluların (məlahətlilərin) ciyərinə su səpirdi.*³⁷²

Şair bu beytdə gecə məclisinin gözəlliyini təsvir etmək üçün gözəl bədii vasitələrdən istifadə etmişdir. O, birinci mısradə “səhər quşu” deyərək xoruzu nəzərdə tutmuşdur. Xoruz banlayır və səhərin açılmasını xəbər verir. Ancaq o, şişə çəkilmişdir, deməli, səhərin açılmasını xəbər verə bilməyəcək. Xoruzun şişdə qızardılmasının cızılıtsı şirin duzluların (məlahətlilərin) ürəyinə su səpirdi. Kabab bişirəndə üzərinə su səpirlər ki, yanmasın. Xoruzun şişə çəkilməsi də məclisdəkilərin yanən ürəyinə su səpirdi. Çünki gecə və

³⁷² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

məclis çox gözəl idi və heç kim səhərin açılmasını istəmirdi.

Şair məclisdəkilərin səhərin açılmasını istəməməsini xoruzun şişə çəkilməsi fikri ilə təqdim etmişdir. Yəni xoruzun hansısa formada öz vəzifəsini icra etmək imkanı yoxdur. Bu həm məclisin gözəl olduğunu, həm də məclisdəkilərin məclisə bağlılığını qəti təsdiq edir. Əslində, **atəşə su səpirlər ki, onu söndürsünlər, ancaq mısradə “səhər quşunun atəşi məlahətlilərin yanən ciyərinə su səpir”.** Yəni xoruzun səhərin açılmasını xəbər verə bilməməsi gecə məclisində ürəyi sevgi atəşi ilə yanən aşıqlərə rahatlıq verdi.

“Bilmədiyin bir şeyin ardınca getmə! Çünki qulaq, göz və könül – bütün bunlar (hesab günü) ondan dolayı sorguya çəkiləcəkdir”.

(*İsra*, 17/36)

“... Xəbəriniz olsun ki, qəlblər ancaq Allahın zikri ilə doyar”.

Mübarək hədis

“*Riyazüs-salihin*”, c. VI, s. 267.

“...Zülmə bir qəlbi yaralayan o yaranı öz vücudunda açmış olur...”

Fəridəddin Əttar

İYİRMİ BEŞİNCİ ADDIM: SƏHƏR QUŞU AĞIR YUXULU İDİ

مرغ گران خوابتر از صبحگاه
پای فلک بستمتر از دست ماه

*Səhər quşu sübhədən də ağır yuxulu idi,
Fələyin ayağı ayın əlindən də möhkəm bağlı idi.*³⁷³

Həz. Nizami bu beytdə gecə məclisinin gözəlliyini başqa bir yöndən təqdim etmişdir. O, beytin birinci misrasında “səhər quşu” məcazını öncəki beytdən fərqli mənada işlətməmişdir. Burada “səhər quşu” Günəş mənasındadır. Günəş sübhədən də ağır yuxulu idi. Adətən, sübh yuxusu şirin olur və yatanlar oyanmaq istəməzlər. Sübh də yatıb, ancaq Günəş daha ağır yuxuya gedib. Günəş çıxanda səhər açılır. Məclisdəkilər isə səhərin açılmasını istəməzlər. Günəşin yuxuya getməsi onları sevindirir.

Şair bu beytdə gecə məclisinin çox gözəl olduğunu göstərmək üçün başqa bir vasitədən də istifadə edir. **Sanki, kainatın hərəkəti dayanmışdı, məclisin ahəngi pozulmasının deyə, bütün planetlər öz yerində dayanmışdı. Burada həm də bütün planetlərin gecə məclisinə heyranlığı da ifadə edilmişdir. Şair bu ideyanı ifadə etmək üçün deyir ki, fələyin ayağı ayın əlindən də möhkəm bağlı idi. Burada fələyin ayağının, “ayın əlinin” bağlı olması hərəkətsizliyi, bu hərəkətsizlik də aşıqlar məclisinin gözəlliyini və ona heyranlığı bildirir.**

³⁷³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

İYİRMİ ALTINCI ADDIM: PƏRİLƏRİN ZÜLFÜ DİVANƏLƏRİN ZƏNCİRİ İDİ

حلقه در پرده بیگانگان
زلف بری حلقه دیوانگان

*Qapının halqası yadlar üçün pərdə olmuşdu,
Pərilərin zülfü divanələrin zənciri olmuşdu.³⁷⁴*

Hız. Nizami bu beytdə aşıqlar məclisinin özəlliyini təqdim etmişdir. Bu özəl bir məclisdir, aşıq olmayana bu məclisdə yer yoxdur. Şair yad olanların bu məclisə girməsinin mümkünsüzlüyünü göstərmək üçün pərdə anlayışından istifadə edir. Qapının halqası qapını açmaq üçündür, ancaq bu məclisin qapısının halqası yadlar üçün pərdə idi. Yəni qapı bağlanmışdı. Burada qapının bağlı olması və pərdə anlayışları da məclisin gözəlliyini, fərqli olmasını ifadə edir. Yadın bu məclisə nəinki daxil olmaq, heç baxmaq şansı da yoxdur.

İkinci mısradə isə məclisin gözəlliyinin bir əlaməti verilməmişdir. Aşıqlar divanə kimi təqdim olunmuşdur. Divanəlik özünü unutmamaqdır, bütün varlığı ilə sevgiliyə bağlanmaqdır. Məclisin aşıqları pərilərə aşıq olmuş, pərilərin zülfü də onların boynunu zəncirləmişdir. Sevən sevdiyinə qovuşmuşdur. “Pəri” farscadır, uçmaq (pəridən) felindən düzəlmişdir, uçan deməkdir. Cinlərin gözəl olanlarına, zərər verməyənlərinə pəri deyilir. Gözəl üzlü insanlara, pəriüzlü deyilir. Bu mənada işlənən başqa sözlər də var: “pəripeykər”, “pəri övladı”, “pəriru” ...

“Zülf” sözü də farscadır, yanağın iki tərəfinə tökülən saçə deyilir. Təsəvvüfə bağlı mənəsi isə belədir: heç kimin

³⁷⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

əldə edə bilmədiyi güc, nemət, haqqın zatı. “Piç-i-zülf” qıvrım saç, ilahi imkan mərtəbəsi. “Uzun saç” sonsuz varlıqlar, çoxluq, cəlalə təəllilə... Beytdəki “pəri” və “zülf” sözünün bu mənələrindən anlaşılır ki, gecənin sevgi məclisi ilahi rəhmətin aşıqları məst etdiyi bir rahatlıq məclisi idi.

İYİRMİ YEDDİNCİ ADDIM: MÜŞTƏRİNİN ÜRƏYİ DAR OLMUŞDU

در خم آن حلقه دل مشتری
تنگتر از حلقه انگشتری

*Müştərinin ürəyi o halqanın çənberində,
Barmaq üzüyündən də dar olmuşdu.³⁷⁵*

Şair bu beytdə Müştəri (Yupiter) planetinin imkanlarından istifadə etmişdir. Müştəri Günəş sisteminin ən nəhəngidir. Onun kütləsi Günəş sisteminin qalan doqquz planetinin kütləsinin cəmindən iki tam onda beş dəfə çoxdur. Yupiterin qalınlığı 1300 kilometrdir. Öz oxu ətrafında sürətlə fırlanır, gecə səmada parlaq ulduz kimi işıq saçır.

Hız. Nizami gecə məclisinin gözəlliyini təsvir edərkən Müştəri planetinin böyüklüyünü önə çəkmişdir. Məclis çox gözəldir. Məclisin qapısının halqası yadlar üçün pərdəyə çevrilmişdir. Müştəri də bu məclisdə iştirak etmək, içəri daxil olmaq istəyir. Nəhəng Müştəri aşıqlar məclisinin halqasından keçmək üçün kiçilir, barmaq üzüyündən də dar olur. Arzusu aşıqlərə qoşulmaqdır. Bunun üçün hər bir fədakarlığa hazırdır.

³⁷⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

**İYİRMİ SƏKKİZİNCİ ADDIM:
PƏRİZADƏLƏR AŞIQLƏRƏ BASQIN EDİRDİLƏR**

تاختن آورده پریزادگان
همچو پری بر دل آزادگان

*Pərilər (cinlər) yıxılanların ürəyinə hücum etdiyi kimi,
Pərizadələr (gözellər) də (aşıqlərə) basqın edirdilər.³⁷⁶*

Şair bu beytdə gecə məclisinin gözəlliyini təsvir etmək üçün cin və pərizadə obrazından istifadə etmişdir. “Cin” sözü ərəbcədir. Gecə qaranlığı anlamında olan “c-n-n” kökündən törəmişdir. Cinlərin varlığı Qurani-Kərimdə olan ayələrlə təsdiq olunmuşdur.³⁷⁷ Onlar gözlə görünməyən varlıqlardır, müxtəlif biçimlərdə təzahür edirlər, insanlara təsir göstərilər. İman etmiş və etməmiş olanları var. İman etmişləri “pəri” adlanır.

Şairin məqsədi gecə məclisinin gözəl olduğunu təsvir etməkdir. O deyir ki, pərizadələr – gözəllər aşıqlərə basqın edirdilər. Məclis və aşıqlər o qədər gözəl idi ki, gözəllər insanların ürəyinə hücum edən cinlər kimi aşıqlərə qovuşmağa can atırdılar, onların qarşısını almaq çox çətin idi.

³⁷⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

³⁷⁷ Ənam, 6/100, 112, 128, 130; Əraf, 7/38, 179; Hud, 11/119; Hicr, 15/27; İsrə, 17/88; Kəhf, 18/50; Nəml, 27/10, 17, 39; Cin, 72/1, 5, 6.

**İYİRMİ DOQQUZUNCU ADDIM:
YOLUN TIKANLARINI KİRPİKLƏRİNİN
UCU İLƏ GÖTÜRÜRDÜLƏR**

بر ره دل شاخ سمن کاشته
خار بنوک مژه برداشته

*Ürəklərin yolunda onlar yasəmən əkib,
Tikanları kirpiklərinin ucu ilə (yoldan) götürürdülər.³⁷⁸*

Şair bu beytdə arınmış qəlbə aşiq olmuş gözəlləri təsvir etmişdir. Bundan öncəki beytlə gecə məclisinin gözəlliyinin təsviri bitmişdir. Bu beytdən başlayaraq şair arınmış qəlbini gördüyü gözəlliyi, yeni dünyanı, açılmış sirləri gözəllərin simasında təqdim etmişdir. Onlar ürəklərin yolunda yasəmən əkmişdilər. Bu gözəl və ətirli yasəmənlər aşıqlərin ürəyinə gedən yolları gözəl göstərilirdilər. Aşıqlərin ürəyinə girmək istəyən bu gözəllərin özü yasəmən idi. Onlar aşıqın ürəyinə gedən yolların tikanlarını kirpiklərinin ucu ilə götürürdülər. Burada iki məna verilmişdir. Həm pərizadələrin çox gözəl olduğu (onların gözəl, uzun kirpikləri var idi), həm də məclisə, aşıqlərə olan sevgi ifadə edilmişdir (onlar aşıqlərin ürəyinə gedən yolda tikan olmasını istəmirlər, bu yola gözəl, ətirli, həm də tikansız olan yasəmənlər əkirdilər).

**OTUZUNCU ADDIM:
SƏRV BOYLARI CAN ÜÇÜN GÜL DƏSTƏSİ İDİ**

میوه دل نیشکر خدشان
گلبن جان نارون قدشان

³⁷⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

*Onların yanaqlarının neyşəkəri könül meyvəsi idi,
Onların sərv boyları can üçün gül dəstəsi idi.*³⁷⁹

Şair arınmış qəlbin gördüyü gözəlliyi təsvir edərkən bu beytdə gözəlliyin iki əlamətini önə çəkir: yanaq və sərv boy. Onların yanaqlarının neyşəkəri (gözəlliyi, təmizliyi, parlaqlığı, şirinliyi) könül meyvəsi idi, yəni süni deyildi, könül-lərinin gözəlliyinin yanaqda əks olunması idi. Təmiz könlün meyvəsi neyşəkərdir, üzdəki nurdur, dildəki gözəl sözlərdir, davranışlardakı ədalət və mərhəmət ölçüləridir.

“Onların sərv boyları can üçün gül dəstəsi” idi. Əslində, sərvin gülü olmur. Ancaq o pərizadələr elə gözəl və ucaboylu idilər ki, onları görəndə aşıqın ruhu gül açırdı, sevinirdi.

OTUZ BİRİNCİ ADDIM: BADAM GÖZLƏRİ DAR İDİ

فندقه شکر و بادام تنگ
سبز خط از پسته عناب رنگ

*Fındıq (ağızları) şəkərli, badam (gözləri) dar idi,
İnnab rəngli püstələrin üstündə xətt göyərirdi.*³⁸⁰

Şair gecənin könül məclisinin təsvirindən sonra arınmış qəlbin gördüyü gözəllikləri pərizadələrin simasında təsvir edir: “onlar bir yasəməndir”, “uzun kirpikləri var”, “kirpikləri ilə ürək yolunun üzərindəki tikanları götürürlər”, “yanaqları neyşəkərdir”, “sərv boyları can üçün gül dəstəsi idi”.

Bu beytdə isə şair deyir ki, onların ağzı fındıq kimi yumru və balacadır, çox şirindir, gözləri badam kimi dardır, dodaqları innab rənglidir və püstəyə oxşayır. Dodağının

üstündə qara xal var idi. Şair “innab rəngli püstələrinin üstündə xətt (xal) göyərirdi”, - deyir. Burada “göyərmək” feli beytin söz tərkibi və məzmunu ilə bağlıdır. Belə ki, şair sevgilinin gözəlliyini təqdim edərkən ağzını fındığa, gözünü badama, dodağını innab və püstəyə bənzətmişdir, gözəllik üçün ən gözəl meyvələr seçilmişdir. Burada bir ağac təsəvvürü yaradılmışdır. Ona görə də dodağının üstündə xal var fikri, “xal göyərir” (“bitir”) şəklində verilmişdir. Şair burada rəng və ölçü uyumuna da diqqət yetirmişdir, fındığın, badamın, innab və püstənin rəngi və forması bir-birini tamamlayır. Ağzın yumru və balaca olmasının ən gözəl ifadə biçimi fındığa, gözün gözəlliyinin təsviri badama, dodağın gözəlliyinin təqdimi püstəyə bənzədilərək oxucuya göstərilmişdir.

OTUZ İKİNCİ ADDIM: ONU OVSUNLAMIŞDILAR

در شب خط ساخته سحر حلال
بابلی غمزہ و ہندی خال

*Gecə (kimi qara) bu xətti halal sehlə,
Babilli qəmzə və hindli xal ovsunlamışdılar.*³⁸¹

Gözəlin xalı gecə kimi qaradır. Ancaq bu qara xal Harut və Marutun cadusuna bənzəyən (onun kimi təsirli olan) babilli qəmzənin, hində oxşayan xalın sehri ilə sehlənməmişdir. Beytdəki ideya və bədii yük dini, mifoloji motivlərlə təqdim olunmuşdur. Onları bir-bir açmağa çalışsaq. Öncə onu deyək ki, Harut və Marut adı Qurani-Kərimdə var:

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سَلِيمَانَ وَمَا كَفَرَ سَلِيمَانَ

³⁷⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

³⁸⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

³⁸¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَائِكِينَ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفْرَقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَرَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلَّمُوا لِمَنْ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

(əl-Bəqərə, 2/102)

“(Yəhudilər) Süleymanın səltənətinə (şahlığına) dair şeytanların oxuduqlarına (sehr kitablarına) uydular. Süleyman (bu kitablara uymadığı üçün) kafir olmadı, ancaq şeytanlar (bildikləri) sehiri və Babildə Harut və Marut adlı iki mələyə nazil olanları xalqa öyrədərək kafir oldular. Halbuki (o iki mələk): “Biz (Allah tərəfindən göndərilmiş) imtahanıq (sınağıq), sən gəl kafir olma!” – deməmiş heç kəsə sehr öyrətmirdilər. (Bununla belə yəhudilər) yenə də ər-arvad arasına nifaq salan işləri onlardan öyrənirdilər. Ancaq onlar (sehrbazlar) Allahın izni olmadan heç kəsə zərər verə bilməzlər. Onlar (yəhudilər) ancaq özlərinə faydası olmayan, zərər verən şeyləri öyrənirdilər. Həqiqətən, onlar (yəhudilər) belə şeyləri satın alanların (Allahın kitabını şeytan əməlləri ilə mübadilə edənlərin) axirətdə payı olmadığını yaxşı bilirlər. Kaş ki, onlar özlərini nə qədər yaramaz bir şeyə satdıqlarını biləydilər!”

Məsələnin bir də əfsanəvi yönü var. Bu əfsanəyə görə, Harut və Marut yer üzünə insanlara nəzarət üçün göndərilmiş iki mələkdir. Onlar yerə endikdən bir müddət sonra Zöhrə adlı bir qeyri-adi gözələ vurulurlar. Zöhrə onlardan Allahın (c.c) adını öyrənir, Ona təvəkkül edir, göyə ucalır və Zöhrə planetinə çevrilir. Musiqi və musiqiçilərin himayə-

çisinə çevrilir, ulduzların xorunu idarə edir. Harut və Marut isə Zöhrəyə - yer adamına vurulduqlarına, onu yoldan çıxarmaq istədiklərinə görə, Allahın əmri ilə Babil quyusunun dibində əbədi olaraq mıxa zəncirlənirlər. Onlar mahir sehrkardırlar, istəyənlərə sehr öyrədirlər.

Beytdə “babilli qəmzə” (sehr) deyilərkən Harut və Marut, onların sehiri nəzərdə tutulur. “Hindli xal” deyilərkən xalın qapqara olması təsvir olunur. “Halal sehr” deyilərkən babilli sehrin və hindli xalın gözəlin innab rəngli dodaqlarının üstündə olan xalını daha da gözəlləşdirməsi nəzərdə tutulur. Yəni gözəlin xalı Harut və Marutun sehiri qədər təsirli və hindli xal kimi qara idi, baxanları ovsunlayırdı.

OTUZ ÜÇÜNCÜ ADDIM: CAHAN BABİL VƏ HİNDİSTANA DÖNÜRDÜ

هر نفس از غمزه و خالی چنان
گشته جهان بابل و هندوستان

*Hər nəfəs o qəmzə və xaldan
Cahan Babil və Hindistana dönürdü.*³⁸²

Şair bu beytdə də sevgilinin qara xalının gözəlliyini təsvir etmişdir. O sevgilinin nazı, qəmzəsi, xalı dünyanı Babil sehiri və hindli xalı kimi öz təsirinə, cazibəsinə salırdı, dünya gözəlləşirdi.

OTUZ DÖRDÜNCÜ ADDIM: ÜRƏK ONUN GÖZLƏRİNİN ZİYARƏTİNƏ GETDİ

چون نظری چند پسندیده رفت
دل به زیارتگری دیده رفت

³⁸² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

*Bir neçə xoşlanan nəzərdən sonra,
Ürək (məşuqənin) gözlərinin ziyarətinə getdi.³⁸³*

Şair arınmış qəlbin gördüyü gözəlliyi təsvir edir. Sıra sevgilinin gözlərinə çatır. Aşiq onu çox sevir, onu görmək, yanında olmaq istəyir. Şair sevgilinin gözlərinin gözəlliyini iki vasitə ilə təqdim edir: “aşiqin xoşlanan nəzərləri” ifadəsi sevgilinin gözəlliyinə işarə edir, “gözlərini ziyarətə getmək” feli isə onun gözlərinin füsunkarlığına diqqəti yönəldir. “Ziyarət etmək” feli gözəl və önəmli olan bir şey haqqında istifadə olunur.

OTUZ BEŞİNCİ ADDIM: QƏMZƏSİNİN DİLİ TIKANLARDAN İTİ İDİ

غمزه زبان تیزتر از خاها
جهد گر هگیرتر از کارها

*Qəməzinin dili tikanlardan iti idi,
Zülfü isə bizim işimizdən daha düyünlü idi.³⁸⁴*

Şair bu beytdə də sevgilinin gözəlliyini təsvir edir. O, çox qəmzəlidir. Qəməzinin dili tikanlardan iti idi. Qəmzə naz, işvə, süzgün baxış deməkdir. Baxışları nazlı idi, kirpikləri tikanlardan da iti idi, onu görənlərin ürəyinə sancılırdı, yəni baxışları aşiqin ürəyini ovlayırdı. Ovçu öz şikarını oxla vurduğu kimi, nazlı gözəlin qəmzəsi də aşiqin ürəyini yaralayır. Onun zülfü də (qara qıvrım saçları da) aşiqi özünə bağlayırdı. Onu görən aşiqin işi düyünə düşürdü. Bu beyti oxuyanda gözlərimiz öndə sevgilinin qəmzə oxları ilə vurulmuş, onun saçlarının toruna düşmüş aşiq canlanır.

³⁸³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

³⁸⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

OTUZ ALTINCI ADDIM: ATILMAMIŞ OXLARI İŞƏ SALDI

شست کرشمه چو کماندار شد
تیر نینداخته بر کار شد

*Qəmzə qulacı oxatana dönüb,
Atılmamış oxları işə saldı.³⁸⁵*

Hə. Nizami bu beytdə öz sevgilisini görən aşiqin yaşadığı halı ifadə etmişdir. Aşiq ona heyran oldu, sevgilinin qəmzə oxları onun ürəyinə tuşlandı, yəni onun gözlərinin gözəlliyi, aşiqin ürəyinə od saldı, eşq atəşini yandırdı, onu ovuna çevirdi. Təsir etməkdə gözün çox böyük imkanlarını nəzərə alan şair üç beyti sevgilinin gözlərinin təsvirinə ayırmışdır: “süzgün baxışı görəndə dünya Babil və Hindistana çevrilirdi”, “onun gözlərini ziyarətə getdi”, “kirpikləri tikanlardan da iti idi”, “qəmzə qulacı oxatana dönüb, atılmamış oxları işə saldı”.

Şair “qəmzə qulac” deyərək sevgilinin uzun hörüklərini nəzərdə tutur, onu oxatana bənzədir, oxatan kəmənd atıb şikarını ovladığı kimi, sevgilinin uzun hörükləri də aşiqi tora saldı.

OTUZ YEDDİNCİ ADDIM: MƏSİHİN NƏFƏSİ ÜRƏYƏ HAVA VERDİ

باد مسیح از نفس دل رمید
آب حیات از دهن گل چکید

*Məsihin nəfəsi ürəyə hava verdi,
Torpağın ağzından dirilik suyu töküldü.³⁸⁶*

³⁸⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

³⁸⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

Həz. Nizami bu beytdə arınmış qəlbin ilahi sirləri kəşf etdiyi, yenidən dirildiyi, dünyaya qəlbin bəsinət gözü ilə baxdığı, uca Allahın (c.c) sonsuz rəhmətini bütün varlığı ilə duyduğu, yaşadığı anı təsvir etmişdir. Ona görə də beytin mətninin söz seçimində dirilmə anlayışına uyğun sözlərə yer vermişdir. Bu ölmüş qəlbin dirilməsidir, kainatın nizamına qoşulmasıdır, qəlbə uca Allah (c.c) arasındakı nəfs pərdələrini yox etməyə yönəlmiş cihadın nəticəsidir. **Bu dirilmə, ilahi fitrətə dönmə anlayışını ifadə edən iki güclü söz var: “Məsih nəfəsi” və “dirilik suyu”. “Məsih” deyilərkən həz. İsa (s.a.s) nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, onun möcüzəli nəfəsi uca Allahın (c.c) bərkəti ilə ölümləri dirildirdi.**

بَيْنَكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِّنْهُمْ مَّنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ مِّن بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَّنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَّنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

(əl-Bəqərə, 2/253)

“(Ey Rəsulum!) Bu peyğəmbərlərin bəzisini digərindən üstün etdik. Allah bunlardan bəzisi ilə danışmış, bəzisinin isə dərəcələrini yüksəltmişdir. Məryəm oğlu İsayə açıq möcüzələr verdik və onu müqəddəs ruhla qüvvələndirdik. Əgər Allah istəsəydi, bu peyğəmbərlərin ardınca gələn insanlar onlara göndərilən aşkar dəlillərdən sonra bir-biriləri ilə vuruşmazdılar. Fəqət itxilafa düşdülər. Onlardan bəziləri (Allaha) iman gətirdilər, bəziləri isə kafir oldular. Əgər Allah istəsəydi, onlar bir-biriləri ilə vuruşmazdılar. Ancaq Allah Öz istədiyini edər!”

Arınmış qəlb uca Allahın (c.c) bəxş etdiyi gözəllikləri gördü, sanki, Məsihin nəfəsi ürəyə hava verdi, ürək yenidən dirildi. “Torpağın ağzından dirilik suyu töküldü”. Dirilik suyu da diriltmək gücünə sahibdir. Qəlb torpaqdan yaranmışdır, o, Məsihin nəfəsi ilə yenidən dirildi, bərkətləndi və ağzından dirilik suyu töküldü. Burada qəlbin dirilməsi öz yaradılış fitratinə qayıtmasıdır, təmizlənərək öz əslinə qovuşmasıdır, uca Allahın (c.c) nuru ilə nurlanaraq həqiqətləri görməsidir.

OTUZ SƏKKİZİNCİ ADDIM: GÜL QULAĞINA QALİYƏ DOLDURDU

گل چو سمن غالیه در گوش داشت
مه چو فلک غاشییه بر دوش داشت

*Gül yasəmən kimi qulağına qaliyə doldurdu,
Ay fələk kimi çiyində çul gəzdirdirdi.³⁸⁷*

Şair bu beytdə dirilmiş qəlbin halını təsvir edir. Gül və yasəmən onun qulağına qaliyə doldurur. Qaliyə ənbər və müşkün qarışığından düzəlmiş ətirdir. Gül və yasəmən qaliyə qabına çevrildi, onun üzərinə ətir saçdı. Dirilən qəlbin ilk əlaməti ətirlənməsidir, ondan ətrafa ətir saçılır. **Arınmış qəlb sahibinin düşüncəsi, sözü, əxlaqı, əməli gözəldir, ətirlidir, nurludur, insanlığın bərkət qaynağıdır.**

Ay fələk kimi çiyində çul gəzdirdirdi. Çiyində çul gəzdirmək qul olmaq əlamətidir. Ay və fələk də arınmış qəlbin qulu oldu, onun atının çulunu gəzdirdi. Əgər qəlb nəfsin itaətindən çıxarsa, onun əsarətindən qurtularsa, ruhu qəlb ölkəsinə sultan edərsə, Ay da, fələklər də ona qul olar. Qəlb nəfsə hakim olarsa, əşya qəlbə qul olar.

³⁸⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

“Onların qəlbində mərəz var. Allah onların mərəzini daha da artırır. Yalan dedikləri üçün onlar şiddətli bir əzaba düçar olacaqlar!”

(əl-Bəqərə, 2/10)

“Rəbbini zikr edənlə etməyənin fərqi diri ilə ölüünün fərqi kimidir”.

“İçində Allahın adının anıldığı ev ilə, Onun adının anılmadığı evin fərqi diri ilə ölüünün fərqi kimidir”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. VI, s. 266.

“... Allah yolunda nə versən, öz malın odur. Geridə qalan malın hesabı var”.

Fəridəddin Əttar

OTUZ DOQQUZUNCU ADDIM: GÜL ŞƏKƏRİN HİMAYƏSİNƏ QAÇDI

چون رخ و لب شکر و بادام ریخت
گل به حمایت به شکر در گریخت

*Onun yanaqları və dodaqları şəkər və badam saçarkən,
Gül şəkərin himayəsi altına qaçdı.³⁸⁸*

Hz. Nizami dirilmiş, Məsihin nəfəsi ilə nəfəs almış, dirilik suyu içmiş qəlbın halını təsvir edərkən gül, yasəmən, qaliyə (gözəl ətir), şəkər, badam obrazlarından istifadə edir. Bu yolla da arınmış qəlbın gözəlliyini, bərəkətini göstərir. Şair arınmış qəlbı canlı varlıq kimi təqdim edir. Onun gözəl yanaqları var. “Onun yanaqları və dodaqları şəkər saçır”, yəni gözəl, şirin danışır. Burada şair dirilmiş qəlbın əlamət və ölçülərini verir, bu yolla onu bizə tanıdır: **dirilmiş qəlb sahibinin fikirləri insanlığa Məsih nəfəsi verir, mənəvi baxımdan ölmüş insanı və toplumu dirildir, nəfsin əsarətində qaralmış, qurumuş, onun zindanında canlılığını itirmiş, fitrəti pozulmuş, çürümüş qəlb ağacına dirilik suyu verir. Dirilmiş qəlbın əlamətlərindən biri də budur ki, onun sözü, əxlaqı və əməli ətirlidir, insanlığı bərəkətləndirir, ona fayda verir, ətir kimi təsir edir, ruhunu qidalandırır. Dirilmiş qəlb əşyanın qulu deyil, hakimidir, onu idarə edir.** Ona görə, nemətin sahibi uca Allahdır (c.c), nemət, mal, mülk uca Allahın (c.c) müəyyən etdiyi təyinata uyğun xərclənməlidir. Dirilmiş qəlb sahibini sözdündən tanımaq olar, onun dodaqları şəkər saçır, gözəl söz söyləyir.

Şair “yanaqları və dodaqları badam saçır” deyərək onun tərlədiyinə işarə etmişdir. Burada “tərləmək” utanmaq,

³⁸⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

sıxılmaq mənalərini də ehtiva edir. Dirilmiş qəlbin “yanağının gülü şəkərin himayəsinə qaçdı”, yəni tərləməkdən xilas oldu (utancaqlığı bir kənara qoydu) və gözəl, şəkər kimi sözlər danışdı.

Utancaqlıq gözəl danışmağa mane olur. O, bundan imtina etdi və şəkər sözləri ilə adamları heyran qoydu. Utandığından danışanda tərləyirdi və yanağı qızarırdı. Sonda gül yanağı şəkərin himayəsinə keçdi, yəni utancaqlıq yox oldu, gözəl danışdı, şəkər kimi sözlər danışdı.

QIRXINCI ADDIM: ONUN BAXIŞI CAHANIN CANI OLMUŞDU

هر نظری جان جهانی شده
هر مژه بتخانه جانی شده

*Onun hər baxışı cahanın canı olmuşdu,
Hər kirpiyi isə canın bütخانəsi olmuşdu.³⁸⁹*

Şair bu beytdə dirilmiş qəlbin bəsirət gözünü təqdim edir. Qəlbin dirilməsi bəsirət gözünün açılmasıdır. Bu açılmış, qəflət yuxusundan oyanmış, fitrətinə dönmüş bəsirət gözünün hər baxışı dünyanın canıdır. O baxışlar o qədər gözəldir ki, varlığa can verir, dünyanı yeni gözlə oxuyur, əşyanın fitrətinə yerləşdirilmiş ilahi sirləri görür. Yaradılmışların bizim üzərimizdəki haqqı onların sirrini öyrənməkdir, onlara layiq olduğu dəyəri verməkdir, onların hansı təyinatla yaradıldığını kəşf etməkdir, onlara şəfqət və mərhəmətlə baxmaqdır. Belə bir baxış ancaq dirilmiş qəlbin bəsirət gözü ilə mümkündür. Onda varlığın canı (ruhu) dirilmiş qəlbin baxışı olur. Varlıq o baxışla yenidən oxunmaq istəyir, dəyəri bilindiyinə görə sevinir, o baxışın şəfqət və mərhə-

³⁸⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 73.

məindən rahatlıq tapır. Dirilmiş qəlbin bəsirət gözü ilə gerçək dəyəri verilən varlıq o baxışa heyran olur. Çünki varlığın gözəlliyini ancaq o dirilmiş baxış görə bilmişdir.

Ölü qəlbin baxışı da ölüdür, baxır, ancaq görmür, varlığı olduğu kimi oxuya bilmir, kainatdakı nizamı, ahəngi duymur, uca Allahın (c.c) yaradılış gücünü tanımır, ilahi nizamdan qopur, məhvərindən çıxıb cəhalətin pəncəsində həlak olur. “Ölü baxışlar” sevgi, şəfqət, mərhəmət duyğularından da məhrum qalır, göz doğru anlamaq, müsbət təsir etmək, yaxşılığa doğru dəyişdirmək imkanını itirir.

Dirilmiş qəlbin baxışı isə varlığı özünə cəlb edir, sevgi və rahatlıq qaynağına çevrilir, “cahanın canı” olur. Varlıq bu heyranlığını itaətlə bildirir. Çünki heyranlığın nəticəsi itaətdir. Hz. Nizami bu itaəti ifadə etmək üçün beytin ikinci misrasında itaət anlayışına uyğun sözlər seçmişdir. Dirilmiş qəlbin gözünün “kirpiyi isə canın bütخانəsi oldu”. “Büt” sözü farscadır. Bu söz həm mənfi, həm də müsbət mənada işlədilmişdir. Mənfi mənada belə bir deyim də formalaşmışdır: “Hər kəsin bütü öz nəfsinin istəyidir”. Qurani-Kərimdə uca Allah (c.c) belə buyurur:

أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا

(əl-Furqan, 25/43)

“(Ey Rəsulum!) Nəfsinin istəyini bütləşdirəni görmədinmi?”

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ

وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْتَدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَتَكَبَّرُونَ

(əl-Casiyə, 45/23)

“(Ey Peyğəmbər!) Nəfsini bütləşdirən və Allahın bilərəkdən yoldan çıxardığı, qulağını və qəlbinə möhürlədiyi, gözünə də pərdə çəkdiyi kimsəni gördünmü? Allahdan başqa kim onu

doğru yola yönəldə bilər? Məgər düşünüb ibrət almırsınız?”

Divan ədəbiyyatında büt “sevgili”, “məşuq”, “mətlub” kimi dəyərləndirilmişdir. Təsəvvüfdə bütperəst aşiqdir, büt vəhdətdir. “Bütxana vəhdəti-küll, lahuti aləm, zati-əhədiyət, məzhər olma halı, maddi aləm şəklində dəyərləndirilir. Bütədə, məbəd, dua edilən məqamdır. Bu, təsəvvüf əhlinə görə, istilah olaraq ilahi bilgilərə şiddətlə iştiaq duyan kamil arifin könlüdür...”³⁹⁰

Hz. Nizami deyir ki, dirilmiş qəlbin gözünün hər bir kirpiyi dünyanın canının bütخانəsi oldu. Dünyanın canı bütperəst, yəni aşiq oldu, o baxışlar onun sevgilisinə çevrildi. Bütxanə ibadət edilən yerdir. Cahanın canının baxdığı yer də dirilən qəlbin gözüdür. Sevən gözünü sevdiyindən ayırmaz, ondan enerji alar, rahatlığa qovuşar. Hər kirpik bir bütdür (gözəldir), aşıqın baxdığı yer də (ibadət etdiyi varlıq) bu bütlərdir. Aşıqın ondan gözünü çəkməsi mümkün deyil.

Dirilmiş qəlbin gözü varlığa necə baxırsa, varlıq da ona elə baxır. Aradakı bağın adı sevgidir. Sevgi bağı qopmaz. Çünki uca Allah (c.c) varlığı sevgi ilə yaratdı və varlığın üzvlərini bir-birinə sevgi ilə bağladı. Sevgi fitrətə yerləşdirilmiş nemətdir və bu nemət bütün yaradılmışların fitrətində var. Bütün varlıqlarla danışmağın, onları tanımağın, onlardan cavab almağın, onları özünə heyran etməyin tək bir dili var. Sevgi dili. Sevgi dili ilə danışsan, sevgi gözü ilə baxsan, çiçəklər, dənizlər, ağaclar, göylər sənə cavab verər...

³⁹⁰ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 114.

QIRX BİRİNCİ ADDIM: QARA ZÜLFÜ AĞ GÜMÜŞ ÜSTÜNƏ MÜŞK SƏPİRDİ

زلف سیه بر سر سیم سپید
مشک فشان بر ورق مشک بید

*Onun qara zülfü ağ gümüş üstünə,
Müşk söyüdünün yarpaqlarına (vərəqlərinə)
müşk səpirdi.*³⁹¹

Hz. Nizami bu beytdə dirilmiş, özünü tanımış qəlbin gözəlliklərini əlvan boyalarla təqdim etmişdir. Onun qara zülfü var, bu qara zülf gümüş kimi ağ üzünə tökülmüşdür. Şair gözəlliyi təqdim etmək üçün müqayisə üsulundan istifadə etmişdir. Üzü ağ gümüşə bənzətmişdir. Qara saçın ətirli olması müşklə müqayisə edilmişdir. Saç o qədər ətirlidir ki, müşk öz söyüdünün yarpaqlarına bu saçın ətrindən ehtiyat yığırdı. Bu saçın ətri özündəndir, təbiidir, tükənməzdir. Müşk də (ətirlərin şahı) o qara zülfün ətrinə aşiq olmuşdu.

Dirilmiş qəlb sahibinin özəlliyinin biri də budur ki, varlıq ona möhtac və aşiq olur. Uca Allah (c.c) bu qəlb sahibini yaradılmışlara sevdirdir, “onun baxışı cahanın canı olur”, “onun kirpiyi cahanın canının bütخانəsi olur”, “gül, yasəmən onun qulağına qaliyə doldurur”, “Ay və fələk onun atının çulunu çiyində gəzdirir”, “onun yanaqları və dodaqları şəkər saçır”, “qara zülfə ağ gümüş bir-birinə qovuşub gözəllik ölçüsü verir”, “müşk də onun qara saçının ətrinə möhtac olur”...

³⁹¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 74.

QIRX İKİNCİ ADDIM: GÜMÜŞ BUXAĞI GÖY QURŞAĞINA DÖNDÜ

غیغب سیمین که کمر بست از آب
قوس قزح شد ز تف آفتاب

*Su ilə qurşaqlanmış (tərləmiş) gümüş buxağı,
Günəşin (üzünün) parlıtısında göy qurşağına döndü.³⁹²*

Hz. Nizami dirilmiş qəlbin gözəlliyini bir gözəlin simasında təqdimə davam edir. Onun ağ gümüş rəngli buxağı var. Bu ağ buxaq tərləmişdir, tər damcıları onun buxağında qurşaq bağlamışdır. Şair gözəlin nurlu üzünü parlaq Günəşə bənzədir. **Günəşin (üzün) ağ nuru onun buxağında sıralanmış su dənələrində əks olunaraq rəngbərəng olur. Şair bunu göy qurşağına bənzədir.**

QIRX ÜÇÜNCÜ ADDIM: ÜZÜ İBRAHİMİN ATƏŞ KÜRƏSİ Dİ

زلف بر اھیم و رخ آتشگرش
چشم سماعیل و مژہ خنجرش

*Onun zülfü İbrahim, surəti isə onun (İbrahimin)
atəş kürəsi di,
Gözü İsmayıl, kirpiyi isə onun xəncəri idi.³⁹³*

Şair bu beytin ideyasını təqdim etmək üçün Qurani-Kərimdə təsbit olunmuş iki hadisədən istifadə etmişdir: atəşin Hz. İbrahimi (s.a.s) uca Allahın (c.c) buyruğu ilə yandırması (yanmayan Hz. İbrahim (s.a.s) deyil, yandırmayan

³⁹² N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 74.

³⁹³ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 74.

atəşdir), Hz. İbrahimin (s.a.s) uca Allahın (c.c) buyruğu ilə qurban etdiyi oğlu İsmaili əlindəki qılıncın kəsməməsi (kəsilməyən İsmail deyil, kəsməyən xəncərdir). Hər iki hadisənin ideyası ilahi sevgini təqdim etməkdir. Sən uca Allahı (c.c) Onun şərinə layiq biçimdə sevsən, Ona tam güvənsən, atəş səni yandırmaz, xəncər sənin boğazını kəsməz. **Sevginin odu tonqalın atəşini söndürər, uca Allaha (c.c) itaətin qılıncı qurbanın xəncərini kəsər.**

Şair misrada dirilmiş qəlbin timsalı olan gözəlin saçını Hz. İbrahimə (s.a.s), gözəlin üzünü isə onun atıldığı atəşə bənzətməmişdir. Hz. İbrahimin (s.a.s) atıldığı atəş (od) onun uca Allah (c.c) sevgisinə heyran qalaraq Peyğəmbərə aşiq olur, öz yandırmaq keyfiyyətini itirir.

Gözəlin Günəş kimi parlaq üzü də qara saçə heyran olur və onu yandırmır. Arınmış qəlbin timsalı olan sevgilinin gözü Hz. İsmailə (s.a.s) bənzəyir, çox gözəldir, kirpikləri də iti xəncər kimidir. Üzü zülfə aşiq olduğu kimi, xəncər kirpikləri də nərgiz gözünə aşiq olur və onu öldürür.

Tarixi hadisə əsasında təqdim olunan beytin ideyası sevgi ilə bağlıdır. **Sevginin gücü atəşi söndürər, aşiqi atəş yandırmaz.**

QIRX DÖRDÜNCÜ ADDIM: ATƏŞ REYHANA DÖNDÜ

آتش از این دستہ ریحان شدہ
خنجر از آن نرگس فتان شدہ

*Buna görə atəş bir dəstə reyhana dönmüşdü,
Ona görə isə xəncər fitnəkar nərgizə dönmüşdü.³⁹⁴*

³⁹⁴ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 74.

Şairə görə, sevginin ən böyük özəlliyi dəyişdirmə (müsbətə doğru) gücünün olmasıdır. Şairin qəlb təmizliyi ilə bağlı düşüncəsinin əsasında bu ideya var. Qafil olan bir qəlb uca Allahın (s.a.s) hidayəti ilə yola çıxır, bütün çətinliklərə dözdür, arınır, dünyanı yenidən görür, ölmüş qəlbə dirilir.

Sevgi ona nurlanmış qəlb bəxş edir. Sevgilinin üzünün atəşi qara saçlarını sevir, bu atəş onu yandırır, bir dəstə reyhan olur. Atəşin xarakteri sevgi ilə dəyişir. Kirpiyi-xəncəri gözünə aşiq olur, onu öldürmür, sevgi xəncəri də dəyişir, onu fitnəkar nərgizə çevirir.

QIRX BEŞİNCİ ADDIM: ÖPÜŞÜ ADAM YIXIRDI

بوسه چو می‌مایه افکندگی
لب چو مسیحا نفس زندگی

*Busəsi (öpüşü) şərab kimi adamı yıxırdı,
Dodaqları isə Məsiha kimi adamı dirildirdi.³⁹⁵*

“Busə” farscadır, öpüş deməkdir. Təsəvvüf düşüncəsində isə “... batındakı feyz və cazibədir. Müjdə alarkən duyulan zövqdür. Elm və əməldir. Anlama və anlatmaq baxımından sözün keyfiyyətini qəbul etmək yetənəyidir. Ruhun vasitəsiz olaraq aldığı həzdir...”³⁹⁶

“Ləb” də farscadır, dodaq deməkdir. “Ləbi-ləl” al do daqdır, təsəvvüfə görə, sevgilinin sözüdür, bu sözlə verilən xəbərdir. “Ləbi-şəkkər” şəkər dodaq. Mələk vasitəsi ilə peyğəmbərlərə, qəlb təmizliyi nəticəsində vəlilərə uca məqamdan gələn sözdür. “Ləbi-şirin” dadlı, şirin dodaq.

Qavrama və duyma yolu ilə vasitəsiz gələn söz (ilham), sevgilinin gözəl sözü.³⁹⁷

Arınmış, dirilmiş qəlbın timsalı olan gözəlin busəsi (feysi, bərəkəti, təsiri) o qədər güclü idi ki, onu görənləri sərxoş edirdi, şərab içmiş adam kimi yıxırdı. Hz. Nizami bu misrada da arınmış qəlb sahibi olan möminin əlamətlərindən birini vermişdir. Onun sözü, baxışı təsir edir, dəyişdirir, sevgi duyğuları oyadır. Sözüün bərəkəti ilə insanı uca Allaha (c.c) yönəldir. Onun dodaqları (sözü, müjdəsi, xəbəri, ilhamı) Məsiha kimi adamı dirildirdi.

Bu misrada da şair arınmış qəlbədən gələn sözün təsir gücünü ifadə etmişdir. **Bu qəlb davamlı olaraq uca Allahla (c.c) təmas halındadır, ən gözəl mənalar o qəlbə enir (nazil olur), qəlbədən dodağa, dilə axır, insanlara təsir edir, onların ölmüş qəlbini Məsih kimi dirildir. Ölmüş qəlbləri ancaq arınmış qəlbın sözü dirildə bilər.**

Beytdəki “adamı yıxmaq”, “adamı diriltmək” ifadəsinin hər ikisi müsbət mənədadır və nurlanmış qəlbın sözünün təsir və dəyişdirmək gücünü ifadə edir. Arınmış qəlb sahibi düşüncələri saleh əməllə birləşmiş, sözü və əməli insanlığa bərəkət verən insandır.

QIRX ALTINCI ADDIM: ÜZÜ SÜRƏYYA SALXIMI OLMUŞDU

خوی به رخ چون گل و نسرين شده
خرمن مه خوشه پروين شده

*Onun üzündəki tər gül və nəsrin kimi olmuşdu,
Aydın xırmanı Sürəyya salxımı olmuşdu.³⁹⁸*

³⁹⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 74.

³⁹⁶ “Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 112-113.

³⁹⁷ “Tasavvuf terimləri və deyimləri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 396.

³⁹⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 74.

Onun üzü çox gözəl idi, yanağında tər dənələri var idi. Üzünün gözəlliyi, nuru, rəngi tər dənələrində əks olunurdu və bu tər dənələri (damcıları) gül və nəsrinə oxşayırdı. Elə bil ki, onun yanağında gül açmışdı.

Şair beytin ikinci misrasında onun üzünü Aya bənzədir. “Ayın xırmanı Sürəyya salxımı olmuşdu”, – deyir. Sürəyya Ay planetinin üçüncü mənzilidir, altı kiçik ulduzdan ibarətdir, salxıma bənzəyir. Ay üzü Sürəyya kimi salxıma bənzəyən ulduz toplusu idi. Tər damlarını sıralandıqca üzüm salxımına bənzəyir, yanağın nuru (qırmızı işığı) bu damlarda bərq vurur, ulduz kimi parlayır.

QIRX YEDDİNCİ ADDIM: SƏHƏRİN NAMƏSİ İŞIQLI TUĞRA İLƏ YAZILDI

باز شده کوی گریبان حور
خط سحر یافته صغرای نور

*Hurinin yaxasının qapısı açılarkən,
(Elə bil) səhərin naməsi işıqlı tuğra ilə yazıldı.³⁹⁹*

Həz. Nizami arınmış, dirilmiş qəlbin gördüyü gözəlliyi təsvir edərkən onu bir gözəl sevgili timsalında təqdim edir, ən çox gül, ətir, nur obrazından istifadə edir, qeyri-adi olduğunu bildirir. Bu beytdə arınmış qəlbin gördüyü sevgili (gözəllik) huri kimi təsvir olunur. Huri cənnət qızlarına verilən addır, onların tanımıdır:

وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌ كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَّكْنُونٌ
(əs-Saffat, 37/48-49)

³⁹⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 74.

“Onların yanında gözəl (irigözlü), baxışları (ancaq ərlərinə) dikilmiş zövcələr olacaq. Onlar, sanki örtülü (heç bir əl dəyməmiş, qabığı içində təzə qalmış, ağ rəngli) yumurtadırlar”.

Hurinin yaxasının qapısı açılarkən, elə bil, səhər açıldı, yəni Günəş çıxdı. Aləm nura boyandı, səhərin naməsi işıqlı tuğra ilə yazıldı. “Tuğra”ya şahın adı və titulu zərif hərflərlə yazılırdı. Şahın fərmanları bu tuğra ilə təsdiqlənirdi, ona görə də bir sıra hallarda fərmana da tuğra deyilirdi. Tuğra mürəkkəb naxışlar şəklində olurdu.

Şairin Günəşin çıxmasını, aləmi nura boyamasını, arınmış qəlbin gördüyü sevgilinin bir nur parçası olduğunu ifadə edərkən “səhərin naməsi işıqlı tuğra ilə yazıldı” bənzətməsini seçməsi də təsadüfi deyil. **Padşahın tuğrasının (fərmanın) hökmü və təsiri var. Onun tuğrası (fərmanı) dəyişdirmək gücünə sahibdir. Arınmış qəlbin sevgilisi də onun sultanıdır, onun nuru padşahın fərmanı kimi hökmlü və təsirlidir. Bu nur görənlərə təsir edir, onları dəyişdirir. Bu təsiri şair sıradakı beytdə təqdim etmişdir.**

QIRX SƏKKİZİNCİ ADDIM: HUŞLARINI İTİRDİLƏR

همت خالصان و دل عامیان
شیفته زان نور چو سرسامیان

*Seçilmiş (adamların) himməti, sadə adamların isə ürəyi,
Sərsəmlər kimi o işıqdan mədhuş oldular.⁴⁰⁰*

Həz. Nizami dünyaya arınmış qəlb gözü ilə baxmağımızı istəyir. Dünyanı bəsirət gözü ilə görmək varlığa uca Allahın

⁴⁰⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 74.

(c.c) gözü ilə baxmaq deməkdir. Dünyanı uca Allahın (c.c) göstərdiyi kimi görməkdir, Onun oxuduğu kimi oxumaqdır. Varlığın tək doğru oxunuş şəkli, ölçüsü, düsturu Qurani-Kərimdir. Arınmış qəlbə dünyanı oxumaq da Quran pəncərəsindən dünyaya baxmaqdır. Uca Allahın (c.c) rızasını qazanmağın tək yolu da budur. Deməli, hər şeyin əsası arınmış qəlbə sahib olmaqdır. Bu qəlb olmasa, əşyanın sirri bilinməz, həyat doğru oxunmaz, insan doğru yaşamaz, insan xoşbəxt olmaz.

Arınmış qəlb uca Allahın (c.c) mesajlarını qəbul edən antenadır, dünyanı uca Allahın (c.c) göstərdiyi kimi göstərən ekrandır. Uca Allahın (c.c) mesajlarını qəbul etmək üçün öncə bu ilahi görüntüləri, bilgiləri ala bilərək cihaza, aparata sahib olmağımız zəruridir. Bu aparat sənin arınmış qəlbindir.

Arınmış qəlbə sahib olanda dünya belə görünür: “Məsihin nəfəsi ürəyə hava verir”, “torpağın ağzından dirilik suyu tökülür”, “gül yasəmən kimi qulağına qaliyə doldururdu”, “Ay fələk kimi çiyində çul gəzdirir”, “Onun yanaqları, dodaqları şəkər və badam saçır”, “gül şəkərin himayəsinə qaçır”, “onun baxışı cahanın canı olur”, “hər kirpiyi isə canın bütxanasinə çevrilir”, “qara zülfü ağ gümüş üstə tökülür”, “müşk söyüdüünün yarpaqlarına müşk səpir”, “gümüş buxağı tər damcılarını ilə qurşaqlanır”, “Günəş üzünün parlıtısında tər damlaları göy qurşağına oxşayır”, “onun zülfü İbrahimdir”, “üzü atəş kürəsidir”, “gözü İsmaildir”, “kirpiyi əlindəki xəncərdir”, “atəş bir dəstə reyhandır”, “xəncər (kirpik) canalıcı nərgizə (gözə) çevrilmişdir”, “öpüşü adamın aqlını başından alır”, “dodaqları Məsih kimi adamı dirildir”, “onun üzündə tər damcıları gülə, nəsrinə çevrilir”, “Ay kimi üzü salxıma bənzəyən Sürəyya ulduzu kimi parlıdayır”, “onun varlığı (bədəni) aləmi Günəş kimi nura boyayır”...

Arınmış qəlb dünyanı uca Allahın (c.c) ölçüləri ilə görür. Bu qəlb sahibinin dünyası, qəlb ölkəsi yuxarıda hz. Nizamının sıraladığı gözəlliyə sahib olmuşdur. O, aləmə nur, ətir saçan, insanlığa şəkər paylayan gözəllik qaynağıdır, uca Allahın (c.c) inşa etmək istədiyi insan və dünya modelidir. **Arınmış qəlb sahibi özünü uca Allahın (c.c) ölçüləri ilə dəyişdirən, daim yeniləşən, fitrətinə qovuşan və gördüyü gözəlliyi yayan, göstərən, paylaşan mücahiddir. Uca Allah (c.c) ona aşıqlıq istedadı vermişdir, o, insanlara təsir etmək enerjisinə sahib olmuşdur.**

Şair mömin olmuş qəlbın təsir imkanını, dəyişdirmə gücünü belə təqdim edir: onun nurunu görəndə seçilmiş adamların himməti, sadə adamların ürəyi sərsəmlər kimi o işıqdan huşunu itirdi. Şair birinci misrada “himmət” anlayışını seçilmişlərə aid etmişdir. “Himmət” mənəvi gücdür, lütfdür, kərəmdir, ehsandır. “... Bütün maddi şeylərdən üz çevirib Haqqa yönəlməkdir, qəlbə diriltməkdir, çoxluqdan qaçıb, Allahdan və Onun rızasından başqa hər cür düşüncələrdən boşalmaqdır. Zahiri səbəb və vəsilələrdən uzaqlaşmaqdır. Uca Allah (c.c) ilə himmətin bir olması üçün yaradılan şeylərdən üz çevirmək, maddi şeylərdən uzaq durmaq şərtidir. Bu halda uca Allaha (c.c) yönəlmə, himmət sağlam olur. Himmət kamil insanın məqsədlərini gerçəkləşdirən, istəyini yerinə yetirən mənəvi gücdür. Ər kişilərin himməti dağları yerindən oynadar. Pirlər dərvişlərini himməti ilə tərbiyə və idarə edirlər...”⁴⁰¹

Arınmış qəlbın sevgilisi elə nurludur ki, onu görəndə mənəvi güc (himmət) sahibi olan insanlar da, sadə adamlar da sərsəmlər kimi o nurdan huşlarını itirdilər. Qədim tibb nə-

⁴⁰¹ “İslami kavramlar”, göstərilən qaynaq, səh. 328-329.

zəriyyəsinə görə, sərsəmlər, epleptiklər işıq görəndə huşunu itirir. Beytin mənasına görə, sevgilinin nuru o dərəcədə güclüdür ki, onu görənlər özünə hakim ola bilmirlər.

“Bundan sonra qəlbləriniz yenə sərtləşərək daş kimi, bəlkə, daha da qatı oldu. Həqiqətən, bəzi daşların içərisindən nəhlər axar, bəzisi yarılıb içindən su fışqırar və bəzisi də Allahın qorxusundan (uca yerlərdən, dağdan) yuvarlanıb düşər. Allah sizin etdiklərinizdən, əlbəttə, qafil deyildir!”

(əl-Bəqərə, 2/74)

“Bunu dəqiq bilin ki, insan bədənində kiçik bir ət parçası var. Əgər bu ət parçası sağlam olarsa, bütüb bədən sağlam olar. O pozularsa, bütün vücut pozular. Bax, bu ət parçası qəlbdir”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. I, s. 119.

“Qəlbini uca Allahın (c.c) zikrinə alıxdırsan, qəlbini mütləq zikrin verəcəyi nurla nurlanar. O nur qəlb gözüünün açılmasını təmin edər...”

Muhyiddin Ərəbi

QIRX DOQQUZUNCU ADDIM: DİLLƏRİ TUTULUB GÖZLƏRİ DANIŞIRDI

غمزه منادی که دهان خسته بود
چشم سخن گو که زبان بسته بود

*Ağızlar lal olub, qaşlar danışırdı,
Dillər tutulub, gözlər danışırdı.*⁴⁰²

Hz. Nizami bu beytdə heyranlıq halını təqdim etmişdir. Arınmış qəlbin sevgilisi elə gözəldir ki, onu görənlər heyran olmuşlar. Heyran olmaq təslim olmaqdır, öz iradəsini itirməkdir. Şair heyranlığın dərəcəsini (həm də sevgilinin gözəlliyini) ifadə etmək üçün bir neçə vasitədən istifadə etmişdir. “Sərsəmlər kimi o işıqdan huşunu itirənlər”in ağzı lal olmuşdu, onlar danışmaq imkanını itirmişdilər, onların “qaşları danışırdı”, qaşlarının hərəkəti heyranlığını ifadə edirdi. Onların “dilləri tutulmuşdu”, “gözləri danışırdı”, heyranlıq, sevgi, aşıqlıq gözlərdən oxunurdu.

ƏLLİNCİ ADDIM: QIZIL GÜMÜŞƏ QARIŞMIŞDI

می چو گل آرایش اقلیم شد
جام چو نرگس زر در سیم شد

*Şərab gül kimi o iqlimin bəzəyi olmuşdu,
Nərgizə (bənzər) camda qızıl gümüşə qarışmışdı.*⁴⁰³

Hz. Nizami bu beytdə arınmış qəlbin qovuşduğu ilahi rəhməti, rahatlığı, nuru ifadə etmək üçün rəmzi mənalar daşıyan anlayışlardan istifadə etmişdir. “Şərab” farscadır,

⁴⁰² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 74.

⁴⁰³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 74.

ona mey də deyirlər. Həqiqi mənası sərxoşluq verən içkidir. Təsəvvüfdə isə güclü eşq və onun verdiyi şövq mənasında işlədilir. “Şərab”, “dilbər”, “sevgili”, “cövhəri-can” mənalarında da işlədilir.⁴⁰⁴

“Mey” və “şərab”la bağlı bir sıra anlayışlar da var:

“Meykədə” – xarabat, dostların söhbət məclisi, təkə, kamil mürşidin qəlbi.⁴⁰⁵

“Meyxana” – qulun eşq və şövqlə uca Allaha (c.c) üz tutduğu, yalvardığı (münacat) yer. Kamil arifin uca Allah (c.c) sevgisi ilə dolmuş könü, lahutı aləm.⁴⁰⁶

“Eşq meyi” – ilahi təcəlli, cəzbə, nəşə halı.⁴⁰⁷

“Köhnə mey” – kamil, uca Allaha (c.c) qovuşmuş arifin qəlbi.⁴⁰⁸

“Muğanə meyi” – kamil mürşid, ilahi təcəlli.⁴⁰⁹

Şair birinci misrada “iqlim” sözündən də istifadə etmişdir. O, “iqlim” deyərəkən mömin insanın arınmış qəlb ölkəsini nəzərdə tutmuşdur. O, qəlb ölkəsinin iqlimi – təbiəti, havası, insanları, bu insanların sağlam inancı, əxlaqı, şəfqət və mərhəməti ruha qida verir, o qəlbə hamı və hər şey özünü rəhmət evində hiss edir, bu rəhmət evində sevgi qanunları hakimdir, arınmış qəlb cənnətə çevrilmişdir. Şərab gül kimi o iqlimin bəzəyi olmuşdur, yəni o qəlb ölkəsində ilahi rəhmət hakimdir.

“Nərgizə bənzəyən camda qızıl gümüşə qarışmışdır”. “Cam” farscadır, qədəh deməkdir. Təsəvvüf terminologiyasında isə Allah (c.c) dostunun qəlbi mənasında işlədilir.

⁴⁰⁴ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 433.

⁴⁰⁵ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 435.

⁴⁰⁶ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 435.

⁴⁰⁷ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 435.

⁴⁰⁸ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 435.

⁴⁰⁹ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 436.

“Cam” sözünün iştirak etdiyi bir sıra başqa anlayışlar da var:

“Cami-cəm” – könüldür.⁴¹⁰

“Cami-giti-nüma” – aləmi göstərən qədəh, mömin və kamil arifin qəlbi.⁴¹¹

“Cami-giti-əfruz” – aləmi nura qərq edən qədəh, arifin qəlbi.⁴¹²

“Cami-mey” – mərifət badəsi, ilahi nurun təcəlliləri ilə dolub daşan pirin qəlbi.⁴¹³

“Cami-nisti” – yoxluq qədəhi, özəlliği yoxluq olan ayani-sabita.⁴¹⁴

Şair camı (möminin qəlbini) nərgizə bənzətmişdir. Nərgizin ətrafı gümüşə, ortası isə qızıla oxşayır. Arınmış qəlb ölkəsində nərgiz kimi camın şərabını içən hər kəs ilahi rəhmətlə sərxoş olmuşdu.

ƏLLİ BİRİNCİ ADDIM: AĞIL SƏBİRDƏN ƏL ÇƏKDI

عقل در آن دایره سر مست ماند
عاقبت از صبر تهیدست ماند

*Ağıl o dairədə sərxoş qalıb,
Axırda səbirdən də əl çəkdi.⁴¹⁵*

Həz. Nizami arınmış qəlbini ucaldığı mərtəbəni təqdim edir. Ağıl o mərtəbədə sərxoş olur. “Ağıl” insandakı idrak qabiliyyətinə verilən addır. Ağılın mahiyyəti ilə bağlı müxtəlif dəyərləndirmələr var: Ağıl zatında maddədən mücərrəd,

⁴¹⁰ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 315.

⁴¹¹ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 316.

⁴¹² “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 316.

⁴¹³ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 316.

⁴¹⁴ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 316.

⁴¹⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 74.

felində maddəyə bağlı cövhərdir, ağıl nəfsi-natiqədir, ağıl qəlbə haqq ilə batili ayırd edən bir nurdur, ağıl insan bədənini yönəldir, ağıl nəfsi-natiqənin bir gücüdür, ağıl nəfsi-natiqədən fərqlidir, sufilərə görə, “ağılla yol gedilməz”, çünki mənavi yol insanı yoxluğa aparır, keçici varlığı tərk etdirən, iradəsini uca Allahın (c.c) iradəsinə təslim edən yoldur, o yolun dayanacaqlarını ağıl tanımır. Ağıl yaşadığımız fani dünyanı nizamlamağa çalışır, onun sonsuz ələmdən xəbəri yoxdur. Ağılın tabe olan məna yoluna qovuşmaz. Sufilər deyirlər ki, ağıl ərlərin ayaq bağıdır.⁴¹⁶

Təsəvvüfdə ağılla bağlı başqa deyimlər də var:

“Əqli-əvvəl” – uluhiyyət mərtəbəsi. Bu mərtəbəyə “vəhdəti-həqiqi”, “təəyyüni-əvvəl”, “elmi-mütləq”, “təcəlli-əvvəl”, “qabiliyyəti-əvvəl”, “aləmi-vəhdət”, “həqiqəti-Məhəmmədiyyə” də deyilir.⁴¹⁷

“Əqli-küll” – uca Allahın (c.c) qüdrətindən ilk əvvəl ortaya çıxan ağıl, ərşi-əzəm, Cəbrail, hz. Məhəmmədin (s.a.s) nuru.⁴¹⁸

Şair arınmış qəlbini ucaldığı məqamı təqdim edərkən deyir ki, artıq ağılın görəcəyi bir iş qalmadı, bundan sonrakı mərtəbələrə ancaq eşqlə ucalmaqlar, ona görə də “ağıl o dairədə sərxoş olub qaldı”. “Ağıl səbirdən də əl çəkdi”. “Səbir” də dini ədəbiyyatda önəmli bir anlayışdır. Səbir dirənişdir, uca Allahın (c.c) buyruqlarını yerinə yetirərək qarşılaşdığı maneələrə müqavimət göstərməkdir. Səbir acı, meyvəsi dadlıdır. “Ağıl səbirdən də əl çəkdi”, yəni arınmış qəlb elə bir mərtəbəyə ucaldı ki, ağıl dözmədi, daha irəli gedə bilməyəcəyini söylədi,

⁴¹⁶ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 44.

⁴¹⁷ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 45.

⁴¹⁸ “Tasavvuf terimləri və deyimleri sözlüğü”, göstərilən qaynaq, s. 45.

eşqə təslim oldu, iradəsini itirdi. Aşiq artıq bütün iradəsini sevdியinə təslim etmişdir, göz ancaq onu görür, qulaq ancaq onu eşidir, könül ancaq onu dinləyir.

ƏLLİ İKİNCİ ADDIM: AĞIZLARDA GÜLÜŞDƏN YER QALMADI

در دهن از خنده که راهی نبود
طاقت را طاقت آهی نبود

*Ağızlarda gülüşdən yer qalmadığı üçün,
Taqtin ah çəkmək üçün taqtəti qalmadı.⁴¹⁹*

Şair bu beytdə aşiqin sevinc halını təsvir etmişdir. Arınmış qəlbin gördüyü gözəlliklər aşiqləri sevincə qərq etmişdir: “ağızlarda gülüşdən yer qalmamışdır”. Arınmış qəlb sahibi olan aşiqlərin üzünün bütün hüceyrələri gülür, gülüş gecə məclisinin bəzəyi olmuşdur, onlar hallarından məmnundurlar. “Taqtin ah çəkmək üçün taqtəti qalmadı”. “Ah” ərəbcədir, eşq atəşi ilə qulun inləməsidir. “Ah çəkmək” aşiqlərin bir əlamətidir. Qurani-Kərimə görə, hz. İbrahim (s.a.s) də çox “ah edən” qullardan idi:

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ

(Hud, 11/75)

“Çünkü İbrahim yanıq bir ürəklə ah edib Allaha yalvaran biri idi”.

“Ah çəkmək” ürək yangısı ilə bağlıdır, aşiqin tanınma nişanıdır. Ancaq “taqtin ah çəkmək üçün taqtəti qalmadı”, yəni aşiq elə bir mərtəbəyə ucalmışdı ki, ixtiyarı əldən

⁴¹⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 74.

getmişdi, varlığı yox olmuşdu, sevincin verdiyi rahatlıq onu məst etmişdi. Onun üçün uca Allahın (c.c) qəhri də xoşdur, lütfü də. Aşiq mütməin (uca Allah (c.c) sevgisi ilə doymuş) qəlbə sahib olmuşdur. O, uca Allahdan (c.c) razıdır, bağışlayan Allah (c.c) da ondan.

ƏLLİ ÜÇÜNCÜ ADDIM: SƏBRİN SƏSİ O PƏRDƏDƏ TUTULMUŞDU

صبر در آن پرده نوانتگ داشت
فتنه سر زیر در آهنگ داشت

*Səbrin səsi o pərdədə tutulmuşdu,
Fətnə isə səsinə zilə qaldırmışdı.⁴²⁰*

Şair bu beytdə arınmış qəlb sahibi olan aşiqin ucaldığı mərtəbəni təqdim etmişdir. Bütövlükdə, son səkkiz beyt mərifət elmi ilə özünü tanıyan, arınaraq nəfsin əsarətindən qurtulan, uca Allahın (c.c) nuru ilə dolan qəlbin halı, dəyəri, mərtəbəsi şərh olunur. **Qəlbin bu məqamının özəllikləri sayılır: “hurinin yaxasının qapısı açıldı” (nur göründü), “səhərin naməsi işıqlı tuğra ilə yazıldı” (zülmat, cəhalət yox oldu, qəlbin günəşi doğdu, o, ilahi sirləri gördü), “seçilmiş adamlar himmətini (mənəvi gücünü) itirdilər (məna açılışının təsiri, ilahi nurun təcəllisi o qədər güclü idi ki, aşiqlər belə özlərini itirdilər). “Sadə adamların ürəyi o nurun təsiri ilə huşunu itirdi”. Heyrətdən “ağızlar lal oldu”, “qaşlar danışdı”, “dillər tutuldu”, “gözlər danışdı”. “İlahi rəhmət gül kimi o iqlimin (arınmış qəlb**

⁴²⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 74.

ölkəsinin) bəzəyi oldu”, “Nərgizə bənzəyən camda qızıl gümüşə qarışdı”, “ağıl o dairədə (o mərtəbədə) sərxoş oldu”, “ağıl səbirdən əl çəkdi” (ağıl eşqə təslim oldu, o mənə aləminin dəyərini, mərtəbəsini ağılla qavramaq mümkün olmadı). “Ağızlarda gülüşdən yer qalmadı” (ilahi rəhmətlə aşiq hüzurə, rahatlığa qovuşdu), “taqətin ah çəkmək üçün taqəti qalmadı”...

Arınmış qəlb elə bir ucalığa yüksəldi, elə mənalar kəşf etdi ki, səbrin səsi o pərdədə tutuldu. Şair öncəki beytlərdə arınmış qəlbın uca məqamını “o iqlim”, “o dairə” sözləri, bu beytdə isə “o pərdə” sözü ilə ifadə edir. Hər bir söz beytin məzmunu və bu məzmunu uyğun söz seçimi ilə bağlıdır. “O iqlim” sözü şərab, gül, bəzək, nərgiz, qızıl, gümüş sözlərinə uyğundur. Çünki bu sözlər arınmış qəlbın yerini bir rəhmət bağçası, qeyri-adi təbiət, insanın aqlını başından çıxaran mən-zərə kimi təqdim edir. “İqlim” sözü də yerə, təbiətə, suya, havaya uyğundur. Şair deyir ki, arınmış qəlb elə bir iqlimə (məqama) çatdı ki, oranın havası, suyu, təbiəti (yəni mənə aləmi) insanı şərab kimi (“şərab” uca Allahın (c.c) lütfü, rəhməti, bərəkəti, Onun quluna salam verməsi) sərxoş etdi.

Şair sıradakı beytdə arınmış qəlbın uca məqamını “o dairə” kimi təqdim edir. Mənə aləmində ağıl və səbir bəlli bir yerədək yetərli olur. “Ağıl o dairədə sərxoş oldu”, sərxoş olmaq rahat yerimək imkanını itirməkdir, ağılın davranışlar üzərində təsirinin yox olmasıdır. “Dairə” sözü də hərəkətlə bağlıdır. “O dairədə sərxoş olmaq”, o məqamda hərəkət etmə, düşünmək, qavramaq imkanını itirməkdir.

Şair bu beytdə arınmış qəlbın ucaldığı məqamın dəyərini, fərqi göstərmək üçün deyir ki, səbrin səsi o pərdədə tutulmuşdu. Birinci misrada “o pərdə” deyilərkən “o mərtəbə” nəzərdə tutulur. Şair beytin ideyasını təqdim

edərkən musiqi məclisi modelindən istifadə edir (Məqamın təqdimində birinci model bağça (iqlim), ikinci model dairə, üçüncü model musiqi məclisi). Musiqidə pərdə anlayışı var. Musiqinin xarakterinə uyğun olan pərdə sözü seçilir. Səbir, sanki, bir müğənnidir, onun səsi bəlli bir pərdəyə uyğundur. Arınmış qəlbın məqamı, musiqisi dəyişdiyindən səbrin səsi o pərdəyə uyğun gəlmir, səsi tutulur. Yəni arınmış qəlb elə bir məqama ucalır ki, səbir də ağıl kimi daha irəli gedə bilmir. **Səs pərdəyə uyğun gəlməyəndə (“xaric oxuyanda”) ahəng və gözəllik itir, musiqinin davamı mümkün olmur. Səbir də arınmış qəlbın ucaldığı məqamla uyğunlaşmadığı üçün “fəaliyyətini” dayandırır.**

Bəs o məqamda (“o iqlimdə”, “o dairədə”, “o pərdədə”) ağıl və səbrin yerini tutan güc hansıdır? Hz. Nizami bu sualın cavabını beytin ikinci misrasında yenə də “musiqi məclisi” modeli ilə vermişdir: “Fitnə isə səsinə zilə qaldır-mışdı”. Şair “fitnə” deyərkən eşqi (sevgini) nəzərdə tutmuşdur. “Fitnə” sözü törəmələri ilə birlikdə Qurani-Kərimdə altmış yerdə istifadə olunmuşdur.⁴²¹ “Fitnə” sözü bu mənələrdə işlədilmişdir: sınaq, sınaq, müsibət, cənnət, anarxiya, qarışıqlıq, qızıxdırmaq, terror, işgəncə, təzyiq, iç savaş, savaş, öldürmək, günah, azdırmaq, nifaq, küfür, şirk...

Şair arınmış qəlbın ucaldığı məqamı təqdim edərkən “eşq” anlayışını “fitnə” sözü ilə təqdim edir. Bu söz beytin məzmun və ideyasına uyğun olur. **Belə ki, eşq, həqiqətən, fitnə çıxarır, aranı qarışdırır. Musiqi məclisində elə pərdədə çalır ki, səbrin səsi o pərdəyə çatmır. Yəni**

⁴²¹ Bəqərə, 2/102, 181, 193, 217; Ali-İmran, 3/7; Nisa, 4/91, 101; Məidə, 5/41, 49, 71; Ənam, 6/23, 53; Əraf, 7/27, 155; Ənfal, 8/25, 28, 39, 73; Tövbə, 9/47, 48, 49, 126; Yunus, 10/85; Yusif, 12/83; Nəhl, 16/110; İsrə, 17/60, 73; Taha, 20/40, 85, 90, 131; və s.

arınmış qəlb o pərdəyə, o məqama eşqin gücü ilə çatır və bundan sonra gediləcək yolu da ancaq eşqlə getmək mümkündür.

Şair ağıl və səbirlə bu yolun gedilməsinin mümkün olmadığını “sərxoş olmaq” və “səsi tutulmaq” ifadələri ilə təqdim etmişdir. Eşq fitnə çıxartdı, səsinə zilə qaldırdı, arınmış qəlbi elə uca bir məqama (pərdəyə) çatdırdı ki, ağıl və səbir məğlub oldu, yolun yarısında qaldı.

ƏLLİ DÖRDÜNCÜ ADDIM: MAHMUD VƏ AYAZIN HEKAYƏSİ SƏSLƏNİRDİ

یافته در نغمه داود ساز
قصه محمود و حدیث ایاز

*Mahmud və Ayazın hekayəsi,
Davud nəğməsində səslənirdi.*⁴²²

Bu beytin başlıca ideyası eşqin böyüklüyünü, eşqin insanı dəyişdirmək gücünü təqdim etməkdir. Bunun üçün şair Mahmud və Ayaz hekayəsini yada salır. Qəznəvilər sülaləsinin ən böyük nümayəndəsi Sultan Mahmud Qəznəvi (990-1030) öz qulamı olan Ayazı çox sevir. Bu sevgi onu dəyişdirir, eşqin təsiri ilə ədalət, şəfqət və mərhəmət insanı olur, sevgi ona həyatı izah edir, həyatın mənasını anladır, o, öz qüsurlarını görür. Şərq ədəbiyyatında sevginin insanı dəyişdirmə gücünü ifadə edərkən bu motivdən istifadə olunur.

Hz. Nizami Mahmud və Ayaz motivinə “İkinci xəlvət (gizli söhbət) gecə görüşü” bölməsinin sonunda yer ver-

⁴²² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 75.

mişdir. O, bununla demək istəyir ki, insanı öz fitrətinə qovuşduran, onu müsbətə doğru dəyişdirən ən böyük güc sevgidir. Qəlb təmizliyinin başlıca şərti də sevgidir – uca Allah (c.c) sevgisi. Başqa heç bir güc insanı qəlb təmizliyi kimi çətin bir işə yönəldə, onu bu yolun məşəqqətlərinə dözməyə məcbur edə bilməz. Sevgi təkəbbürlü Mahmudu öz qulamı Ayazın nökrinə çevirdiyi kimi, insan qəlbini də nəfsin əsarətindən xilas edər.

Mahmud və Ayaz motivi hz. Nizamının qəlb təmizliyi anlayışının, yolunun rəmzinə çevrilmişdir. Onun məqsədi Quran ölçülərinə uyğun insan tərbiyə (inşa) etməkdir. Bu tərbiyə elmində başlıca şərt, ölçü sevgidir. Sevsən, dəyişdirəcəksən, sevdiyinə vaxt ayıracaqsan, onun yolunda fədakarlıq edəcəksən.

Şairə görə, Quranın buyurduğu kimi insan olmağın tək şərti arınmış qəlbə qovuşmaqdır. Bunun da dərmanı sevgidir. Uca Allah (c.c) insanlara padşah, ya da nökr olmasına görə dəyər verməz. Gerçək üstünlük təqvadadır, uca Allahı (c.c) tanıyıb, ona itaət etməkdir.

Şairə görə, padşah Mahmudu nökr Ayaza bağlayan güc nədirsə, kirli, təkəbbürlü, əslini unutmuş, nəfsə əsir olmuş qəlbi arındırıb ona nur verən güc də odur.

Arınmış qəlbin musiqi məclisində (şairin bölmənin sonunda musiqi məclisi modelindən istifadə etməsi də təsadüfi deyil. Belə ki, bu model qəlbi arındırmağın ən böyük zəfər, cihad, bayram, şənlik olduğu mesajını verir. Musiqi məclisi modeli zəfərin qeyd edilməsi, təntənəsi görüntüsünü təqdim edir) eşq səsinə zilə qaldırdı, ən son pərdədə oxudu. Nədən oxudu? Sevgidən, insanı insan edən, qəlbi arındıran sevgidən oxudu. Deməli, ən son pərdə (məqam) sevgidir, uca Allahın (c.c) verdiyi ən böyük güc odur. Dəyişdirmə,

“(Ey Peyğəmbər!) Onların dediklərinə səbir et və güclü bəndəmiz Davudu yadına sal! Çünki o, daim Allaha sığınan bir kimsə idi. Biz dağları ona ram etmişdik. Onlar axşam-səhər onunla birlikdə (Allahı) təqdis edib şəninə tərif deyər-dilər. Biz quşları da toplu halda (onun ixtiyarına vermişdik), hamısı ona tərəf yönəlməkdə idi. Biz onun mülkünü möh-kəmləndirmiş, ona hikmət və düzgün hökm vermək qabiliy-yəti bəxş etmişdik”.

Mahmud və Ayazın hekayəsi sevgi üzərində qurulub. Hz. Nizaminin qəlb təmizliyi ilə bağlı yazdığı bölmənin ide-yası da sevgi ilə bağlıdır. Sevgi insanı dəyişdirər, onun qəlbini nəfsin əsarətindən azad edir. Mahmud və Ayazın sevgi hekayəsi öncəki beytin məzmunu ilə də bağlıdır. Musiqi məclisi modeli ən gözəl nəğmənin oxunmasını tələb edir. **Ən gözəl nəğmə də sevgi nəğməsidir. Eşq səsini zilə qaldırır, son pərdədə sevgi nəğməsi oxuyur. Sanki, məc-lis sevginin şəninə həsr olunmuşdur. Bu sevgi nəğməsi Davudun nəğməsi (səsi) ilə oxunur.**

Beytə Hz. Davudun (s.a.s) adını daxil edilməsi məzmunu və ideyaya uyğundur. Belə ki, oxunan nəğmələrin ən gözəli sevgi nəğməsidir, onu oxuyan eşqdir, sevgi nəğməsinin mətnini Mahmud və Ayazın hekayəsi təşkil edir, o nəğmə ən gözəl səsə - Davudun səsi ilə oxunur. Hz. Davudun (s.a.s) gözəl səsi ilə dilə gətirdiyi sözlər uca Allah (c.c) sevgisini tərənnüm edir. Hz. Nizami də qəlb təmizliyinin yolunu göstərərəkən uca Allah (c.c) sevgisindən danışır.

Hz. Davudun (s.a.s) öz gözəl səsi ilə hər kəsi heyran etdiyi Qurani-Kərimdə təsbit olunub:

tanıtma gücü olan ən böyük nemət sevgidir. Eşq bu sevgi nəğməsini Davudun səsi ilə oxudu. Şair nəyə görə Hz. Davudun (s.a.s) adını beytin mətninə daxil etmişdir? Bilin-di-yi kimi, Hz. Davud (s.a.s) uca Allahın (c.c) seçdiyi pey-ğəmbərdir. Onun və Hz. Süleymanın (s.a.s) peyğəmbərliyi ilə uca Allahın (c.c) insanlığa verdiyi mesaj, həyata baxış modeli, nemətə yanaşma ölçüsü budur: hakimiyyət xidmət-dir, əsl hakim iqtidara qul olmayandır, gerçək sultanlıq uca Allaha (c.c) qul olmaqdır.

Hz. Davudu (s.a.s) hakimiyyətin fitnəsindən qoruyan, uca Allaha (c.c) qul olmağı sultanlıqdan üstün tutmasına səbəb olan güc nədir? Sevgidir, hakimiyyətin onu fitrətindən qoparmasına imkan verməyən güc eşqdır. Onun qəlbə hakimiyyət sevgisin-dən arınmışdır, qəlbini tək sultanı uca Allahdır (c.c). Beytin iki misrasını bir yerdə oxusaq, görürük ki, Mahmudun ürəyin-dən hakimiyyət sevgisini çıxarıb o ülvə məkana Ayazın sevgisini (insana xidmətin sevgisini, insanı uca Allahın (c.c) əmanəti kimi qəbul etmə inancını) yerləşdirən də, Hz. Davudun (s.a.s) qəlbində uca Allahın (c.c) taxt qurmasını təmin edən də sevgidir. Hz. Davudun (s.a.s) adı (bu adla verilən mesaj) bütövlükdə şairin qəlb təmizliyi anlayışına, ayrıca beytin ideya və məzmununa tam uyğundur.

Beytdə Hz. Davud (s.a.s) ilə Mahmud Qəznəvini bağ-layan başqa bir cəhət isə onların hökmdar olmasıdır. Uca Allah (c.c) Qurani-Kərimdə Hz. Davuda (s.a.s) verdiyi nemətləri bir-bir saymışdır:

اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَانكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ إِنَّا سَخَرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعِشِيِّ وَاللَّيْلِ وَالنَّجْمِ وَالطَّيْرِ مَحْسُورَةٌ كَلٌّ

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَالنَّارُ لَهُ الْحَيِّدُ
(Səbə, 34/10)

“Həqiqətən, Biz Davuda Öz dərgahımızdan bir lütf bəxş edib: “Siz ey dağlar, siz ey quşlar! Onunla birlikdə Allahı təqdis edib şəninə təriflər deyın!” – deyə buyurduq və dəmiri onun üçün (onun əlində) yumşaltdıq”.

Eşqin oxuduğu sevgi nəğməsinin təsirini ifadə etmək üçün də şairə hz. Davudun (s.a.s) səsi lazım olmuşdur. **Deməli, ilahi sevginin təsiretmə, tanıma, çalışdırma, arındırma gücü hz. Davudun (s.a.s) səsi ilə oxunan Mahmud və Ayaz hekayəsi vasitəsi ilə təqdim olunmuşdur.**

ƏLLİ BEŞİNCİ ADDIM: NİZAMİNİN ŞERİ ŞƏKƏR SƏPİRDİ

شعر نظامی شکر افشان شده
ورد غزالان غزلخوان شده

*Nizaminin şeri şəkər səpirdi,
Ceyrana (oxşar) qəzəlxanların dillərinin
əzbəri olmuşdu.⁴²³*

Öncə onu deyək ki, hz. Nizami qəlbin təmizliyi ilə bağlı yazdığı bölmələrin hər birinin sonunda özünə müraciət etmişdir. Bu müraciətlərin hər biri aid olduğu bölmənin məzmununa uyğundur. “Gecənin vəsfi və qəlbi tanımaq haqqında (söhbət)” birbaşa qəlbin tanınmasında gecənin önəmi ilə bağlıdır. Bu bölmədə qəlb bir ölkə, rəhmət evi kimi təqdim olunmuşdur. Bu bölmədə şair iki dəfə özünə

müraciət etmişdir. Öndə gedənlər, qəlb sarayının ən məhrəmləri onu qəlb sarayına dəvət edirlər: “Səda gəldi: Nizami içəri gir!”. Şair qəlb təmizliyindən danışarkən öz şəxsi təcrübəsini bölüşür, yaşadığı, duyduğu hisləri, arınmış qəlb gözü ilə gördüyü həqiqətləri təqdim edir. Adı çəkilən bölmənin sonunda şair bir də özünə müraciət edir: “Xacə qəlbim mənim ömrümü təzələdi, Nizaminin adı fəlaklərə ucaldı”. Bu müraciətdə şair arınmış qəlbin insana bəxş etdiyi bərəkəti ifadə etmişdir.

“Birinci xəlvət – qəlbin tərbiyəsi” adlı bölmədə şair qəlbi tərbiyə etməyin önəmini və yollarını göstərmişdir. O, bölmənin sonunda arınmış qəlbin bir nemət olduğunu göstərmək üçün belə deyir: “Bülbülün avazı Davudunkundan gözəl idi, gül Nizamidən çox şəkər saçırdı”. Arınmış qəlbin gülü daha gözəl idi, onun sözü daha dəyərlı idi.

“Birinci xəlvətin – gizli söhbətin bərəkəti” adlı üçüncü bölmədə arınmış qəlbin gözəllikləri və bu gözəllikləri əldə etməyin yolları, şərtləri göstərilir. Şairə görə, bu yolu ancaq aşıqlar gədə bilər, bu bir çətin səfərdir və o hədəfə ancaq həqiqət yolu ilə getmək olar. Şair bölməni bu ideyaya uyğun sonluqla tamamlayır: “Zinhar, sən bu yolun məhrəmi deyilsən, Nizaminin işini Nizamiyə tapşır”.

Təqdim etdiyimiz beyt dördüncü – “İkinci xəlvət – gecə görüşü” adlı bölmənin sonunda verilmişdir. Şair bu bölmənin ideyasını sevgi gecəsinin məclisi modelində təqdim etmişdir. Məclisin gözəlliyini təmin edən vasitələrdən biri də ruha qida verən musiqidir. Bu məclisdə eşq ən son pərdədə insanı dəyişdirən sevgi nəğməsinə – Mahmud və Ayazın hekayəsini Davud səsi ilə oxuyur. Aşıqlərin qəlbi sevinclə doludur. Nizami də o məclisdəki aşılərdən biridir. Onun şeiri də şəkər səpirdi. Şəkər səpmək gözəl söz söyləməkdir. O, arınmış qəlb

⁴²³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 75.

nemətinə qovuşduğundan şeirləri ən gözəl mənaları dilə gətirirdi. Aşıqlar məclisindəki qəzəlxanlar ancaq onun qəzəllərini oxuyurdular. Arınmış qəlbın nuru ilə yazılmış qəzəllər insanlara sevginin gücündən danışır, ruhu qəlb ölkəsinə hakim etməyin sevincini paylaşır.

“...Elə isə vay qəlbləri Allahın zikrinə qarşı sərt olanların halına! Onlar açıq-aydın azmışlar!”

(Əz-Zumər, 39/22)

“Dil bir şeyə niyyət edərkən qəlb bu düşüncəni təsdiq etməzsə, niyyət qəbul olunmaz”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. I, s. 94.

“İstəyəni boş qaytarma! Gözəl bir sözlə də olsa, onun könlünü al, gülər üzün olsun...”

Muhyiddin Ərəbi

İnsanın içində davamlı bir mübarizə, savaşı var. Bu mübarizənin iki tərəfindən biri ruh, o birisi nəfsdir. Bu, amansız və güzəştisiz bir savaşıdır. Bu mübarizənin özəlliyi odur ki, qalibin qələbəsinin qarantiyası yoxdur. Hər an tərəflər dəyişə bilər. Ona görə də bu mübarizə fasiləsizdir. Ruh və nəfs nə uğrunda mübarizə aparırlar? İnsan varlığının baş şəhəri olan qəlb uğrunda. Hər ikisi qəlb hakimi, qəlb ölkəsinin sultanı olmaq istəyir. Əgər ruh qəlbə hakim olursa, o qəlb arınmışdır, o qəlb uca Allahın (c.c) nuru ilə nurlanmışdır, Onun sevgisi qəlbə yerləşmişdir, o qəlb rəhmət evinə çevrilmişdir. Nəfs qəlbə hakim olmuşdursa, o qəlb ölmüşdür, möhürlənmişdir, insan qəlbinin fitrəti pozulmuşdur, zülm, cəhalət və qaranlıq o qəlbə hakim olmuşdur.

Hz. Nizami qəlb təmizliyi ilə bağlı elminin şərhini “Gecənin vəsfi və qəlbi tanımaq haqqında (söhbət)” adlı bölmə ilə başlamışdır. Bu bölmədə şair öncə bir döyüş səhnəsi təsvir etmişdir. Ruhla nəfsin qəlb uğrunda amansız mübarizəsinin bilinməsini istəmişdir. Yəni iş insanın özünü tanımasından başlamışdır. Ey insan, səni uca Allah (c.c) yaratmışdır, ən önəmli məsələ bu inanca sahib olmağındır. Sənin varlığında ruhla nəfsin amansız mübarizəsi var. İnsanın özünü tanıması üçün varlığının hikmətini, quruluşunu, xarakterini, məqsədini anlaması zəruridir. Şair insanı özünə tanıdarkən ruhla nəfsin “qanlı mübarizəsini” canlı lövhələrlə verir: “Günəş öz qalxanını atdı”, “Yerə dedi ki, öz qalxanını suya at”, “dünya onun nəfəsindən daraldı”, “dünya onun qalxanından da sarı oldu”, “o, qalxanını atan kimi onun qoşunu qılıncını çıxarıb, onun başına qəsd etdi”, “boynu sədəf – muncuq ilə bəzənmiş öküz yıxılan kimi hamı onun

üstünə xəncər çəkir”, “xəstə düz bir tas qan tökdü və başdan ayağa qədər dünya mürəkkəb kimi oldu”...

Daha sonra şair insanın hədəfinin uca Allahı (c.c) tanımaq olduğunu bildirir. O, uca Allahı (c.c) tanımağın elmini açıqlayır: **öncə qəlbini tanı, qəlbini fəth et, qəlbinin fəthi ol, ruhu qəlb ölkəsinin sultanı et, qəlbi dünya bağından qopar:** “qeybdən mənə xəlvətcə bir səs gəldi, o səs mənə deyirdi ki, borcu o qədər al ki, onu verə biləsən”, “nə üçün öz pak atəşinə su səpirsən”, “qızdırma gətirən torpağı tabuta bağışla”, “parlayan odu isə yaquta bağışla”, “ox atma, çünki hədəf sənin idraktır”, “qamçını az vur, çünki at sənin ayağıdır”, “bundan artıq qafil oturmaq olmaz”, “əgər suyun varsa, qəlbini qapısına tök”, “qəlbini dinlə”, “maviliyi xoş gələn bu küpün əyri altında qəlb nağılı de ki, onun ahəngi xoşdur”, “hissiyat yolkəsənlərindən uzaq ol, sənin yolunu yalnız qəlb bilirdi, qəlbi tanı!”, “cismdən azad olub ərsdə uçanlar, Cəbrailin şahpərinə (qanadı) öz qəblərinə bağlamışdır”, “hər iki cahandan üz döndəyənlər öz ruzilərini qəlb sədəqəsindən tapmışlar”, “göz, qulaq təbiətdə artıq şeylərdir, onlar zəhiri pərdənin inciləridir” (şairə görə, zəhiri görmə və eşitmə orqanı – göz, qulaq nəfsin ələtləridir, onlar insanı bu dünyaya bağlayır, önəmli olan mənə aləminin gözəlliklərini görməkdir, ilahi sirləri bilməkdir, bunun üçün nəfsin dostları olan zəhiri gözü bağla, qulağı tıxa, qəlb gözü aç, qəlb qulağı ilə eşit, çünki mənə aləmini ancaq qəlb gözü ilə görə bilərsən. İki bir arada ola bilməz, nəfsin gözü ilə bağla, qulağını tıxa ki, qəlb gözün açılırsın, qəlb qulağın eşitsin, qəlbə Cəbrailin qanadı verilsin. Bu qanadla mənə, sirr aləmində uç, mələklərdən də üstün ol. Dünya nemətinə bağlanmaq qəlbə ağır yüküdür, o yükəndən azad ol ki, Cəbrail kimi uca biləsən, onda uca Allah (c.c)

yanında insanın dəyəri mələklərdən də üstün olur, insan yer üzündə uca Allahın (c.c) təmsilçisi, vəkili, xəlifəsi olur), “sənin güləbənzər qulaqların pambıqla dolmuşdur”, “gözünün nərgizi çiçək xəstəliyinə tutulmuşdu” (yəni həqiqəti görmək, haqqın səsinə eşitmək imkanın yoxdur, qəlbin nəfsin əsarətində olması da budur. Nəfsin insanı məhrum etdiyi ən dəyərli nemət elmdir, ilahi həqiqətləri görmək, bilmək, tanımaq və eşitmək elmi. İnsanın ilahi həqiqəti görməsinin tək bir şərti var: o da qəlbin və ağıln fitrətinin təmiz olmasıdır, nəfs də insanın qəlb və ağıl fitrətini pozmağa başlayır. Dünya nemətlərini ona gözəl göstərir, haram şeylərlə insanın ağıl və qəlb fitrətini mürdərəlayır, onun bəsirət gözünü və qulağını bağlayır. Qəlbin hüceyrələri haram yeyir, qulağın pərdələri haram səslər eşidir, dil yalan danışır, haram və günah virusu insanın qəlbini, qulağını yeyir, bu virus insanın qəlbini və ağılnı sağalmaz xəstəliyə düşür edir. Bu xəstəliyin adı cəhəldir. Bu, həqiqəti görə bilməmək, doğru düşünə bilməmək, haqqın səsinə eşitməmək xəstəliyidir.

Bu xəstəliyin əlamətləri var: bu xəstə insan öncə uca Allaha (c.c) şərik qoşur. Onun təkliyi inancından məhrum olur, onun tanrısı nəfsidir, şöhrət, şəhvət və sərvət tutqusudur. Artıq onun üçün insanı, dünyanı, neməti tanıma, dəyərləndirmə ölçüsü uca Allahın (c.c) buyruqları deyil, nəfsin istəkləridir, o xəstə qəlb sahibi olan insan tövhid inancını itirəndən sonra ədalət duyğusunu da itirir, o qəlb şəfqət və mərhəmətdən məhrum olur, insan onun üçün bir əşyadır, hətta əşyadan da dəyərsizdir, onun üçün həyat ancaq bu dünyadan ibarətdir, şəhvət, şöhrət və sərvət xəstə qəlbin baş tacıdır, idarəçisidir. Uca Allahın (c.c) “ölmüş”, “məhürlənmiş”, “duyarsız olmuş” dediyi qəlb budur. İnsanlığın xilasını fərdi, yəni insanın öncə özünü islah etməsi ilə başlayır. Bu mübarizənin – islam Pey-

ğəmbəri bunu “ən böyük cihad” adlandırır – yeri qəlbdir. Hədəfi qəlbə nəfsin əsarətindən xilas edib ruhu o qəlb ölkəsinə sultan seçməkdir. Seçim iradə deməkdir. İradənin qaynağı da arınmış qəlb və nurlanmış ağıldır.

Uca Allahın (c.c) insanın varlığına ruha və nəfsə bağlı gücləri yerləşdirməsinin hikməti də insanın dəyərinin müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Niyə insan varlığı ruha bağlı güclərlə, nəfsə bağlı güclərin mübarizənin meydanı kimi yaradılmışdır? Bu sualın doğru cavabı uca Allahın (c.c) insanı hansı məqsədlə yaratdığını, insana həyatın, ömrün hansı hədəflə verildiyini bilməyə bağlıdır. Uca Allah (c.c) insanı Onu tanıması üçün yaratmışdır. İnsanın vəzifəsi uca Allahu (c.c) tanımaq və Ona itaət etməkdir. İkincisi, bu həyat insana sınaq üçün verilmişdir. Çünki seçməyin yolu imtahandır. Bu imtahanın da ən çətini nəfslə sınağa çəkilməkdir. İnsanın içindəki mübarizə onu inkişaf etdirir, onun iradəsini formalaşdırır. İnsan seçim etməyə məhkumdur, o, ya ruhunu qəlb ölkəsinə hakim etməlidir, ya da nəfsini. **Öz iç mübarizəsində məğlub olmuş insan qəlbini itirmişdir. Qəlbini itirən insan axirətini itirmişdir. Qəlbini nəfsə təslim edən insan cəhənnəm atəşinin övladı olmuşdur.**

Hz. Nizami qəlbə hakim olmaq elminin ölçülərini açıqlamaqda davam edir: **nəfsə uyma**, “nərgiz və gülə (qulaq və gözüne) pərəstiş etmə, onların sinəsi səndən dağlıdır”. **Şairə görə, nəfsi məğlub etməyin yolu bu cihada tez (cavan yaşında) başlamaqdır:** “hər alçağın güzgüsü olan gözü yandırmaq üçün cavanlıq suyu bəsdir”. **Hz. Nizamiyə görə, nəfslə mübarizədə qırx yaş dönmə nöqtəsidir:** “Sənin təbiətin ağıln ilə dəllallıq edir, qırx yaşın nəqdini gözləyir”. Şairə görə, qırx yaş cihadın dönmə nöqtəsinə çevirmək üçün bu yaşadək olan ömrünü qəlbə hakim olmaq

mübarizəsinə fəda etməlisən: “ancaq qırx yaşa çatmaq üçün onun səfərlərinin xərci üçün böyük məbləğlər lazımdır”, “qırx yaşın dərşini indi oxuma”. **Şairə görə, nəfslə mübarizədə qalib gəlmək üçün insana dost lazımdır:** “sənə dost lazımdır, bunu əfsanə sanma”, “ürəyin dərdinə bir həmdərd ürək tap”, “qəm xərin varsa, qəm yemə”, “yarın varsa, qəmin boynunu vur”, “dostların dostluğu möhkəm köməkdir”, “iki nəfərin nəfəsi bir an qızırsarsa, o nəfəs yüz qəmi yox edər”, “birinci sübh nəfəs yaxşı gedib-gələrsə, ikinci sübh onun bağirtəsi ulduzlara çatacaqdır”, “əvvəlki sübh ləkələnilib rüsvay olar, əgər ikinci sübh onun imdadına çatmasa”, “sən təklidə heç bir iş görə bilməzsən, yarını axtar ki, yarla hər iş düzələr”, “yardan yaxşı heç nə yoxdur”, “hamının yara (dosta) ehtiyacı var”. **Hz. Nizamiyə görə, nəfs insanın düşmənidir,** o, qorxuludur, çünki özünü dost kimi göstərir, nəfsin istəklərini gözəl göstərir, qəlbi dünyaya bağlayır, “sənin malik olduğun bu iki-üç dostun ətəkləri yaşıdır (insanı günaha sürükləyir). **Şairə görə, insanın dostu onun qəlbidir:** “əlini qəlbin kəmədinə at, ola bilsin ki, sənin suyun qəlb torpağına çevrilsin”.

Hz. Nizami ruhu qəlb ölkəsinin şahı etmək istəyən insana doğru mübarizə yolu göstərir. Öncə cihad insanına onun yaradılış özəlliyini tanıdır: “insanı ərşin şahı yaradıb”, “insan həm surətdir (bədəndir), həm də candır (ruhdur)”, “bədən və ruh bir-birinə birləşmişdir”, “insanın varlığı bir xilafətdir (idarə olunur), bu xilafətin sahibi qəlbidir”, “onun adına sultanlıq xütbəsi oxunmuşdur” (yəni uca Allah (c.c) qəlbi insan bədəninin hakimi seçmişdir, bədənin idarəçiliyi ilə bağlı bütün səlahiyyətlər qəlbin əlindədir), qəlbin də ruhani və cismani yönü var: “qəlb cismani və ruhani bir əkdəşdir”, “surət və can – hər ikisi qəlbin

uşaqlarıdır”, insan varlığının nuru qəlbin nurundandır: “sənin varlığının nuru qəlbin Süheylindəndir”.

İnsanın vəzifəsi qəlb ölkəsində ruhun hakimiyyətini təmin etməkdir, onu nəfsin əsarətindən qurtarmaqdır. **Bunun üçün qəlblə ağılın gücü birləşməlidir:** “ürəyin sözü damağıma çatan kimi beynimin yağı mənim çırağıma yetişdi”. (Qəlb dəyişkən, haldan-hala düşən olduğundan onu ağıla bağlamaq lazımdır. Ürəklə ağıl arasındakı bu bağın adı uca Allahın (c.c) kəlamıdır, insanın, o sıradan qəlb və ağıl fitrətini qoruyan buyruqlarıdır). Çünki ağıla bağlı olmayan qəlb insanı hədəfinə çatdırma bilmədiyini kimi, qəlbə bağlı olmayan ağıl da insanı xoşbəxt edə bilmir. Duyğu və düşüncənin tarazlığı, birliyi insanı xoşbəxtliyə aparan iki qanaddır. Qəlbin dostu ağıldır, bu iki güc birləşəndə qəlb nəfsin əsarətindən xilas olmağa başlayır, o zülmət yox olur, yerini nur tutur, nifrət silinir, qəlbə sevgi yazılır. Sevgi toxumları cücərməyə başlayır. İnsan bu halın sevincini yaşayır: “təbim şadlıqla doldu, qəmdən xilas oldu”, “qəlbin atəşi təbimin qazanını qaynatdı”, “əlimi əl bağlayanların əlindən çıxardım”, “yolkəsənlər (nəfsin istəkləri) aciz oldular, mən isə qüdrətli”.

İnsan öz qəlb ölkəsində ruhun hakimiyyətini bərqərar edəndə çoxsaylı çətinliklərlə üz bəüz qalır, nəfsin bitib tükənməyən hiylələri ilə rastlaşır. Onları məğlub edir, qəlb ölkəsinin baş şəhərinə yaxınlaşdıqca heyrət halları yaşayır: “gecə yarısnadək ömrümün yarısı getdi”, “öz ruh məhrabımın qapısında çovkan qamətəm bükülüb top kimi olmuşdu”, “çovkanım ələ keçmiş topa çevrilmişdi”, “ətəyim yaxama çevrilmişdi”, “ayağım başım olmuşdu”, “başım isə ayağım”, “mən top şəklinə düşmüş çovkanı xatırladırdım”, “işim əlimdən gedib mən isə özümdən getmişdim”, “yüzü bir, biri isə yüz görürdüm”, “qəribliyim

kimsəsizliyimdən acı idi”, “nə içəri girməyə ayağım, nə də geri qayıtmağa cürətım var idi”, “o uçurumda dilim tutulmuşdu”. Hz. Nizamiyə görə, bu çətin anda insanın yol göstərənı eşqdir: “eşq bələdçi kimi yüyənımdən tutdu”.

Hz. Nizamiyə görə, hidayət uca Allahdandır (c.c). İnsan uca Allahı (c.c) seçərsə, O da insanı seçər. Sən ruhunu qəlbinin hökmranı etmək üçün mücahid olsan, o nurlanmış qəlb də səni insanların ən şərəflisi edər.

Hz. Nizami adlı mücahid öz qəlb ölkəsinin sarayına daxil olur: “öndə gedənlər pərdəni qaldırdılar, mənım vücudumun örtüyünü açdılar”, “onun qapısının ən yaxşı məhrəmi oldum”, “orada çil-çıraqla yanan bir qonaq sarayı gördüm”, “pis gözlər kor olub onu görməsin!”

Bu sarayın hakimi, sultanı qəlbdir, insanın varlıq ölkəsinin sahibi odur. Başqa orqanlar ona tabedir, onların varlığı qəlbədən asılıdır.

Qəlb sarayında yeddi xəlifə əyləşmişdi: “günorta şahı-qəlb başda oturmuşdu”, “qırmızı atlı – ürək ədəblə onun qabağında”, “ləl qəbalı zafər əsgəri – qaracıyər bir yanda”, “acıqlı bir cavan – öd onun şıkar kəşfiyyatçısı idi”, “ondan aşağı qəmgın bir qara qul – dalaq durmuşdu”, “kəmənd atan – mədə-bağıracaq – pusquya durmağa hazırlaşmışdı”, “bir misbədənlı pəhləvan – böyrək özünə gümüşdən zireh taxmışdı”, “bura yarımisti nəfəsabad – ağciyər diyarı idi”, “onların hamısı pərvanə, qəlb isə şam idi”.

Hz. Nizami qəlb sarayına – yeddi xəlifənin otağına daxil ola bilməsinin, qəlbini nəfsin əsarətindən qurtarmasının şərtini açıqlamışdır: qənaət, fədakarlıq, dünya bağıny qoparmaq: “mən qənaətlə qəlbimin mehmanı oldum”, “bu canımı ürək sultanına peşqəş etdim”, “üzümü aləmdəkilərin hamısından döndərdim”.

Hz. Nizamiyə görə, insan axtaran varlıqdır, o, əldə etdikləri ilə razılaşmamalıdır, daha böyük hədəflərə doğru uçmalıdır: “qəlb dilə gəlib dedi ki, ey dilbilməz, bu yuvadan keç, quşu axtar”, “mənım alovum bu tüstünün məhrəmi deyil”, “mənım kölgəm bu sərvın özündən qüdrətlidir”, “mənım rütbəm bunun rütbəsindən daha ucadır”. Qəlb Nizamiyə yeni hədəflər göstərir, onu hərəkət etməyə çağırır: “mən xəzinəyəm, ancaq Qarunun kisəsində deyiləm”, “mən səninləyəm, səndən kənar deyiləm”.

Hz. Nizamiyə görə, insan qəlbini təmizləyib ruhunu qəlb ölkəsinin sultanı etmək istəyirsə, ona doğru yol göstərən müəllim seçməlidir. Bu müəllim (xoca) onun qəlbidir: “müəllim mənə ədəb öyrətdi, mənı “doqquz fələyin düyünündən açdı”, “o bizi bəndə saldı”, “o, Tanrı olmasa da, bizim ağamızdır”.

Hz. Nizami insan qəlbini tərbiyə edən müəllimin xarakterini tanıdıb: iman, bilgi, səbir, fədakarlıq, ardıcılıq, şəfqət və mərhəmət: “bu kəndirin başından o, ayağını qaldırmadı”, “kəndirin düyünlərini açdı”, “o, mənım iki cahana yolumun bələdçisidir”, “o, mənım dərdimi çəkdi”, “o, şəfqətin məndən əsirgəmir”, “o, mənım kimi ədəbsizə qul oldu”, “o, mənı ram etdi”, “mənım kimi bir dəcəlin əlindən başını götürüb qaçmadı”, “mənım kimi torpaqdan çıxmışla oturub-durmağı o qənimət bildi”.

Hz. Nizamiyə görə, qəlbini nəfsin əsarətindən xilas etmək istəyən insan müəllimə itaət etməlidir. İtaətsiz nəticə yoxdur: “utandığımdan başımı aşağı saldım”, “ədəb üçün qulağımy qulluq halqasına saldım”.

Şairə görə, qəlbı nəfsin əsarətindən xilas edərəkən tətbiq ediləcək təlim metodu riyazətdir – çətinliklərlə arındırmaqdır: “riyazətdən əl çəkməyin mümkün olma-

dığını görüb, o xacədən riyazət qəbul etməli oldum”.

İnsan qəlb adlı müəllimin bələdçiliyi ilə addım-addım irəli gedəcək. Qəlb yavaş-yavaş təmizlənəcək. Qəlb təmizləndikcə insan qəlbini şəffaf aynasından dünyanı başqa rəngdə görəcək, qəlbə uca Allahın (c.c) rəhmətinə qovuşduqca varlığına sükunət hakim olacaq: “xacə mənim ətəyimi o qəm tikanından azad etdi, məni yaxama qədər gülə бүürdü”, “mənlə lələ dodaqları kimi gülümsədim”, “köynəyimi gül kimi yüz yerdən çırdım”, “lələ öz qəlbini mənim canıma tapşırı”, “gül isə kəmərinə qurşağıma bağladı”, “güldən-gülə budaqdan-budağa qaçdım”...

Qəlbini təmizlənməsi hər an davam edir, qəlb arındıqca şövq artır, uca Allahın (c.c) lütfü daha güclü hiss edilir: “birdən vəfa ətri gəldi”, “küləyin incə səsi fəşahətli bir dil ilə Məsihin nəfəsi kimi mənim ürəyimi dirilti”.

Qəlb rahatlıq tapan tələbəsini arxayınlaşmağa qoymur, onu uca məqamlara uçmağa təşviq edir: “atdan düş, özündən çox dəm vurma, yoxsa səni öz mənlindən çıxararam”.

Qəlb arındıqca uca Allahın (c.c) bərəkəti bir yağmur kimi yağır, qul qəlb gözü ilə dünyaya baxır, ilahi sirləri kəşf edir: “o çəsmə Günəşdən daha parlaq idi, Xızır yox, mavi göylər də bu çəsməni heç yuxuda da görməmişdi”, “yasəmənlik onun yatağı idi”, “onun oyaq nərgizləri yuxulu idi”, “qaliyə ətirli behişt onun quluydu”...

Arınmış qəlbini əlamətlərindən biri də onun genişliyidir: “ora fələklər məmləkətindən böyük bir məmləkətdir”, “fələk dairəsinin hüdudu onun mənzilidir”.

Arınmış qəlbini əlamətlərindən biri kəinatın harmoniyasını kəşf etməsidir. Bu nizam, ahəng, harmoniya dünyasında ilk baxışda bir-birinə zidd olan anlayışlar, əslində, bir-

birinə xidmət edir, arınmış qəlb ölkəsində “vətəndaşlar arasında”, canlı, cansız hər şeyin bir-biri ilə münasibətində həmrəylik, mərhəmət və şəfqət duyğusu hakimdir: “gül çəmənin yaxasında özünə yer etmişdi”, “tikan güllün ətəyini ayağı altına çəkirdi”, “ahu və tülkü o çəmənlə birini göbəyini gülə, o biri isə göbək tükələrini tikana bağışlamışdı”, “şəkər güllü güllərdən tutu xəcalət çəkərək öz qanadlarını yaşılığa sərmişdi”, “təzə otlar şir kimi əlində şəkər tutmuşdu”, “ahu o otların şəkərindən dadıb şir kimi məst olmuşdu”, “güllərin gərdəyindən şimal mehi cəlvələnirdi”, “ceyranlar otların budaqlarından çiçəkləri ovlayırdı”, “xeyri gülləri bir-birinə sarmaşıb, gül rəngli ənbər üçün yelpik olmuşdu”, “yasəmən və gül birlikdə ağır karvanını qarət edirdilər”, “qumru və bülbül bir-birinə qafiyə qoşurdular”, “birgünlük süsən İsa diliylə sübhə Musanın əlini xatırladırdı”, “fəxtə sübh təzədən fəryad edirdi”, “yel ümid əli ilə güllün hekayəsini söyüdü mürş ətirli varəğine yazırdı”, “gah bahar yasəmən salama gəlirdi”, “gah gül minnətdarlıq üçün tikanın yanına gəlirdi”, “türkə oxşayan yasəmən öz çadırını səhrada qurmuşdu”, “çadırın aycığı Sürəyyaya ucalmışdı”, “hind muğları oraya namaz qılmağa gəlmişdi”...

Hə. Nizamiyə görə, arınmış qəlb ölkəsinin vətəndaşlarını sevgi qanunları idarə edir: “kölgə Günəşin dodaqları ilə söz danışdı”, “qum isə suyun xeyir-duası ilə dirilmişdi”, “sümbül çiçəyinin busələri nəstəni yaralaydı”, “qönçənin kirpikləri güllün dodaqlarını yaralaydı”, “söyüdü bədəni sehirlənmişdi, o titrəyirdi, lələnin manqalı ona tüstü səpirdi”, “vəhşi gül küləyin nəfəsi ilə söhbət edirdi”, “ələ bil başı yaşıl cavan ulduz sübhədən yerə deyirdi: “Başın (həmişə) yaşıl olsun (cavan ol)”, “otlar o çəsmənin suyu ilə qüsl etmişdi”, “çəsmə hurilərin gözlərindən daha parlaq idi”,

“bayquşlar o yurdu tərک etmişdi”, “kölgə Günəşin dodağını dişləyirdi”, “yel isə söyüdün başını daraqlayırdı”...

Hz. Nizami hər gecə söhbətinin (xəlvətin) sonunda gizli söhbətin bərəkətini açıqlamışdır. Yəni arınmış qəlbın gördüyü gözəllikləri təsvir etmişdir: “qəlbim aşiq oldu”, “qəlbim bir gülnəfəsini, şəkərgülüşlünü, gül və şəkərə nəfəs verəni gördü”, “o sevgili öz zülfündən zireh toxumuşdu”, “o başdan ayağa qədər duza (məlahətə) boyanmışdı”, “hamı onu duz kimi yalamaq istəyirdi”, “bağ tutisi onun şəkərinin qabağında xəcalət çəkirdi”, “onun çənə alması tutinin başı kimi halqalıydı”, “gümüş buxağı turunca bənzəyirdi”, “o, güləb idi”, “o, yaşıl (cavan) idi”, “xalı ürəyi alovlandırır”, “onun qara xalının dərdindən Ayın üzü büsbütün xala dönmüşdü”, “onun ala gözləri ciyərləri Günəşdən çox yandırır”, “onun ləli gecələri aydan çox işıqlandırır”, “onun ağzı dar idi”, “şəkər dadan dodaqları söz və təbəssüm saçır”, “üzü dua, qəmzələri dua oxuyurdu”.

Arınmış, nurlanmış, mömin olmuş qəlb gözəllikləri gördükcə, ilahi sirləri kəşf etdikcə heyrət və aşiqlik halı yaşayır: “o gözəl cisminin bağını canımın boynundan çıxardı”, “ixtiyar və taqətim əlimdən getdi”, “dirilik suyu ağzımdan da yuxarı qalxdı”, “səbatlı aqlımız divi görəndə işi dəmir zəncirlə nəticələndi”...

Hz. Nizami aşiq olmuş qəlbın dərmanını da təqdim edir: “aşiq ürəyin dərmini sadlıqla silmək olmaz”, “bu Günəşin nurunu palçıqla örtməyə bənzər”, “qəmliyin (aşiqin) həmdərdi və munisi qəmdir”, “şərəbdən sərxoş olanların çarəsi şərəbdır”...

Hz. Nizamiyə görə, aşiqi ancaq aşiq olanlar anlar, dərdini aşiq olmayana söyləmə: “ey mənə (çəkilmə) dağdan (dərdimdən) alını qızdırmalı, yaşıllığımdan və bağım-

dan bixəbər olan, sən bu yolun məhrəmi deyilsən”.

Hz. Nizamiyə görə, aşiqlik seçilmişlikdir, bu yol çətinliklərlə doludur, aşiqin yol yoldaşı, can dostu iradə və səbir-dir. Qəlbın arınması ən böyük cihaddır, ən çətin işdir, çətin olduğuna görə də, şərəflidir və hər nemətin bir bədəli, ödəniləcək haqqı var. Arınmanın bədəli də onun dəyərinə uyğundur. Aşiq Nizami öz çətinliyini anladır: “sözüm bağ idi, göz yaşlarım onu suvardı” (qəlbimin arınması çox çətin oldu, söz bağımın ağaclarının bitməsi, meyvə verməsi üçün hər bir ağacı göz yaşım ilə suvardım, **bakirə söz, doğru, yeni, deyilməmiş söz, insanı mənə aləminə, ilahi sirlərin kəşfinə aparan söz bakirə, yəni fitrəti pozulmamış, yəni arınmış, yəni günah kirinə bulaşmamış qəlb və ağıldan süzlülüb gələ bilər.**

Haqq yolunu ancaq arınmış qəlbın nuru ilə tapmaq olar. İnsanları Haqqa yönəldən söz demək istəyirsənsə, onun bədəlini ödəyəcəksən. Şair bu bədəl ödəmək zərurətini “bağımı göz yaşım ilə suvardım”, - deyərək dilə gətirir, “məxsusi pərdənin arxasında gizlənmiş o vücudun üzü mənim üçün sədaqət surətinin güzgüsüydü”. (Gözəl mənalar pərdə arxasında gizlənmişdir, canını qoysan, ömrünü versən, insanların düşüncəsini, qəlbini nurlandıran o mənaları kəşf edə bilərsən). Mənə kəşfinə gedən yol uzundur, mərhələlidir, çətinidir: “başım dizimin başı üstündə çox oturandan sonra kələfin ucu açılıb ələ gəldi”.

Qəlbə təmizləməyin yolu birdir: “mən bu səfəri həqiqət yolu ilə getdim” (batil inancla qəlbə təmizləmək olmaz. Qəlb təmizliyində əsas məqsəd, uca Allaha (c.c) təslim olmaqdır, doğru yolu tapmaqdır, gözəl işlər görüb Onun razılığını qazanmaqdır, tövhid və ədalət inancına sahib olmaqdır. Haqq yolu, uca Allahın (c.c) yolunu ancaq Onun buyurduğu ölçülərlə tapmaq olar).

Hə. Nizami deyir ki, qəlbə arındırmaq, mənə aləmini kəşf etmək, doğru yolu tanımaq, insanların ağıl və qəlbini nurlandırmaq Nizamının işidir: “Nizamının işini Nizamiyə tapşır”.

Hə. Nizami “İkinci xəlvət – gecə görüşü” adlı bələmdə arınmış qəlbə bir rəhmət evi kimi təqdim etmişdir. Şair qəblərə rəhmətin, bərəkətin, feyzin rahatlıq verdiyi bir gözəl gecə məclisi təsvir etmişdir: “gecə səhər kimi bəzənmişdi”, “süfrədə arzu olunan nemətlər var idi”, “təzə bahar kimi bir məclis qurulmuşdu”, “möcüzəli havalar çalınırdı”, “ciyəər şamı şamın ciyəərini yandırırdı”, “ürəyin atəşi atəşin ürəyi kimi alovlandı”, “şam süfrəyə qızıl səpirdi”...

Bu rəhmət məclisi sevgi məclisi idi: “şərab noğuldan tez-tez öpüş almağa qalxırdı”, “noğulun gözlərindən şəkar, ağzından badam tökülürdü”, “şəkərlə badam bir-biri ilə zərif ünsiyyət yaradırdılar”, “Zöhrə və Mərrix bir-birinə eşqbazlıq edirdilər”, “o nazlı yar aşiqin yaxasından tutub rəqs edirdi”, “onların qollarından cavahir şaçılırdı”, “pərvanə sərxoş idi”...

Bu gecə məclisində aşiqlər özünü cənnətdə hiss edirdilər. Onlar bir-birinin sevgisini qazanmağa çalışırdılar. Həç kəs gecə məclisinin sona çatmasını istəmirdi: “aşiqlər biri-birinə zaman-zaman sovqat yollayırdı”, “ürək ürəyə, bədən bədənə və can cana”, “o məclisdə yoxluğun şəltəsini yoxluğa atmışdılar”, “səhər quşu sübhədən də ağır yuxulu idi”, “fələyin ayağı ayın əlindən də möhkəm bağlı idi”.

Arınmış qəlbə gecə məclisində olan aşiqlər o qədər gözəl idilər ki, hər kəs onların olduğı məclisə can atırdı: “pərilər (cinlər) yıxılanların ürəyinə hücum etdiyi kimi, pəri-zadələr (gözəllər) də (aşiqlərə) basqın edirdilər”, “ürəklərin yolunda onlar yasəmən əkirdilər, tikanları kırıqlərinin ucu ilə

yoldan götürürdülər”, “onlar könül meyvəsi, gül dəstəsi idi”...

Qəlb arındıqca dərəcəsi artır, daha dərin mənələr kəşf edir, varlığı uca Allahın (c.e) ölçüləri ilə görür. Şair qəlbə bu yeni məqamdan gördüyü gözəlliyi bir gözəlin simasında təqdim edir: “qəmzəsinin dili tikanlardan iti idi”, “zülfi isə bizim işimizdən daha düyünlü idi”, “Məsihin nəfəsi ürəyə hava verdi”, “torpağın ağzından dirilik suyu töküldü”, “gül yasəmən kimi qulağına qaliyə doldurdu”, “Ay fələk kimi çiyində çul gəzdirdirdi”, “onun yanaqları, dodaqları şəkar və badam saçırdı”, “onun hər baxışı cahanın canı olmuşdu”, “qara zülfi ağ gümüş üstə tökülmüşdü”, “öpüşü şərab kimi adamı yuxırdı”, “dodaqları isə Məsiha kimi adamı dirildirdi”...

Arınmış qəlb elə bir məqama ucaldı və o ucalıqdan elə dərin mənələr gördü ki, hər kəs heyərdən ağılı itirdi: “seçilmiş adamların himməti, sadə adamların ürəyi sərəmələr kimi o işıqdan bihuş oldular”, “ağızlar lal oldu, qaşlar danışırdı”, “dillər tutulub gözlər danışırdı”, “ağıl o dairədə sərxoş qaldı”, “taqətin ah çəkmək üçün taqəti qalmadı”, “səbrin səsi o pərdədə tutuldu”...

“Məgər onlar yer üzündə gəzib dolaşdıqlarını ki, düşünən qəlbləri, eşidən qulaqları olsun? Həqiqətən, gözlər kor olmaz, ancaq sinələrdəki qəlblər kor olar”.

(əl-Həcc, 22/46)

“Qəlbi dürüst olmadıqca qulun imanını doğru olmaz. Dili doğru olmadıqca da qəlbi doğru olmaz”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. I, s. 369.

İmandır o cövhər ki, İlahi, nə böyükdür!

İmansız olan paslı ürək sinədə yüküdür!

Mehmet Akif Ersoy

BEŞİNCİ BÖLMƏ

İKİNCİ XƏLVƏTİN – GİZLİ SÖHBƏTİN BƏRƏKƏTİ

BİRİNCİ ADDIM: ÖMÜR YENİDƏN QƏLBƏ QAYITDI

عمر بر آن فرش ازل بافته
آنچه شده باز بدل یافته

*Əzəlin toxuduğu o xalcanın üstündə ömürdən,
Nə qədər getmişdisə, yenidən qəlbə qayıtdı.⁴²⁴*

Həz. Nizami qəlbin təmizliyinin şərhinə aid olan bu beşinci – sonuncu bölmədə arınmış qəlbin bərəkətini anlatmışdır. **O, birinci beytdə arınmış qəlbin bərəkətini təqdim edərək hər şeydən öncə zaman, vaxt, ömür anlayışını önə çəkmişdir. Yəni arınmış qəlbin insana verdiyi ən dəyərli nemət vaxtdır, vaxtı doğru dəyərləndirmək, onun qiymətini bilmək, onu uca Allahın (c.c) buyurduğu “saleh əməllərə” həsr etmək düşüncəsini qazandırmasıdır.**

İnsan həyatı, varlığı, o sıradan öz ömrünü doğru oxumaq üçün öncə bu ömrü ona uca Allahın (c.c) verdiyini bilməlidir, buna inanmalıdır, sonra bu ömrü verən qarşısında borclu olduğunu (verən borcunu istəyəcək) anlamalıdır, bu ömrün bir sınaq üçün verildiyinə, hər sınağın da bir vaxtı olduğuna iman etməlidir (ömür bitəndə sınaq da, imtahan da bitmişdir, axirətdə sınaq, imtahan yoxdur, hesab var).

Ömrün mənasını oxuyarkən insanın önündə iki pəncərə, iki kitab var. İnsan iradəli varlıq olduğundan seçim imkanı var və seçməyə məcburdur. Ya həyatı arınmış qəlb və ağılın pəncərəsindən, kitabından, ya da möhürlənmiş, kirlənmiş fitrəti pozulmuş qəlb və ağılın pəncərəsindən, kitabından oxuyaçaqsan, görəcəksən.

Arınmış qəlb və ağılı ömrün dəyərini uca Allahın (c.c) buyruqları ölçüsündə göstərir. Bu oxunuş insana iman qazandırır, ona uca Allah (c.c) qarşısında məsuliyyət süuru verir, onu ömrünün hər saniyəsinin dəyərini bilməyə yönəldir. Bu inanca sahib olan qəlb mömin qəlbdir, o, uca Allahın (c.c) varlıq və birliliyinə iman etmişdir. Bu qəlbə sahib olan insan üçün “boş vaxt”, “anlamsız vaxt” yoxdur, o, vaxtın dəyərini anlamışdır. **Ona görə, vaxta sayğı uca Allaha (c.c) sayğıdır, vaxta xəyanət uca Allaha (c.c) xəyanətdir. Arınmış qəlb vaxt sevgisini qazanmışdır. Ona görə də arınmış qəlb sahibini hər an hərəkətdə görərsən, o çalışır, hər an saleh əməllər üçün cihad edir, onun düşüncəsi də, yazması da, əl tutması, sədəqəsi, orucu, zəkati, namazı da, savaşması da, sözü də uca Allahın (c.c) “vaxtını ora sərf et” dediyi ünvana – insanlığa xərclənmişdir.**

Aşıqlar da vaxta aşıq olmuş insanlardır, o, hər saniyəsinə doya-doya yaşayan insandır, o, hər saniyə özünü uca Allahın (c.c) hüzurunda hiss edir, uca Allahın (c.c) onu gördüyünə, eşitdiyinə inanır. Aşıqın sevgilisi uca Allahdır (c.c) və o hər saniyəsinə Ona həsr edir, sevgilisinə bəxş edə biləcəyi ən böyük hədiyyə hər anını Onunla yaşamasıdır. Ömrünü bu vaxt inancı ilə yaşayan insanın ən böyük mükafatı uca Allahın (c.c) rızasıdır, vaxt anlayışının olmadığı gözəl cənnətdir. **Məhdud ömrünü uca Allaha (c.c) verdin, O, sənə vaxt sınırı olmayan əbədiyyət verdi. Qəlbin arınması ömrün, vaxtın bərəkətlənməsidir. Yəni ömrün dəyəri neçə il yaşamaqla bağlı deyil, vaxtın uca Allahın (c.c) insana verdiyi əmanət olduğu inancına sahib olaraq yaşamaqdır.**

Sənə verilmiş ömrü möhürlənmiş, kirlənmiş, fitrəti pozulmuş qəlbin və ağılın pəncərəsindən görəsən, kitabından

⁴²⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 75.

oxusan, (seçimin bu yöndə olsa) həyatı doğru görmək, doğru oxumaq və doğru yaşamaq imkanını itirəcəksən. Çünki kirli qəlb pəncərəsi mənzərəni olduğu kimi göstərməz, fitrəti pozulmuş ağıl doğru düşünməz. Nəfsin pəncərəsi və kitabı ömrün, vaxtın dəyərini göstərməz, anlatmaz. Bu qəlb sahibi ömrü, vaxtı uca Allahın (c.c) verdiyinə inanmaz, Onun qarşısında məsuliyyət hiss etməz, vaxtını axirət inancı ilə dəyərləndirməz, hesaba “boş şey” deyər. **Onun vaxtını şeytan bölər, şeytan xərcləyər, o, zamanını şeytana vermişdir. Şeytan insanın vaxtını oğurlayar. Qəlbın sultanı nəfs, şeytan olanda vaxtın sultanı da şeytan olur.** O insan saatlarla qeybət edər, heç yorulmaz, vaxtını nəfsin istəklərinin təmin olunmasına sərf edər, bundan qürur duyar, eys-ışrət məclisləri onun vaxt öldürdüyü yerdir. Onun vaxtına şöhrət, sərvət və şəhvet duyğusu hakimdir. Onun vaxtının içində uca Allah (c.c) yoxdur, o, uca Allahı (c.c) unutmuşdur. Uca Allahın (c.c) “zalımlar”, “özünə zülm edənlər”, “ziyanda olanlar”, “rəhmət-dən məhrum qalanlar” dediyi də onlardır.

Hz. Nizami bu mənanı ifadə etmək üçün ayrı-ayrı vasitələrdən istifadə etmişdir. Şair beytin birinci misrasında “Əzəlın toxuduğu xalçadan” danışır. “Əzəl” sözü dini terminologiyada önəmli yer tutur. Lüğəvi mənası başlanğıcı olmayan deməkdir. Uca Allahın (c.c) qədim sifəti üçün istifadə olunur. Yəni uca Allah (c.c) əzəldir, onun əvvəli yoxdur. “Əzəl” termini ancaq uca Allah (c.c) üçün istifadə edilir.⁴²⁵ “O ömür xalçasını Əzəl toxumuşdur”. Yəni insana ömrü uca Allah (c.c) vermişdir. İnsanın bu inanca sahib olması çox önəmlidir. Çünki bu düşüncə insana uca Allah (c.c) qarşısında məsuliyyət şüuru verir. Ömür israfının

qarşısını alır. İnsanı ömür adlı sərvəti uca Allahın (c.c) buyurduğu işlərə xərcləməyə yönəldir. İnsanda doğru Allah (c.c) təsəvvürü formalaşdırır. **Vaxtın, ömrün dəyəri onun uca Allaha (c.c) aid olması inancı ilə müəyyənləşir. Ona görə də, şair arınmış qəlbın insana verdiyi iki bərəkəti bir arada təqdim edir:** ömür, vaxt, zaman şüuru, ömrün, vaxtın, zamanın sahibinin uca Allah (c.c) olduğu inancı.

Şair “Əzəlın toxuduğu o xalçanın üstündə” deyərəkən uca Allahın (c.c) yaratdığı yer üzünü də nəzərdə tutur. Burada “toxumaq” yaratmaq mənasını verir, yer üzünü xalçaya bənzədir. Çünki yer üzünü al-əlvan xalça kimi gözəldir, xalçada bir rəng ahəngi var, yer üzünü də ilahi nizamə tabedir. **Şair arınmış qəlbə ömür arasında əlaqə qurur. Ona görə, əgər insanın qəlbı arınmayıbsa, qəlb nəfsə tabe olubsa, o qəlbın sahibi olan insanın ömrü israf olmuşdur, o ömür hədəf getmişdir, itmişdir. Burada yanlış addımlar bir-birini tamamlayır: nəfs qəlbın sultanı olur, qəlb qaralır, möhürlənir, gerçək, doğru Allah (c.c) təsəvvürünü itirir, ömrünün sahibinin özü olduğunu düşünür, vaxt və ömrünü nəfsin ixtiyarına verir və “ziyana uğrayanlardan” olur.**

İtirilmiş ömrün geri qaytarılması yolu varmı? Şair deyir ki, “ömür yenidən qəlbə qayıtdı”. Yəni arınmış qəlbın insana verdiyi bir bərəkət də budur. **Arınmış qəlb insana öz ömrünü yenidən baxmaq, onu yenidən dəyərləndirmək imkanı verir. Arınmış qəlb tövbə qapısını açır. Əslində, tövbə ömrünü uca Allahın (c.c) ölçüləri ilə dəyərləndirməkdir, o ölçülərə uyğun yaşamaq cəhdidir.**

Arınmış qəlb uca Allahın (c.c) bağışlanma qapısının açarındır. Arınmış qəlbə sahib olsan, itmiş ömrün geri qayıd, ömrünü uca Allah (c.c) sevgisi ilə yaşasan, hər anın itirdiyin illərinə bərabər olar. Deməli, arınmış qəlbın insana

⁴²⁵ “İslami kavramlar”, göstərilən qaynaq, s. 232.

verəcəyi ən böyük nemət hər anı (nəfəsi) uca Allahla (c.c) yaşanan ömürdür. Ölmüş, itmiş, israf olmuş vaxtın, ömrün dirilməsi, yenidən qəlbə qayıtması da budur.

Hz. Nizami birinci beytdə öz şeirinin, sözünün, insanlığa təqdim etdiyi dəyərlərin önəminə də işarə etmişdir. Burada şair öncəki bölmənin sonuncu beyti ilə mənə əlaqəsi qurmuşdur. O beytdə deyilirdi: “Nizaminin şeiri şəkər səpirdi, ceyrana oxşayan qəzəlxanların dillərinin əzbəri idi”. Yəni Nizaminin sözü ən gözəl dəyərləri təqdim edirdi. Nizami sözünün gücü, təsiri bu bölmənin ilk beytində ifadə olunub: **Nizaminin sözü onun arınmış qəlbinin nurundan süzülür, dilinə axır, misralara tökülür. O söz paslanmış, kirlənmiş, fitrətini itirmiş qəlblərə təsir edir, o qəlbləri dirildir, itmiş ömrü yenidən qəlbə qaytarır, xəstə qəlblər üçün dirilik suyu olur.** Şairə görə, ancaq arınmış qəlbin sözü xəstə qəlblərə məlhəm olar, onun nəfsin əsarətindən xilas edə bilər.

İKİNCİ ADDIM: GÖZ SALAM GÖNDƏRİRDİ

گوش در آن نامه تحیت رسان
دیده در آن سجده تحیات خوان

*Göz həmin (xalçadan) səcdəylə salam göndərirdi,
Qulaq həmin salam naməsini yetirirdi.*⁴²⁶

Hz. Nizami arınmış qəlbin bərəkətini şərh edir. Şairə görə, doğru, gözəl, təsirli, insan qəlbini dirildən sözlər arınmış qəlbədən gəlir. Ona görə də, insan orqanlarının (indiki halda göz və qulaq) arınmış qəlbə şükür borcu var. **Ən böyük şükür itaətdir, itaətin də ən ideal şəkil və mənə biçimi namazdır.**

Namazda da ən zirvə itaət halı və şəkli səcdədir.

Ona görə də, Hz. Nizami arınmış qəlbin sözünün bərəkətini təqdim edərkən namaz modelinə (biçiminə) yer vermişdir. **Göz yazını oxuyarkən aşağı baxır, yəni “səcdə edir”. İnsan ancaq uca Allaha (c.c) səcdə edə bilər. Şair burada gözün oxuduğu (səcdə etdiyi) sözün çox önəmli olduğunu ifadə etmək üçün “səcdə” sözünə yer vermişdir. Göz “başını” səcdədən qaldırmaq istəmir, oxuduğu mətndən (Nizaminin qəlbləri dirildən sözlərindən) gözünü çəkmək istəmir.** Bu da oxuduğu sözlərin çox önəmli olduğunu təsdiq edir.

“Göz qəlbə salam göndərirdi”. Arınmış qəlbin sözlərini oxuyan göz nurlanmışdır, o, çox sevindir ki, belə mənalı sözləri oxumuşdur. Ona görə də, qəlbə təşəkkür edir. Şair “salam göndərmək” feli ilə gözün sevincini, qəlbə olan sevgisini təqdim edir. Birinci misranın söz tərkibi də dini anlayışlarla bağlıdır: xalça (arınmış qəlbin sözləri yazılmış mətn), səcdə (gözün o mətni oxuması), “salam göndərmək” (Salam uca Allahın (c.c) mübarək adlarından biridir, yəni ən gözəl sözlərlə qəlbə təşəkkürünü bildirir).

“Qulaq o salam naməsini qəlbə yetirirdi”. Hz. Nizami arınmış qəlbin bərəkətini anladığı bu beytdə insan bədəninin iki orqanını seçir: göz və qulaq. Bu təsadüfi deyil. İnsanın qəlbinə ən çox təsir edən gözəl oxuduqları və qulağı ilə eşitdikləridir. Ona görə də, insan oxuduqlarına və eşitdiklərinə diqqət etməlidir, gözünü və qulağını haramdan qorumaq lazımdır. Ruhu qəlb ölkəsinin sultanı etməyin şərtlərindən biri də budur. **Əgər ruh qəlb ölkəsinin sultanı olarsa, bütün orqanlar, o sıradan göz və qulaq ona tabe olur, onun buyruqlarını yerinə yetirir.** Nəfs qəlbin sultanı olsa, göz və

⁴²⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 75.

qulaq onun əmrinə tabe olur. Bu baxımdan göz və qulaq təsiretmə gücünə görə çox önəmli orqanlardır.

Bu beytə görə, qəlb arınmışdır, ruh qəlb ölkəsinin sultanı olmuşdur, göz və qulaq arınmış qəlbə xidmət edirlər. Bir əsgər kimi onu (qəlbi) qoruyurlar. Onlar bundan çox razıdır. Çünki nəfsə xidmət etmək harama bulaşmaqdır, gözün və qulağın yaradılış hədəfinə xəyanət etməkdir. Bütün orqanlar qəlbə tabedir, qəlbə ruh hakim olsa, ona, nəfs hakim olsa, ona xidmət edirlər.

Nizamının arınmış qəlbinə tabe olan göz və qulaq hələndən məmurdur. Çünki ilahi vəzifəsini yerinə yetirir, günah çirkəbindən uzaqdır. Çünki göz Nizamının arınmış qəlbindən süzülən sözləri oxuyur ("səcdə edir"), dil insan qəlbinə məlhəm olan o sözləri söyləyir, qulaq insanı dəyişdirən o sevgi nəğməsini eşidir. Onlar arınmış qəlbə olan şükür borcunu "salam naməsini" ona çatdırmaqla ödəyirlər. Nədir bu "salam naməsi"? O məktubun içində nə yazılmışdır? "Salam" (se-li-me) kökündən məsəddir. Salamət olmaq, rahatlıq içində olmaq, gizli və açıq təhlükələrdən, qorxulu şeylərdən uzaq qalaraq əmin-amanlıq içində yaşamaq deməkdir.

Uca Allahın (c.c) gözəl adlarından biri də "əs-Salam"dır. Mənası eyib, qüsür və çatışmazlıqlardan, yox olmaqdan uzaq olan, salamətliq arayanları gerçək təhlükəsizliyə qovuşduran, salamətliğin qaynağı anımlarına uyğundur.⁴²⁷

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّمِنُ
الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ
(əl-Həşr, 59/23)

"O, özündən başqa heç bir tanrı (məbud) olmayan, mülkün (bütün məxluqatın) sahibi, müqəddəs (pak) olan, (bəndələrinə) salamətliq, əmin-amanlıq bəxş edən, (hər şeydən) göz-qulaq olub (onu) qoruyan, yenilməz qüvvət sahibi, (hamını istədiyi hər hansı bir şeyə) məcbur etməyə qadir olan, (hər şeydən) böyük (hər şeyin fəvqində) olan Allahdır. Allah (müşriklərin) Ona qoşduqlarından (şəriklərdən) ucadır".

Uca Allah (c.c) Qurani-Kərimdə peyğəmbərlərə, möminlərə, cənnəti qazanmış salehlərə salam vermişdir:

"... Səbir etdiyinizə görə sizə salam olsun!"⁴²⁸

"... Ora sağ-salamat və əmin olaraq daxil olun!"⁴²⁹

"... Haqq yolunu tutub gedənlərə salam olsun!"⁴³⁰

"... Ora sağlıqla daxil olun. Bu, əbədiyyət günüdür!"⁴³¹

"... Bütün ələmlər içərisində Nuha salam olsun!"⁴³²

"... Musaya və Haruna salam olsun!"⁴³³

"... İlyasa salam olsun!"⁴³⁴

"... Peyğəmbərlərə salam olsun!"⁴³⁵

"... De: "Həmd olsun Allaha! Salam olsun seçdiyi bəndələrinə!..."⁴³⁶

Qurani-Kərimin bəyanına görə, cənnətdə olanlar bir-birinə salam verəcəklər. Onlar cənnətə girərkən mələklər və cənnət keşikçiləri onları salamlayacaqlar.⁴³⁷

Cənnətin bir adı da Dərüs-Salamdır. "Salam ölkəsi",

⁴²⁸ ər-Rəd, 13/24.

⁴²⁹ əl-Hicr, 15/46

⁴³⁰ Taha, 20/47.

⁴³¹ Qaf, 50/34.

⁴³² əs-Saffat, 37/74; 130, 181.

⁴³³ əs-Saffat, 37/120.

⁴³⁴ əs-Saffat, 37/130.

⁴³⁵ əs-Saffat, 37/181.

⁴³⁶ ən-Nəml, 27/59.

⁴³⁷ əz-Zumər, 39/73.

⁴²⁷ "İslami kavramlar", göstərilən qaynaq, s. 627.

“barış yurdu” deməkdir. Çünki bitməyən nemət, həqiqi xoş-bəxtlik oradadır. Uca Allah (c.c) qullarını salam yurdu olan cənnətə çağırır.⁴³⁸

Uca Allah (c.c) islam Peyğəmbərinə buyurur ki, yanına gələnərə salam versin.⁴³⁹

Hz. Nizami deyir ki, göz səcdəylə qəlbə salam göndərir, qulaq da o salam naməsini qəlbə çatdırırdı. **Bu “salam naməsi”ndə yazılmışdı ki, ey arınmış qəlb, bu nəfslə cihadı zəfərlə başa çatdırdığına görə, səni təbrik edirik, səni nəfsin əsarətindən xilas olduğuna görə, biz də azad olmuşuq. Nurlanmış qəlb mömin olmuş, haramdan, günahdan əl çəkmiş göz, qulaq, dil, əl, ayaq ... deməkdir. “Salam məktubu”nda yazılıb ki, ey arınmış qəlb, uca Allahın (c.c) rəhməti, bərəkəti və salamu sənə olsun. Biz göz və qulaq olaraq artıq sənə xidmət edəcəyik, biz sənin sadıq əsgərlərinik, bizdən sənə təhlükə yoxdur.**

“Salam məktubu”nda yazılmışdı ki, arınmış qəlb salam, barış yurdu – cənnət olmuşdur.

Göz və qulaq əsarətdən qurtuluşun şükrü olaraq arınmış qəlbə itaəti seçir. Bu ən doğru seçimdir. Çünki qulaqla, dillə, bütün orqanlarla qəlbə ayrılmaz əlaqəsi var. Təsədüfi deyil ki, uca Allah (c.c) Qurani-Kərimdə möhürlənmiş, kirlənmiş, fitrəti pozulmuş qəlbədən danışarkən bunun əlaməti kimi həqiqəti görməyən gözdən, onu eşitməyən qulaqdan, onu danışmayan dildən danışır. Baxın, uca Allah (c.c) ölü qəlb sahibini necə təqdim edir:

صَمٌّ بَكْمٌ عَمِيٌّ فَهَمْ لَا يَرْجِعُونَ
(əl-Bəqərə, 2/18)

⁴³⁸ Yunus, 10/25; əl-Ənam, 6/127.

⁴³⁹ əl-Ənam, 6/54.

“Onlar kar, lal və kordurlar (haqqı eşitməz, danışmaz və görməzlər). Buna görə də (öz pis adətlərindən, yaramaz əməllərindən) dönməzlər”.

إِنَّكَ لَا تَسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تَسْمِعُ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ . وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمَىٰ عَنِ ضَلَالَتِهِمْ إِنْ تَسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ
(ən-Nəml, 27/80-81)

“Şübhəsiz ki, sən nə ölülərə (haqqı) başa sala bilər, nə də dönüb gedən karlara (haqqı) çağırış eşitdirə bilərsən! Sən o korları düşdükləri əyri yoldan düz yola gətirə bilməzsən. Sən (haqqı) yalnız ayələrimizə inananlara eşitdirə bilərsən. Məhz onlar müsəlmandırlar”.

خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ
(əl-Bəqərə, 2/7)

“Allah onların ürəyinə və qulağına möhür vurmuşdur. Gözlərində də pərdə vardır. Onları böyük bir əzab gözləyir”.

Bu ölü qəlb sahiblərinə uca Allah (c.c) Qurani-Kərimdə iyirmi altı dəfə eyni xəbərdarlığı edir: “Allah onları hidayətə qovuşdurmaz”. Ölü qəlb, ölü gözü, qulağı, dili olanları uca Allah (c.c) özlərinə unudturmuşdur, yəni insanın özündən xəbəri yoxdur, ölünün özündən xəbəri olmadığı kimi:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ
(əl-Həşr, 59/19)

“Aman ha, özləri Allahı unudan, bunun nəticəsi olaraq da Allahın özlərini özlərinə unudturduğu məsuliyyətsizlər kimi olmayın. Onlar, məhz onlardır yoldan çıxanlar”.

Hz. Nizamının qəlb, göz, qulaq, dil arasında qurduğu əlaqə də bu ilahi nizama uyğundur. **Şairin təqdimində göz**

və qulağın “salam naməsi” arınmış qəlbə şükür, güvənca, itaət sözüdür, andıdır, qarantiya və biət sənədidir.

**ÜÇÜNCÜ ADDIM:
TÜRK GÖZƏLLƏRİNİN GÜLÜŞÜNDƏN
ŞƏKƏR XƏCALƏT ÇƏKİRDİ**

تنگ دل از خنده ترکان شکر
سر مه بر از چشم غزالان نظر

*Türk (gözəllərinin) gülüşündən şəkər xəcalət çəkirdi,
Onların nəzəri ceyranların gözündən sürməni aparırdı.⁴⁴⁰*

Həz. Nizami gecə məclisinin – mərifət elminin öyrənil-
diyi gecənin bərkətini şərh edərkən iki vasitədən istifadə
etmişdir. Aşıqlar məclisinin gözəllərini türk gözəllərinə
bənzətmişdir. Onlar çox gözəl, incə və zərifdirlər, gülüşləri
can alır, gülüşləri o qədər şirindir ki, şəkər xəcalət çəkir.
Burada mərifət məclisi şirinliyi ilə yadda qalır. Bu türk
gözəllərinin gülüşü kimi baxışı da gözəldir. Onların baxışı
ceyranların gözündəki sürməni aparırdı, yəni bu baxışlar elə
isti (təsiri) idi ki, ceyranların gözündən sürməni aparırdı
(əridirdi), ceyranların baxışından daha gözəl idi. Aşıqların
mərifət məclisinin gözəllərinin gülüşü və baxışı o məclisə
bərəkət verirdi.

⁴⁴⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 75.

**DÖRDÜNCÜ ADDIM:
TÜRK GÖZƏLİ ÜRƏYİMƏ RƏXNƏ SALMIŞDI**

ترک قصب پوش من آنجا چو ماه
کرده دلم را چو قصب رخنه گاه

*Mənim kətan geymiş ayabənzər türk gözəl,im,
Ürəyimə kətan kimi rəxnə salmışdı.⁴⁴¹*

Şair bu beytdə gecə məclisinin bərəkətini anlatmaq
üçün füsunkar türk gözəli obrazından istifadə etmişdir.
Öncəki beytdə türk gözəlinin gülüşü və baxışı mərifət məc-
lisinin bərəkətini təqdim etmişdir. Bu beytdə isə kətan ge-
yinmiş türk gözəlinin nurlu üzü gecənin bərəkətini oxucuya
çatdırır. Kətan geyinmiş ay üzlü türk gözəli elə nurludur ki,
Nizaminin ürəyinə od salmışdır, onun qəlbində qarışıqlıq
yaratmışdır. “O, ürəyimə kətan kimi rəxnə salmışdır”.

Qədim düşüncəyə görə, kətan Aya təsir edir, onda
qarışıqlıq yaradır. Yəni kətan Aya təsir edib, onda qarışıqlıq
yaratdığı kimi, kətan geyinmiş ayabənzər türk gözəli də
Nizaminin qəlbini qarışdırmışdır.

Nizami bu məclisə aşiq olmuşdur. Burada ay kimi “türk
gözəli”, “onun şəkər gülüşü”, “ceyranların gözündəki sürməni
əridən baxışı” mərifət məclisinin rəmzidir. **Türk gözəlinin
obrazı olan son iki beytin ideyası budur: aşıqların sevgi,
mərifət məclisi o dərəcədə gözəl idi ki, arınmış qəlb
bərəkəti o qədər çox idi ki, hamı o nurlu məclisə heyran
olmuşdu, o sevgi məclisi hamının qəlbini əlindən almışdı.**

⁴⁴¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 75.

BEŞİNCİ ADDIM: AY GECƏ İLƏ HESABLAŞMADI

مه كه به شب دست بر افشانده بود
آنشب تا روز فرو ماند بود

*Ay gecə ilə hesablaşmayaraq,
O gecə səhərə qədər yerində qalmışdı.*⁴⁴²

Hz. Nizami bu beytdə mərifət məclisinin gözəlliyini başqa bir biçimdə təqdim edir. “Ay gecə ilə hesablaşmadı”. Ay uca Allahın (c.c) qanununa görə hərəkət edir, onun bir yerdə dayanması mümkün deyil. Ancaq aşıqlərin gecə məclisinin, arınmış qəlb sahibi olan möminlər məclisinin, mərifət məclisinin şahidi olan Ay bu gecənin bərəkətindən, gözəlliyindən ayrılı, gözünü ondan çəkə bilmir, ay sevgi məclisinə aşıq olmuşdur. **Ona görə də, gecə ilə hesablaşmır, hərəkət etmir, gecə səhərədək yerində qalır, məclisə tamaşa edir. Ayın görünməsi, işıq saçması, öz gözəlliyini göstərməsi gecənin varlığına bağlıdır. Ancaq mərifət məclisi o qədər gözəldir ki, Ay gecəni unutmuşdur.**

Sevdiyindən başqa, hər şeyi unutmaq, sevdiyindən başqa, bir kimsə ilə hesablaşmamaq aşıqlərin əlamətidir. Burada Ay sevgi məclisinə aşıq olduğundan gecəni də unutmuşdur, hərəkət etməyi də. Bu iki əlamət gecə məclisinin bərəkətini ifadə edir.

“Onlar o kəslərdir ki, iman gətirmiş və qəlbləri Allahı zikr etməklə aram tapmışdır. Bilin ki, qəlblər ancaq Allahı zikr etməklə aram tapar (doyar)!”

(*Ər-Rəd, 13/28*)

“Cənnətə girəcək bir qisim insan vardır ki, onların qəlbləri quş qəlbə kimidir (təvəkkül və güvən içindədir)”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. I, s. 345.

“Sən varını, yoxunu, malını, mülkünü ver, bir könül al. Al da o könül məzarda, o qarqara gecədə sənə işıq versin, nur versin...”

Mövlana

⁴⁴² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 75.

ALTINCI ADDIM:
CAN YERİ ÖPMƏK ÜÇÜN YERLƏ
YEKSAN OLURDU

ناوک غمزەاش چو سبک پر شدی
جان به زمین بوسه بر ابر شدی

*Onun qəmzə oxları qanadlanıb çevik uçarkən,
Can yeri öpmək üçün yerlə yeksan olurdu.*⁴⁴³

Şair bu beytdə sevgi məclisinin gözəlliyini, bərkətini ifadə edərək mərəfət məclisinə aşiq olmuş Ayın halından yararlanmışdır. Ayın işiq saçması, onun işiq şüalarının yayılması, ətrafı nura qərç etməsi təbiidir. **Ancaq mərəfət məclisinə aşiq olan Ay çox fərəhlidir, onun işiq şüaları – qəmzə oxları qanadlanıb çevik, sürətlə uçur, tez yerə – mərəfət məclisinin olduğu yerə çatmaq istəyir, öz sevgilisinə qovuşmağa can atır. Şair Ayın gecə məclisinə aşiqliyini, sevgisini ifadə etmək üçün onun işiq şüalarını “qəmzə oxları”na bənzətmişdir. Ox hərəkətdir, sürətdir, can atmaqdır, qovuşmaq istəyidir. O, gecə məclisinə doğru hərəkət edir, ox kimi süzür, bu gecə məclisinə “sancılıb” qalmaq istəyir. Misradakı “qanadlanmaq”, “uçmaq” felləri də eyni məqsədi – gecə məclisinin gözəlliyini təqdim edir.**

“Can yeri öpmək üçün yerlə yeksan olurdu”. Yer öpməyin bir mənası hörmət, ehtiram göstərməkdir. Bir vaxtlar padşahın hüzuruna gedənlər ona ehtiram əlaməti olaraq əyilib yeri öpürdülər. Ayın qəmzə oxları (şüası) mərəfət məclisini görmüşdür və sevgisindən uçur. Can Ayın şüasının toxunduğu

hər yeri öpmək istəyir, çünki o qəmzə oxları gecə məclisini görmüşdür. Can üçün onun sevgilisini görənlər hər şey əzizdir, ona görə də, sevgi məclisini görənlər Ayın qəmzə oxlarının toxunduğu yeri öpmək üçün “yerlə yeksan olmuşdur”.

YEDDİNCİ ADDIM:
ŞAMIN KİRPİKLƏRİ YAŞLA DOLMUŞDU

شمع ز نورش مژە پر اشک داشت
چشم چراغ آبله از رشک داشت

*Onun nurundan (utanaraq) şamın kirpikləri
yaşla dolmuşdu,
Çırağın gözləri həsəddən torlanırdı.*⁴⁴⁴

Bu gecə Ay çox nurlu idi, çünki mərəfət məclisini görmüşdü, onu sevmişdi, ona aşiq olmuşdu. Aşiqlik nuru artırır, insana gözəllik bəxş edər. O nurlu Ayı görənlər şamın kirpikləri yaşla dolmuşdu. **Şamın varlığı, dəyəri gecəyə, qaranlığa bağlıdır. Qaranlıq varsa, şama ehtiyac da var. Bu gecə şam dəyərsiz olmuşdur, ona ehtiyac yoxdur. Çünki mərəfət məclisini görənlər, sevənlər, ona aşiq olan Ay elə nurlanmışdır ki, gecə gündüzə çevrilmişdir. Bu yolla da şam faydasız olmuşdur. Şair şamın faydasızlığını da gözəl ifadə etmişdir. Belə ki, əslində, şam yanır (şamın ipi yananda onun mum hissəsi əriyir və damla-damla göz yaş kimi yerə tökülür), ancaq bu yanma faydasızdır, çünki onun işığına ehtiyac yoxdur. Ayın nuru gecəni gündüzə çevirmişdir. Şam həm dəyərsiz olduğuna görə, həm də onu bu günə salan Aya nifrət etdiyinə görə ağlayır, “kirpikləri yaşla dolur”.**

⁴⁴⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 75.

⁴⁴³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 75.

Gecənin bərəkəti Aya, o da şama təsir edir. Bu da bütövlükdə mərifət məclisinin ruhuna uyğundur. Belə ki, bərəkət artıran, çoxaldan, sevgi yaradan, təsir edən, müsbətə doğru dəyişdirən, gözəlləşdirən, təmizləyən, arındıran, durlandan, faydalı edən kimi mənaları ehtiva edir.

Şair beytin ikinci misrasında mərifət gecəsinin bərəkətinin təsir gücünü ifadə etmək üçün başqa bir vasitədən də yararlanmışdır. O deyir: “Çırağın gözləri həsəddən torlanırdı”. Şamın və çırağın vəzifəsi göstərməkdir. Onların dəyəri göstərməklə bağlıdır. Göz görmə orqanıdır, ancaq işıq, nur yoxdursa, gözün də faydası yoxdur. Məsələn, göz qaranlıqda görmür. Çırağ da Aya nifrət edir, həsəddən gözləri torlanıb. “Torlanmaq” yaxşı görməmək, dəqiq seçməmək anlamındadır. Çırağın gözünün torlanmasının səbəbi də mərifət məclisidir. Belə ki, bu məclisin gözəlliyinin şahidi olan Ay çox nurlanmış, nəticədə, gecə gündüzə çevrilmiş, çırağın dəyəri itmişdir.

SƏKKİZİNCİ ADDIM: ÜRƏK ONU BƏRƏKƏT KİMİ QƏBUL EDİRDİ

هر ستمی که بجفا درگرفت
دل به تبرک به وفا برگرفت

*O, nə cövr və cəfa edirdisə,
ÜRək onu bərəkət kimi məhəbbətlə qəbul edirdi.⁴⁴⁵*

Hz. Nizami bu beytdə də sevgi məclisinin bərəkətini şərh etmək üçün Ay obrazından istifadə etmişdir. “O cövr və cəfa edirdi”, yəni gecənin gözəlliyindən feyz alıb çox nurlanmışdı, onu görənləri heyran edirdi, can onun “qəmzə oxları”nın (şüalarının) toxunduğu yeri öpmək üçün canını verirdi, onun nu-

rundan utanan şamın kirpikləri yaşla dolmuşdu, çırağın gözləri həsəddən torlanırdı... Ancaq arınmış qəlb Ayın hər bir cəfasını sevgi ilə qəbul edirdi, ona dözürdü. Çünki Ay bu gözəlliyini arınmış qəlb sahibi olan aşiqlərin mərifət məclisindən almışdı, Ayın gözəlliyi o məclisin feyzi ilə artmışdı.

DOQQUZUNCU ADDIM: O, GÜNƏŞ OLURDU, MƏN İSƏ SU ARXI

که شده او سبزه و من جوی آب
که شده من گازر و او آفتاب

*Gah o, göyərti olurdu, mən isə su arxi,
Gah mən paltaryuyan olurdu, o isə Günəş.⁴⁴⁶*

Hz. Nizami bu beytdə arınmış qəlbın sevgi məclisinin aşiqi ilə bu məclisdən bərəkətlənmiş Ayın münasibətini şərh edir. Ayın cövr və cəfasını, qəlbın ona dözümlü, səbir və sevgi ilə yanaşmasını açıqlayır. Bunun üçün beytin birinci misrasında su arxi və bu arxda bitən ot (göyərti) obrazından istifadə edir. Burada arxin suyu göz yaşının çoxluğunu, aramsız axdığını ifadə edir.

Sevgilisi üçün gecə-gündüz aramsız ağlamaq aşiqliyin bir əlamətidir. Arxda su axır, ot bitir, su bu otlara toxunur. Şairin təsvirinə görə, sanki, su arxi başını otun ayağına qoymuşdur (Aşiq başını sevgilisinin ayağına qoyub su arxındakı su qədər göz yaşları axıdır). Ayın şüaları suya düşür, aşiq də arxdakı su kimi onun “ayağına” düşür, ona yalvarır, ağlayır. “Gah mən paltaryuyan olurdu, o isə Günəş”.

⁴⁴⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 75.

⁴⁴⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 75.

Bəlli olur ki, aşıq günahlarına görə ağlayır, bu göz yaşları onu təmizləyir. Bəzən Ay Günəş kimi parlaq olur (məclisin bərəkətindən), aşıq də öz günahlarını göz yaşları ilə yuyub Günəşin istisində bir paltar kimi qurudur. Yəni bu aşıqlar məclisi günahların göz yaşları ilə yuyulduğu, fitrətin təmizləndiyi, bu sevgi məclisinin feyzi ilə göy üzünün də bərəkətləndiyi gecədir.

Şair bu beytdə arınmış qəlbin gecə məclisinin bərəkətini su, nur və təmizlik anlayışı ilə təqdim etmişdir. Arınmanın şərti bağışlanma niyyəti ilə göz yaşları axıtmaqdır. Ən böyük bərəkət də bağışlanmadır. Deməli, arınma bağışlanmadır, arınmıyarsa, bağışlanmısan, ya da əksinə.

ONUNCU ADDIM: O GECƏ XURMA NÜBAR ETDİM

زان رطب انشب كه برى داشتم
بيخبرم گر خبرى داشتم

*Mən o gecə nübar etdiyim xurmadan,
Xəbərsizəm, heç xəbərim də olmayıb ki...*⁴⁴⁷

Hz. Nizami bu beytdə gecə məclisinin bərəkətinin şərhində xurma obrazından istifadə etmişdir. Bu, şairə aid xüsusiyətdir. O, bərəkətin çoxluğunu anlatmaq üçün xurmadan, şirinlik bildirən anlayışlardan istifadə edir. Məsələn, meracın bərəkəti də xurma obrazı ilə təqdim olunmuşdur: "... Xurma yediyin qonaqlıq süfrəsindən bizə nə pay gətirmisən?"⁴⁴⁸

Aşıq o gecə xurma nübar etmişdir. Yəni qəlbi mərifət nuru ilə dolmuşdur, arınmış qəlb gözü ilə dünyaya baxmış-

dır, aşyanın sirrini öyrənmişdir. Bu açılış, bu arınma ona rahatlıq bəxş etmişdir. O, bu rahatlıqdan məst olmuşdur. Hətta xurma yediyindən də xəbərsizdir.

ON BİRİNCİ ADDIM: O TƏZƏ AY İŞIQDAN QURŞAQ BAĞLAMİŞDI

كان مه نو كو كمر از نور داشتم
ماه نو از شيفتگان دور داشتم

*İşıqdan qurşaq bağlamış o təzə ay,
Təzə Ayı öz məftunlarından gizlətməmişdi.*⁴⁴⁹

Aşıq o sevgi məclisinin bərəkətindən məst olmuşdur, özünü unutmuşdur, nübar etdiyi xurmadan da xəbəri yoxdur. Aşıqın bəsinət gözü yeni bir məna görmüşdür. Bu yeni və ilk olanı aşıq öncəki beytdə "nübar etmək" feli ilə, bu beytdə isə "təzə ay" ifadəsi ilə vermişdir. Bu aşıqə tanış olmayan mənzərədir, arınmış qəlbin bərəkətidir. O təzə ay işıqdan qurşaq bağlamışdır. O təzə ay o qədər gözəldir, nurludur ki, sahibi onu heç kimə göstərmək istəmir, hər kəsə qısqanır, özü ona aşıq olmuşdur. Ancaq aşıqın bundan da xəbəri yoxdur. Gecənin bərəkəti ilə təzə ayın ətrafı o qədər nurlanmışdır ki, (ay işıqdan qurşaq bağlamışdı) özü görünməz olmuşdu, təzə ayla onun ətrafındakı nur qurşağı bir-birinə qarışmışdı.

Burada "təzə ay" ifadəsi həm də dəyişimi, fərqi, yeni mənanı, arınmış qəlblə dünyaya baxmağı, varlığı yenidən anlamağı, onu yeni gözələ oxumağı təqdim edir.

⁴⁴⁷ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 75.

⁴⁴⁸ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 34.

⁴⁴⁹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 76.

ON İKİNCİ ADDIM: O, ÖZ MƏFTUNUNUN MƏFTUNU OLUBMUŞ

شیفته شیفته خوبش بود
رغبتی از من صد ازو بیش بود

*O, öz məftununun məftunu olubmuş,
Mənim ona rəğbətım bir, onunku isə yüz qat idi.⁴⁵⁰*

Bu beytin mənası işığında biz öncəki beyti başqa gözle də oxuya bilərik. Bu zaman bir qədər fərqli mənə ortaya çıxır. Belə ki, şairin məqsədi mərifət gecəsinin bərəkətini anlatmaqdır. Bu gecənin bərəkəti ilə göy üzü də dəyişmişdir, işıqdan qurşaq bağlamış təzə ay doğulmuşdur. Köhnə ay bu təzə ayı heç kimə göstərmək istəmir, özünün gözdən düşəcəyindən qorxur, qorxur ki, təzə ayı görənlər ona aşiq olurlar. Köhnə ay mərifət məclisinə aşiq olduğundan o sevgi gecəsini təzə aya qışqırır. Düşünür ki, aşiq olduğu sevgi gecəsi təzə ayı sevər. O, gecənin bərəkətini heç kimə, təzə aya da vermək istəmir. Ona görə də, təzə ayı öz məftunlarından gizlədir. Axı, o öz məftununun aşiqi olmuşdur.

Şair gecənin bərəkətini anladarkən arınmış qəlbə Ayın sevgisinə yer verir, bu sevginin şərhinə beş beyt ayırır. Arınmış qəlb Ayı niyə sevir? Çünki o gecə məclisinin davamını istəyir, Ay varsa, gecə də var, ona görə də Ayın getməsinə, gecənin bitməsinə istəmir. Qəlb bu ayılı gecədə Ayın cəfasına dözüür, onun əziyyətini bərəkət kimi qəbul edir, onun ayağına düşür, onun nürunda günahlarını “qurudur”, qəlb ona aşiq olmuşdur, özünü unutmuşdur.

Ay da sevgi gecəsini sevir, ondan ayrıla bilmir, ancaq

⁴⁵⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 76.

onu görmək istəyir. Buna görə də, bütün qaydaları pozur, gecə ilə hesablaşmır, hərəkət etmir, gecənin bitməsinə istəmir, o gecənin feyzi ilə elə nurlanmışdır ki, gecə gündüzə çevrilmişdir. Ay öz məftununun məftunu olmuşdur, yəni gecənin aşiqi olmuşdur. Ona görə də, təzə ayı öz məftunlarından gizlədir, gecənin bərəkətini heç kimlə bölüşmək istəmir. “Mənim ona rəğbətım bir, onunku isə yüz qat artıq idi”. Ayın ən çox sevdiyi onun çox nurlu olmasıdır. O, mərifət gecəsinin bərəkəti ilə bu nura qovuşmuşdur, ona görə də, əsla o gecədən ayrılmaq istəmir. Arınmış qəlb də gecəni, gecə məclisini çox sevir, bu mərifət gecəsində o ilahi feyzlə nurlanır, arınır, rahatlığa qovuşur, dünyanı qəlb gözü ilə görür. Ona görə də, gecənin bitməsinə istəmir. Bu istək qəlbə Ayı bir-birinə bağlayır, mərifət gecəsi hər ikisi üçün bərəkət qaynağına çevrilir, onları bir-birinə məftun edir.

ON ÜÇÜNCÜ ADDIM: ÜRƏK YALVARDI

دل به تمنای که چو بودی ز روز
گر شب ما را نشدی پرده سوز

*Ürək yalvardı: “Nə olardı ki, gündüz,
Bizim gecəmizin pərdəsini yandırmayırdı”.⁴⁵¹*

Həz. Nizami bu beytdə arınmış qəlbənin mərifət gecəsinin gözəlliyini təqdim etmək üçün qəlbənin yalvarışlarını önə çəkmişdir. Yalvarış çox önəmli bir şeylə bağlıdır. **Qəlb yalvarır ki, Günəş çıxmasın, səhər açılmasın, gündüz olmasın, sevgi gecəsi bitməsin, bu gecənin feyzi, bərəkəti davam etsin.** Mərifət gecəsinin pərdəsi var. Bu pərdə onu gündüzdən ayırır. “Gecənin pərdəsinin yanması” Günəşin çıxması deməkdir.

⁴⁵¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 76.

**ON DÖRDÜNCÜ ADDIM:
KAŞ GECƏ QİYAMƏTƏDƏK QALAYDI**

امشب اگر جفت سلامت شدی
هم نفس روز قیامت شدی

*Qoyaydı ki, bu gecə sağlığa qovuşub,
Qiyamət gününə kimi qalayıdı.⁴⁵²*

Mərifət gecəsinin gözəlliyi təqdim olunur. Bu sözlər qəlbin yalvarışlarının davamıdır. Qəlb öncə deyir ki, gündüz bizim gecəmizin (aşıqlərin, qəlbi arınmışların, qəlbi uca Allahın (c.c) nuru ilə dolmuşların gecəsi: şair öncəki beytdə “bizim gecəmiz” deyir, bu yolla da aşıqlərin gecəsini başqalarının gecəsindən ayırır, bu gecəni yaşamağın hər kəsin işi olmadığını bildirir, o gecənin dəyərini ifadə edir, deyir ki, aşıqlər zamanı fərqli, mənalı yaşayırlar, onlar mərifət məclisi olan gecələri çox sevirlər) pərdəsini yandırmasın, **bu beytdə isə qəlbin yalvarışı, iki yerə ayrılır. Qəlb yalvararaq öncə bunu istəyir: bu gecə sağlığına qovuşsun. Yəni Günəşin çıxması, gündüz olması gecənin xəstələnməsidir, ölməsidir, səhər açılarda gecə ölüür. Bu da sevgi məclisinin aşıqlərinin ölməsidir.** Onlara görə, uca Allahın (c.c) adı, ölçüsü, buyruğu ilə yaşanmayan vaxt ölü vaxtdır, ömrün israfıdır, ömrü verənə xəyanətdir.

Qəlb yalvarışının ikinci hissəsində deyir ki, bu gecə qiyamət gününədək qalsın. Aşıqlər bütün vaxtın mərifət gecəsi kimi olmasını istəyirlər. Mısradakı “qiyamət günü” ifadəsi nurlu gecənin önəmini vurğulamaq üçün seçilmişdir. Yalvarışda gecənin ömrü qiyamətədək müəyyənləşir. **Yəni qiyamətədək aşiq, mömin, mücahid ömrü istənilir.**

⁴⁵² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 76.

**ON BEŞİNCİ ADDIM:
O GECƏNİN GÜNƏŞ KİMİ PARILTISINI
AXTARIRAM**

روشنی آن شب چون آفتاب
جویم بسیار و نیبم به خواب

*O gecənin Günəş kimi parıltısını,
Çox axtarıram, ancaq yuxumda da görə bilmirəm.⁴⁵³*

Şair bu beytdə o mərifət gecəsinin dəyərini anlatmaq üçün bir neçə yoldan istifadə etmişdir. Öncə o gecənin çox parlaq olduğunu bildirmişdir: “O gecənin Günəş kimi parıltısı var idi”. Günəş kimi parıltı aydınlığın, işığın ən yüksək dərəcəsidir. Gecənin bərəkətini təqdim etmək üçün “axtarmaq” feli özü də “çox axtarmaq” biçimində seçilmişdir. Sevilən, çox dəyərlı olan bir şey axtarılır. Beytdə gecənin dəyəri həm də bu biçimdə verilmişdir: “O gecənin parıltısını yuxuda da görə bilmirəm”. Bizim düşüncəmizdə bir şeyin mümkün olmaması həm də belə ifadə olunur: “Yuxuda görərsən”, yəni heç vaxt görməyəcəksən (yuxuda istədiyini o şeyi görə bilərsən, ancaq bu, yuxudur, o şeyi real olaraq əldə etməyin mümkünsüzdür). Şair isə o gecənin qeyri-adiliyini, çox dəyərlı, bərəkətli olduğunu ifadə etmək üçün mümkünsüzlüyün ən sərt, qəti biçimini seçmişdir. O deyir: “O gecənin parıltısını yuxumda da görə bilmirəm”.

Aşiqin o gecəsi bütün ömründən dəyərlıdir. Beytdə yuxu anlayışı həm də aşiqin o gecəni çox sevdiyinin, arzuladığının, istədiyinin sübutudur. Belə ki, insan çox axtardığını, sevdiyini, arzuladığını yuxuda görür. Ancaq o gecə o qədər

⁴⁵³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 76.

dəyərlidir, o qədər bərəkətlidir ki, elə bir gecənin bir daha yaşanması, heç olmasa yuxuda görülməsi mümkün deyil.

Bu beytdə aşiğin həsrəti, ayrılığı o gecənin bərəkətindən ayrı yaşaya bilməməsi də ifadə olunub.

**ON ALTINCI ADDIM:
O GECƏNİN ŞADLIĞINDAN BAŞQA
HEÇ NƏ XOŞ DEYİL**

جز به چنان شب طربم خوش نبود
تا شبخوش کرد شبنم خوش نبود

*O gecənin şadlığından başqa mənə heç nə xoş deyil,
Mənimlə vidalaşdığı o gecədən başqa gecə
mənə xoş deyil.⁴⁵⁴*

Bu beytdə gecənin bərəkətini anladan aşıq öz seçimini təqdim edir. O, bütün ömrünü, yaşantılarını, duyğu və düşüncələrini iki yerə ayırır: biri mərifət gecəsinə aid olan ömür, o gecənin duyğu və düşüncə halı, bir də yerdə qalan ömür, o gecənin bərəkətindən məhrum hal. Aşıq gecəni gündüzə aid əlamətlərlə təqdim edir: o gecə Günəş kimi parıltılı idi, gecə şad idi... Aşıq o gecə yaşadığı ömrü bütün ömründən üstün tutur, o gecənin bərəkəti bu dünyanın bütün nemətlərindən üstündür: "O gecənin şadlığından başqa mənə heç bir şey xoş deyil".

Aşıq o gecənin bərəkətini daha dəqiq ifadə etmək üçün onu başqa gecələrlə də tutuşdurur. Öncə təəssüfünü, kədərini dilə gətirir: "O gecə ilə vidalaşdım". Sonra da bütün gecələri tərəzinin o biri gözünə qoyur: "O gecədən başqa gecə mənə xoş deyil".

⁴⁵⁴ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 76.

**ON YEDDİNCİ ADDIM:
BÜTÜN GECƏ YALVARDIM**

زان همه شب یارب یارب کنم
بو که شبی جلوه آن شب کنم

Ona görə bütün gecəni "ya Rəbb, ya Rəbb!

Mənə kömək et,

Mənə elə bir gecəni qismət elə!" – deyə yalvarıram.⁴⁵⁵

Həz. Nizami bu beytdə mərifət gecəsinin dəyərinə aşiğin uca Allaha (c.c) yalvarışı ilə təqdim etmişdir. Gözümüz önündə bütün gecəni uca Allaha (c.c) yalvaran aşıq obrazı canlanır. O, yardım istəyir, mərifət gecəsinin təkrar olunması üçün yalvarır.

⁴⁵⁵ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 76.

“(Onlara deyiləcəkdir): “Bu, vəd olunduğunuz (Cənnətdir). O, hər bir (tövbə edib Allaha tərəf) qayıdan, (nəfsini haramdan) qoruyan, Rəhmandan (Onu) görmədən qorxan və (Rəbbinin hüzuruna) haqqa dönmüş qəlblə gələn bəndə üçündür!”

(Qaf, 50/32-33)

“Allah bütün qəlbi ilə şəhid olmağı istəyən insanı o, yatağında ölsə belə, şəhidlər mərtəbəsinə ucaldar”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. I, s. 286.

“Uca Allah (c.c) bir gün və bir gecədə yetmiş iki kərə qullarının qəlbinə nəzər edər. Ona görə də qəlbini təmiz saxlayın, onu gözəl və parlaq edin. Axı, ora Rəbbinizin baxdığı yerdir”.

İbrahim Dəsuqi

ON SƏKKİZİNCİ ADDIM: O, MERAC GECƏSİ İDİ

روز سفید آن نه شب داج بود

بود شب اما شب معراج بود

O, qaranlıq gecə deyil, aydın gün idi,

Gecə idi, ancaq merac gecəsi.⁴⁵⁶

Arınmış qəlbın mərifət məclisinin olduğu gecə işıqlı gündüz kimidir. Qəlb arınmış, bəsirət gözü açılmış, cəhalətin qaranlığı yox olmuş, qəlb uca Allahın (c.c) nuru ilə dolmuşdur. Şair bu gecəni dəyərinə görə merac gecəsi adlandırmışdır. Merac gecəsi islam Peyğəmbərinin Məkkədən Qüdsə, oradan da uca Allahın (c.c) hüzuruna aparıldığı gecədir. Bu mübarək gecədə Hz. Məhəmmədə (s.a.s) namaz neməti verilmişdir. Şairə görə, bu nemət insanlığı qaranlıqdan aydınlığa qovuşduran dəyərdir. Ona görə də, merac gecəsi nurlu gündüz kimi təsvir olunmuşdur: “merac gecəsi gecə heyrətəngiz günorta çağlı gündüzə çevrilmişdi”⁴⁵⁷, “o gecə ki göylər məclis parıldatmışdı, gecə parıldaması ilə gündüzlük iddiası edirdi”⁴⁵⁸, “onun vücudu ilə qaranlıq göylər gülşənə çevrildi, ulduzların gözü onunla işıqlandı”⁴⁵⁹...

Şairin təsvir etdiyi gecənin dəyəri odur ki, o gecə aşiqin qəlbi arınmış, qəlb nəfsin əsarətindən xilas olmuş və o, mərifət elmini (uca Allahı (c.c) tanımaq elmini) öyrənmişdir. Merac gecəsi verilmiş nemətin bərəkəti, məqsədi ilə şairin təsvir etdiyi aşıqların gecə məclisinin bərəkəti, məqsədi bir-birini tamamlayır. Hər iki hadisə gecə baş verir,

⁴⁵⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 76.

⁴⁵⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 28.

⁴⁵⁸ N. Gəncəvi, “İsgəndərnamə”, göstərilən qaynaq, səh. 30.

⁴⁵⁹ N. Gəncəvi, “İsgəndərnamə”, göstərilən qaynaq, səh. 32.

hər ikisində də nemət verilir, hər ikisində də verilmiş nemət qəlbın arınması nəticəsində əldə edilir. Bu nemətin adı da mərifət elmidir, uca Allaha (c.c) itaət inancıdır.

ON DOQQUZUNCU ADDIM: AY BÜTÜN GECƏLƏR ÖZ CANINI QAZIR

ماه که بر لعل فلک کان کند
در غم آن شب همه شب جان کند

*Fələyin ləli üçün mədən qazan Ay,
O gecənin qəmindən bütün gecələr öz canını qazır.⁴⁶⁰*

Həz. Nizami bir sıra beytlərdə mərifət gecəsinin dəyə-rini anlatmaq üçün Ay obrazından istifadə etmişdir. O gecəni sevən Ay: "... gecə ilə hesablaşmadı", "o səhərə qədər yerində qaldı", "şam Ayın nurundan utandı, kirpikləri yaşla doldu", "Ayın nuruna həsəd etdiyindən çırağın gözləri tor-landı", "o təzə Ay işıqdan qurşaq bağlamışdı", "Ay öz məftununun məftunu olmuşdu".⁴⁶¹

Bu beytdə isə şair deyir ki, Ay fələyin ləli üçün mədən qazır. Birinci misrada "fələyin ləli" deyilərkən Günəş nəzər-də tutulur. Ləl qırmızı və parlaq olduğundan Günəşin rəm-zinə çevrilir. Ay fələyin ləli üçün mədən qazır. Ləl mədəndə olur, onu çıxarmaq üçün yer qazılmalıdır. Bunsuz ləl tapmaq olmaz. Ayın da öz işığı olmur, o, qara kütlədir, işığı Günəşdən alır. Yəni ləl çıxarmaq üçün mədən qazmaq zəruri olduğu kimi, Ay da Günəşdən nur almaq üçün əziyyət çəkir. Ancaq indi Ay o gecənin qəmindən bütün gecələr öz canını qazır. Yəni o mərifət gecəsi o qədər nurlu idi ki, Ay işığını o

gecədən alırdı (Günəşə ehtiyacı yox idi). İndi o gecə sona çatır. Bu, Ay üçün böyük kədərdir, ona görə də bütün ge-cələr öz canını qazır.

İYİRMİNCİ ADDIM: GÜNDÜZ GECƏNİN HƏSRƏTİNDƏDİR

روز که شب دشمنیش مذهبست
هم به تمنای چنان یکتبست

*Gecəyə düşmənlilik məzhəbi olan gündüz,
Belə gecə kimi bir gecənin həsrətindədir.⁴⁶²*

Şair mərifət gecəsinin bərəkətini gündüzlə gecənin mü-nasibətində təqdim edir. Gündüz gecəyə düşməndir. Şair bu düşmənciliyin şiddətini ifadə etmək üçün "məzhəb" sözü-nə istifadə edir. Gecəyə düşməncilik gündüzün məzhəbidir, yəni gündüz onunla barışmaz, onu qəbul etməz, bu düşməncilik onun əsas işidir. Ancaq o mərifət gecəsi elə bərəkətlidir ki, elə nurludur ki, gündüz belə bir gecənin həsrətini çəkir, ondan ötrü darıxır.

Bu gecənin özəlliyi nurlu olmasıdır. Şair şərh etdiyimiz son səkkiz beyti gecənin gözəlliyinə həsr etmişdir. Bu beytlərdə gecə nur obrazı ilə təqdim olunmuşdur: "o gecənin Günəş kimi parıltısı var", "o gecə şaddır", "o gecə aydın gün idi", "o merac gecəsi idi", "Ay fələyin ləli üçün mədən qazırdı", indi də gündüz o nurlu gecənin həsrətini çəkir.

⁴⁶⁰ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 76.

⁴⁶¹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 75-76.

⁴⁶² N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 76.

İYİRMİ BİRİNCİ ADDIM: SÜBH QILINCINI OYNADARAQ GƏLDİ

من شده فارغ که ز راه سحر
تیغ زنان صبح درآمد ز در

*Mən (yenicə) rahatlanmışdım ki, birdən səhərin yolu ilə,
Sübh qılincini oynadaraq meydana gəldi.*⁴⁶³

Hə. Nizami bu beytdən başlayaraq səhərin açılmasını təsvir edir. Şair səhəri, sübh çağımı təsvir etsə də, məqsədi mərifət gecəsinin bərəkətini şərh etməkdir. Yəni, əslində, səhərin açılması xoş bir xəbərdir. Ancaq mərifət məclisinin aşiqi buna sevinmir, çünki o nurlu bir gecə yaşamışdır, arınmış qəlbi o gecənin bərəkəti ilə dolmuşdur. O, bu gecənin bitməsinə istəmir. Bunun üçün uca Allaha (c.c) yalvarır: “Ürək yalvardı ki, gündüz bizim gecəmizin pərdəsini yandırmasın”, “o gecənin şadlığından başqa mənə heç bir şey xoş deyil”, “bütün gecə uca Allaha (c.c) yalvardım ki, belə bir gecəni yenə qismət elə”, “o gecə aydın gün idi”, “o mərac gecəsi idi”, “gündüz də belə bir gecənin həsrətindədir”...

Mərifət gecəsinin bərəkətini önə çəkən şair səhəri əlində qılinc olan bir düşmən kimi təqdim edir: “Sübh qılincini oynadaraq meydana gəldi”. Misradakı “qılinc”, “qılinc oynatmaq”, “meydan” kimi sözlər döyüş təsəvvürü yaradır. **Şairin təqdimində səhər aşıqın nurlu gecəsinə, o gecənin bərəkətinə, feyzinə onun əlindən alan düşmən əsgəridir. Aşıqın sevgilisi o gecədir, ona görə də, səhərə o gecəni qətl etmək istəyən düşmən kimi baxır.**

İYİRMİ İKİNCİ ADDIM: ÖZ EYVANIMA SU AXDI

آتش خورشید ز مژگان من
آب روان کرد بر ایوان من

*Günəşin atəşi mənim kirpiklərimdən,
Öz eyvanıma su axıtmağa başladı.*⁴⁶⁴

Aşiq o gecənin bərəkəti ilə yenidən rahatlanmışdı, ancaq bu rahatlıq çox çəkmədi. Sübh qılincini oynadaraq meydana gəldi. Səhərin açılması aşiqi qəm dəryasına qərq etdi, çünki o, gecə kimi sevgilisindən ayrılmaq istəmirdi. Ona görə də, göz yaşları tökdü, göz yaşları sel olub axdı, Günəşin atəşi aşıqın kirpiklərimdən öz eyvanına su axıtdı.

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ ADDIM: GÜNƏŞİN KÖYNƏYİNİ NAMAZ ÜÇÜN YUDU

ابر بباغ آمده بازیکنان
جامه خورشید نمازیکنان

*Buludlar oynayaraq o bağa gəldi,
Günəşin köynəyini namaz üçün yudu.*⁴⁶⁵

Şair arınmış qəlbin gözəlliklərini təqdim edərkən bağ obrazından çox istifadə etmişdir. Qəlb ölkəsinin bağı ədalət, mərhəmət, şəfqət məkanıdır, ruhun dincliyə qovuşduğu yerdir. Bu bağ – mərifət məclisinin olduğu yer aşıqların ölkəsidir: “Xacə mənim əlimdən tutub bir bağa apardı”⁴⁶⁶, “mənim

⁴⁶⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 76.

⁴⁶⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 76.

⁴⁶⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 64.

⁴⁶³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 76.

ətəyimi qəm tikanından azad etdi"⁴⁶⁷, "məni yaxama qədər gülə bürüdü"⁴⁶⁸, "mən lalə dodaqları kimi gülümsədim"⁴⁶⁹, "köynəyimi gül kimi yüz yerdən cırdım"⁴⁷⁰, "lalə öz qəlbini mənim canıma tapşırır"⁴⁷¹, "gül öz kəmərinə qurşağıma bağladı"⁴⁷², "güldən gülə, budaqdan budağa qaçdım"⁴⁷³, "behışt yelləri əsən yerdə dayandım"⁴⁷⁴, "orada Günəşdən daha parlaq çəsmə var idi"⁴⁷⁵, "yasəmənlik o çəsmənin yatağı idi"⁴⁷⁶, "gül çəməninin yaxasında özünə yer etmişdi"⁴⁷⁷, "tutu şəkər gülüşlü güllərdən xəcalət çəkirdi, o, öz qanadlarını yaşıllığa sərmışdi"⁴⁷⁸, "güllərin gərdəyindən şimal mehi cilvələndirdi"⁴⁷⁹, "ceyranlar otların budaqlarından çiçəkləri ovlayırır"⁴⁸⁰, "xeyri gülləri bir-birinə sarmaşmışdı"⁴⁸¹, "bağın mənzərəsi baxanın sürmələrini nərgizə çevirirdi"⁴⁸², "yasəmən və gül birlikdə ağıl karvanını qarət edirdilər"⁴⁸³, "qumru və bülbül bir-birinə qafiyə qoşurdular"⁴⁸⁴, "faxta sübh tezdən fəryad edirdi"⁴⁸⁵, "yel ümid əli ilə gülnün hekayəsini söyüdü mülk ətirli varəğına

- ⁴⁶⁷ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 64.
⁴⁶⁸ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 64.
⁴⁶⁹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 64.
⁴⁷⁰ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 64.
⁴⁷¹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 64.
⁴⁷² N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 64.
⁴⁷³ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 64.
⁴⁷⁴ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 64.
⁴⁷⁵ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 64.
⁴⁷⁶ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 65.
⁴⁷⁷ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 65.
⁴⁷⁸ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 65.
⁴⁷⁹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 65.
⁴⁸⁰ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 65.
⁴⁸¹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 65.
⁴⁸² N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 66.
⁴⁸³ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 66.
⁴⁸⁴ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 66.
⁴⁸⁵ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 66.

yazırdı"⁴⁸⁶, "bahar yasəməninin salamına gəlirdi"⁴⁸⁷, "bağın qayığı qırmızı və sarı bayraqlardan lacivərd göylərə pəncərə açmışdı"⁴⁸⁸, "budaqlar göyləri həyəcana gətirən çiçəklərdən ağac kölgəsinin qədəmlərinə dirhəm töküdü", "sümbül çiçəyinin öpüşləri nəstərəni yaralayırır", "qönçənin kirpikləri gülnün dodaqlarını yaralayırır", "söyüdü bədəni sehrlənmişdi, lələnin manqalı ona tüstü səpirdi", "çəmən çeviklikdən uçmaq istəyirdi, yasəmən nazikliyindən buxar olmaq istəyirdi", "vəhşi gül küləyin nəfəsi ilə söhbət edirdi"⁴⁸⁹, "çəsmə hurilərin gözlərindən daha parlaq idi"⁴⁹⁰, "otlar o çəsmənin suyu ilə qüsl etmişdi"⁴⁹¹, "o bağda kölgə Günəşin dodağını dişləyirdi"⁴⁹², "yel söyüdü başını daraqlayırır"⁴⁹³, "kölgə və işıq budaqların bayrağı altında arqların kənarında rəqs edirdilər"⁴⁹⁴, "gülnün beli bülbülün minbəri oldu"⁴⁹⁵, "bənövşənin zülfü gülnün kəməri oldu"⁴⁹⁶, "bülbülün avazı Davudunkundan gözəl idi"⁴⁹⁷...

Bu beytdə isə səhər çağı mərifət bağının gözəlliyi təsvir olunur. Gecə bitir, sübh qılıncını oynadaraq meydana gəlir, Günəş oyanır, buludlar oynayaq (toqquşaraq, ildırımlar çaxaraq) o bağa gəlir, buluddan rəhmət yağışı yağır. Bu rəhmət yağışı Günəşin köynəyini namaz üçün yuyur. **Şair misrada "Günəşin köynəyi" deyərək ağacın yarpaqlarını, bağdakı**

- ⁴⁸⁶ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 66.
⁴⁸⁷ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 66.
⁴⁸⁸ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 66.
⁴⁸⁹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 67.
⁴⁹⁰ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 67.
⁴⁹¹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 67.
⁴⁹² N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 68.
⁴⁹³ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 68.
⁴⁹⁴ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 68.
⁴⁹⁵ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 68.
⁴⁹⁶ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 68.
⁴⁹⁷ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 68.

gözəl güllərin ləçəklərini nəzərdə tutur. Sanki, Günəş sübh namazını qılacaq. Namazın şərtlərindən biri də təmizlikdir. Buludlar oynasaq gəlir, Günəşin köynəyini, namaz qılacağı yeri (o bağı) rəhmət yağışı ilə yuyur, qüsl edir. Günəşin namaz qılması onun uca Allahın (c.c) yaratdığı missiyaya uyğun fəaliyyətidir, ilahi iradəyə, qanunlara təslim olmasıdır. Qurani-Kərimin buyurduğu kimi, yerdə və göydə olan hər şey uca Allahı (c.c) təsbih edir (uca Allahın (c.c) zatını ona yaraşmayan hər şeydən, hər cür nöqsan sifətlərdən uzaq tutur, Onun qisuru olmadığını bildirir. “Sübhənallah” deyərək ona itaət edir, Onun iradəsinə tabe olur):

تَسْبِيحٌ لَّهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِّنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا
(əl-İsra, 17/44)

“Yeddi (qat) göy, yer və onlarda olan hər şey (bütün məxluqat) Allahı təsbih edir. Elə bir şey yoxdur ki, Allaha tərif deyib Ona şükür etməsin, ancaq siz onların (dillərini bilmədiyiniz üçün) təsbihini anlamazsınız. Allah, həqiqətən, həlimdir, bağışlayandır”.

Gözəl bir səhər mənzərəsidir, buludlar oynasaq o bağa gəlmiş, rəhmət yağışı yağmış, hər şey arınmış, ağacların yarpaqları, güllərin ləçəkləri Günəşin şüalarını bir nur qaynağına çevirmişdir, Günəş o bağda sübh namazını qılmağa hazırlaşır.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ ADDIM: GÜNƏŞ ÇEŞMƏ HÖVZƏSİ YARATMIŞDIR

حوضه این چشمه که خورشید بست
چون من و تو چند سبور اشکست

*Günəşin yaratdığı çeşmənin hövzəsi,
Mənim və sənin kimi çoxlarının*

*sürəhisini sındırır.*⁴⁹⁸

Şair beytdə səhərin açılmasının mütləq baş verəcəyi fikrini ifadə edib. Birinci misrada “Günəşin yaratdığı hövzə” deyilərkən sübh nəzərdə tutulub. Çeşmənin hövzəsi bol suyun yığıldığı yerdədir. Bu hövzədə su o qədər çoxdur ki, onun qarşısında bənd dayana bilməz. Günəşin çıxması ilə də sübhün gəlişi qarşısızalmaz olur. Şair deyir ki, çeşmənin hövzəsi mənim və sənin kimi çoxlarının sürəhisini sındırır. Bu sözlərdə əlacsızlıq duyğusu ifadə olunub. Çünki aşiq səhərin açılmasını istəmir, Onun sevgilisi o mərifət gecəsidir. Ancaq sübhün açılması ilə o gecə bitir, bu aşiqin ürəyincə deyil, ancaq edə biləcəyi bir şey də yoxdur.

İYİRMİ BEŞİNCİ ADDIM: ULDUZLARIN SAF GÜMÜŞÜNÜN ÜSTÜNƏ QIZIL VURULDU

چرخ ستاره زده بر سیم ناب
زر طلی از ورق آفتاب

*Çərx ulduzların saf gümüşünün üstünə,
Günəş vərəqlərindən ən təmiz qızıl vurdu.*⁴⁹⁹

⁴⁹⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 76.

⁴⁹⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 77.

Hz. Nizami bu beytdə də səhərin açılmasını təsvir edib. Şair birinci misrada ulduzların işığını saf gümüşə bənzədib. İkinci misrada isə Günəşin işığı ən təmiz qızılla müqayisə edilib. Şair demək istəyir ki, vaxt keçdi, gecə bitdi, Günəş çıxdı və onun qızıl rəngli işığında ulduzların işığı görünməz oldu.

İYİRMİ ALTINCI ADDIM: SÜBH GECƏNİN QANINI TÖKDÜ

صبح گران خصب سبک خیز شد
دشنة بدست از پی خونریز شد

*Ağiryuxulu sübh yüngülcə yerindən durdu,
Xəncər əlində (gecənin) qanını tökməyə başladı.⁵⁰⁰*

Hz. Nizami "Gecənin vəsfi və qəlbni tanımaq haqqında (səhbət)" adlı bölmədə gündüzün bitib, gecənin gəlməsinin təsvirini döyüş səhnəsi kimi təqdim etmişdir: "Günəş öz qalxanını atdı"⁵⁰¹, "yerə dedi: "öz qalxanını suya at!"⁵⁰², "cahan onun nəfəsindən daraldı"⁵⁰³, "cahanın rəngi onun qalxanından da sarı oldu"⁵⁰⁴, "o qalxanını atan kimi onun qoşunu öz qılıncını çıxartıb səhərin başına qəsd etdi"⁵⁰⁵, "boynu sədəf-muncuq ilə bəzənmiş öküzlə yıxılan kimi hamı onun üstünə xəncər çəkdi"⁵⁰⁶, "gecənin çağası əli dayəsinə

yetişən kimi gündüzün zınqırovunu öz ayağına bağladı"⁵⁰⁷, "o (dayə) gecənin qaranlığından qorxaraq torpaqdan şəfabəx bir məcun düzəltdi"⁵⁰⁸, "torpaq öz Məsiha nəfəsi ilə onun sövdə atasına su çilədi"⁵⁰⁹, "şərbət və xəstə bir-birilə saziş edib, qara sövdənin evini tərək etdilər"⁵¹⁰, "xəstə bir tas qan qusdu və dünya mürəkkəb kimi oldu (zilqaranlıq oldu)"⁵¹¹, "daxili rəng zahirə çıxdı, qəzavü-qədər dedi ki, o, kafirlərdən imiş!"⁵¹²

Bu beytdə də şair gecə ilə gündüzün döyüşünü təsvir etmişdir, ancaq burada məğlub tərəf gecədir. Ağır yuxuya getmiş sübh (şair sübhün ağır yatmasını "İkinci xəlvət – gecə görüşü" bölməsində belə təsvir edib: "səhər quşu – Günəş sübhədən də ağır yuxulu idi..."⁵¹³) yerindən durdu, xəncərini götürdü və gecənin qanını tökdü, yəni gecə bitdi, səhər açıldı.

Şairin gecə ilə gündüzün münasibətini döyüş kimi, düşmənçilik kimi təqdim etməsi, onların münasibətini "gündüzün məzhəbi gecəyə düşmənlikdir" adlandırması qəlbni arınması ilə bağlı mətnin ideya və məzmununa uyğundur. Bu, ilahi qanundur ki, gecə ilə gündüzün bir arada, bir zamanda varlığı mümkün deyil. İnsanın varlığı da ruhla nəfəsin mübarizəsi üzərində qurulub. Hər iki güc fitridir və hər ikisi bədən ölkəsinin baş şəhəri olan qəlbə hakimiyəti ələ keçirmək istəyir. Əgər qəlb nəfəsin əsarətindən xilas olsa, ruh qəlb ölkəsinin soltanı olur. İnsanın vəzifəsi də ruhu qəlb ölkəsinin soltanı etməkdir. Bunun dindəki adı "böyük ci-

⁵⁰⁰ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 77.

⁵⁰¹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 57.

⁵⁰² N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 57.

⁵⁰³ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 57.

⁵⁰⁴ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 57.

⁵⁰⁵ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 57.

⁵⁰⁶ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 57.

⁵⁰⁷ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 57.

⁵⁰⁸ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 57.

⁵⁰⁹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 57.

⁵¹⁰ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 57.

⁵¹¹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 57.

⁵¹² N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 57.

⁵¹³ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 72.

had"dir. Əgər belə olsa, insan bu dünya və axirət xoşbəxtliyini, uca Allahın (c.c) rızasını qazanmış olur. Əgər nəfs qalib gəlsə, insanın qəlbi möhürlənir, o, uca Allaha (c.c) qul olmaqdan imtina edir, Onun qəzəbi ilə üz-üzə qalır, iki dünyanın bədbəxti olur. Deməli, gecə ilə gündüzün bir yerdə yaşaması mümkün olmadığı kimi, insan qəlbində də eyni vaxtda həm ruhun, həm də nəfsin hakimiyyəti ola bilməz.

Başqa yöndən, aşiq gecəni sevir, onu döyüşsüz gündüzə təslim etmək istəmir. Aşiq sübhün açılmasının qaçılmaz olduğunu bilsə də, onunla döyüşür, şəhid olmaq, gerçək sevgisini sübut etmək istəyir. Onun iki yolu var: ya sevgilisinə qovuşmaq, ya da şəhid olmaq.

İYİRMİ YEDDİNCİ ADDIM: CANIMI QALXAN ETDİM

من ز مصافح سیر انداخته
جان سیر دشنه او ساخته

*Mən onunla toqquşmada qalxanımı yerə atdım,
Canımı onun xəncərinin qabağında qalxan elədim.⁵¹⁴*

Mərifət məclisinin aşiqi gecəni çox sevir, ondan ayrılmaq istəmir, ona görə də əlində xəncər olan səhərlə döyüşür, əlindəki qalxanı yerə atır, canını qalxana çevirir. **Şair bu döyüş səhnəsi ilə həm sevgi gecəsinin dəyərini anlatmış olur, həm də aşıqlığın ölçülərini verir. Ona görə, aşiq qorxmazdır, fədakardır, sevgisi yolunda ölməyə hazır olan insandır.**

⁵¹⁴ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 77.

İYİRMİ SƏKKİZİNCİ ADDIM: MƏN TƏŞNƏNİ ÖLDÜRDÜ

در پی جاتم سحر از جوی جست
تشنه کشتی کرد و بر او پل شکست

*Canımı almaq üçün səhər çaydan sıçradı,
(Gecə) körpüsünü sındırıb mən təşnəni öldürdü.⁵¹⁵*

Səhərin açılması aşiq üçün ölüm deməkdir. O, əlində qılınc meydana atıldı, gecənin qanını tökməyə başladı, çaydan keçdi, gecə körpüsünü sındırdı (gecə körpüsü aşiqi mərifət məclisinə bağlayan körpüdür, o körpü sındırılan kimi aşiq sevdiyi məclisdən uzaq düşür) və təşnə olan aşiqi öldürdü, yəni gecə tam bitdi, səhərin hakimiyyəti bərqərar oldu.

Şair ikinci misrada aşiqi "təşnə" adlandırmışdır. Bu da aşıqlığın bir ölçüsüdür. O, eşq susuzluğu ilə yanır, mərifət gecəsi onun ruhudur. O gecə yoxdursa, aşiq də yoxdur. Onun dərdinin dərmanı o gecədir.

İYİRMİ DOQQUZUNCU ADDIM: MƏNİM MÜKAFATIM BU DEYİL

بانگ برآمد ز خرابات من
کی سحر اینست مکافات من

*Mənim xaraba (qəlbimdən) əfqan yüksəldi:
"Ey səhər, mənim mükafatım bu deyildir!"⁵¹⁶*

Aşiq üçün o mərifət gecəsinin bərəkətindən məhrum olmaq ən ağır cəzadır. O, öncəki beytdə mərifət gecəsindən ayrılmasını ölüm kimi dəyərləndirmişdir: "səhər mən təşnəni öldürdü". Bu beytdə isə mərifət gecəsindən ayrılığı, bu ayrılığın kədərini üç yolla ifadə edir. Öncə deyir ki, mənim

⁵¹⁵ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 77.

⁵¹⁶ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 77.

qəlbim xaraba oldu, yəni öncəki halım yox oldu, rahatlığım əlimdən getdi, o gecənin bərəkətindən qazandıqlarım itdi, arınmış qəlbim bəsirət gözü ilə gördüklərimdən məhrum oldum. Sonra deyir ki, xaraba qəlbim əfqan etdi. Bu itkiyə, bu ayrılığa dözməyərək fəryad çəkdi. Qəlb səhərə etiraz edir, onunla barışmır, onu ədalətsizlikdə ittiham edir. Ona deyir ki, mənim mükafatım bu deyil. O, aşıqı öz mərifət gecəsindən ayırmağı ədalətsizlik sayır və ona görə, ədalətsizlik ölümdür.

“O gün nə mal-dövlət, nə də övlad bir fayda verər!
Ancaq sağlam bir qəlblə Allahın hüzuruna gələn kimsədən
başqa!”

(əş-Suara, 26/88-89)

“Mənim gözlərim yatar, ancaq qəlbim yatmaz”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. V, s. 410.

Sanma, ey xacə, kim səndən zər ü sim istərlər,
Yövmə lə - yənfəuda (hesab günündə) qəlbi-səlim
istərlər.

Ruhi Bağdadi

OTUZUNCU ADDIM: NUR SAÇAN ŞAMIM VAR İDİ

پیشتکر زین که کسی داشتم
شمع شب افروز بسی داشتم

*Bundan bir azca əvvəl mənim kimsəm var idi,
Gecə çoxlu nur saçan şamım var idi.⁵¹⁷*

Arınmış qəlb səhərin açılması ilə itirdiklərini dilə gətirir. O, mərifət gecəsinin bərəkətini itirmişdir. O mərifət gecəsində arınmış qəlb aşıqlar məclisində, onu anlayan, onu sevən dostları ilə bir yerdə idi. Ona görə də qəlb deyir ki, mənim kimsəm var idi. Gecə həm də ona görə bərəkətlidir ki, qəlb tək deyil. Qəlb deyir ki, gecə çoxlu nur saçan şamım var idi. Yəni o aşıqlar məclisində idi və o aşıqların hər biri nurlu şam idi, mərifət gecəsi işıqlı gündüz kimi idi, biz gündüzün yoxluğunu hiss etmirdik. Ya da arınmış qəlb nurlu şam kimi işıq saçırdı, gecə qəlbın bəsirət gözü açılmışdı, qəlb uca Allahın (c.c) nuru ilə dolmuşdu. Bu nurlu qəlbın bəsirət gözü ilahi sirləri ona göstərirdi. Varlığı bu qəlb gözünün nuru ilə görmək onu məst edirdi, özünü dinclik məkanında hiss edirdi. Mərifət elmi ilə dolmuş qəlb bu nemətə görə gecəyə borclu idi və ondan ayrılmaq istəmirdi.

⁵¹⁷ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 77.

OTUZ BİRİNCİ ADDIM: O GECƏ, O ŞAM ƏLİMDƏN GETDİ

آتشب و آتشمع نمائندم چسود
نیست چنان شد که تو گونی نبود

*Həm o gecə, həm də o şam əlimdən getdi. İndi nə xeyri?
Onlar elə yox oldular ki, elə bil heç yox imişlər.⁵¹⁸*

Arınmış qəlbın səhərə etirazları davam edir. O, səhəri niyə sevmədiyini söyləyir. Çünki səhər arınmış qəlbın mərifət gecəsini, onu sevənləri, nur saçan şamı əlindən almışdır. İndi o gecə və o şam yoxdur. Bundan sonra yaşamağın mənası varmı? Səhərin açılması ilə gecə və şam (bilik, elm, mərifət nuru) yox olmuşdur. Qəlb onların geri dönəcəyinə ümidini itirmişdir, ona görə də, deyir ki, onlar elə yox oldular ki, elə bil heç yox imişlər.

OTUZ İKİNCİ ADDIM: NEŞTƏRİNİ SƏNDƏN NUŞ ALANLARA SANC

نیش دران زن که ز تو نوش خورد
پشم دران کش که ترا پنبه کرد

*Sən nəştərini ona sanc ki, səndən nuş almış olsun,
Yunu eləsinin üstünə çək ki, o sənin üstünə
pambıq çəkmiş olsun.⁵¹⁹*

Arınmış qəlb bu beytdə də səhəri ədalətsizlikdə ittiham edir, onu qınayır, onunla bağlı sərt sözlər seçir. Bu arınmış qəlbın səhərə münasibətinin əlamətləridir. O, öncə səhəri

⁵¹⁸ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 77.

⁵¹⁹ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 77.

təqdim edərəkən deyir ki, sübh qılıncını oynadaraq meydana gəldi (düşmən obrazı), günəşin atəşi mənim göz yaşlarımı axıtdı, Günəşin yaratdığı çeşmənin hövzəsi mənim və sənin kimi çoxlarının sürəhisini sındırıbdir, sübh əlində qılınc gəcənin qanını tökdü (düşmən obrazı), mən onunla toqquşmada qalxanımı yerə atdım (dəyüş səhnəsi), canımı onun xəncərinin qabağında qalxan etdim, o, mənim canımı almağa çalışırdı (düşmən obrazı), o, məni öldürdü (düşmən obrazı)...

Şair beş bəndi qəlbin səhərə müraciəti üslubunda təqdim etmişdir. Bu müraciətdə qəlb səhəri ədalətsizlikdə ittiham edir (“mənim mükafatım bu deyil”), səhərin açılması ilə itirdiklərini dilə gətirir (“o gecə və nur saçan şamım əlimdən getdi”)... Bu beytdə isə günahsız olduğunu iki yolla ifadə edir. Öncə qəlb səhərə deyir ki, sən neşətərinə mənə sancma (səhər açılarda Günəş çıxır və onun şüaları (neşətəri) yerə sancılır. Şair bu misrada da qəlbin səhərdən narazılığını ifadə etmək üçün “neşət” sözünü seçmişdir. Neşət insanı incidən alətdir. Qəlb deyir ki, ey səhər, sən açıldın və Günəş çıxdı, ancaq bu mənə sevinc gətirmədi, onun neşətləri bir ox kimi bağrıma sancıldı, mənim dünyam xaraba qaldı). Misrada sancmaq felinin seçilməsi də neşət sözünə uyğundur və narazılığın başqa bir sözlə ifadəsidir. Ey səhər günəşi, sən neşətərinə ona sanc ki, səndən nuş almış olsun. Bu da qəlbin narazılığının başqa biçimdə ifadəsidir. Yəni səhərin açılması mənə xoş deyil, mən səni görmək istəmirəm, özünə sənin gəlişindən sevinən yer axtar.

Beytin ikinci misrasında isə qəlb öz günahsızlığını bildirir. Arınmış qəlb səhərə deyir: “Yunu eləsinin üstünə çək ki...”. Klassik düşüncədə “üstünə yun çəkmək” bir insanı incitmək, onu pərişan etmək, məhv etmək, onun qanını qaraltmaq mənasında işlədilir. Sonra qəlb sözünü tamam-

layır: “O, sənin üstünə pambıq çəkmiş olsun...”. “Üstünə pambıq çəkmək” də bir insanı yorma, əldən salmaq anlamındadır. Yəni qəlb deyir ki, ey səhər, sən məni incitmə, ədalətsizlik etmə, çünki mən sənə pislik etməmişəm.

OTUZ ÜÇÜNCÜ ADDIM: YANMIŞLARI YANDIRMAQ ASANDIR

خامکشی کن که صواب آن بود
سوختن سوخته آسان بود

*Xamları öldür ki, belə iş savabdır,
Yanmışları yandırmaq asandır.⁵²⁰*

Bu, arınmış qəlbin səhərə müraciətinin sonudur. Öncəki beytdə olduğu kimi, bu beytdə də qəlb həm öz halını danışır, həm səhəri istəmədiyini bildirir, həm də ona yol göstərir. “Ey səhər, sən xamları öldür...” Burada “xamlar” deyilərkən atəşdə bişməmişləri, Günəş işığına həsrət olanları nəzərdə tutur. Onların sənə ehtiyacı var, onlara Günəş nuru ilə can vermək (“öldürmək”, torpaq, bitki Günəş işığı ilə yanmasa, ölməyə, bar-bərəkət verməz) savabdır.

Arınmış qəlb deyir ki, o, xam deyil, o yanmışdır. Burada şair “yanmışlar” deyərəkən eşq atəşində yananları, qəlbi mərifət məclisində uca Allah (c.c) sevgisi ilə alovlananları, gecə məclisində ilahi sevginin nuru ilə qəlbini arındıranları nəzərdə tutmuşdur. Arınmış qəlbə görə, mərifət gecəsinin eşq atəşinin odu daha yandırıcıdır.

O, mərifət gecəsinin nurunu səhər Günəşinin işığından üstün tutur. Önemli olan Günəş işığında yanmaq deyil, eşq atəşində yanmaqdır, bu eşqin təsiri ilə təmizlənməkdir. İnsan

⁵²⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 77.

qəlbini arındıran da iman nurudur, uca Allah (c.c) sevgisidir. **“Yanmışları yandırmaq asandır” (arınmış qəlb səhəri utandırır, onu faydasız iş görməklə qınayır).** Ey səhər, mən eşq atəşi ilə yanmışam, sənə ehtiyacım yoxdur, ədalətli ol, yanmışlara toxunma, xamları yandır ki, savab qazanasan.

OTUZ DÖRDÜNCÜ ADDIM: SÜBH QANLI GÖZ YAŞI TÖKDÜ

صبح چو در گریه من بنگریست
بر شفق از شفقت من خون گریست

*Sübh mənim göz yaşlarımə baxıb,
Şəfəqlərlə mənə şəfqət edib, qanlı yaş tökməyə başladı.*⁵²¹

Şair bu beytdən başlayaraq arınmış qəlbın sözlərinin səhərə təsirini şərh etmişdir. Arınmış qəlbın haqlı sözləri, göz yaşları sübhə təsir etdi. Sübhün qəlbində mərhəmət duyğuları oyandı, göy üzü sübhün al şəfəqinə (qırmızılığına) boyandı. Şair sübh çağı göy üzünün şəfəqə boyanmasını səhərin arınmış qəlbə mərhəməti, şəfqəti kimi dəyərləndirmişdir. **Sanki, səhər etdiklərindən (“o təsnə qəlbə öldürməsindən, o gecəni və nurlu şamı arınmış qəlbədən alma-sından”) peşmandır, etdiklərinə görə utanır (qızarır), şəfəqlərlə ona şəfqət edir (qəlbın başını oxşayır), öz gözəl-liyi ilə qəlbın ona olan qəzəbini söndürür.**

Sübh qəlbə haqlı saydığını, qəlbə haqsızlıq etdiyini, onu incitdiyini etiraf edir, mərhəmətin ən açıq əlamətlərindən biri sayılan qanlı göz yaşları axıdır (göz yaşları sübhün al şəfəqlərində qan rənginə boyanır. Klassik ədəbiyyatda

⁵²¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 77.

“qanlı göz yaşı” ifadəsi sevginin, aşıqlıyın, sevgilisi yolunda fədakarlığın əlaməti kimi işlədilmişdir).

Arınmış qəlbın halı, göz yaşları onu bu hala salan sübhü qanlı göz yaşı axıtmağa məcbur edir.

OTUZ BEŞİNCİ ADDIM: MƏNİM QƏMİMDƏN GÜNDÜZÜN XIRMANI ALOVLANDI

سوخته شد خرمن روز از غم
چشمه خورشید فسرده از دم

*Gündüzün xırmanı mənim qəməmdən alovlandı,
Günəşin çeşməsi mənim nəfəsimdən sıxıldı.*⁵²²

Həz. Nizami şeirlərində Günəşi ayrı-ayrı rəmzlərlə təqdim etmişdir. **Məsələn, Gündüzün zınqırovu:** “Gecənin çağası (təzə Ay) əli dayəsinə yetişən kimi gündüzün zınqırovunu (Günəşi) öz ayağına bağladı”⁵²³, **“səhər çırağı”:** “Gecənin gözü yuxu ilə tikilən kimi səhər çırağının gözünü alovlandırdılar”⁵²⁴, **“Səhər quşu”:** “Səhər quşu sübhədən də ağır yuxulu idi”⁵²⁵ (şair “səhər quşu” ifadəsini xoruz mənasında da işlətməmişdir⁵²⁶), **“Fələyin ləli”:** “Fələyin ləli üçün mədən qazan Ay o gecənin qəməmindən bütün gecələr öz canını qazır”⁵²⁷...

Şair bu bənzətmələrin hər birini onun işləndiyi bəndin ideya və məzmununa uyğun seçmişdir. Məsələn, şair gecəni

⁵²² N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 77.

⁵²³ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 57.

⁵²⁴ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 63.

⁵²⁵ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

⁵²⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 72.

⁵²⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 76.

vəsf edir, təzə Ay çıxır, Günəş batır, Ay öz dəyəsinə yetişir, Günəşə ehtiyac qalmır, ona görə də, gecənin çağası gündüzün zıncırovunu öz ayağına bağlayır.

Şair səhərin açılmasını təsvir edərkən Günəşi “səhərin ıraqı” adlandırır (onun nurlu olmaq özəlliyini ödə çəkir), Səhərin açılmasını xəbər vermək istəyəndə Günəşi “səhərin quşu” adlandırır, onun dəyərini, qeyri-adiliyini, rəngini ifadə edəndə Günəşə “fələyin ləli” deyir.

Şair bu beytdə də Günəşi “gündüzün xırmanı” adlandırmışdır. O deyir ki, gündüzün xırmanı mənim qəmindən alovlandı. Burada şairin məqsədi mərifət gecəsinin dəyərini anlatmaqdır. Arınmış qəlbın dərdi, qəmi çox böyükdür. Çünki o, mərifət gecəsindən ayrılmışdır. O, bu qəmini sözü və halı ilə ifadə edir. Bu ayrılığa səbəb olan sübhün “ürəyi yumşalır”, qəlbə ürəyi yanır, ona mərhəmət edir, qanlı göz yaşları tökür. **Günəş də onun halına yanır, ayrılığa səbəb olduğunu düşünür, qəlbın qəmindən alovlanır (şair Günəşin çıxmasını, şəfəq saçmasını belə dəyərləndirir).** “Günəşin çeşməsi mənim sözlərimdən (nəfəsimdən, danışığımdan) sıxıldı”. Burada “günəşin çeşməsi” deyilərkən sübh nəzərdə tutulur. Yəni də məqsəd mərifət gecəsinin gözəlliyini ifadə etməkdir. Qəlbın qəminin səbəbi o gecədən ayrılmaqdır. Bunun da səbəbkarı Günəş və sübhdür. Ancaq onlar da qəlbın halını başa düşdülər, biri qəlbın qəmindən alovlandı (bu qəm o qədər çoxdur ki, Günəşin alovlanmasına səbəb oldu), o birisinin isə canı sıxıldı.

OTUZ ALTINCI ADDIM: FƏLƏK MƏNƏ ÜMİD VERDİ

با همه زهرم فلک امید داد
مار شبم مهره خورشید داد

Bütün zəhərləri ilə bərabər fələk mənə ümid verdi, Gecə ilanı mənə günəşli muncuq verdi.⁵²⁸

Günəşin və sübhün peşmanlığı, arınmış qəlbə mərhəmət etməsi, sübhün qanlı yaş tökməsi (bu da şəfqət və mərhəmətin əlamətidir, belə ki, mərhəmət lüğətlərdə acımaq, şəfqət göstərmək, ağır vəziyyətdə olana ürəyi yanmaq, üzüntü, rəhm mənasındadır.⁵²⁹ “Mərhəmət” həm də dini termindir və bir çox mənaları ehtiva edir: bağışlamaq, acımaq, insan sevgisi, dözümlü, səbir, dostluq, qoruma, xilasetmə, yardım, yumşaqıq...).

Günəşin onun qəmindən yanması, qəlbın qəzəbini soyudur, ona ümid verir. Ona görə də, şair birinci misranın fikir yükünü iki yerə ayırır. Həm fələk ona zəhər verir, onun istəmədiyi şey qarşısına çıxır (mərifət gecəsi bitir, Günəş çıxır, sübh açılır), həm də fələk ona ümid verir, hər şeyin arınmış qəlbın ürəyincə olacağını bildirir.

Şair bu ikiliyi ikinci misrada da davam etdirir. O deyir: “Gecə ilanı mənə günəşli muncuq verdi”. Öncə onu deyək ki, birinci misradakı “fələyin zəhəri” ifadəsi ilə ikinci misradakı “gecə ilanı” ifadəsi arasında mənə baxımından uyğunluq var. Belə ki, həm fələyin, həm də ilanın zəhəri insanı öldürür. Arınmış qəlb öz gecə sevgisini bu yolla (tərs yöndən, səni sevirəm demir, sənə qarşı olan hər şeyə nifrət edir) ifadə edir. Sübh, Günəş və fələyə qarşı ən sərt sözləri seçir: “sübh qılıncını oynadaraq gəldi”, “Günəşin atəşi məni ağlatdı”, “sübh sürəhimi qırdı”. “Günəş ulduzları örtüdü”, “sübh gecənin qanını tökdü”, “o, məni öldürdü”, “xaraba

⁵²⁸ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 77.

⁵²⁹ Fidan, Ahmet və arkadaşları, Örnekləriylə türkçe sözlük, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 2000.

qəlbimdən əfqan yüksəldi”... Bu beytdə də gecənin bitməsini fələyin qəlbə verdiyi zəhər, ilan zəhəri adlandırır.

Şair beytin misraları arasındakı məna tarazlığını ikinci hissədə də qoruyur. Belə ki, birinci misrada qəlbə zəhər və rən fələk, həm də ona ümid verir. İkinci misrada da gecə ilanıdır, ancaq ona günəşli muncuq verir. İlanın muncuğu onun başında olan balaca, muncuqşəkilli sümükdür. Keçmişdə bu sümükdən muncuq düzəldirdilər və inanışa görə, bu muncuq gözdəymənin, cadu və əfsunun əlacı idi, həm də zəhərə qarşı dərman sayılırdı (ilan zəhərindən ən qiymətli dərman hazırlanması kimi). Par-par yanan bu günəşli muncuq arınmış qəlbi yad baxışlardan, düşmən gözlərdən qorudu. O, mərifət gecəsini yaşamış arınmış qəlbdir, onun qorunmağa ehtiyacı var. **Fələk ona dedi ki, qorxma, ey arınmış qəlb, açılan səhərdir, bu sübh çağı da qəlbi arındırma vaxtıdır, duanın zamanıdır, sənin yalvarışlarından diksinən sübh yeni ümidlər müjdələyir, ağlama, üzülmə, önündəki sübh çağını dəyərləndir və uca Allaha (c.c) yönəl! O, sənə istədiyini verir, doğru yol göstərir, önündə yeni qapılar açar. Fələyin ümid dolu sözləri arınmış qəlbə təsir edir, o, halını yenidən dəyərləndirir.**

OTUZ YEDDİNCİ ADDIM: SƏHƏR İŞİĞINDAN XƏBƏR TUTDUM

چون اثر نور سحر یافتم
بیخبرم گر چه خبر یافتم

*Səhər işığının əsərini necə tapdığımдан,
Xəbərim yoxdur, ancaq xəbər tutdum.*⁵³⁰

⁵³⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 77.

Bu beytin məzmunu öncəki beytin ideyasına bağlıdır. O beytdə deyilirdi ki, fələk mərifət gecəsini əlimdən almaqla məna həm zəhər, həm də ümid verdi, gecə ilanı məna günəşli muncuq verdi. Ümid və muncuq sevgi gecəsinin bərəkətidir. Bu bərəkətlə mərifət gecəsinin gözəlliyi, təsiri ilə məst olmuş, özünü unutmuş qəlb (o özünü elə unutmuşdur ki, səhərin açılmasından xəbəri yoxdur) özünə gəlir, sübh çağını bərəkət zamanı kimi dəyərləndirir, ondan yararlanmağa çalışır.

Şair bu beytdə sübh çağının çox önəmli zaman dilimi, uca Allahın (c.c) bərəkət anları olduğunu ifadə etmək üçün bir sıra yoldan faydalanmışdır. Hər şeydən öncə “səhər işığının əsərinin necə tapılmasından” danışılır. Bir şeyin tapılması onun axtarılması, axtarılması da onun önəmi, dəyəri ilə bağlıdır. Şair birinci misrada “tapmaq” feli ilə sübh çağının dəyərini, “fələyin arınmış qəlbə verdiyi ümid”i təqdim edir. Birinci misradakı “səhər işığının əsəri” ifadəsi də eyni məqsədə xidmət edir. Belə ki, “əsər” sözü burada “təsir” mənasındadır və sübh çağının arınmış qəlbə (insana) təsirini ifadə edir. Arınmış qəlb öncəki beytlərdə mərifət gecəsinin nurlu olduğunu bildirirdi və səhərin açılmasını istəmədi, ancaq bu beytdə sübh çağını arınma fürsəti, ilahi feyzlə nurlanma zamanı kimi dəyərləndirir.

Beytin ikinci misrasında şair sübh çağının önəmini vurğulamaq üçün iki vasitədən istifadə edir. Öncə səhərin açılmasından “xəbərim yox idi” deyir. Bu ifadə həm qəlbin mərifət gecəsinin bərəkəti ilə məst olduğunu bildirir, həm də “yaxşı ki ayıldım”, “az qalmışdı ki, sübh çağını itirir, onun bərəkətindən məhrum olum” kimi mənalara ehtiva edir. Misranın sonunda qəlb “xəbər tutdum” deyir. Bu ifadə də “şükür ki sübh çağının olduğunu bildim” mənasına uyğundur və arınmış qəlbin sevincini göstərir, sübh çağının bərəkə-

tindən yararlanmamağın böyük itki olduğuna işarə edir. Şair sıradakı beytdə sübh çağının dəyərini daha açıq biçimdə təqdim edir.

OTUZ SƏKKİZİNCİ ADDIM: SƏHƏR ÇAĞININ NURU BEŞİYƏ YOL AÇIR

هر که درین مهدي روان راه یافت
بیشتر ز نور سحرگه یافت

*Bu hərəkətdə olan beşiyə kim yol tapıbsa,
Əsasən səhər çağının nurundan tapıb.*⁵³¹

Bu beytin ideyası sübh çağının önəmini ifadə etməkdir. Bunun üçün şair öncə varlığın, kainatın, dünyanın, yaradılmış hər şeyin xarakterini təsvir edir, onun portretini çəkir. O, kainatı “hərəkətdə olan beşik” adlandırır. Şair başqa əsərlərində də yeri, göyü “iki beşik” adlandırmışdır:

“O, (hz. Adəm (s.a.s)) iki beşikdə böyümüşdür,
Bir-birinə qarışmış iki cövhərin iliyidir”.

Şair kainatı “hərəkətdə olan beşik” adlandırmaqla həm onun yaradılmış olduğuna (varlığın yaradıcısı uca Allahdır (c.c) və yaratmaq sifəti, fəli ancaq Ona aiddir) işarə etmiş, həm kainatda ilahi nizamın olduğunu göstərmiş (nizam uca Allahın (c.c) varlığının dəlillərindən biridir), həm də yaradılmış hər şeyin fasiləsiz hərəkətdə olduğunu bildirmişdir.

Bundan sonra şair önəmli bir ölçü verir. Öncə bu “hərəkətdə olan beşiyə yol tapmaqdan” danışır. Burada “yol tapmaq” ifadəsi kainatın, yaradılışın sirrini, mahiyyətini anla-

maq, yaradılış məqsədini öyrənmək, uca Allahı (c.c) tanımaq, Onun rızasını qazanmağın yollarını bilməyi ehtiva edir. “Yol tapmaq” tanımaqla bağlıdır, bu da elmlə mümkündür (əslində, qəlbin arınması onun mərifət elmi ilə dolması, varlığın, əşyanın sirrini açan elmə yiyələnməsi deməkdir). **Deməli, “hərəkətdə olan beşiyin” sirrini öyrənməyin bir yolu var, o da elmdir, arınmış qəlbin əldə etdiyi mərifət elmi.**

Şair beytin ikinci misrasında bu elmi qazanmağın ölçülərindən, şərtlərdən birini təqdim edir. Kim mərifət elmini öyrənmək istəyirsə, sübh çağı oyaq olsun, onun nurundan bərəkətlənsin. Sübh çağının dəyəri ilə bağlı ölçünü uca Allah (c.c) vermişdir. Uca Allah (c.c) sabaha (sübh çağına) and içir:

فَلَا أَقْسِمُ بِالْخَنَسِ الْجَوَارِ الْكُنَسِ . وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَسَ . وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ
(ət-Təkvir, 81/25-18)

“And içirəm yanıb sönən ulduzlara. Seyr edib gizlənən səyyarələrə. Qaralmaqda olan gecəyə. Və sökülməkdə olan dan yerinə”.

Uca Allahın (c.c) ölçüsünə görə, inanmış insanın əlamətlərindən biri də səhər çağı dua etməsi, bağışlanmasını istəməsidir:

كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ . وَيَبْتَاسِحُونَ . وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ
(əz-Zəriyat, 51/17-18)

“Onlar gecələr az yatırdılar. Səhərlər isə bağışlanmalarını diləyirdilər”.

İslam Peyğəmbəri mübarək hədislərində sübh çağının önəmini ayrıca vurğulamışdır. O, sübh çağını “duaların qəbul olduğu vaxt” adlandırmışdır: “Şanı uca Rəbbimiz hər gecə, gecənin sonuna üçdə bir hissə qalanda yaxın səmaya enər və belə buyurur: “Kim mənə dua edərsə, ona cavab

⁵³¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 77.

verərəm. Kim məndən bir şey istəyərsə, ona verərəm. Kim məndən bağışlanma diləyərsə, onu bağışlayaram”.⁵³²

Hz. Məhəmməd (s.a.s) başqa hədislərində də belə buyurur: “Sabah namazını qılan Allahın himayəsindədir”⁵³³, “Sabah və ikinci namazında mələklər də iştirak edir”⁵³⁴, “Sabah və ikinci namazlarını qılan cənnətə girir”⁵³⁵.

Hz. Nizami də hərəkətdə olan beşiyə gedən yolun (onu doğru öyrənməyin, doğru anlamağın) səhər çağının nurunda tapılacağı ölçüsünü verir. Şair səhər çağının önəmini, bərəkətini vurğulamaq üçün nur sözündən istifadə etmişdir. “Səhər çağının nuru”, yəni bərəkəti, feyzi, ilahi rəhmətin gur yağış kimi yağdığı zaman dilimi.

**OTUZ DOQQUZUNCU ADDIM:
EY GECƏLƏRİ XƏCALƏTDƏN
QARA OLAN İNSAN!**

ای ز خجالت همه شیبهای تو
رو سیه از روز طربهای تو

*Ey bütün gecələri gündüz keçirdiyi şadlıqların,
Qabağında xəcalətdən qara olan insan.*⁵³⁶

Şair bu bölmədə öncə mərifət gecəsinin nurundan, bərəkətindən danışıq. Ona görə qəlbin arınmasının, onun ilahi rəhmətə açılmasının ilk şərti qaranlıq gecələri dua və ibadətə nurlandırmaqdır. Yuxusuna, gecəsinə hakim olmayan

⁵³² “Müttefekun aleyh hadisler”, Konya, 2004, s. 195.

⁵³³ “Riyazus-Salihin”, c. V, s. 207.

⁵³⁴ “Riyazus-Salihin”, c. V, s. 208, 209.

⁵³⁵ “Riyazus-Salihin”, c. I, s. 434; c. V, s. 205, 206.

⁵³⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 77.

gündüzünə də hakim ola bilməz, onun gündüzü də qaranlıq gecə olar. O gecənin bərəkətini mərifət məclisinin timsalında anlatmışdır. Qəlb arınmasının başqa önəmli bir şərti sübh çağına hakim olmaqdır, bu rəhmət dolu zaman dilimini doya-doya, uca Allaha (c.c) itaət eşqi ilə yaşamaqdır. Belə olarsa, arınmış qəlb sahibinin gecəsi də, gündüzü də nurlu olar, diri zaman diliminə çevrilər.

Şair bu beytdə müraciət üslubunu seçmişdir. Bu üslub həm beytin, həm də bölümün məzmunu ilə bağlıdır. Belə ki, şair gecənin və sübhün bərəkətindən məhrum olan insana müraciət edir. O, xitab yolu ilə o qafil insanı, ölmüş varlığı oyatmağa çalışır, onu xəbərdar edir, diqqəti onun itirdiklərinə yönəldir. **Şairə görə arınmış qəlbi olmayan insan ölmüş insandır. Qəlb ölüdürsə, o qəlb sahibinin zamanı da ölüdür, bərəkətsizdir.**

Sonra şair qafil insanın qəlbinin ölüm səbəbini açıqlayır. O insan gündüzləri əyləncə ilə keçirir, gecələri də yatur. Bu halda gecə öz bərəkətini, nurunu itirir, qəlbin fitrəti pozulur, nəfs qəlbin hakiminə çevrilir. Nəticədə, insan zamanın köləsinə çevrilir. Qəlb ölkəsində hakimiyyətini itirən insan bütün sahələrdə iqtidarını əldən verir. O qafil insanın gecəsi xəcalətdən qaralmışdır, çünki gecənin rəngi qara olsa da, əslində, ən bərəkətli, ən nurlu zaman dilimidir, qəlbi arındırma, ruhu qəlb ölkəsinin soltanı etmə zamanıdır. Ancaq qafil insanın bundan xəbəri yoxdur. Şairin dəyərləndirməsinə görə, qəlb arınanda, ruh qəlb ölkəsinin hakimi olanda gecə də, gündüz də nurlu, bərəkətli olur, əksi olanda hər ikisi zülmət qaranlığa bürünür. Qafil insan zaman şüurunu itirir, sınıadığını unudur, “ziyana uğrayanlardan” olur.

QIRXINCI ADDIM: MƏN MƏRİFƏTİN SİFƏTİNİ TƏSVİR ETDİM

من که ازین شب صفتی کرده‌ام
آن صفت از معرفتی کرده‌ام

*Mən ki burada o gecənin sifətini azacıq təsvir etdim,
(Gecənin deyil), mərifətin sifətini təsvir etdim.⁵³⁷*

Hz. Nizami qəlbin arınması, onun tanınması yolları ilə bağlı beş bölmə yazmışdır. **Bu beyt şairin məqsədinin anlaşılmaması ilə bağlı ən önəmli beytdir.** Şairə görə, onun məqsədi gecənin sifətini (xarakterini, dəyərini) təsvir etmək deyil, bu, bir rəmzdır, başlıca məqsəd mərifət elminin sifətini şərh etməkdir. O, bu sözləri qafil insana müraciətlə söyləyir, oxucuya üz tutur, onun yazdıqlarının doğru anlaşılmasının yolunu, ölçüsünü göstərir. Deyir ki, istəyi mərifət elminin mahiyyətini açıqlamaqdır.

Mərifət elminin ən önəmli mövzusu insanın qəlbidir. Qəlb insan orqanizminin ən önəmli orqanıdır. Uca Allah (c.c) da qəlbə iddia edir, şeytan da. Əgər qəlb arınarsa, ruh qəlbə hakim olur, ruhun qəlb ölkəsinə hakim olması uca Allahın (c.c) qəlbin soltanı seçilməsi deməkdir. Qəlb nəfsin əsarətində qalarsa, şeytan qəlbin hakimi olur. “Diri qəlb”, “dirilik suyu olan qəlb”, “uca Allahın (c.c) nuru ilə doymuş qəlb”, “arınmış qəlb” insanı bu dünya və axirətdə xoşbəxt edər, möhürlənmiş qəlb də sahibini uca Allahın (c.c) bərəkətindən məhrum edər, onu cəhənnəm atəsinə sürüklər.

Hz. Nizami mərifətullahı xoşbəxtlik elmi kimi dəyərləndirmiş və onun sifətini açıqlamışdır. “Mərifət” ərəbcədir,

tanımaq deməkdir. Mərifət və irfan anlayışları tanımaqla bağlıdır. Mərifət və irfan elmi ilə bağlı başqa anlayışlar da var: Arif və arifi-billah – Haqqı tanıyan; maruf – tanınan, Allah; tərif – tanıtmaq; tərruf – tanımaq. Mərifətin cəmi maarifdir. Arifin cəmi ürəfadır. Arifə ehsan, lütf, yaxşılıq deməkdir.

Mərifət (tanıma) bir şeyi görərək, dadaraq, yaşayaraq və təcrübə ilə əldə edərək ortaya çıxan təsəvvüfi bilgidir. Mərifətin qaynağı qəlbdir, ruh, sirr və kəşfdir. Elmin qaynağı isə ağıldır, duyğu orqanlarıdır, nəqlidir. “... Onun üçün zahiri elmlər haqqında bilgi sahibi olanlara alim (üləma) deyilir, arif (ürəfa) deyilmir. Sufi və vəlilərə isə arif deyilir. Elm külli, irfan cüzidir. Elmin ziddi cəhalət, mərifətin ziddi isə inkardır.”⁵³⁸

Sufilərin ruhani halları yaşayaraq, mənəvi və ilahi həqiqətləri dadaraq əldə etdikləri bilgi irfandır, mərifətdir. Bu yolla uca Allahla (c.c) bağlı əldə edilən bilgi mərifətullah, buna sahib olan da arif adlanır.

Qul üçün ən önəmli nemət uca Allahı (c.c) tanımaqdır. İnsanın yaradılış məqsədi də budur:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ
(Zariyat, 51/56)

“Mən cinləri və insanları yalnız Mənə ibadət etmək üçün yaratdım!”

Bu ayədəki “ibadət etsinlər” ifadəsi “tanısınlar” mənasını da əhatə edir (məqsəd ibadət deyil, mərifətdir).

İslam alimləri uca Allah (c.c) haqqında doğru, sağlam elmə “mərifət” adını vermişlər:

Hucviri: “Mərifət qəlbin Haqq ilə yaşaması və diri olması, sirrin Haqqın xaricində qalan şeydən üz çəvirməsidir.

⁵³⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 77.

⁵³⁸ Hucviri, “Keşful-mahcub” (hazırlayan, Süleyman Uludağ), İstanbul, 1996, s. 397.

Hər kəsin qiyməti sahib olduğu mərifətə bağlıdır. Mərifət sahibi olmayanın qiyməti yoxdur... Mərifətin həqiqəti və məhiyyəti uca Allahdan (c.c) başqa hər şeydən üz çevirməkdir".⁵³⁹

Zunnun Misri: "Mərifət məsələsində iddia sahibi olmaqdan çəkin".⁵⁴⁰

Abdullah b. Mübarək: "Mərifət heç bir şeyə təəccüb etməməkdir".⁵⁴¹

Şibli: "Mərifət heyrətin davamlı olmasıdır"⁵⁴², "Mərifətin həqiqəti mərifətdən aciz qalmaqdır"⁵⁴³.

Bəyazid Bistami: "Mərifət xalqın hərəkətləri və hərəkətsizliyinin uca Allahdan (c.c) olduğunu bilməyin və tanımağıdır" (Yəni uca Allahın (c.c) icazəsi olmadan heç bir kimsə Onun mülkündən istifadə edə bilməz, hər şeyin sahibi odur)⁵⁴⁴

Məhəmməd Vasi: "Allahı tanıyan bir kimsənin sözü az, heyrəti daimi olur".⁵⁴⁵

Əbu Bəkir Vasiti: "Allahı tanıyan hər şeydən qopar və kəsilir, hətta lal olar, məhv olar" (Yəni dili ilə heç bir şeyi

⁵³⁹ Hucviri, "Keşful-mahcub" (hazırlayan, Süleyman Uludağ), İstanbul, 1996, s. 398, 401.

⁵⁴⁰ Hucviri, "Keşful-mahcub" (hazırlayan, Süleyman Uludağ), İstanbul, 1996, s. 406.

⁵⁴¹ Hucviri, "Keşful-mahcub" (hazırlayan, Süleyman Uludağ), İstanbul, 1996, s. 407.

⁵⁴² Hucviri, "Keşful-mahcub" (hazırlayan, Süleyman Uludağ), İstanbul, 1996, s. 408.

⁵⁴³ Hucviri, "Keşful-mahcub" (hazırlayan, Süleyman Uludağ), İstanbul, 1996, s. 409.

⁵⁴⁴ Hucviri, "Keşful-mahcub" (hazırlayan, Süleyman Uludağ), İstanbul, 1996, s. 408.

⁵⁴⁵ Hucviri, "Keşful-mahcub" (hazırlayan, Süleyman Uludağ), İstanbul, 1996, s. 409.

anlada bilməz, Onun vəsflərində fani olur).⁵⁴⁶

Hz. Nizami deyir ki, qəlbin arınması ilə bağlı yazdığı sözlər, gecənin təsviri ilə bağlı verdiyi şərhlər ancaq mərifətin (uca Allahı (c.c) tanıma elminin) təqdimi üçündür. Yəni insanın (qulun) əsas vəzifəsi mərifət elminə yiyələnməkdir (uca Allahı (c.c) tanımaqdır). Bunun da yolu qəlbi nəfsin əsarətindən azad etməkdir, qəlb ölkəsinin iqtidarını ruha təslim etməkdir. Şairin gecənin təsviri ilə verdiyi birinci mesaj budur. Ona görə də, şair gecənin təsviri ilə bağlı təsvirlərdə qəlbin öncəki halı ilə sonrakı halını müqayisə etmişdir, görməklə, tanımaqla bağlı anlayışları beytlərin mətninə yerləşdirmişdir. Bəsirət gözü açılmış qəlb sevgi, mərhəmət, ədalət üzərində qurulmuş bir cəmiyyət ("bağ"), bir dünya görmüşdür. Mərifət elminə yiyələnmiş, uca Allahı (c.c) tanımış insanların yaşadığı yer ("bağ", "qəlb ölkəsi") bu ölçülərlə idarə olunur, orada ümmət ruhu (başqasını düşünmə, fədakarlıq) hakimdir.

Mərifətullaha qovuşmuş qəlbədən görünən dünyanı ("bağ") şair belə təqdim edir: "o bağın çeşməsi Günəşdən daha parlaq idi", "Xızır yox, mavi göylər də belə çeşməni yuxuda görməmişdir", "yasəmənlik onun yatağı idi", "qaliyə ətirli behişt onun qulu idi", "gül çəmənin yaxasında özünə yer etmişdi", "güllərin gərdəyindən şimal mehi cilvələnirdi", "ceyranlar otların budaqlarından çiçəkləri ovlayırdı", "xeyri gülləri bir-birinə sarmaşıb gül rəngli ənbər üçün yelpik olmuşdu", "qumru və bülbül bir-birinə qafiyə qoşurdular", "yel ümid əli ilə gülün hekayəsini söyüdü mürşək ətirli varağına yazırdı", "bahar yasəmənlin salamına gəlirdi", "bağın qayığı qırmızı və

⁵⁴⁶ Hucviri, "Keşful-mahcub" (hazırlayan, Süleyman Uludağ), İstanbul, 1996, s. 410.

sarı bayraqlardan lacivərd (göylərə) pəncərə açmışdı”, “budaqlar göyləri həyəcana gətirən çiçəklərdən ağac kölgəsinin qədəmlərinə dirhəm töküdü”, “kəlgə Günəşin dodaqları ilə söz danışdı”, “sünbül çiçəyinin öpüsləri nəstərəni yaralayır”, “qönçənin kirpikləri gülün dodaqlarını yaralayır”, “çəmən çeviklikdən uçmaq istəyirdi”, “yasəmən nazikliyindən buxar olmaq istəyirdi”, “otlar o çeşmənin suyu ilə qüsl etmiş, qüslə görə Allaha şükür edib ayağa durmuşdular”...

Mərifət tanımaq və görmək anlayışlarını əhatə etdiyindən şair də arınmış mərifət elmi ilə dolmuş qəlbin özəlliklərini təqdim edərkən bu qəlbədən görünən dünyanı, toplumu (bağı), insanı təsvir etmişdir.

“(Onu) o kəslər (təqdis edər) ki, nə ticarət, nə alış-veriş onları Allahu zikr etməkdən, namaz qılmaqdan və zəkat verməkdən yayındırmaz. Onlar qəlblərin və gözlərin haldan-hala düşəcəyi bir gündən qorxarlar”.

(ən-Nur, 24/37)

“Ağıllı insan özünü tanıyan, ölümdən sonrası üçün çalışandır”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. I, s. 375.

“Yeyiləcək bir qida, bir yeyəcək, hər nə olursa-olsun, qəflətlə, qəzəblə, ya da istəməyərək hazırlanmışsa, onda xeyir və bərəkət yoxdur. Çünki ona nəfs və şeytan yol tapmışdır. Belə bir yeməyi yeyən kimsədə mütləq onun feyz və hüzzurunu pozacaq bir nəticə meydana gələr”.

Şah Nəqşibəndi

QIRX BİRİNCİ ADDIM: GECƏ TƏKLİK PƏRDƏSİNİN SİFƏTİDİR

شب صفت پرده تنهائست
شمع در او گوهر بینائست

*Gecə təklik pərdəsinin sifətidir,
Onun şamı isə (həqiqəti) görmək gövhəridir.*⁵⁴⁷

Həz. Nizami bu beytdə də gecənin vəsfi və qəlbini arınması ilə bağlı yazdığı bölmələrin hansı anlayışla oxunmasının, nə məqsədlə yazılmasının ölçülərini vermiş, onu doğru anlamağın yolunu göstərmişdir. Öncəki beytdə arınmış qəlbini əlamətini təqdim edərkən gecənin mərifət pərdəsinin rəmzi olduğunu söyləmiş, bu beytdə isə gecəni təklik (tövhid inancı) pərdəsinin sifəti kimi dəyərləndirmişdir. Yəni arınmış, nəfəsin əsarətindən azad olmuş qəlb mərifət elminin nuru ilə nurlanmış, tövhid inancına yiyələnmiş qəlbdir. Gecə, gecə məclisi, gecə məclisinin nemətləri, qəlb ölkəsi kimi anlayışlar mərifət və tövhid inancını şərh etmək üçündür. Qəlb təmizliyinin, ruhu qəlb ölkəsinin sultanı etmək istəyinin hədəfi də insana mərifət nuru və tövhid inancı verməkdir. Öncə qəlb nəfəsin pislilərindən arınacaq, mərifət nuru ilə döləcəq, sonra da tövhid inancı o qəlbə yerləşəcəq.

İslam dini tövhid dinidir. “Tövhid” uca Allahın (c.c) bir olduğunu bilmək və inanmaqdır. Bütün peyğəmbərlərin göndərilmə məqsədi də tövhid inancını təbliğ etməkdir. Alimlər tövhid inancını uca Allahın (c.c) zatında, sifətlərində, fellərində və Ona ibadət edilməsində tövhid olaraq dörd yerə ayırmışlar. **Uca Allahın (c.c) zatında tövhid, yəni**

Ondan başqa tanrı yoxdur (la ilahə illallah), uca Allahın (c.c) sifətlərində tövhid, yəni O, heç bir şeyə bənzəməz (bu yönü ilə təkdir), uca Allahın (c.c) fellərində tövhid, yəni kainatı yaradan, hər şeyi idarə edən Odur (bu yönü ilə təkdir), uca Allaha (c.c) ibadətdə tövhid, yəni ibadət ediləcək tək varlıq Odur, bütün ibadətlər Onun rızasını qazanmaq üçündür.

Tövhid inancının çeşidləri var:

a) İmanda tövhid

“İmanda tövhid uca Allahı (c.c) zatında, sifətlərində, fellərində bir və tək qəbul etmək, bu nöqtələrdə Ona ortaq qoşmamaqdır”⁵⁴⁸

b) Uca Allahın (c.c) zatında tövhid

Uca Allahın (c.c) zati Onun özü deməkdir. Zatında tövhid Onun bir, tək olduğunu qəbul etməkdir. Bunun əksini iddia etmək Ona şəriq qoşmaqdır (şirkdir).

Uca Allah (c.c) Qurani-Kərimdə belə buyurur:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ
(əl-Ənbiya, 21/25)

“Səndən öncə heç bir peyğəmbər göndərmədik ki, ona bunu vəhy etmiş olmayım. Məndən başqa Tanrı yoxdur. Ancaq Mənə ibadət edin!”

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا يَشْرِكُونَ
أَمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ
حَدَائِقَ ذَاتِ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ بَلٌّ لَهُمْ قَوْمٌ

⁵⁴⁷ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 77.

⁵⁴⁸ “İslamda inanç esasları” (prof. dr. Bekir Topaloğlu, prof. dr. Yavuz Şevki, dos. dr. İlyas Çelebi), İstanbul, 2002, s. 79.

يَعْبُلُونَ أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا
 رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ بِلْ أَكْثَرُ هُمْ لَا يَعْلَمُونَ
 أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْثِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خِلفَاءَ الْأَرْضِ
 أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ
 يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا
 يُشْرِكُونَ أَمَّنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
 أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ قَلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

(ən-Nəml, 27/59-64)

“(Ey Rəsulum!) De: “Həmd olsun Allaha! Salam olsun (Allahın peyğəmbər seçdiyi) bəndələrinə! (Ey Məkkə əhli!) Allah yaxşıdır, yoxsa (müşriklərin) Ona şəriq qoşduqları (bütələr)?! (Bütələr yaxşıdır) yoxsa göyləri və yeri yaranan, sizin üçün göydən yağmur endirən kimsə?! Sonra biz o yağmurla sizin üçün gözəl bağçalar yetişdirdik. (Allahın yaratdığı və yerə endirdiyi su olmasaydı) siz (o bağçaların) ağaclarını göyərdə bilməzdiniz. Məgər Allahla yanaşı başqa bir tanrımı var?! Ancaq (müşriklər bütələrini Allaha) bərabər tutan bir tayfədirlər! (Bütələr yaxşıdır) yoxsa yeri məskən yaradıb ortasından çaylar axıdan, üzərində möhkəm durmuş dağlar bərqərar edən və iki dənizin arasında maneə qoyan kimsə?! Məgər Allahla yanaşı başqa bir tanrımı var? Ancaq (müşriklərin) əksəriyyəti (Allahın vəhdaniyyətini, Onun nə qədər əzəmətli olduğunu) bilmirlər! (Bütələr yaxşıdır) yoxsa əli hər yerdən üzülüb darda qalan birisi Ona dua etdiyi zaman onun duasını qəbul buyuran, (sizdən) şəri sovuşduran, sizi yer üzünün varisləri edən kimsə? Məgər Allahla yanaşı

başqa bir tanrımı var? Siz nə az düşünüb daşınırsınız? Ya da qurunun və suyun zülmətlərində sizə doğru yolu göstərən, küləkləri Öz rəhməti (yağışı) önündə bir müjdəçi olaraq göndərən kimsə?! Məgər Allahla yanaşı başqa bir tanrımı var? Allah Ona şəriq qoşduqlarından ucadır. Ya da (məxluqatı) öncə yaranan, (öldükdən) sonra (qiyamət günü) onu yenidən dirildən, sizə göydən (yağışla), yerdən (növbənöv bitkilərlə, meyvələrlə) ruzi verən kimsə?! Məgər Allahla yanaşı başqa tanrımı var?” De: “(Ey müşriklər!) Əgər (Allahın şərikləri olduğunu) doğru deyirsinizsə, dəliliinizi gətirin!”

Arınmış, mərifət nuru ilə dolmuş qəlb olan müsəlmanın ən çox təkrar etdiyi söz tövhid kəlməsidir: “La ilahə illallah (“Allahdan başqa tanrı yoxdur”), “La ilahə illallah” cənnətin açarıdır”⁵⁴⁹, “La ilahə illallah” uca Allahı (c.c) anmağın ən üstün dərəcəsidir”⁵⁵⁰, “La ilahə illallah” müsəlmanın bayrağıdır, insanın hürriyyəti, can və mal güvənliyidir”⁵⁵¹.

Uca Allah (c.c) zatında, sifətlərində, fellərində təkdir. Kainatdakı ilahi nizam da bununla bağlıdır. Arınmış qəlbın ən böyük bərəkəti, insana verdiyi ən dəyərli neməti də ona tövhid inancı qazandırmasıdır, insan ilahi nizamı dərk edəndə onun qəlb ölkəsində, duyğu, düşüncə və hərəkətlərində də nizam olur, o, xaosdan qurtulur, uca Allahın (c.c) təkliyi inancı onu kainatdakı nizamla qoşur. Nəfs qəlbə hakim oldu isə insan parçalanır, gücünü itirir, qarışıq duyğu və düşüncələrin əsiri olur.

Hz. Nizami də arınmış qəlbın, qəlb ölkəsinin özəlliyini təqdim edərkən diqqəti ilk sırada bu qəlb ölkəsindəki niza-

⁵⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, “əl-Müsned”, V, s. 242.

⁵⁵⁰ İbn Mace, “Edeb”, s. 55; Tirmizi, “Dua”, s. 9.

⁵⁵¹ “İslamda inanç esasları” (prof. dr. Bekir Topaloğlu, prof. dr. Yavuz Şevki, dos. dr. İlyas Çelebi), İstanbul, 2002, s. 82.

ma, həmrəyliyə, paylaşma əxlaqına yönəlmişdir. Ona görə insanın duyğu, düşüncə və hərəkətlərindəki nizam fitrətə uyğundur və onun sağlam olduğunun əlamətidir. Şair arınmış qəlbın nizamını, qəlb ölkəsindəki həmrəylik duyğusunu bədii dillə belə təqdim edir: "... Məsihin nəfəsi ürəyə hava (can) verdi, torpağın ağzından dirilik suyu töküldü", "onun yanaqları və dodaqları şəkər və badam saçır", "onun hər baxışı cahanın canı olmuşdu", "onun qara zülfü ağ gümüş üstə müşk söyüdü'nün yarpaqlarına müşk səpirdi", "su ilə qurşaqlanmış (tərlənmiş) gümüş buxağı Günəş üzünün parlıtısında göy qurşağına döndü", "onun zülfü İbrahim, surəti isə onun atəş kürəsi idi", "gözü İsmail, kirpiyi isə onun xəncəri idi", "atəş reyhana dönmüşdü, xəncər fitnəkar nərgizə dönmüşdü", "öpüşü şərab kimi adamı yırırdı", "dodaqları Məsiha kimi adamı dirildirdi"... Bu tövhid inancına sahib olmuş, yəni arınmış, mərifət nuru ilə dolmuş qəlb ölkəsinin mənzərəsidir.

Uca Allah (c.c) kainatdakı nizamı özünün təkliyinə bağlamışdır.

لَوْ كَانَ فِيهَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ
(əl-Ənbiya, 21/22)

"Əgər göylərdə və yerdə Allahdan başqa tanrılar olsaydı. Şübhəsiz, kainatın nizamı pozulardı".

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَكْدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذْ أَذْهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ
وَلَعَلَّا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ
(əl-Muminum, 23/91)

"Allah (Özünə) heç bir övlad götürməmişdir (Nə İsa Onun oğlu, nə də mələklər Onun qızlarıdır. Əksinə, onların hamısı Allahın qüdrətindən yaranmış məxluqlardır). Onunla

yanaşı (ibadət ediləcək) heç bir tanrı yoxdur. Əgər belə olsaydı, onda hər bir tanrı öz yaratdığına sahib çıxar və onların bir qismi digərinə üstün olmağa çalışardı (kainatın nizamı pozulardı). Allah müşriklərin (Ona) aid etdikləri sifətlərdən ucadır!"

c) Allahın (c.c) sifətlərində tövhid

Uca Allah (c.c) sifətlərində də təkdir. Onu tanımaq üçün Özünün bildirdiyi sifətləri bilmək şərtidir. Uca Allahın (c.c) elə sifətləri var ki, ancaq Ona xasdır, başqa varlıqlara aid edilə bilməz. Bir sıra sifətləri də söz və anlayış olaraq başqa varlıqlar üçün də istifadə edilir. Ancaq bu sifətlər də uca Allaha (c.c) aid ediləndə fərqli mahiyyət daşıyır. Məsələn, Həyat (diri olmaq) sifəti insana aid ediləndə sonradan qazınan, varlığı başqasından olan, davamı üçün zəruri şərtlər tələb edən (yemək, içmək, yatmaq və s. kimi), sonu olan varlıq nəzərdə tutulur. Həyat sifəti uca Allaha (c.c) aid ediləndə isə varlığının başlanğıcı olmayan, varlığı başqasından olmayan, davamı üçün heç bir şərtə ehtiyac duymayan, sonu olmayan mənasını daşıyır. Heç bir varlıq Onun bənzəri deyil:

فَاطْرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ
أَزْوَاجًا يَذْرُوكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ
(əş-Şura, 42/11)

"Göyləri və yeri yoxdan yaradan (Allah) sizin üçün özünüzdən (öz cinsinizdən) zövcələr, heyvanlardan da (erkek və dişi olmaqla) cütlər yaratmışdır. O, sizi bu yolla çoxaldır. Ona bənzər heç bir şey yoxdur. O, (hər şeyi) eşidəndir, (hər şeyi) görəndir!"

d) Uca Allahın (c.c) fellərində tövhid

Uca Allahın (c.c) fellərində tövhid deyiləndə Onun yaratdığı işlər nəzərdə tutulur. "... Kainatı ilkin var edən, inkişaf etdirən, dəyişdirən, yaratmağı, inkişaf etdirməyi, dəyişdirməyi hər an var edən (fasiləsiz davam etdirən – S. H) ancaq Odur. Ondən başqa hər şey, hər varlıq, hər hadisə yaradılmışdır. Onun idarəsi və istifadəsi altındadır. O, yaradıcı olaraq da təkdir, Ondən başqa yaradıcı yoxdur".⁵⁵²

خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

(əz-Zumər, 39/62)

"Allah hər şeyin xaliqidir. O, hər şeyə vəkildir!"

e) İbadətlərdə tövhid

Bu, əməli tövhiddir, qulun uca Allah (c.c) sevgisini sübut etməsidir. "İmanda tövhid insanın düşüncəsini, ibadətdə tövhid isə onun qəlbini (duygusunu) nurlandırır. İmanda tövhid insanın fikir hüriyyətini, ibadətdə tövhid isə duyğu hüriyyətini təmin edir".⁵⁵³

İbadətdə tövhid odur ki, təzim edilməyə, ən çox sevimləyə layiq ancaq uca Allahdır (c.c). İbadətdə tövhidin ruhu ixlasdır, yəni səmimi olmaqdır, hədəf Allahın (c.c) rızasını qazanmaqdır.

Yazdıqlarımızı ümumiləşdirsək, deyə bilərik ki, zehni, qəlbi və əməli tövhidi ifadə edən ən gözəl cümlələrdən biri "Allah ən böyükdür!" (Allahu Əkbər!) cümləsidir. Bu cümlə nəyi ifadə edir: Onun varlığının başlanğıcı və sonu yoxdur. Varlığında başqasına möhtac deyildir. Ondən başqa hər şey yaradılmışdır, fanidir, Ona möhtacdır. O, sifətlərində də ən böyükdür. Sifətlərinin də varlığı başlanğıcsız və sonsuzdur.

⁵⁵² "İslamda inanç esasları" (prof. dr. Bekir Topaloğlu, prof. dr. Yavuz Şevki, dos. dr. İlyas Çelebi), İstanbul, 2002, s. 86.

⁵⁵³ "İslamda inanç esasları" (prof. dr. Bekir Topaloğlu, prof. dr. Yavuz Şevki, dos. dr. İlyas Çelebi), İstanbul, 2002, s. 87.

Ən üstün dərəcəyə sahibdir. Kimsəyə bənzəməz, kimsə ona bənzəməz. O, fellərində də ən böyükdür. Yeganə yaradıcıdır, Ondən başqa yaradıcı yoxdur. İbadət edilməyə layiq olan sadəcə Odur. Ondən başqa məbud yoxdur.⁵⁵⁴

Həz. Nizami deyir ki, arınmış qəlb inanmış qəlbdir, o, mərifət nuru ilə tövhid inancına sahib olmuşdur. Şairin təfsirində gecə həm də təklilik pərdəsinin sifətidir, yəni gecə özünə baş-başa qalma, düşünmə, arınma zamanıdır. Özü-nə, öz qəlbinə sahib olmaq üçün gecədən gözəl, uyğun vaxt yoxdur. "Gecənin şamı isə həqiqəti görmək gövhəridir". Qəlb-in həqiqəti görməsi üçün o arınmalıdır. Arınmış qəlb nurlanmış qəlbdir. O, bu nurla həqiqəti görür. "Gecənin şamı", yəni arınmış qəlb sahibinin gecə əldə etdiyi nur həqiqəti görməyin gövhəridir, ən dəyərlı nemətdir. Yəni insan gecəsinə, yuxusuna hakim olub (gecə oyaq qalıb) qəlbini nurlandırmasa, həqiqəti görə bilməz, həqiqəti göstərən o gövhərdən məhrum olar.

Həz. Nizami qəlb-in arınması ilə bağlı yazdığı bölmələrdə o mərifət gecəsinə parlaq nur kimi təqdim etmişdir: "... o gecə Günəş kimi parlaq idi", "o qaranlıq gecə deyil, aydın gün idi, gecə idi, ancaq merac gecəsi", "gündüz belə bir gecənin həsrətindədir"...

QIRX İKİNCİ ADDIM: SAÇILAN UD VƏ GÜLAB AŞIQLARIN NALƏ VƏ GÖZ YAŞLARI İDİ

عود و گلابی که بر او بسته شد
نالە و اشک دو سه دلخسته شد

*O (gecə məclisində) saçılan ud və gülab,
İki-üç könlü xəstənin nalə və göz yaşları idi.*⁵⁵⁵

⁵⁵⁴ "İslamda inanç esasları" (prof. dr. Bekir Topaloğlu, prof. dr. Yavuz Şevki, dos. dr. İlyas Çelebi), İstanbul, 2002, s. 89.

⁵⁵⁵ N. Gəncəvi, "Sirlər xəzinəsi", göstərilən qaynaq, səh. 78.

**QIRX ÜÇÜNCÜ ADDIM:
SÜFRƏDƏKİ NEMƏTLƏR QƏDR GECƏSİNDƏKİ
XƏYALLARIN NURU İDİ**

وانهمه خوبی که دران صدر بود
نور خیالات شب قدر بود

*Süfrədə olan bütün o nemətlər,
Qədr gecəsindəki xəyalların nuru idi.*⁵⁵⁶

Bu beyt də qəlbin arınması ilə bağlı bölmənin necə oxunması ilə bağlıdır. Bilindiyi kimi, şair aşıqların mərifət gecəsinin süfrəsini təsvir etmişdir. Bu qeyri-adi bir süfrədir: “Məclis səhər kimi bəzənmişdi”, “süfrədə arzu olunan nemətlər var idi”, “təzə bahar kimi bir məclis qurulmuşdu”, “zamandan asudə bir işrət düzəlmişdi”, “məclisin nəfəs bacasından çıxan buxurun ahı Yusif və onun köynəyi macərasını şərh edirdi”, “pərdə ustaları möcüzəli havalar çalırtdılar”, “şüşə güləbdən şəkər səpirdi, şam süfrəyə qızıl səpirdi”, “şərab tez-tez noğuldan öpüş almağa qalxırdı, noğulun gözlərindən şəkər, ağzından badam tökülürdü”, “şəkərlə badam bir-biri ilə ünsiyyət yaradırdılar”, “Zöhrə və Mərix bir-biri ilə eşqbazlıq edirdilər”, “şam saqi kimi mey qədəhini əlinə almışdı, şərab təsti bulmuş və pərvanə sərxoş idi”, “yuxu pərvanə kimi qanadını sındırılmışdı”, “şam minnətdarlıqla başını aşağı əymişdi”, “pərdəli Zöhrə bəzm sazının pərdələrinə cəld gözəl bir əda ilə mizrab sındırırdı”, “damaq-damaqdan yuxu oğurlayırdı”, “bir çıraq o biri çıraqdan işıq alırdı”, “ürək ürəyə, bədən bədənə, can cana sovqat yollayırdı”, “şadlıq quşu kef naməsinə qanadına bağlayıb Sürəyya quşunun yeddi lələyini sındırırdı”...

⁵⁵⁶ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 78.

Həz. Nizami bu beytdə də öncəki iki beytdə olduğu kimi, qəlbin arınması ilə bağlı yazdığı bölmələrin necə oxunması, necə anlaşılması, rəmz və simvolların hansı mənə yükünü daşması ilə bağlı ölçülər vermişdir. Şair deyir ki, o gecə məclisində ud və güləb saçılırdı. Ud yandırılarda gözəl ətri olur, güləb da gül suyudur. Şair arınmış qəlbin gözəlliklərini təsvir edərkən ətir, gül, su, nur, səma, yaşıllıq kimi obrazlardan çox istifadə etmişdir: “Məqsədimə çatdım, tikan ud oldu, gülün atəşi udla dolu manqal oldu”, “məclisi işıqlandıran manqalın məcməisində ud şəkər qayırdı, şəkər isə udu alovlandırır”...

Şair deyir ki, o gecə məclisi aşıqlar məclisidir. O, beytdə aşıqları “könlü xəstə” adlandırmışdır. Şairə görə, qəlbi arındırmaq aşıqların işidir, çünki aşıqlıq qəlbi uca Allaha (c.c) verməkdir, Ondən başqa, hər şeydən üz döndərməkdir. Aşıqlıyın əlaməti də nalə və göz yaşlarıdır. Məclisdəki ətir də ud və gülün ətri deyil, aşıqların nalə və göz yaşlarının ətridir. Şair iki misrada olan anlayışlar arasında da uyğunluq yaratmışdır. **Belə ki, ud yananda səs çıxarır, bu aşıqın naləsinə bənzəyir. Ud yanmasa, ətri olmaz, aşıq da sevgilisi yolunda yanmasa, özünü ona fəda etməsə, o, aşıq olmaz, ondan aşıq ətri saçılmaz. Yanmaq anlayışı udun ətri ilə aşıqın naləsinə bir-birinə bağlayır.**

Güləb da gülün ruhudur, gül öz fiziki varlığından imtina edib bu keyfiyyəti qazanır. Aşıq da gül suyudur, o varlığını uca Allaha (c.c) verərək bu adı alır, onun göz yaşları güləb kimi ətir saçır. Beləliklə, udla nalə, güləblə göz yaşları mənə və formaca bir-birinə bağlanmışdır.

Şair deyir ki, mərifət gecəsinin süfrəsinin nemətləri mədəni nemətlər deyildi, qədr gecəsindəki xəyalların nuru idi. Qədr gecəsi ən mübarək gecədir. Bu gecə ramazan ayının son on günündən birinə aiddir. “Qədr” sözünün mənası “qiymət”, “dəyər”, “ölçü”dür. Qədr gecəsinin dəyəri Qurani-Kərimin bu gecədə nazil edilməyə (yer səmasına endirilməyə) başlamasıdır. Qurani-Kərimin ramazan ayında nazil edildiyi ayə ilə buyurulmuşdur:

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى
وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى
سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ
وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

(əl-Bəqərə, 2/185)

“Ramazan ayı insanlara doğru yol göstərən, doğru yolu və haqqı batıldən ayırmağı açıq-aşkar dəlillərlə bəyan edən Quranın nazil olduğu aydır. Sizdən hər kim o aya yetişsə, oruc tutsun. Xəstələnlər, ya da səfərdə olanlar isə (tutmaqları günlərin sayı qədər) başqa günlərdə tutsunlar”.

Qurani-Kərimdə Qədr gecəsi ilə bağlı ayrıca surə var:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ . وَمَا أَنْزَلْنَاكَ
لَيْلَةَ الْقَدْرِ لَيْلَةَ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ . تَنزِيلُ الْمَائِكَةِ وَالرُّوحِ
فِيهَا يُأْتِيَن رَّبِّهِمْ مِّنْ كُلِّ أَمْرٍ . سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ

(əl-Qədr, 97/1-5)

“Həqiqətən, Biz onu (Quranı) Qədr gecəsi nazil etdik! Sən nə bilirsən ki, Qədr gecəsi nədir? Qədr gecəsi min aydan daha xeyirlidir. O gecə mələklər və ruh Rəbbinizin izni ilə

hər bir işdən dolayı yerə enərlər. O gecə dan yeri sökülənə kimi salamatlıqdır!”

“Qədr” surəsinin mövzusu Quran vəhyinin dəyərinə anlatmaqdır. **Quranın endiyi bir gecə bir insan ömrünə bərabərdir (üçüncü ayədəki “min ay” təxminən səksən üç ilə bərabərdir).** Yəni uca Allahın (c.c) kitabının nazil olduğu bir gecə min aya bərabərdirsə, o kitab sənə qəlbinə, düşüncənə, əxlaqına ensə, sən o kitabı anlasan, o kitabı yaşasan, sənə ömrünün hər günü neçə günə, hər ili neçə ilə bərabər olar?

Böyük islam alimi Mustafa İslamoğlu Qədr surəsindəki “gecə” ilə bağlı yazır: “Surədəki “gecə” ilə ilk baxışda vəhyin enməyə başladığı gecə nəzərdə tutulur. Bu gecənin işarə etdiyi başqa bir həqiqət cahilliyyənin qaralıq gecəsidir. İşığı Allahdan alan Quran dolunayı bu gecəni aydınlatmışdır. Ancaq surənin son iki ayəsi nəzərə alınanda dünya həyatının bir “gecə”yə bənzədilmiş olması da düşünülə bilər. Dünya həyatı bir gecə, axirət isə bu gecənin səhəridir. İnsanlar ilahi rəhbərlik olmadan bu həyat yolçuluğunu davam etdirib əbədi səadətə qovuşa bilməzlər. Vəhy insanlığa göndərilmiş bir doğru yol xəritəsi, bir rəhbərlikdir. “Yəqin” deyər adlandırılan axirət söküləndə həqiqət dan üzünə çıxacaqdır. Ancaq gözlərini dünyada olarkən gerçəyə qapayanlara bunun bir yararı olmayacaqdır. Ona görə də, vəhy bu dünya gecəsi sona çatanaqədər əbədi rahatlıq, barış və xəşbəxtlik rəhbəridir. Ondan sonra inanma və yaşama mövsümü bitmiş, görmə və məhsulları dərmə mövsümü başlamışdır.”⁵⁵⁷

Alimə görə, ləfzi bir dəfə, mənası sonsuz sayda enən vəhy ilə inşa olmaq istəyən hər möminə mələklər hidayət və

⁵⁵⁷ Mustafa İslamoğlu, “Hayat kitabı Kuran”, İstanbul, 2008, s. 1281.

furkan olan (doğrunu yalandan ayıran) vəhyin dirildici gücünü qiyamətədək endirməyə davam edirlər. Vəhyin hər çağda keçərlə olan dəyişdirici gücünün arxasındakı möcüzə budur...⁵⁵⁸

Hz. Nizami də mərifət gecəsinin bərəkətini sərhəddəkən o gecəni Qədr gecəsi ilə müqayisə etmişdir. Öncə onu deyək ki, Qurani-Kərimin nazil edilməsi üçün məhz gecənin seçilməsi də insanlar üçün bir mesajdır. Gecənin diriliş, arınma, mərifət nuru ilə dolma zamanı olduğuna işarədir, gecəni doğru dəyərləndirməyə çağırışdır, hər gecəni bir ömrə çevirmək şansının olduğunun dəlilidir.

Şair də qəlbin arınması üçün gecə vaxtını seçmişdir. Qədr gecəsi süfrəsinin neməti vəhydir. Vəhy də ilahi nurdur, insanlara doğru yolu göstərən nur. Nizami də mərifət gecəsinin süfrəsinin nemətlərini “nur” adlandırır. Qəlbə vəhyin nazil olması üçün onun arınması şərtidir. Mərifət gecəsinin bərəkəti də arınmış qəlb nemətidir. Deməli, arınmış qəlb nur qaynağıdır, yalnız onunla həqiqəti görmək olar.

Hz. Nizamiyə görə, qədr gecəsi bir ömrə bərabər olduğu kimi, arınmış qəlbə yaşanmış bir gecə də bir ömrə bərabərdir. Arınmış qəlbin bərəkəti insanı bu dünya və axirət səadətinə qovuşduracaq nemətdir.

QIRX DÖRDÜNCÜ ADDIM: ZƏNCİ SİMALI O PƏRDƏNİN MƏHRƏMİ KİMDİR?

محرم این پرده زنگی نورد
کیست در این پرده زنگار خورد

*Zənci simalı o pərdənin məhrəmi,
Bu paslanmış pərdənin altında kimdir?⁵⁵⁹*

⁵⁵⁸ Mustafa İslamoğlu, “Hayat kitabı Kuran”, İstanbul, 2008, s. 1283.

⁵⁵⁹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 78.

Hz. Nizami son dörd beytdə qəlbin həqiqətləri, onun təmizlənməsi və arınmış qəlbin halları ilə bağlı yazdığı bölmələrin hansı anlayışla oxunmasının, necə dəyərləndirilməsinin ölçülərini vermişdir. Bu ölçülərə görə, o, mərifətullahı, tövhid inancını, aşıqlığı, qədr gecəsi kimi dəyərli olan sevgi məclisinin bərəkətini təsvir etmişdir. Şair bu beytdə diqqəti qəlbinə arındıraraq bərəkətə qovuşmuş, könlü nurlanmış aşıqə yönəldir. O, birinci misrada gecəni “zənci simalı pərdə” adlandırır. İkinci misrada isə göy üzünü “paslanmış pərdə” kimi təqdim edir. Bu iki dəyərləndirmə bir-birinə uyğundur. Belə ki, “zənci simalı pərdə” zülmət qaranlıq gecədir, yəni göy üzündə ay və ulduz da yoxdur, o “paslanmış pərdə”dir. Bu qaranlıq gecədə “paslanmış pərdə”nin altında oturan, gecənin məhrəmi (gecəni çox sevən, onu özünə doğma sayan) aşıq kimdir? Şair sual üslubunu seçir. Əslində, bu da öncəki beytlərin məzmunu ilə bağlıdır. Belə ki, şair aşıq – özünü təqdim edir. Sualın ifadə etdiyi məzmun belə oxunmalıdır: gecəni qəlbi arındırmaq zamanı kimi dəyərləndirən, bu yolda bütün çətinliklə qalib gələn, səbir, iradə və məsuliyyətlə mərifət nuruna qovuşan, qəlbinə tanımaq üçün cihad edən o mücahid kimdir? **O, mücahid hz. Nizamidir. Şair özünü örnək göstərir, bu təkəbbür deyil, tərbiyə üsuludur. Çünki hz. Nizaminin məqsədi insanları tərbiyə etməkdir, tərbiyənin yollarından biri də örnək olmaqdır.** O, keçdiyi yolu, qazandığı təcrübəni, arınmış qəlbinin bərəkətini insanlarla paylaşır. Özünü nümunə göstərməsinin bir səbəbi də insanları qəlbi arındırmağın mümkünlüyünə inandırmaqdır, yəni mən sizə mücərrəd bir nümunə göstərmirəm, yaşadığım duyğu və düşüncələri, keçdiyim yolu təqdim edirəm.

QIRX BEŞİNCİ ADDIM: SÜBH PƏRVANƏLİYƏ ÖYRƏŞİB

صبح که پروانگی آموختست
خوشتر از ان شمع نیفر وختست

*Pərvanəliyə öyrənmiş sübh,
(O gecəki şamdan) gözəl heç bir şam yandırmayıb.⁵⁶⁰*

Şair bu beytin ideyasını aşiqlik anlayışını ifadə edən sözlərlə təqdim edib: pərvanə (pərvanəlik), gecə, şam yandırmaq. Təsəvvüf ədəbiyyatında pərvanə sevəni (aşiqi) şam seviləni (məşuqu) ifadə edir. Burada sevilən (sevgili) deyilərkən uca Allah (c.c) nəzərdə tutulur. Pərvanə isə aşiqi təmsil edir. Pərvanə yanan şamın ətrafında dönər, sonda şamın atəşində yanaraq can verir. “Şam dibinə işıq salmaz” deyimi də fədakarlığı (şəxsi fayda istəmədən canını sevgili yolunda qurban vermək) ifadə edir. Aşıqdəki eşq atəşini yandıran da sevgilidir. Bu anlayışlar qəlbin arınması ilə bağlı yazılmış bölmələrin məzmununa uyğundur. Çünki qəlbin arınması aşıqlərin işidir. Aşiq qəlbin nurlanması üçün varlığını fəda edir, o, arınmış qəlbin nurunda sevgilisinin – uca Allahın (c.c) rəhmətini, bərəkətini görə bilir, rahatlığa qovuşur.

Şair deyir ki, sübh pərvanəliyə öyrənmişdir. **Günəş çıxanda onu sübh qarşılıyır, o, öz sevgilisinə qovuşur, ancaq Günəşin şüaları sübhü yandırır yox edir (qovuşmağın yolu yanmaqdır). Zaman keçir, Günəş hərəkət edir, sübh yox olur, axşam düşür, o gecənin şamı yanır (Günəş yox olanda pərvanə də yox olur, çünki şam olmasa, pərvanə olmaz).**

⁵⁶⁰ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 78.

Şair yenə o mərifət gecəsini yada salır. Deyir ki, pərvanəliyə öyrənmiş sübh o mərifət gecəsindəki şamdan gözəl şam yandırmayıb. Sanki sübh də o gecənin həsrətindədir, o gecə şamına (nuruna) aşiq olmuşdur, mərifət şamının nuru uğrunda canını qurban verməyə can atır.

QIRX ALTINCI ADDIM: SƏN DƏ NİZAMİ KİMİ İŞİĞA YETİŞƏ BİLƏSƏN

کوش کزان شمع بداعی رسی
تا چو نظامی به چراغی رسی

*Çalış ki, bu şam səni azacıq dağlasın,
Ki, sən də Nizami kimi işığa (çıraqa) yetişə biləsən.⁵⁶¹*

Hz. Nizami son beytdə yenə “bütün gecələri gündüz keçirdiyi şadıqların qabağında xəcalətdən qara olan insana” müraciət edir, ona yol göstərir, təcrübəsini onunla bölüşür, onu qəflətdən ayılmağa çağırır, onu qəlb təmizliyinə dəvət edir və bunun yollarını göstərir. **Şairə görə, qəlbi arındırmağın birinci şərti çalışmaqdır (“çalış”).** Qurani-Kərimdə də buyrulduğu kimi insana ancaq çalışdığı üçün əvəzi veriləcək. **Çətinlikdən qorxma, sən doğru olanı etsən, uca Allah (c.c) səni hidayətə qovuşdurur, sənin işlərini asanlaşdırır.**

Qədərin iradə və seçiminə bağlıdır, nəyi seçsən, o, qədərin olacaq. Fələyin boş vədlərinə və xəyallara inanma, özünü aldatma, qəlb öz-özünə təmizlənməz, onu təmizləmək cihaddır, çalış ki, mücahid olasan.

Qəlbini təmizlə ki, ona hakim olasan, qəlbini fəth etməyən fəth ola bilməz. Çalış ki, arınmış, nurlanmış, nəfsin

⁵⁶¹ N. Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi”, göstərilən qaynaq, səh. 78.

əsarətindən xilas olmuş qəlb olsun, ruhunu qəlb ölkəsinin soltanı seç. Dünya və axirət səadətinin tək yolu budur.

Hz. Nizami aktiv yaxşıdır, aktiv mömindir, yəni özünü dəyişdirir və başqalarını dəyişdirməyə çalışır, doğru olanı buyurur, yanlış olandan çəkindirir. Ona görə də, insana “çalış” deyir, ona hədəf göstərir: “qəlbini arındır”, “onu mərifət nuru ilə doldur”, “uca Allahın (c.c) rizasını qazan”. O, insana qəlb təmizliyinin yollarını göstərir, sonda inandırmaq və tərbiyə etmək üçün nümunə təqdim edir.

Şairə görə, qəlb təmizliyinin ikinci şərti yanmaqdır (“şam səni azacıq dağlasın”), yəni fədakarlıqdır, sevgidir. Arınmasan, arındıra, nurlanmasan, nurlandıra bilməzsən, tərbiyəedici, dəyişdirici dəyər olmağın yolu budur. Sevgi, yanmaq və fədakarlıqla çalışmaq arasında qırılmaz bağ var. Sevgi insanı sevdiyi uğrunda hərəkətə, yanmağa, çalışmağa yönəldən gücdür.

Qəlbın arınması ilə bağlı Hz. Nizaminin insanlara təqdim etdiyi ölçü, dəyər, yol xəritəsi budur: “Çalış, yan, qovuş”.

Şair sonda deyir ki, Nizami kimi işığa qovuşmağın, arınmış qəlb sahibi olmağın yolu çalışmaq və sevgidir. Burada şairin öz adını çəkməsinin mənası var. Bu şairin tərbiyə və inandırma metodudur. Belə ki, o qafil olan, tərəddüd edən, qəlb təmizliyinə şübhə ilə yanaşan insana müraciət edir. Onu inandırmaq üçün bu hədəfi gerçəkləşdirmiş model, nümunə arxetip göstərir. Bu inandırıcı, təşviqedicidir model Hz. Nizamidir. O, insana hədəf göstərir, ona bu hədəfə qovuşduracaq yol xəritəsi verir, onunla təcrübəsini paylaşır, həm də ona bələdçi olur. **O, insana (insanlara) deyir ki, inansan, sevsən, çalışsan, yansan, arınacaqsan, sən (siz) də Nizami kimi mərifət, azadlıq və bağlılanma nuruna qovuşacaqsan.**

“Əmr olunduğun kimi dosdoğru ol!”

(Hud, 11/112)

“Elm öyrənən insanın ruzisini uca Allah (c.c) öhdəsinə götürmüşdür”.

Mübarək hədis

“Riyazüs-salihin”, c. I, s. 363.

Hər gecəni qədir bil, hər gördüyünü Xızır,
Bax, didar sənə nazir, səkkiz cənnəti hazır.

Rəhməti

NƏTİCƏ

Uca Allah (c.c) belə buyurur: "... Heç şübhə yoxdur ki, bir toplumun fərdləri öz iç dünyalarını dəyişdirmədikcə Allah da o toplumun gedişatını dəyişdirməz..."⁵⁶²

Bu bir ilahi yasadır, dəyişimin ölçüsüdür. Cəmiyyətin dəyişməsinin fərddən başlanması qanundur. Bu qanuna görə, insan iradəli varlıqdır, onun seçimi uca Allahın (c.c) o fərdin və onun aid olduğu toplumun qədərinə bağlı iradəsi ilə sıx bağlıdır. İnsan öz iç dünyasını dəyişdirməsə, başqalarını dəyişdirə bilməz, özündə nur olmayan başqalarına nur verə bilməz. Bu yasaya görə, özünün və başqalarının ilahi qanunlara uyğun yaşamasını təmin etmək insanın borcudur.

İnsan oğluna dünya həyatında verilən zaman diliminə "ömür" deyilmişdir. "Ömür" sözü "imar" sözü ilə eyni kökdəndir, mənası təmir etmək, dəyişdirmək, islah etməkdir: "... Sizi torpaqdan yaradan və sizə oranı (yer üzünü) imar etmək (islah etmək) bacarığı bəxş edən Odur".⁵⁶³

Bu qanuna görə, fərdi, toplumu islah etməyə sərf olunmayan ömür ömür deyil. Hər fərd bir memardır, o, özünün və cəmiyyətin ömrünü ilahi layihəyə uyğun inşa etməlidir.

Hz. Nizamının qəlbin arınması ilə bağlı yazdığı bölmələrin ideyası da bu qanunun bədii ifadəsidir. **O, insanlığa dəyişim, islah, tərbiyə modeli təqdim etmişdir. Bu model islah haradan və necə başlamalıdır sualına cavab verir.** Şairə görə, islahat, arınma qəlbədən başlamalıdır. İnsan bədənə bir ölkədir, bir dövlətdir. Bu ölkənin, dövlətin mərkəzi

⁵⁶² ər-Rəd, 13/11.

⁵⁶³ Hud, 11/61.

qəlbdir. Qəlbinə hakim olmayan varlığına hökm edə bilməz. Şairə görə, insan ikiyönlü varlıqdır, onun varlığı ruh və nəfsdən ibarətdir. Ruh və nəfs qəlbə hakim olmaq uğrunda amansız mübarizə aparır. Bu mübarizədə ruh ordusunun sıralarında yer almaq, nəfsi məğlub etmək, ruhu qəlb ölkəsinin sultanı seçmək insanın vəzifəsidir. Bu, səbir, ağıl, iradə tələb edən və mərhələli bir işdir. Qəlbinə hakim olan dünyaya hakim olar. Uca Allahın (c.c) rizasını qazanmağın tək yolu da budur.

Hz. Nizami sadəcə ilahi qanunları insanlara xatırlatmamışdır, o, bu ölçülərə uyğun dəyərlər təqdim etmişdir. Elə dəyərlər ki, yüz illərdir insanlığa bu dünya və axirət xoşbəxtliyinin yolunu göstərir.

Hz. Nizamının bizə və bütün insanlığa təqdim etdiyi ideya, dəyər, ölçü, mesaj budur: "İnsan qəlbinin sultanı uca Allah (c.c) olsa, o insanın bu dünyası və axirəti bayram olar!" Bu əbədi xoşbəxtliyin dəyişməz qanunudur.

D U A

*Ey qüdrət, hökm və hikmət sahibi olan
Allahım! Sənin şanına, mübarək elçin hz.
Məhəmmədin (s.a.s.) şərəfinə, uca
Allaha(c.c.) imanla bağlı olan hz. Nizaminin
adına layiq bir əsər yazmağa çalışdım.
Qüsurlarıma görə məni bağışla! Keçmiş və
gələcək günahlarımı əfv et! Sənin uca adına
layiq yeni əsərlər yazmaq üçün mənə güc
ver!*

Q A Y N A Q L A R

Azərbaycan türkcəsində

1. *Abbasov Ə.* Nizami Gəncəvinin «İsgəndərnamə» poeması. Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, Bakı, 1966.
2. *Ağayev Ə.* Nizami və dünya ədəbiyyatı. Azərbaycan dövlət nəşriyyatı, Bakı, 1964.
3. *Araslı H.* Şərqdə «Leyli və Məcnun» əsərləri. Nizami, Birinci kitab, Azərənşr, Bakı, 1940.
4. *Araslı H.* Nizami əsərlərinin el variantları. Müqəddimə, Azərənşr, Bakı, 1941.
5. *Araslı H.* «Yeddi gözəl» və «Yeddi cam» əsərlərinin müqayisəsi. Nizami, Üçüncü kitab, Azərənşr, Bakı, 1941.
6. *Araslı H.* Nizami Gəncəvi. Azərənşr, Bakı, 1947.
7. *Araslı H.* Nizami və Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. Nizami, Məqalələr məcmuəsi, Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, Bakı, 1947.
8. *Araslı H.* Nizami və Vətən. Azərənşr, Bakı, 1948.
9. *Araslı H.* Şairin həyatı, «Gənclik» nəşriyyatı, Bakı, 1967.
10. *Araslı H.* Nizami Gəncəvi. «Sirlər xəzinəsi». Filoloji tərcümə. Giriş, «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1981.
11. *Araslı H.* Nizamidə xalq sözləri, ifadə və zərb-məsəlləri. Azərbaycan SSR EA-nın «Xəbərlər»i, Bakı, 1942, № 8.
12. *Araslı H.* Nizami Gəncəvi. Qəzəllər. Bakı, 1956.
13. *Araslı N.* Nizami və türk ədəbiyyatı. «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1980.
14. *Araslı N.* Nizaminin poetikası, Bakı, «Elm», 2004.
15. *Arif M.* «Yeddi gözəl», Nizami Gəncəvi. «Yeddi gözəl», Azərənşr, Bakı, 1941. (Ön söz əvəzi).
16. *Arif M.* «Yeddi gözəl», Nizami Gəncəvi. «Yeddi gözəl». Filoloji tərcümə, Müqəddimə, Bakı, 1983. (Ön söz əvəzi).
17. *Azadə R.* Nizami Gəncəvi (həyatı və sənəti), «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1979.
18. *Azadə R.* Nizami və onun poeziya sələfləri, Bakı, «Elm», 1999.
19. *Azadə R.* Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları, Bakı, «Elm», 1975.
20. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Üç cildə. Birinci cild. Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, Bakı, 1960.
21. *Babayev X. B.* Nizaminin «Xəmsə»sində Quran ayələri və qissə motivləri, Bakı, 1999.
22. *Beqdeli Q.* Şorq ədəbiyyatında «Xosrov və Şirin» mövzusu, «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1971.

23. Bertels Y. E. Nizami və Firdovsi. Nizami, İkinci kitab. Azərənşr, Bakı, 1940.
24. Bertels Y. E. Nizaminin «Leyli və Məcnun» poemasının mənbələri Nizami, Birinci kitab, Azərənşr, Bakı, 1940.
25. Bertels Y. E. Böyük Azərbaycan şairi Nizami. SSRİ EA-nın Azərbaycan filiali. Bakı, 1940.
26. Bertels Y. E. Nizami və bədii yaradıcılıq, «Nizami», Bakı, 1947.
27. Cahani Q. Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami ənənələri, «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1979.
28. Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə, «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1987.
29. Əbu Bəkir əl-Valibi və onun «Əxbarul-Məcnun və əşaruhu» əsəri, (Tədqiqat, filoloji tərcümə, şərhlər və izahlar f.e.n. İmamverdi Həmidovundur), Bakı, 1999.
30. Ələkbərov M. Nizami və xalq yaradıcılığı. Namizədlik dissertasiyası, Bakı, 1947. (Əlyazması).
31. Əliyev R. Nizami (qısa bibliografik məlumat). «Yazıçı» nəşriyyatı, Bakı, 1982.
32. Əlizadə L. Mücirəddin Beyləqaninin lirikası, Bakı, 2001.
33. İbrahimov M. Günəş kimi parlaq. Nizami Gəncəvi. «Leyli və Məcnun». Bədii tərcümə. «Yazıçı» nəşriyyatı, Bakı, 1983.
34. Hacı S. «Həzrət Hizami Gəncəvinin yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və Həzrət Məhəmməd (s.a.s.)», I kitab, «Nafta-Press», Bakı, 2006.
35. Hacı S. «Həzrət Hizami Gəncəvinin yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və Həzrət Məhəmməd (s.a.s.)», II kitab, «Nafta-Press», Bakı, 2008.
36. Hacı S. «Həzrət Hizami Gəncəvinin yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və Həzrət Məhəmməd (s.a.s.)», III kitab, «Nafta-Press», Bakı, 2009.
37. Hacı S. «Həzrət Hizami Gəncəvinin yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və Həzrət Məhəmməd (s.a.s.)», IV kitab, «Nafta-Press», Bakı, 2010.
38. Hüseynov X. Nizaminin «Sirlər xəzinəsi», «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1983.
39. Xalisbəyli T. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. API-nin nəşri. Bakı, 1988.
40. Xalisbəyli T. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan qaynaqları, Bakı, 1991.
41. Kəçərli F. B. Şeyx Əbu Məhəmməd İlyas ibn Yusif ibn Müəyyəd

- Nizami. Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə. Birinci cild. Bakı, 1978, (səh. 129-133)
42. Qətran Təbrizi. Divan, Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı. Bakı, 1967 (fars dilindən çevirəni və çapa hazırlayanı Q. Bəqədlı).
43. Quliyeva M. Klassik Şərq bələğəti və Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı, 1999.
44. Quluzadə M. Y. Nizami Gəncəvi. Həyat və yaradıcılığı. Azərənşr, Bakı, 1953.
45. Levkiyevski İ. V. «Məxzənül-əsrar» əsəri. Nizami. İkinci kitab. Azərənşr, Bakı, 1940.
46. Məmməd C. Nizaminin fikir dünyası. «Yazıçı» nəşriyyatı, Bakı, 1982.
47. Məmmədov Z. C. Azərbaycanda XI-XII əsrlərdə fəlsəfi fikir, «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1978.
48. Mir Cəlal «Yeddi gözəl»dəki hekayələr haqqında. Nizami, Məqalələr məcmuəsi. Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, Bakı, 1947.
49. Mirzəyev A. Füzulinin «Hədiqətüs-südə» əsəri orta əsrlər tərcümə abidəsi kimi. «Avropa» nəşriyyatı, Bakı, 2001.
50. Mirzəyev A. Azərbaycan bədii tərcümə tarixi və Füzuli. «Avropa» nəşriyyatı, Bakı, 2009.
51. Mübariz Ə. Nizami Gəncəvi. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Üç cildə. Birinci cild. Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı. Bakı, 1960.
52. Nəvai Ə. Yeddi Səyyarə. Bakı, 1979.
53. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Bədii tərcümə. «Yazıçı» nəşriyyatı, Bakı, 1981.
54. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bədii tərcümə. «Yazıçı» nəşriyyatı, Bakı, 1982.
55. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bədii tərcümə. «Yazıçı» nəşriyyatı, Bakı, 1983.
56. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Bədii tərcümə. «Yazıçı» nəşriyyatı, Bakı, 1983.
57. Nizami Gəncəvi. İsgəndərnamə. Bədii tərcümə. «Yazıçı» nəşriyyatı, Bakı, 1982.
58. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Filoloji tərcümə. «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1981.
59. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə. «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1981.
60. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Filoloji tərcümə. «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1983.
61. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Filoloji tərcümə. «Elm»

- nəşriyyatı, Bakı, 1981.
62. *Nizami Gəncəvi*. İsgəndərnamə. Filoloji tərcümə. «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1983.
63. *Nizami Gəncəvi*. Məqalələr məcmuəsi. Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, Bakı, 1947.
64. *Nizami Gəncəvi*. Xosrov və Şirin. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1947.
65. *Nizami Gəncəvi*. Leyli və Məcnun. Azərbaycan «Mədəni rəhbər» nəşriyyatı, Bakı, 1947.
66. *Nizami Gəncəvi*. Yeddi gözəl. Azərənşr, Bakı, 1941.
67. *Nizami Gəncəvi*. İsgəndərnamə. Azərənşr, Bakı, 1941.
68. *Nizami Gəncəvi*. Lirikası. «Gənclik» nəşriyyatı, Bakı, 1980.
69. *Nizami Gəncəvi* almanaxı. Birinci kitab. «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1984.
70. *Nizami Gəncəvinin* həyat və yaradıcılığında ümumtəhsil məktəblərində tədrisi məsələləri. Bakı, 1987.
71. *Nizami*. Birinci kitab. Azərənşr, Bakı, 1940.
72. *Nizami*. İkinci kitab. Azərənşr, Bakı, 1940.
73. *Nizami*. Üçüncü kitab. Azərənşr, Bakı, 1941.
74. *Nizami* əsərlərinin el variantları. Azərənşr, Bakı, 1941.
75. *Nizaminin* müasirləri. Azərənşr, Bakı, 1940.
76. *Nizami və Şərq* ədəbiyyatı. (Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi) S. M. Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinin nəşri, Bakı, 1983.
77. *Ordubadi M. S.* Nizaminin dövrü və həyatı. Nizami, Birinci kitab, Azərənşr, Bakı, 1940.
78. *Paxamov Y. A.* Nizami epoxasında Şirvan qalası, Nizami, Birinci kitab. Azərənşr, Bakı, 1940.
79. *Paşayev S.* Nizami və folklor. Azərbaycan SSR «Bilik» nəşriyyatı, Bakı, 1976.
80. *Paşayev S.* Nizami və xalq əfsanələri. «Gənclik» nəşriyyatı, Bakı, 1983.
81. *Rəfili M.* Nizami, həyatı və yaradıcılığı, Bakı, 1939.
82. *Rəfili M.* Nizamiyə qədər Azərbaycan kulturası. Nizami. İkinci kitab. Azərənşr, Bakı, 1940.
83. *Sasani Ç. S.* Nizaminin «Leyli və Məcnun» poeması. «Elm» nəşriyyatı, Bakı, 1985.
84. *Səfərlilə Ə., Yusifov X.* Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı, «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1982.
85. *Sultanlı Ə.* «İsgəndərnamə» və Qərbi-Avropa ədəbiyyatı, Nizami

Gəncəvi. Məqalələr məcmuəsi. Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, Bakı, 1947.

86. *Şirvani Y. Z.* «Leyli və Məcnun» əsərinin meydana gəlməsi məsələsinə dair. Nizami, Üçüncü kitab. Azərənşr, Bakı, 1941.
87. *Yusifov X.* Nizaminin lirikası. Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, Bakı, 1968.
88. *Yusifov X.* Şərqdə intibah və Nizami Gəncəvi. «Yazıcı» nəşriyyatı, Bakı, 1982.

Türkiyə türkcəsində

89. *Abdurrahman Azam.* Rasuli-Ekrem'in Örnek Ahlakı (türkçeye çeviren, Hayreddin Karaman), İstanbul, 1978.
90. *Prof. Dr. Abdullah Kahraman.* İslamda ibadətlerin dəyişməzliyi, İstanbul, 2002.
91. *Prof. Dr. Abdullah Kahraman.* Klassik fıkı literatüründe kadının cemaatle ibadeti konusundakı yaklaşımlarda fitne söyleminin rolü, «Maarife», yıl, 4, sayı :22, Konya, 2004.
92. *Ahmed Kabaklı.* Türk Edebiyatı Tarihi, c. I, İstanbul, 1980.
93. *Ahmet Aymutlu.* Süleyman Çelebi ve Mevlidi-Şerif, İstanbul, 1958.
94. *Ahmet Ateş.* Vesiletün Necat, Ankara, 1957.
95. Annemarie Schimmel, Tasavvufun Boyutları, çev. Yaşar Keçeci, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2000.
96. Arpaguş Safi, Mevlânâ'nın Dini Anlatım Metodu, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
97. *Ayverdi Samiha.* Edebi ve Manevi Dünyası içinde Fatih, İstanbul, 1968.
98. *Avni Konuk.* Fususul-Hikem Tercüme ve Şerhi, c. IV, İstanbul, 1992.
99. *Abdülbakı Gölpınarlı.* Mesnevi Şerhi, İstanbul, 1973.
100. *Ağırakça Mustafa.* Asri-Saadette Ordu ve Savaş Stratejisi, Bütün Yönleriyle Asri-Saadette İslam, İstanbul, 1994.
101. *Ağırman Mustafa.* Hz. Muhammed (s.a.s.) Devrinde Mescid ve Fonksiyonları, İstanbul, 1997.
102. *Ağırman Mustafa.* Hz. Peyğamberin Savaş Stratejisi, Erzurum, 1992.

103. *Ahmed Cevdet Paşa*. Tarihi-Cevdet, İstanbul, 1972.
104. *Akbulut Ahmet*. Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Şekillendirdiği Kalam Meseleleri, İstanbul, 1992.
105. *Arnold T.* İntişari-İslam Tarihi (çeviren Halil Halid), Ankara, 1982.
106. *Atalar Münir*. Osmanlı Devletinde Sure-i Humayun ve Sure Alayları, Ankara, 1991.
107. *Atar Fahrettin*. İslamda Adliye Teşkilatı, Ankara, 1978.
108. *Asim Efendi*. Kamus, c. I-IV, İstanbul, 1305.
109. *Abdurrahman Güzel, Mustafa Taçı*. Yunus Emre, Ankara, 1991.
110. *Ahmed bin Hanbel*. El-müsned, c. I-IV, İstanbul, 1992.
111. *Attar Feridüddin*. Mantikut-Tayr (çevireni A. Gölpınarlı), c. III, İstanbul, 1962.
112. *Attar Feridüddin*. Tezkiretül-Evliya, Tahran, 1346.(çeviren Mehmet Kanar, Tasavvufta insan Meselesi), İstanbul, 1990.
113. *Annemaria Schimmel*. Tasavvufun Boyutları, (çevireni Yaşar Keçeci), İstanbul, 2000.
114. *Annemaria Schimmel*. Çağın Mevlanası Muhammed İkbâl, (çevireni, Sencil Özkan), İstanbul, 2001.
115. *Abdülbaki Gölpınarlı*. Yunus Emre ve Şiirleri, İstanbul, 1938.
116. *Abdülbaki Gölpınarlı*. Yunus Emre ve Tasavvuf, İstanbul, 1961.
117. *Aristoteles*. Metafizik, (çevireni, Ahmet Arslan), İstanbul, 1996.
118. *Aynı M. Ali*. Hacı Bayram Veli, İstanbul, 1986.
119. *Ahmet Cevizçi*. Felsefe sözlüğü, Ankara, 1996.
120. *Ahmed Yesevi*. Divani-Hikmet Seçmeler, (hazırlayan Kemal Ersalan), Ankara, 1991.
121. *Abdülkadir Geylani*. İlahi Armağan (çeviren, Abdülkadir Akçiçek), Ankara, 1962.
122. *Abdülbaki Gölpınarlı*. Melamilik ve Melamiler, İstanbul, 1992.
123. *Abdülkerim Kuşeyri*. Kuşeyri Risalesi (hazırlayan, Süleyman Uludağ), İstanbul, 1991.
124. *Ahmed Naim-Kamil Miras*. Sahihi-Buhari Muhtasarı Tecridi-Sarih Tercemesi, 12 cild, Ankara, 1970-1973.
125. *Atay Hüseyin*. Kurana Göre İman Esasları, Ankara, 1961.
126. *Akar, Metin*. Türk Edebiyatında Manzum Miracnameler, Ankara, 1987.
127. *Alkan Naim*. Türk-halk edebiyatı, Ankara, 1973.
128. *Arat Reşid Rahmeti, Edib Ahmed b.* Mahmud Yükneci, Atabetül-Hakayık, İstanbul, 1951.

129. *Arat Reşid Rahmeti, Yusuf Has Hacib*. Kutadqu Bilig I, Metin, 2, bsk. Ankara 1979.
130. *Arat Reşid Rahmeti, Yusuf Has Hacib*. Kutadqu Bilig II, Çeviri, 2, bsk. Ankara 1974.
131. *Arat Reşid Rahmeti*. Kutadqu Bilig III, İndeks. Haz. Kemal Eraslan, O.Sertkaya, N.Yüce, İstanbul 1979.
132. *Armıçcuoğlu İlhan*. Kaside-i Bürde, Konya, 1983.
133. *Arslan Ahmet Turan*. «Asr-ı Saadet Arefesinde İslami Edebiyata Basamak Olan Arap Edebiyatı» İslami Edebiyat, S. 1, Mayıs 1988.
134. *Arslan Ahmet Turan*. «Asr-ı Saadette Edebiyat» İslami Edebiyat, S. 3, Kasım-Aralık-Ocak 1988-1989.
135. *Asya Arif Nihat*. Dualar ve Aminler, İstanbul, 1967.
136. *Ateş Süleyman*. Yüce Kuranın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, 1988.
137. *Ayan Hüseyin*. Fuzuli Leyla vü Mecnun, İstanbul, 1981.
138. *Ayan Hüseyin ve dig.* «XVII Yüzyıl Divan Nazim ve Nesri» maddesi, Büyük Türk Klasikleri, C. V, İstanbul, 1987.
139. *Bakir Abdulhalik*. Hz. Ali Dönemi, Ankara, 1991.
140. *Banarlı Nihad Sami*. «Türklerde Peyğamber Sevgisi», Yeşilay, s. 420, Kasım 1968.
141. *Barthold-Köprülü*. İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara, 1977.
142. *Can Şefik*. Mesnevi Tercümesi, I-VI, İstanbul, 1997.
143. *Can Şefik*, Mevlânâ- Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri, Ötügen, 1995.
144. *Canan İbrahim*. Hadis Ansiklopedisi, I-XVIII, İstanbul.
145. *Coşan M. Esad*. «Türk Edebiyatında Natlar», Hakses (Hicret Özel Sayısı), Eylül-Ekim 1979.
146. *Cerrahoğlu İsmail*. Tefsir Tarihi, Ankara, 1988.
147. *Cunbur Müjgan*. «Şemal-i Şerife ve Hilye-i Nebeviler», Diyanet Dergisi Özel Sayı, Ankara, 1970.
148. *Cunbur Müjgan*. «Hilye», Türk Ansiklopedisi, I-XIX, Ankara, 1971.
149. *Çağatay Saadet*. «Türkce Dini Tabirler», Necati Luqal Armağanı, Ankara. 1968.
150. *Çağatay*. Neşet, İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye çağı, Ankara, 1971.
151. *Çelebioğlu Amil*. «Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler», Şükrü Elçin Armağanı, Ankara. 1983.
152. *Derman*. Türk Hat Sanatının şaheserleri, İstanbul, 1982.
153. *Derveze İzzet*. Kurana Göre Hz. Muhammedin Hayatı, I-III,

- (çev. Mehmet Yolçu), İstanbul, 1989.
154. *Devalibi*. Maruf, İslamda Devlet ve İktidar, (çev. Mehmed S. Hatiboğlu), İstanbul, 1985.
155. *Devellioğlu Ferrit*. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1990.
156. *Diyanet Dergisi Peygamberimiz (s.a.s.) Özel Sayısı*, Aralık 1989.
157. *Eraslan Kemal*. Ahmed-i Yesevi, Divan-i Hikmetten Seçmeler, Ankara, 1983.
158. *Ethem Cebecioğlu*. Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü, İstanbul, 2005.
159. *Fayda Mustafa*. Allahın Kılıcı Halid b. Velid, İstanbul, 1992.
160. *Fayda Mustafa*. «Hz. Ömerin Divan Teşkilatı», Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (II cild), İstanbul, 1986.
161. *Fiğlalı*. Ethem Ruhi: İmamiye Şiastı, Ankara, 1984.
162. *Fiğlalı*. Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, İstanbul, 1980.
163. *Gölpınarlı Abdülbaki*. Mevlevi Adab ve Erkanı, İstanbul, 1963.
164. *Gölpınarlı Abdülbaki*. Divan-ı Kebir Tercümesi, C. IV, İstanbul, 1962.
165. *Gölpınarlı Abdülbaki*. *Mevlana müzesi Yazmalar Kataloğu*, C. I-III, Ankara, 1967-1972.
166. *Gölpınarlı Abdülbaki*. Mevlanadan Sonra Mevlevilik, İstanbul, 1953.
167. *Gölpınarlı Abdülbaki*. Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul, 1977.
168. *Gülşehri*, *Mantukut-Tayr*. Yay.: Agah Sırrı Levend, Ankara, 1957.
169. *Günaltay M. Şemseddin*. İslamda Tarih ve Müverrihler, İstanbul, 1991.
170. *Hacitahiroğlu Abdullah Öztemiz*. Hazret-i Peygambere Şiirler Antolojisi (Natlar), İstanbul, 1966.
171. *Hamidullah Muhammed*. İslam Müesseselerine Giriş, trc. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul, 1984.
172. *Hamidullah Muhammed*. Hazreti Peygamberin Savaşları, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1962.
173. *H. İbrahim Şener*. Kaside-i bürde Kaside-i Bür-e ve Su Kasidesi, İzmir, 1995.
174. *Hüseyin Algül*. İslam Tarihi, c. I-III, İstanbul, 1986.
175. *Hüseyin Algül*. Akabe Hadisesi-Hicret ve Getirdikleri, Diyanet Dergisi Hicret Özel sayısı, 1981.

176. *İmam Rabbani*. Mektubat, İstanbul, 1963.
177. *İpekten Haluk*. Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri, Ankara, 1985.
178. *İpekten Haluk ve dig.*, Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Ankara, 1988.
179. *İslam Ansiklopedisi «Bürde» maddesi*, C.II, İstanbul, t.y.s.837.
180. *Kabaklı Ahmet*. Türk Edebiyatı, İstanbul, 1973.
181. *Kandemir, M. Yaşar*. Örneklerle İslam Ahlakı, İstanbul, 1980.
182. *Kapar M. Ali*. Hz. Muhammedin Müşriklerle Münasibeti, İstanbul, 1987.
183. *Kara Mustafa*. Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler, Zaviyeler, İstanbul, 1980.
184. *Karaman Hayrettin*. «Adalet», DİA, I, 343-344, İstanbul, 1988.
185. *Karaman Hayrettin*. Anahatlarıyla İslam Hukuku, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1984.
186. *Kazıcı Ziya*. İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1999.
187. *Kazıcı Ziya*. Hz. Muhammedin (s.a.s.) Eşleri ve Aile Hayatı, İstanbul, 1991.
188. *Kitapçı Z.* Yeni İslam Tarihi ve Türkistan, İstanbul, 1986.
189. *Kocatürk Sadettin*. Gülşehri ve Felek-Name, Ankara, 1982.
190. *Kocatürk Vasfi Mahir*. Tekke Şiri Antolojisi, 2, Ankara, 1968.
191. *Köksal M. Asim*. İslam Tarihi, I-III, İstanbul, 1981.
192. *Köprülü Mehmed Fuad*. «Fuzuli maddesi» İslam Ansiklopedisi, C. IV, İstanbul, 1977.
193. *Köprülü Mehmed Fuad*. Edebiyat Araştırmaları, Ankara, 1986.
194. *Köprülü Mehmed Fuad*. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1966.
195. *Köse Ali*. Neden İslamı Seçiyorlar, İstanbul, 1997.
196. *Kürkçüoğlu Kemal Edib*. Fuzuli, Beng ü bade, İstanbul, 1955.
197. *Kürkçüoğlu Kemal Edib*. Seyid Nesimi Divanından Seçmeler, Ankara, 1985.
198. *Levend*. Agah Sırrı, Divan Edebiyatı, 1980.
199. *Lewis Bernard*. Tarihte Arablar, çev. H.D. Yıldız, İstanbul, 1979.
200. *Lings Martin*. Hz. Muhammedin (s.a.s.) Hayatı, İstanbul, 1988.
201. *Mazioglu (Çatbaş)*, *Hasibe*. Fuzuli, Farsça Divan, Ankara, 1962.
202. *Mehmed Doğan*. Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul, 1994.

203. *Mevlana Celaleddin-i Rumi. Mesnevi* (trc. Veled İzbudak), I-VI, İstanbul, 1956-1957.
204. *Mevlana Celaleddin er- Rumi. Fihî Ma Fihî*, (trc. A. Avni Konuk), İstanbul, 1994.
205. *Nihat Keklik. Muhyiddin-i Arabînin Eserleri ve Kaynakları*, İstanbul, 1974.
206. *Nizami. Hüsrev ü Şirin*, (Ter.: Sabri Sersevil), İstanbul, 1955.
207. *Nizami. Leyla İle Mecnun*, (Çev.: Ali Nihad Tarlan), İstanbul, 1985.
208. *Osman Nuri Topbaş. Hazret-i Muhammed Mustafa*, cild, I, İstanbul, 2005.
209. *Osman Nuri Topbaş. Hazret-i Muhammed Mustafa*, cild, II, İstanbul, 2005.
210. *Ömer Çelik. Kuran ayetlerinin Bilimsel ve Teknolojik Gelişmelerle İlişkisi*, İstanbul, 2001.
211. *Önkal Ahmet. Resullahın Davet Metodu*, Konya, 1994.
212. *Önkal Ahmed. Resulüllahın İslama Davet Metodu*, Konya, 1995.
213. *Resultade M. E. Azerbaycan şairi Nizami*, Ankara, 1951.
214. *Şapolyo Enver Behnan. Mezhepler, Tarikatler Tarihi*, İstanbul, 1964.
215. *Tahirul-Mevlevî. Edebiyat Lügati*, haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973.
216. *Tahirul-Mevlevî. Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Ankara, 1998.
217. *Tarlan Ali Nihad. Mevlana*, İstanbul, 1974.
218. *Tarlan Ali Nihad. Divan Edebiyatında Tevhidler*, İstanbul, 1936.
219. *Tarlan Ali Nihad. İran Edebiyatı*, İstanbul, 1944.
220. *Tarlan Ali Nihad. «Natlar Arasında»*, Hilal, C. III, Ankara, 1962.
221. *Tarlan Ali Nihad. «Natlar Arasında»*, Hilal, C. IV, Ankara, 1963.
222. *Tarlan Ali Nihad. «Natlar Arasında»*, Hilal, C. IV, Ankara, 1964.
223. *Tarlan Ali Nihad. «Natlar Arasında»*, Hilal, C. IV, Ankara, 1964.
224. *Tarlan Ali Nihad. «Fuzuliye Göre Hz. Peyğamber»*, Yeni Asya Gazetesi, 7 Mart 1975.
225. *Tarlan Ali Nihad. Fuzuli Divanı Şerhi*, C. III, Ankara, 1985.
226. *Timurtaş Faruk Kadri. Yunus Emre, Divan*, İstanbul, 1972.
227. *Timurtaş Faruk Kadri. Şeyhi ve Hüsrev ü Şirini*, İnceleme-Metin, İstanbul, 1980.

228. *Togan Z. Velidi, Tarihte Usul*, İstanbul, 1969.
229. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. «Nat» maddesi*, C. VI, İstanbul, 1986.
230. *Uçman Abdullah. «XVI. Yüzyıl Tekke Şiiri» maddesi*, Büyük Türk Klasikleri, C. II, İstanbul, 1986.
231. *Uçman Abdullah. «XV. Yüzyıl Tekke Şiiri» maddesi*, Büyük Türk Klasikleri, C. III, İstanbul, 1986.
232. *Uçman Abdullah. «XVI. Yüzyıl Tekke Şiiri» maddesi*, Büyük Türk Klasikleri, C. IV, İstanbul, 1986.
233. *Uçman Abdullah. «XVII. Yüzyıl Tekke Şiiri» maddesi*, Büyük Türk Klasikleri, C. VI, İstanbul, 1987.
234. *Uçman Abdullah. «XVIII. Yüzyıl Tekke Şiiri» maddesi*, Büyük Türk Klasikleri, C. VII, İstanbul, 1988.
235. *Uludağ Süleyman. İslam Açısından Müzik ve Sema*, İstanbul, 1976.
236. *Watt M. Modern Dünyada İslam Vahyi*, trc. Mehmet S. Aydın, Ankara, 1982.
237. *Watt M. Hz. Muhammed Mekkede*, çev. A. Yüksel, R. Ayas, Ankara, 1986.
238. *Yazır Elmaltılı Muhammed Hamdi. Hak Dini Kuran Dili*, C. I-X, İstanbul, 1982.
239. *Yıldırım Ahmet, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.
240. *Yeniterzi Emine. Türk Edebiyatında Natlar*, Ankara, 1993.
241. *Zebidi Zeynuddin Ahmed. Tecrid-i sarîh Tercümesi*, trc. Ahmed Naim-Kamil Miras, İstanbul, 1991.
242. *Ziya Nur Aksun. Osmanlı Tarihi*, İstanbul, 1994.

Rus dilinde

243. *Azade P. Низами Гянджеви. Издательство «Элм», Баку, 1981.*
244. *Алиев Г. Ю. Легенда о Хосрове и Ширин в литературах народов Востока. Москва, 1960.*
245. *Алиев Г. Из истории возникновения Фархада в литературах народов Востока – «Краткие сообщения Института востоковедения», Т-27, Москва, 1968, с. 50-58.*
246. *Алиев Г. Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах народов востока. Издательство «Наука», Москва, 1985.*

247. *Алиева Т. А.* Основной сюжет поэмы «Семь красавиц» Низами и его связь с восточными преданиями. АГУ, 1958, № 5.
248. *Литкольский П. Г.* Низами. Выдающиеся русские ученые и писатели о Низами Гянджеви. Издательство «Язычы», Баку, 1981.
249. *Арзуманова И. Г.* Изучение творчества Низами в англоязычном литературоведении, автореф. дисс. к филол. наук. Баку, 1984.
250. *Бертельс Е. Э.* Низами, Изд. АН СССР. Москва, 1956.
251. *Бертельс Е. Э.* Низами. Творческий путь поэта. Москва, 1956.
252. *Бертельс Е. Э.* История персидско-таджикской литературы, Москва, 1960.
253. *Бертельс Е. Э.* Избранные труды. Низами и Физули, Москва, Издательство Восточной литературы. Москва, 1962.
254. *Болдырев А. Н.* Хагани, Низами, Руставели. М.- Л., 1935.
255. *Болдырев А. Н.* Два ширванских поэта Низами и Хагани. В сб. «Памятники эпохи Руставели», Ленинград, 1938.
256. Выдающиеся русские ученые и писатели о Низами Гянджеви. Издательство «Язычы», Баку, 1981.
257. *Гусейнов Х. М.* Идеино-художественные особенности «Сокровищ-ницы тайн» Низами Гянджеви. Автореф. канд. дисс. Баку, 1970.
258. *Додхудаева Л. Н.* Поэмы Низами в средневековой литературной живописи, изд. «Наука», Москва, 1985.
259. *Кязимов М. Д.* «Хафт пейкар» Низами и традиция в персоязычной литературе ХЫВ-ХЫЫ вв., Баку, 1987.
260. *Крачковский И. Ю.* Ранняя история повести о Меджнуне и Лейли в арабской литературе. Изб. соч., том ЪЫ1, М.-Л., 1956.
261. *Крачковский И. Ю.* Ранняя история повести о Меджнуне и Лейли в Арабской литературе. Выдающиеся русские ученые и писатели о Низами Гянджеви. Издательство «Язычы», Баку, 1981.
262. *Крымский А. Е.* Низами и его современники. Издательство «Элм», Баку, 1981.
263. *Крымский А. Е.* Низами и его изучение. Выдающиеся русские ученые и писатели и Низами Гянджеви. Издательство «Язычы», Баку, 1981.
264. *Маковельский А. О.* Мысли Низами о силе и о художественном творчестве. Выдающиеся русские ученые и писатели о Низами Гянджеви. Издательство «Язычы», Баку, 1981.

265. Материалы научной конференции, посвященной проблеме «Азербайджанская культура ХЫ-ХЫЫ веков и творчества Низами Гянджеви». Издательство «Элм», Баку, 1980.
266. *Мустафаев Дж.* Философские и эстетические воззрения Низами, Баку, 1962.
267. *Рафили М.* Низами и Азербайджанская культура ХЫЫ века, Низами сборник статей. Азернешр, Баку, 1947.
268. *Рубинчик Ю. А.* Персидско-русский словарь. Москва, 1983.
269. *Самойлова Д.* Сказание о Меджнуне из племени Бену Амир, Москва, 1976.
270. *Сасаниян Ч. С.* Поэма «Лейли и Меджнун», Низами. Автореф. канд. дис. Баку, 1970.
271. *Семенов А.* Великий азербайджанский поэт Низами, Литература и искусство Узбекистана, кн. 3, 1939.
272. *Тагирджанов А. Г.* О происхождении, повести «Лейли и Меджнун» НАА. 1977, № 2, с. 37-39.
273. *Тихонов Н. С.* Низами, выдающиеся русские ученые и писатели о Низами Гянджеви. Издательство «Язычы», Баку, 1981.

Fars dilinde

274. آذر بیگلری. آتشکده تهران، ۱۳۴۰.
275. بدیع الزمان فروزانفر. سخن وسخنسرایان. ج ۲ تهران، ۱۳۱۲.
276. بهروز ثروتیان. بیان در شعر فارسی، تهران، ۱۳۶۹.
277. برات زنجانی. تأثیر نظامی از دیگران. فروغ آزادی. تبریز، ۱۳۷۵، تیرماه.
278. برات زنجانی. صور خیال در خمسه نظامی، تهران، ۱۳۷۷.
279. جلال الدین همای. فنون بلاغت وصناعات ادبی. تهران، ۱۳۷۷.
280. (بکوشش حسین نخعی)، تهران، ۱۳۳۶.
281. دکتر خیامپور فرهنگ سخنوران. تبریز، ۱۳۴۰.
282. دیوان خاقانی شروانی بکوشش حسین نخعی، تهران، ۱۳۳۶.
283. دیوان خاقانی شروانی به کوشش دکتر ضیاءالدین سجادی، ۱۳۷۴.
284. دولتشاه سمرقندی. تذکرة الشعراء، بمبئی، ۱۳۱۸.
285. ذبیح الله صفا. تاریخ ادبیات در ایران ۱۱ ج تهران، ۱۳۳۶.
286. زین العابدین مومنین. تحول شعر فارسی. تهران، ۱۳۳۹.
287. رضازاده شفق. تاریخ ادبیات ایران، اصفهان، ۱۳۳۸.
288. شبلی نعمان. شعر العجم یا تاریخ شعرا و ادبیات ایران. تهران، ۱۳۳۸.
- شهبانی علی اکبر. نظامی شاعر داستانسرا. تهران، ۱۳۳۸.

289. شمس الدین محمد بن قیس الرازی. کتاب العجم فی معایر اشعار العجم بتصحیح محمد بن عبدالوهاب قزوینی، تهران، ۱۳۱۴.
290. فخر الدین اسعد گرگانی. ویس و رامین. بکوشش محمد جعفر محبوب، تهران، ۱۳۳۹.
291. فخر الدین اسعد گرگانی. ویس و رامین. بتصحیح مالکی تودا و آلکساندر گواخاریا تهران، ۱۳۶۹.
292. فردوسی. شاهنامه. ۱-۸، مسکو، ۱۹۷۰/۱۹۶۰.
293. فلکی شیروانی دیوان به اهتمام و تصحیح تحیره شهاب طاهری، تهران، ۱۳۴۵.
294. گنجینه گنجوی. یلگزر هفتم یلگزر وارمغان وحید دستگردی، تهران، ۱۳۳۱.
295. محمد رضا شفیعی کدکنی. صور خیال در شعر فارسی. تهران ۱۳۶۶.
296. نظمی گنجوی. مخزن الاسرار. بکوشش وحید دستگردی، تهران، ۱۳۱۳.
297. خسرو و شیرین یادگار وارمغان وحید دستگردی، تهران، نظامی گنجوی انتشارات ارمغان، ۱۳۱۳.
298. نظمی گنجوی. لیلی و مجنون. یلگزر وارمغان وحید دستگردی، تهران، ۱۳۱۳.
299. نظمی گنجوی. نلمه هفت پیکر. یلگزر وارمغان وحید دستگردی، تهران، ۱۳۱۵.
300. نظامی گنجوی. شرفنامه. یادگار وارمغان وحید دستگردی، تهران، ۱۳۱۳.
301. نظامی گنجوی. اقبالنامه. یادگار وارمغان وحید دستگردی، تهران، ۱۳۱۸.
302. نظامی گنجوی. قصائد و غزلیات با مقدمه و حواشی و بکوشش سعید نفیسی، تهران، ۱۳۳۸.
303. نظمی گنجوی. مخزن الاسرار، متن علمی و انتقادی بسعی و اهتمام ع.ع. علی زاده بکو، ۱۹۶۰.
304. نظامی گنجوی. خسرو و شیرین. ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی له و الکسندرویچ خه تاقوروف. باکو، ۱۹۶۰.
305. نظامی گنجوی. لیلی و مجنون. متن علمی و انتقادی بسعی و اهتمام اژدر علی اوغلی اصغر زاده و ف. بابایف، باکو، ۱۹۶۵.
306. نظامی گنجوی. شرفنامه. ترتیب دهنده متن علمی و تحقیقی ع.ع. علی زاده، باکو، ۱۹۴۷.
307. نظمی گنجوی. اقبالنامه. ترتیب دهنده متن علمی و تحقیقی ف. بلیف، باکو، ۱۹۶۷.
302. نظامی گنجوی. هفت پیکر. متن علمی و انتقادی مقدمه و حواشی بقلم طاهر احمد اوغلی محرم اوف، مسکو، ۱۹۸۷.
303. ولی الله ظفری. حبسیه در ادب فارسی (از آغاز شعر فارسی تا پایان زنده)، تهران، ۱۳۷۵.
304. خرابات. ادیب مشهور ضیاء بک. مطبوعه عامر، ۱۳۹۳.
305. قسطنطنی لطیفی. تذکره لطیفی. اقدام مطبوعه سی، ۱۳۱۲.

SİRACƏDDİN HACI

HƏZRƏT NİZAMİ GƏNCƏVİYƏ GÖRƏ, İNSAN QƏLBİNİN HƏQİQƏTLƏRİ

5-ci kitab

Bakı – 2012

*Nəşriyyatın direktoru: Hafiz Abiyev
Kompüter tərtibçisi: Qabil Xeyrullaoglu
Korrektor: Gülnarə Cəmməmmədova
Operator: Vəfa İbrahimova*

Çapa imzalanmışdır: 20.02.2012. Sifariş № 2. Həcmi 31,5 ç.v.
Formatı 84x108 ^{1/32}. Tirajı 200 nüsxə. Qiyməti müqavilə ilə.

*Azərbaycan MEA Geologiya İnstitutu «Nafta-Press»
nəşriyyatının mətbəəsi. Bakı, H.Cavid pr. 29A. Tel.: 510 3914*

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ